

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 5

**Одеса
2017**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджиев Д. Ю. – д.політ.н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет імені Яна Кохановського в Келцах, РП)

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В. П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького Національної академії наук України)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет імені Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП)

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі

Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 3 від 26 жовтня 2017 року

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

Шановні колеги!

Цей випуск журналу «Politicus» присвячений ювілейній даті — 25-річчю створення кафедри політичних наук і права нашої альма-матері — Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Нам є чим пишатися! На кафедрі працюють 7 докторів наук, професорів — Гедікова Наталія Пилипівна, Долженков Олег Олександрович, Долженков Олександр Федорович, Маслов Юрій Костянтинович, Музиченко Ганна Вячеславівна, Наумкіна Світлана Михайлівна, Ярова Ліліана Вікторівна.

Майже десять років існує спеціалізована вчена рада із захисту докторських (кандидатських) дисертацій за спеціальністю 23.00.02 — політичні інститути та процеси. На кафедрі успішно функціонує аспірантура й докторантура, де нині навчаються 18 аспірантів і 6 докторантів.

Професорами кафедри підготовлено та захищено понад 10 докторів наук і майже 70 кандидатів наук.

На кафедрі у 2012 році створений та успішно функціонує дослідницький центр «Politicus».

З 2016 року кафедра почала підготовку фахівців зі спеціальностей «Політологія» та «Право».

За даними наукометричної бази SCOPUS Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського посідає 29 місце серед 97 вищих навчальних закладів України, що підлягають оцінці. І наша головна мета — зробити журнал «Politicus» таким, що відповідає вимогам цієї наукометричної бази. Це залежить від Вас, наші автори, від Вашого професіоналізму й компетентності! Будемо сподіватися та робити все заради практичного здійснення спільної мети.

**З найкращими побажаннями,
Світлана Наумкіна.**

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Аллахвердиева Гюльтакин Афат гызы
 Азербайджан в контексте Российско-Османских геополитических противоречий
 в первой половине XVIII века.....7

Козьма В.В.
 Велика особистість в історії: закономірність чи випадковість?..... 12

Кушнар'ов І.В.
 Неінституціоналізм як методологічна підвалина вивчення
 неформальних інститутів: приклад політичної корупції.....16

Лепська Н.В.
 Аналіз категорій «влада» та «сила» в політологічному вимірі..... 21

Нерубащенко І.А.
 Глобальне громадянське суспільство як нова модель світоустрою.....26

Ниязов Халид
 Особенности информационной деятельности в Азербайджане:
 теоретические аспекты и современная практика.....30

Олефір І.В.
 Моделі побудови інформаційного суспільства.....35

Штерн В.Ю.
 Розуміння простору публічності у творчості Х. Арендт.....39

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Войчук А.Ю.
 Особливості інституту президентства за президентської форми
 республіканського правління.....43

Каменчук Т.О., Гордєєва М.
 Пізнавальна і практична сторона політичної компетентності..... 47

Кисленко Р.В.
 Специфіка трансформації гібридного політичного режиму в сучасній Україні..... 51

Койчева Т.І.
 Політичні та парламентські дебати в підготовці майбутніх професійних політологів.....57

Куницький М.П.
 Проблема псевдомотивації політичної поведінки
 як відображення ризиків демократизації українського суспільства.....62

Маслов Ю.К.
 Процес партогенезу в країнах Центральної і Східної Європи:
 основні моделі та наслідки.....68

Нікогосян О.О.
 Парламентська коаліція як критерій демократії і права в Україні.....73

Наумкіна С.М., Лясота Л.І. «Новий регіоналізм» як зміна структури територіальної політики.....	76
Перегуда Є.В., Малкевич Анджей Про мовну модель українського суспільства в контексті подій навколо Закону України «Про освіту».....	80
Польська Т.Д., Салогуб Я.В. Інтернет-технології та їх вплив на сучасний виборчий процес	86
Прошин Д.В. Руководители террористической организации как фактор ее динамики: политико-антропологический анализ.....	90
Рижук О.М. Інформаційні та гібридні війни в глобальному інформаційному суспільстві.....	101
Садикова Є.О. Міське самоврядування в сучасній Україні: деякі аспекти трансформаційних процесів.....	106
Skrzyński T. Regional and Local “New Liberation” (Nowe Wyzwolenie) PSL (Polish People’s Party) Structures (Paying Particular Attention to Voivodeships in Central and Southern Poland).....	111
Трофимов Е.А. Структурно-факторний аналіз основних форм участия россиян в политической жизни (часть 1).....	116
Філатов Б.А. Неоконсервативні та патріотичні політичні сили: специфіка інституційної трансформації.....	122
Якушев Д.В. Екологічна політика: стратегічне управління сталим розвитком території.....	127
 РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ	
Аббасова Аферин Роль политического доверия в политической деятельности.....	131
Зубко О.В. Політична культура в Україні у контексті взаємовідносин між політичними партіями з різними ідеологічними платформами.....	134
Шедяков В.Е. (Пере)формирование политических ценностей – предпосылка адекватности нового Сверхпроекта развития особенностям новой эпохи.....	138
 РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	
Михайлова О.Б. Концепт «регіон» у контексті трансформації сучасної системи міжнародних відносин.....	147

Сморжевська А.Г.

Релігійний фактор у багатосторонній дипломатії Індонезії152

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Картунов О.В.

Державне будівництво та/або державне руйнування? (Case України).....157

Эльшад Мирбашир оглу

Стратегія привлечення міжнародних організацій к справедливому разрешению армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта.....162

Явір В.А.

Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції України.....167

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Аллахвердиева
Гюльтакин Афат гызы

Азербайджан в контексте Российско-Османских геополитических противоречий в первой половине XVIII века

Статья посвящена сефевидо-османскому политическому и экономическому противостоянию в прикаспийских областях в первой половине XVIII века. В статье раскрыты цели и перспективы завоеваний этих государств в регионе, а также активное дипломатическое вмешательство европейских стран в борьбу двух государств за прикаспийские области.

Ключевые слова: гегемония, империя, административная система, прикаспийская область, договор, соперничество, сопротивление.

держав у регіоні, а також активне дипломатичне втручання європейських країн у боротьбу двох держав за прикаспійські області.

Ключові слова: гегемонія, імперія, адміністративна система, прикаспійська область, договір, суперництво, супротив.

The article is devoted to the economic and political confrontation between the Ottoman and Safavid empires in the first half of the XVIII century. In article indicates the goals and prospects for the conquest of these countries in the region, and also the diplomatic intervention of European countries in the war between two countries for the Caspian region.

Key words: hegemony, empire, administrative system, Caspian region, treaty, rivalry, resistance.

УДК 94(479.24)+94(47)+94(564.3).02

Аллахвердиева Гюльтакин Афат гызы,
старший преподаватель
Гянджинского государственного
университета

Стаття присвячена сефевидо-османському політичному і економічному протистоянню в прикаспійських областях у першій половині XVIII ст. У статті розкрито мету і перспективи завоювань цих

В XVIII веке Османская империя проводила активную политику в бассейне Каспийского моря, наравне с такими ведущими государствами, как Англия, Франция и Россия. В основе интересов Османской империи к Азербайджану стояли, прежде всего, экономические интересы. Османская империя получала значительную прибыль от торгового посредничества между Западом и Востоком в бассейне Средиземного, Чёрного и Каспийского морей. Османская империя, использующая транзитную торговлю, стремилась захватить как можно больше прикаспийских областей. В Османо-сефевидских войнах XVI – XVII вв. вопрос прикаспийских областей имел важное значение. Необходимо также отметить, что в начале XVIII в. Османская империя в экономическо-политическом отношении стала все больше зависеть от крупных европейских государств – Англии и Франции [1, с. 445]. Несмотря на ведущую роль в транзитной торговле между Западом и Востоком, после открытия новых торговых путей в Индию и соседние страны Османское государство лишилось большей части своих доходов от торговли [1, с. 456]. Раньше Османская империя экспортировала сырьё, сукно, шёлковые ткани, кожу и обувь, некоторые виды оружия [2]. С начала XVIII в. экспорт сырья и роль импорта европейских промышленных товаров возросли [1, с. 457]. Причиной экономической и политической зависимости Османского государства от Англии и Франции стали также заключённые в 40-е годы XVIII в. торговые соглашения на

неограниченные сроки [3; 4]. Раньше такие соглашения имели право заключать на период правления царствующих правителей, для французских купцов был определен 10 процентный таможенный налог [4]. Позже такие права получили купцы Англии и Голландии [3; 4]. Иностранцы также были освобождены от ответственности перед османским судом. Поэтому государственные чиновники Османской империи одной из основных мер улучшения внутреннего и внешнего положения постепенно экономически и политически слабеющего государства в начале XVIII в. видели в необходимости захвата и укрепления в прикаспийских областях [2]. Основным соперником в осуществлении этих целей для Османского государства в первой половине XVIII в. являлась Российская империя. Обострилась борьба между Россией и Османским государством за установление политической и экономической гегемонии на Чёрном и Каспийском морях. По Стамбульскому договору, подписанному между Россией и Османским государством, Россия захватила Азов, Таганрог и несколько других территорий [5, с. 389]. Вскоре война между Россией и Османским государством была возобновлена и русская армия под командованием Петра I попала в окружение у реки Прут под Яссами [5, с. 393] Петр I для спасения своей армии был вынужден подписать в 1700 г. новый мирный договор и отказаться от захваченных территорий. После неудачного Прутского похода Пётр I, стараясь скрыть поход на Каспийское море,

проводил осторожную политику на южных границах [6, с. 478]. Также Пётр для успешного завершения войны со Швецией хотел быть уверенным в безопасности своих южных границ. В 1720 г. Россия и Османское государство подписали договор о «Вечном мире» [6, с. 481]. Этот договор сохранил для России обязательства Прутского перемирия, только по одному вопросу Османское государство пошло на уступку своему сопернику, России было дано право сохранить посольство в Стамбуле [7, с. 317]. Россия, подписав перемирие, старалась не настораживать Османское правительство, так как в это время шла активная подготовка к Каспийскому походу. Только после манифеста Петра I и прихода в Дербент русского военного флота игра в прятки была закончена [8]. На словах Россия хотела отомстить за русских купцов, но поход в прикаспийские области всё прояснил. Османское правительство расценило цель «Шамахинского похода» русской армии на прикаспийские области как попытку России закрепить за собой эти земли [8, с. 354]. Главной точкой русско-тюркских противоречий являлась Прикаспийская область особенно Шамахи, поэтому одной из главных причин препятствующих осуществлению планов Петра I, было негативное отношение Османского государства к этому походу. 29 августа 1722 г. Петр I захватил Дербент, в походе участвовало около 100 тысяч войск. Взяв город без потерь, Пётр I большую часть войск в тот же день отправил назад, а сам морским путём вернулся в Москву [9, с. 149]. Накануне похода, 25 июля 1722 г., он отдал указ послу России в Сефевидском государстве С. Абрамову добиться от сефевидов передачи прикаспийских областей России. В противном случае, он выразил готовность захватить эти области военным путем. Пётр I писал: «Мы обязательно должны завладеть морским побережьем и не должны пускать сюда турков» [10; 9]. Англия расценила захват русскими Дербента началом господства русских на Каспийском море. Английское правительство лучше всех понимало планы России в отношении Каспийских областей. Успехи России на юге Англия считала для себя катастрофой, потому что могла свести на нет не только торговлю шёлком, но и провалить торговлю Ост-Индской компании и Леванта [11]. Поэтому Англия решительно поддерживала политику Османского государства в отношении прикаспийских областей. Русские планировали начать поход в 1723 г., однако перенесение похода на год вперед было связано с русско-тюркскими противоречиями. Разгром афганцами в марте 1722 г. у Исфагана шахских войск и окружение столицы сефевидов встревожило Петербург. Петербург был напуган тем, что Османы, используя крушение Сефевидского государства, быстрее России могут захватить прикаспийские области [12, с. 234]. Еще раньше, после победы в Ширванском вос-

стании, Пётр опасался введения Османской империей войск на Южный Кавказ и захвата этих территорий. По этой причине нельзя было откладывать поход, это помешало бы осуществлению кавказской политики России [12, с. 237]. Как видим, подготовка вооруженного захвата Петром I прикаспийских областей и причина отступления из Дербента большей части войск была спровоцирована Англией и Османским государством. В первую очередь причиной протеста Османского правительства являлось то, что Петр I не хотел чтобы Гаджи Давуд принимал покровительство Османской Турции, так как в этом случае османы, по мнению России, не теряя времени, вторгнутся на Южный Кавказ. Император поручил своему резиденту в Стамбуле И. Неплюеву любой ценой помешать Гаджи Давуду переходить под османское покровительство, однако посол не смог добиться этого [13, с. 89]. Во-вторых, после захвата и поспешного вывода Петром I в 1722 г. своих войск из Дербента, в октябре Османское государство признало власть Гаджи Давуда в Ширване и приняло его под своё покровительство [14]. Переговоры между султаном Ахмедом II и Гаджи Давудом сильно беспокоили Петра I. Пётр опасался посылать карательную экспедицию против принявшего Османское покровительство Гаджи Давуда, это решение могло нанести тяжелый удар по торговле с Востоком и восточной политике Петра I [15, с. 84].

В ноябре того же года главный визирь султана Ахмеда II Ибрагим паша выразил протест послу И. Неплюеву. В заявлении османское правительство выражало озабоченность тем, что русские войска находятся на землях Сефевидского государства [16]. В декабре великий визирь Ибрагим паша, для того чтобы предотвратить войну между двумя государствами, при посредничестве Неплюева открыто высказал свои пожелания: «Как хороший друг, как человек желающий сохранить мир между двумя империями, вы вместе со своими войсками должны уйти на свои земли» [16].

В 1723 г., по возвращению из Дербента Пётр встретился с османским послом Нишли Мухаммедом. Посол официально объявил о взятии под османское покровительство Давуд бека и еще раз Петру I передал требование своего правительства вывести свои войска из каспийских областей [17, с. 76]. Весной 1723 г. османские войска вошли в Картли и Кахетию. 12 сентября 1723 г., в день подписания договора в Петербурге с сефевидским послом, османские войска взяли Тифлис, затем начали наступление на Гянджу, Иреван и Нахчыван. Султанское правительство уже не желало никаких переговоров [17, с. 79]. Только благодаря усилиям великого визиря Ибрагим паши в конце 1723 г. войны удалось избежать. После трехмесячного «ожидания» в конце декабря 1723 г. начались новые переговоры. События, происходящие в при-

каспийських областях, підтверджують думку про те, що поверненню Петра I з Дербента сприяло невдоволення Османського уряду. В зв'язі з цим посол Неплюєв писав: «Уговорити турків ніяк неможливо» [10]. Росія не хотіла війни, тому після роздумів вирішила запропонувати Османській імперії розділ прикаспійських областей між двома державами [10]. Після довгих переговорів сторони домовилися про розділ «Сефевидського спадщини». 12 липня 1724 р. в Стамбулі був підписаний договір з Росією. Османська імперія визнала «добровільну» передачу шахом завойованих Росією прикаспійських областей [9; 19]. Решта областей Азербайджану – Карабах, Гянджа, Тебриз, Нахчіван, Ірван, Казвін, а також вся Грузія відійшли до Османському державі [9, с. 202]. Стамбульський договір розділив Азербайджан на дві частини. Одна з основних статей Стамбульського договору, виключаючи прикаспійські області, була присвячена Ширвану. За договором, османам не дозволялося мати війська в Ширвані. В разі конфлікту султан міг ввести війська з дозволу Росії [9, с. 203, 214]. Створеному за Стамбульським договором Шамахинському ханству був наданий окремий статус. Це ханство перебувало під контролем султанського уряду. Гаджі Давуд, який мав високий авторитет серед місцевого населення, був затверджений з боку султана Ширванським ханом [9; 20].

Таким чином, політична та економічна боротьба за Південний Кавказ між Російською та Османськими імперіями в першій чверті XVIII в. мала рівне значення для обох держав. Після підписання Стамбульського договору османські війська почали захоплювати Південний Кавказ, а також Азербайджан. Літом 1724 р., за договором, Салмас, Хой, Маранд потрапили під османську окупаційну зону. В серпні того ж року була спроба захоплення Тебриза. Однак сефевидські війська зупинили наступ. В деяких випадках місцева громада, уставши від політичної та соціальної нестабільності в державі, приймає османську владу [19, с. 181]. Наприклад, Ірван, Нахчіван, Ордубад, Казах, Борчали добровільно прийняли османську владу. Однак міста Гянджа, Тебриз та Ардебіль опиралися османам. В 1725 р. ці міста перейшли під османське правління. За думкою Локкарта, більшість населення, що складалося з суннітів, приймає добровільно османську владу, шиїти, навпаки, опиралися [20]. Однак Ірван, Нахчіван та населення деяких приграничних областей Південного Азербайджану, добровільно прийнявши османську владу (они були шиїтами), демонстрували невпевненість думок Локкарта. В 1727 р. умови Стамбульського договору були переглянуті. По закінченні

переговорів, 12 грудня 1727 р. Джавад, Сальян, Куба, Рустов, Шешпара, Тенге були передані Росії [21, с. 212]. Гаджі Давуд відмовився здавати фортецю Тенге, однак російські війська змусили його здатися. За провинність султан вислав його на Кіпр. Замість нього правителем Ширвана був призначений Сурхай-хан [21, с. 224]. Спираючись на військову підтримку османів, Сурхай-хан здійснював грабительські набіги на прикаспійські області. В 1724 р. Сурхай-хан разом з відділом Ібрагім-паши розграбували 24 сальянських деревень. Метою походів Сурхай-хана було зібрати як можна більше податків до османської скарбниці. Османам на захоплених територіях вводили свою адміністративну систему управління. Територія Азербайджану була розділена на вілайєти та беглярбекства. Вілайєти управлялися сараскерями. Однак на територіях північніше Кури османські війська не розміщалися. Закріпившись і створив свою адміністративну систему, османам почали активно готуватися до захоплення всіх прикаспійських областей.

Однак в кінці 20-х рр. XVIII в. на всьому Південному Кавказі посилювалася боротьба проти османської окупації. В цій боротьбі активну участь прийняв Надиргулу-хан. Військово-політичні події 30-х рр. XVIII в. показали, що османам не тільки не вдалося розширити завоювання в прикаспійських областях, але й не змогли зберегти сефевидські землі, передані їм за Стамбульським договором. 1730 р. для боротьби з Османською Турцією для сефевидів виявився вдалим. Вперше, в цей період в результаті перевороту був свержнутий султан Ахмед III і правлячі кола Османського держави були зайняті регулюванням внутрішньої ситуації. Вдруге, Росія співчувувала сефевідам. Правильно оцінивши ситуацію, сефевіди почали військові операції проти Османського держави [21, с. 289]. В цих військових операціях відзначився Надиргулу-хан. Однак виступивши в Герате проти сефевидів афганських племен і повстання в Хорасані змусили Надиргулу-хана негайно відправитися туди. Шах Тахмасиб виявився слабким командиром і програв основні військові операції. Урмія, Тебриз, Марага, Салмас, Хамадан знову були втрачені. Надиргулу-хан негайно направив Тахмасибу II лист з вимогою закінчення перемир'я з османами, навіть шляхом територіальних поступок. Підписаний 16 січня 1732 р. Кірманшахський договір зупинив просування османської армії [18, с. 200].

Таким чином, в результаті бездарної політики двох останніх представників сефевидської династії – шаха Султана Гусейна та шаха Тахмасиба II в першій половині XVIII в. Сефевидське державство стало жертвою політичних інтересів Російської та Османської імперій. Дипломати та путе-

шественники нелестно отзывались о последних представителях Сефевидской династии. Русские дипломаты в Тебризе, характеризуя Тахмасиба II генералу Левашову, отмечали его большую привязанность к спиртным напиткам [19, с. 224]. В сложившейся критической ситуации для Сефевидского государства Надиргулу-хан лишил власти Тахмасиба II. Он был выслан в Мешхед, где ему выкололи глаза [18, с. 392]. Малолетнего сына Тахмасиба II Аббас Мирзу короновали как шаха Аббаса III. Надиргулу-хан стал его опекуном. С этого времени он стал полноправным государем Сефевидского государства.

Надиргулу-хан возобновил войну с Османским государством. Он первым делом ликвидировал условия Кирманшахского договора. Несмотря на поражение первой битвы под Багдадом, второе сражение он выиграл и подписал договор с османским командованием во главе с Ахмед-пашой. Османы вернули все земли, захваченные за последние 10 лет. Были восстановлены границы на основе Гасри-Ширинского договора 1639 г. Однако Османское правительство не утвердило договор и военные действия возобновились. Скоро сами османы поняли бессмысленность продолжения войны и, по приказу султана, вернулись назад в Османское государство [12, с. 300].

Можно сказать, что Надир-хан, освободив весь Южный Азербайджан от османской армии, решил положить конец Шамахинскому ханству, формально зависимому от Османской Турции. В конце 1734 г. он захватил город и приказал его разрушить. Д. Ханвей сообщает, что для того чтобы сломить сопротивление населения, после грабежа крепостные стены до основания были разрушены [21, с. 165]. Население было переселено в Агсу – «Ени Шамаху». Следующий удар османской армии был нанесен под Гянджой. Осада города продолжалась 4 месяца. Длительная осада срывала планы Надир-хана по освобождению Кавказа от османской армии. Одновременно он получал информацию об активизации османской армии в западной части Южного Кавказа. Надир-хан, прежде всего, стремился освободить Гянджу и прикаспийские области. Именно по этой причине он не двигался в западном направлении. Прикаспийские области имели стратегическое значение для Надир-хана и по этой причине он начал бороться за их освобождение. В 1735 г. подписав Гянджинский договор, он добился полного вывода русских войск из прикаспийских областей [20, с. 321].

Османскому господству на Южном Кавказе был положен конец в 1735 г., в результате победы Надир-хана в битве близ Эчмиадзина (Уч Килсе) [20, с. 328]. К концу 1735 г. Османское командование полностью вывело войска с Южного Кавказа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Хаммер И.Ф. История Османского государства / И.Ф. Хаммер ; Пер. с нем. Л.А. Сосновской. – НАИИ НАНА 8389. – 872 с.
2. Чеучева А.К. Османская империя и Северо-Западный Кавказ в XVIII столетии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vestnikihae.ru/issues/30/3>.
3. Ord.Prof. İsmail Hakki Uzunçarşılı Osmanlı tarihi 6 ciltte, tam yayın. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım evi, 1988. – 3114 s.
4. Doç.Dr. M.Alaaddin Yalçınkaya III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.tarihtarih.com>.
5. Уляницкий В.А. Дарданеллы и Босфор / В.А. Уляницкий. – Москва: Типография Гатцула, 1889. – 721 с.
6. Устрялов Н. История царствования Петра Великого / Н. Устрялов. – Том IV, часть 2. – Санкт-Петербург: 1863. – 719 с.
7. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – Том XVIII. – 567 с.
8. Никифоров Л.А. Русско-английские отношения при Петре I / Л.А. Никифоров. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1950. – 282 с.
9. Лысцов В.П. Персидский поход Петра I / В.П. Лысцов. – Москва: изд-во МГУ, 1951. – 250 с.
10. Курукин И.В. Персидский поход Петра Великого. Низовой корпус на берегах Каспия (1722–1735) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.opendag.ru/>.
11. Магомедова Р.И. Кавказская проблема в восточной политике России, Англии и Франции в первой половине XVIII века : автореф. дис. ... канд. ист. наук / Р.И. Магомедова. – Махачкала, 2004. – 28 с.
12. Маркова О. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке / О. Маркова. – Москва: Наука, 1966. – 323 с.
13. Гёзалова Н.Р. Вопросы истории Азербайджана в XVIII веке в англоязычной историографии / Н.Р. Гёзалова. – Баку-Москва, 2010. – 244 с.
14. Алиммирзаева А.А. Дагестан в кавказской политике России в эпоху Петра I [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/v/dagestan-v-kavkazskoy-politike-rossii-v-epohu-petra-i>.
15. Алиев Ф.М. Миссия посланника русского государства А.Н.Волынского в Азербайджане / Ф.М. Алиев. – Баку: Элм, 1979. – 120 с.
16. Абдуссаламов М.Б. Кумыкские феодальные владения в кавказской политике России: От Петербургского договора до Гянджинского трактата (1723-1735) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/kumykskie-feodalnye-vladieniya-v-kavkazskoy-politike-rossii-ot-peterburgskogo-dogovora-do-gyandzhinskogo-traktata-1723-1735-gg>.
17. Абдурахманов А. Азербайджан во взаимоотношениях России, Турции и Ирана в первой половине XVIII века / А. Абдурахманов. – Баку, 1964. – 136 с.
18. Süleymanov M.S. Nadir şah. – Tehran, 2014. – 740 s.

19. Сотавов Н.А. Кавказ в политике России, Ирана и Турции в XVIII веке / Н.А. Сотавов. – Москва, 1984. – 367 с.

20. Локкарт Л. Надир-шах. Критическое исследование на основе первоисточников. (Лондон, 1938) / Л. Локкарт ; Пер. с англ. Н.Р. Гезаловой. – Баку, 2004. – 395 с.

21. Ханвей Д. Исторический очерк Британской торговли на Каспийском море

с журналом автора о путешествии из Англии через Россию и Персию и обратно через Россию Германию и Голландию с прибавлением описания волнений в Персии в течение настоящего столетия с подробной историей великого узурпатора (Надир Кули). Т. I и II / Д. Ханвей ; Пер. Саламовой. – НАИИ НАНА, док. 154, 93, 165 с.

Козьма В.В.

Велика особистість в історії: закономірність чи випадковість?

У статті аналізується зміст таких понять, як «історична закономірність», «випадковість», «велика особистість». Підкреслюється, що в процесі вивчення гносеологічних проблем історичної науки варто орієнтуватися на ті системні категорії, які використовуються в загальній методології наук, перш за все, на категорію «наукова теорія». Розглядаються роль та місце особистості в історико-політичному процесі. Наголошено, що заради вирішення нагалих проблем суспільного розвитку виникає потреба в лідерах, які завдяки власній енергії, волі, розуму та здібностям здатні втілювати в життя якісні зміни.

Ключові слова: історія, історична наука, історичні закони, випадок, особистість, роль особистості.

В статье анализируется содержание таких понятий, как «историческая закономерность», «случайность», «великая личность». Подчеркивается, что в процессе изучения гносеологических проблем исторической науки нужно ориентироваться на такие системные категории, которые используются в общей методологии наук, прежде всего, на категорию «научная те-

ория». Рассматривается роль и место личности в историко-политическом процессе. Отмечается, что для решения назревших проблем общественного развития возникает потребность в лидерах, которые благодаря собственной энергии, воле, разуму и способностям могут внедрять в жизнь качественные изменения.

Ключевые слова: история, историческая наука, исторические законы, случай, личность, роль личности.

The content of such concepts as “historical regularity”, “chance”, “great personality” is analyzed in the article. It is emphasized that in the process of studying the gnoseological problems of historical science, it is necessary to focus on those system categories that are used in the general methodology of sciences, primarily on the category “scientific theory”. The role and place of the individual in the historical process is considered. It is noted that in order to solve the urgent problems of social development, there is a need for leaders who, through their own energy, will, mind and abilities, can implement quality changes.

Key words: history, historical science, historical laws, case, personality, role of personality.

УДК 303.02

Козьма В.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Історія у людства одна, проте минуле залишається відкритим для різноманітних інтерпретацій. Кожне нове покоління «читає» історію по-своєму, і чим ближче у часі події минулого до сьогодення, тим більшою є варіативність у думках та поглядах. Цей факт не можна пояснити лише авторським плюралізмом істориків, адже вони теж люди і, будучи живими свідками тих чи інших подій, не можуть не піддаватися тискові власних емоцій та переживань. «Во всяком случае нужно признать (поскольку вообще все человеческое не является во всех отношениях совершенным и почти всегда те или иные преимущества сопровождаются какими-то потерями), что такого рода сочинения, особенно если они написаны в то самое время, о котором они повествуют, с полным основанием считаются наименее надежными источниками, ибо они нередко запечатлевают на себе симпатии и антипатии самого автора» [1, с. 164]. Саме тому більшість академічних праць з історії написані через багато століть після того, як ті події відбулися. Геніальна робота англійського історика Е. Гібона (1737–1794) «Історія занепаду та руйнації Римської імперії» – тому підтвердження. У зв'язку з цим одним з актуальних аспектів методології історико-політичних досліджень є питання, поставлене у заголовку цієї публікації, зокрема: за яких обставин з'являються видатні історичні постаті, яке місце вони займають у суспільстві, яку роль відіграють у процесі радикальних трансформацій суспільства тощо.

Основний принцип будь-якої фундаментальної науки базується на тому, що вона не займається

випадковостями, а досліджує, в першу чергу, лише те, що повторюється, адже повторюваність, як відомо, є головною ознакою закономірності. Відкриваючи закономірність, ми відкриваємо причинність, відповідно, все, що закономірно можна передбачити та спрогнозувати: «Будь-яке явище у світі має свою причину. Під нею розуміється явище, що передує наслідкові і за необхідності викликає цей наслідок. Тому будь-яке пізнання вимагає пізнання причин того чи іншого явища. Знаючи причини, можемо передбачити й наслідки цих причин» [2, с. 61]. Справедливість цього положення підтверджується розвитком природознавчих чи технічних наук.

З іншого боку, а що таке випадковість і чи запечучує вона причинність? Спочатку дозволимо собі кілька загальних роздумів. По-перше, про випадковість певної події можемо говорити лише з позиції сучасності, по-друге, в оцінках минулого присутня висока ймовірність суб'єктивізму, адже один і той самий факт може бути трактований по-різному, по-третє, якщо історичні закономірності треба відкривати й доводити, випадковість сама по собі постає як доконаний факт і, по-четверте, якщо ми взагалі виносимо випадковість за межі історичного процесу, тоді будь-які історичні дослідження потребують неабиякої обґрунтованості та доказової бази.

Визначень та тлумачень словосполучення «випадковість» багато. Ось лише деякі з них: випадок – це певний збіг фактів, які не перебувають поміж собою у відношеннях причини й наслідку

і не залежать від однієї спільної причини – відповідно, між якими не існує жодного необхідного зв'язку (Віндельбанд); випадок – це збіг незалежних один від іншого поточних явищ або відомої сукупності індивідуальних причин із відомим комплексом причин загального характеру (Кауфман). Не будемо заперечувати власний суб'єктивізм і запропонуємо визначення, яке, на нашу думку, найбільш вдало розкриває сутність випадковості як явища. Згідно з теорією ймовірностей, випадок – це така подія, існування або настання якого не може бути достеменно передбачене нами з наявних передумов, і проблема тут не в тому, що ми взагалі заперечуємо існування будь-яких причинних зв'язків, а в тому, що такі зв'язки або не піддаються пізнанню, або вони настільки складні, що ми не можемо рухатися далі констатації цього факту.

Якщо для природничих і технічних наук, як зазначено вище, проблеми пошуку та встановлення закономірностей не існує, то чи все так однозначно в суспільствознавстві й чи існують об'єктивні закони історії, розуміючи які, ми з легкістю могли б прогнозувати своє майбутнє? Це питання є найбільш дискусійним серед багатьох поколінь учених та мислителів, адже мінливість історичних закономірностей нерідко породжує скептичне ставлення до їх існування загалом. Тут варто дещо уточнити, адже навіть сам термін «історія» розуміється по-різному (повноцінна наука; прикладна дисципліна, яка запозичує теоретичні положення з інших наук; емпірична дисципліна, котра обходиться без будь-якої теорії; напівнаука чи напівмистецтво тощо), не кажучи вже про словосполучення «закони історії», під яким, наприклад, у стародавні часи й тепер розуміється не одне і те саме. Цицерон свого часу таким чином сформулював основні «закони історії»: «Кто же не знает, что первый закон истории в том, чтобы не сметь сказать никакой лжи, затем – не сметь умолчать ни о какой правде и чтобы написанное не вызывало никакого подозрения ни в пристрастии, ни во враждебности» [3, с. 212]. Деякі автори не тільки не визнають історичних закономірностей, але й повністю заперечують їх існування. Активно відстоював такий підхід у філософії історії О. Шпенглер (1880–1936). Він стверджував, що справжня наука можлива лише у сфері дослідження природи, тоді як історія, чим далі вона від природознавства, тим менше вона належить власне науці. «Здесь приходится признать, – пише у своїй відомій роботі «Присмерк Європи» О. Шпенглер. – что еще не существует специфического исторического рода познания. То, что этим именем принято называть, заимствует свои методы почти исключительно из той единственной области знания, где методы познания подверглись строгой разработке, а именно из физики. В отдельных явлениях отыскивают связь, причины и следствия, и это называют «заниматься историческим исследованием»» [4, с. 11].

На перший погляд, відповідь на поставлене вище питання має бути простою. Адже, якщо ми визнаємо історію наукою, тоді історичні закони існують; якщо не визнаємо або взагалі заперечуємо будь-яку закономірність історичного процесу, тоді можемо дискутувати. Логіка тут проста і зрозуміла: головне завдання будь-якої науки – відкриття законів. Історія теж наука, а це означає, що відкриття історичних законів є її прямим обов'язком. Залишається лише «дрібниця» – назвати ці закони. Щоправда, від істориків вимагається дещо більше, а саме зробити аналіз всіх відомих нам конкретних явищ і дати їм пояснення, а це поки що не вдалося зробити нікому. Навіть більше, мусимо визнати, що написання історії – це процес творчий і за своєю суттю інколи мало чим відрізняється від написання історичного роману: «Вряд ли найдется такой романист или историк, которому удалось бы избежать метафизических преувеличений, когда речь идет о ничтожных причинах, порождающих грандиозные последствия. Ибо, проникая в глубины истории или сокровеннейшие тайники человеческого сердца, порою с ужасом дивишься тому, до чего же легко и просто самое, казалось бы, неприметное событие в ряду множества других неприметных событий, составляющих нашу жизнь, может потом обернуться катастрофой для отдельного человека, а то и целого государства <...> Ибо в причудливом сплетении событий одни видят лишь прихотливую игру случая, другие же надеются открыть мудрое вмешательство десницы божье» [5, с. 34].

Можна сперечатися про те, коли історичне знання стає наукою – в другій половині XVIII ст. чи вже в XIX ст. Важливо те, що з другої половини XVIII ст. інтенсивного розвитку набуває філософія історії, в межах якої широко досліджувалась проблема існування об'єктивних історичних законів. Водночас варто зазначити, що словосполучення «філософія історії» в науковій літературі трактується по-різному. Так, наприклад, англійський історик, філософ Р.Дж. Коллінгвуд (1889–1943) подає чотири варіанти тлумачення зазначеного поняття: по-перше, філософія історії – це «критична історіографія» (за *Вольтером*); по-друге, філософія історії – це, насамперед, філософське тлумачення всесвітньої історії (за *Гегелем*); по-третє, головне завдання філософії історії – це відкриття загальних законів соціальної еволюції (за *позитивістами*); по-четверте, філософія історії розуміється як вчення про історичне знання. У філософії історії є концепції, які прямо чи опосередковано визнають існування закономірностей історичного процесу, і такі, які заперечують закономірності в історії чи можливості їх пізнання. Остаточну відповідь на це питання може дати сама історична наука лише тоді, коли відшукає ці закони та продемонструє їх дієвість на емпіричному матеріалі або пере-

конливо й аргументовано доведе їх відсутність. Поки що можемо констатувати лише одне: звести до якогось загального закону надзвичайно складні реалії історії не вдалося ще нікому і питання тут не у відсутності талантів.

Відомо, що різноманіття поглядів та методологічних установок у вивченні історії породжують і нині запеклі дискусії. Крім того, процес наукової спеціалізації призвів до ще більших розбіжностей у поглядах. Історики, філософи, політологи, соціологи розглядають та досліджують минуле кожен зі свого боку, створюючи власний інструментарій та методологію, відпрацьовуючи різноманітні види та механізми закономірностей, при цьому втрачаючи головне – цілісність. Цілком очевидно, що сучасне історичне знання потребує, в першу чергу, розроблення методів синтетичного підходу до розуміння суспільства та його розвитку, логічного осмислення, пошуку спільних закономірностей, адже без цього історія має вигляд хаотичного нагромадження різноманітних подій та фактів. Ми переконані, що вивчати гносеологічні проблеми історичної науки варто за допомогою тієї ж системи категорій, яка використовується в загальній методології науки, де основною категорією є «наукова теорія».

Дослідження закономірностей сприяє усвідомленню цілісності історичного процесу, але не менш актуальними та цікавими для дослідників є питання місця та ролі закономірностей та випадковостей у житті конкретних людей. Вивчаючи історію, не можемо обмежити поле дослідження лише фактологічним матеріалом, адже історія, насамперед, є історією життя людей і існувати поза межами людської свідомості вона не може. Історія без свідомості, людської психіки, розуму – це вже не історія, а, радше, фізика людського буття. Так, наприклад, поведінку людей під час голодоморів, голокостів, репресій не важко прогнозувати. Ця поведінка і справді має свої власні закономірності, хоча тут діють не закони історії, а фізичні закони природи.

Свого часу в західній літературі широко поширеними були погляди та уявлення, що возвеличували роль людського фактора та свободи волі в історичному процесі. В історії філософії проблематика вибору як вольового акту самореалізації людини розглядалася досить широко. Визначаючи людину як особистість, що усвідомлює свою відповідальність за власну життєдіяльність, знані представники світової філософської думки наголошували на тому, що саме вибір, який об'єктивується у конкретних рішеннях і вчинках, і є найважливішим показником особистісної свободи.

Отже, поява видатних особистостей, діяння та творіння яких згадуються у віках, є закономірним процесом. Питанням залишається: чи такі люди випадково потрапили на сторінки історії?

Почнімо з того, що всі філософські концепції так чи інакше визнають факт впливу окремої

особистості на хід історичного процесу, проте місце та роль особистостей у суспільстві розуміється по-різному. Автори, що займаються проблемами особистості, спираються на положення, що об'єктивні суспільні потреби, мета та перспективи людського розвитку функціонують, перш за все, як індивідуальні потреби та інтереси кожної людини. Відповідно, об'єктивна суспільна потреба в історії не може проявлятися інакше, ніж через індивідуальну діяльність конкретної особистості. У такому складному діалектичному процесі діяльність особистості постає як загальна закономірність. Така позиція залишає відкритим питання щодо ролі особистості, адже якщо визнати, що історія світу це лише «біографія великих людей» (Т. Карлейль), легко можна скотитися до звичайного волюнтаризму, стверджуючи, що великі особистості завдяки власному розуму, волі, характеру тощо можуть самостійно змінювати хід історії та визначати великі епохи. Погодитись із таким твердженням складно. Якщо в суспільстві не дозріли необхідні передумови для фундаментальних змін, навряд чи якась навіть і геніальна особистість у змозі їх викликати. Свого часу ще Ш.Л. де Монтеск'є (1689–1755) у своїй праці «Размышления о причинах величия и падения римлян» наголошував, що всі випадковості підпорядковані загальним причинам: «Миром управляет не фортуна; доказательством этому служат римляне, дела которых все время кончались благополучно, пока они управлялись по известному плану, но которые стали непрерывно терпеть поражения, когда начали поступать другим образом. Существуют общие причины как морального, так и физического порядка, которые действуют в каждой монархии, возвышают ее, поддерживают или низвергают; все случайности подчинены этим причинам. Если случайно проигранная битва, т.е. частная причина, погубила государство, то это значит, что была общая причина, приведшая к тому, что данное государство должно погибнуть вследствие одной проигранной битвы. Одним словом, все частные причины зависят от некоторого всеобщего начала» [6, с. 128].

Цієї ж думки дотримувався Вольтер (1694–1778): «Случай – слово, лишенное смысла; ничто не может существовать без причины. Мир устроен в соответствии с математическими законами, а значит, его устроил разум» [7, с. 686]. Крім того, читаємо у відомого німецького мислителя Й.-Г. Гердера (1744–1803): «Ни одно историческое событие в мире не протекает отдельно; заключенное в уже наличествующих причинах, в духе времен и народов, оно – лишь циферблат часов, стрелка которых движима скрытыми в самом механизме гириями» [8, с. 578].

А ось як про роль великих людей у розвитку цивілізації говорить французький соціолог

Г. Лебон (1841–1931): «Изучение цивилизаций показывает, что в действительности только очень незначительной кучке избранных мы обязаны всеми завоеванными успехами <...>. Они – истинная слава нации, и каждый из членов общества, до самого низшего, может гордиться ими. Они не появляются ни случайно, ни чудом, но представляют собой венец долгого прошлого, как бы концентрируя в себе величие своего времени и своей расы <...>. В политике настоящие великие люди – те, которые предвидят зарождающиеся потребности, события, подготовленные прошлым, и указывают путь, которого следует держаться» [9, с. 146]. В іншому місці читаємо: «Роль всех великих вожаков главным образом заключается в том, чтобы создать веру, все равно, религиозную ли, политическую, или веру в какое-нибудь дело, человека или идею, вот почему их влияние и бывало всегда очень велико» [9, с. 284].

В історії є випадки, коли завдяки волі однієї людини кардинально змінювалось життя та доля цілої держави. Можливо, ми мало знаємо реальний стан речей і не можемо дати об'єктивну оцінку подіям далекої давнини, але наведений нижче приклад дає привід замислитись. *(Ми навмисно подаємо його лише як факт, залишаючи питання пошуку причин, передумов, мотивів тощо для подальшої дискусії)*. Свого часу римський історик I ст. до н. е. Корнелій Непот у своїй праці, що дійшла до нас під загальною назвою «Про відомих людей», згадує про фіванського полководця Епамінонда: «Завершая рассказ о его добродетелях и жизни, добавлю еще только одно, с чем соглашались все: до рождения Эпаминонда и после его смерти Фивы постоянно подчинялись чужой власти, и напротив, пока он руководил согражданами, – были главным городом всей Греции. Отсюда можно сделать вывод, что один человек значил больше, чем целое государство» [10, с. 63].

Взаємозв'язок особистості та випадку дуже рідко буває рівнозначним. Як правило, домінує якась одна зі сторін: особистісна – коли йдеться про справді великих людей історії, і випадкова – коли ми говоримо про людей, що за певних обставин можуть, радше, «влипнути» в історію. Для історика важливо зберігати раціональність мислення, адже, піддавшись спокусі і визнаючи істинним положення, що навіть незначні за масштабами події можуть стати причиною глобальних історичних зрушень, легко можна дійти думки, що взагалі будь-які найдрібніші випадковості мають суттєвий вплив на перебіг історії.

На підтвердження сказаного наведемо приклад. Цей випадок стався із графом Голандським Вільгельмом II (правив 1234–1256), який свого часу замірявся стати імператором Священної Римської імперії, якби не одна okazія: «У січні 1256 р. він повертався додому до Голландії, щоб розв'язати

локальну проблему у Фризії, перше ніж коронуватися у Римі як імператор. Розколина в кризі, крізь яку миттю пішли на дно кінь у панцирі і вершник у латах, поклали край багатій на обіцянки кар'єри» [11, с. 391].

Тепер можемо гадати: а якби не впав? Якби лід був міцнішим? Якби було літо і т.д.? Додамо лише, що в такому разі варіативність у тлумаченні історії може сягати безкінечності.

Підбиваючи підсумок, дослухаємось до думки ще однієї видатної особистості: «Мир соткан из необходимости и случайности: разум человеческий становится между ними, умея подчинить себе ту и другую; необходимость он признает основой своего бытия, случайность он умеет направлять, исправлять и обращать себе на пользу, и лиш тот человек, чей разум тверд и непоколебим, заслуживает быть назван земным богом» [12, с. 57]. Думки геніального В. Гете (1749–1832) як завжди живі та актуальні. Перед справжньою особистістю постійно буде стояти проблема вибору.

І наостанок зазначимо: історична практика свідчить, що заради вирішення назрілих проблем суспільного розвитку виникає потреба в лідерах, котрі здатні були б завдяки власній енергії, розуму, таланту стати локомотивом якісних змін. Хочеться вірити, що в теперішні важкі часи для нашої країни така особистість проявиться і зможе себе нарешті реалізувати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Т. 1 / Ф. Бэкон. – М., «Мысль», 1977. – 567 с.
2. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / В.П. Горбатенко. – К.: Генеза, 2006. – 400 с.
3. Утченко С.Л. Цицерон и его время / С.Л. Утченко. – М.: Мысль, 1986. – 352 с.
4. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 1376 с.
5. Дюма А. Изабелла Баварская: Роман / А. Дюма. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 475 с.
6. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения / Ш.Л. Монтескье. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – 799 с.
7. Вольтер. Философские сочинения / Вольтер; Пер. с фр. С.Я. Шейман-Топштейн. – М.: Издательство «Наука», 1989. – 750 с.
8. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер. – М.: Издательство «Наука», 1977. – 703 с.
9. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – Челябинск: Социум, 2010. – 379 с.
10. Непот Корнелий. О знаменитых иноземных полководцах. Из книги о римских историках / Корнелий Непот. – М.: Издательство МГУ, 1992. – 208 с.
11. Норман Д. Европа: Історія / Д. Норман – К., Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1464 с.
12. Гете И.В. Собрание сочинений в 10 томах. / И.В. Гете. – Т. 7. – М., «Худож. лит.», 1978. – 526 с.

Кушнар'єв І.В.

Неоінституціоналізм як методологічна підвалина вивчення неформальних інститутів: приклад політичної корупції

Досліджуються можливості використання методології неоінституціоналізму з метою аналізу неформальних політичних інститутів. Політичну корупцію визначено як один із видів неформальних інститутів. Охарактеризовано природу неформальних політичних інститутів із позицій неоінституціоналізму. Наголошено на відмінностях у розумінні політичного інституту у тлумаченні інституціоналізму та неоінституціоналізму.

Ключові слова: неоінституціоналізм, методологія, політичний інститут, неформальний політичний інститут, політична корупція.

Исследуются возможности использования методологии неоинституционализма для анализа неформальных политических институтов. Политическая коррупция определена как один из видов неформальных институтов. Охарактеризована природа неформальных политических институтов.

тов с позиций неоинституционализма. Отмечены различия в понимании политического института в толковании институционализма и неоинституционализма.

Ключевые слова: неоинституционализм, методология, политический институт, неформальный политический институт, политическая коррупция.

The possibilities of using the method of neo-institutionalism for the analysis of informal political institutions are explored. Political corruption is defined as one of the types of informal institutions. The nature of informal political institutions from the standpoint of neo-institutionalism is characterized. The differences in the understanding of the political institute in the interpretation of institutionalism and neo-institutionalism are emphasized.

Key words: neo-institutionalism, methodology, political institution, informal political institute, political corruption.

УДК 328.185: 32.001 + 101

Кушнар'єв І.В.,
кандидат юридичних наук,
докторант відділу правових проблем
політології
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького
Національної академії наук України

Політичні інститути – центральний об'єкт вивчення політології. Їх досліджують під кутом зору численних методологій, класифікують за різними критеріями. У системі політичних інститутів важливе місце займають неформальні, до яких ми відносимо й політичну корупцію. Якісний аналіз цього виду політичних інститутів, на нашу думку, уможливується за допомогою методологічного інструментарію неоінституціоналізму. Аргументувати доцільність визначення політичної корупції саме як неформального політичного інституту та розкрити можливості його аналізу за допомогою неоінституціоналізму – наше дослідницьке завдання.

Дослідження проблеми неформальних політичних інститутів увиразнилося в розвідках західних дослідників Д. Норта, С. Левітські, С. Педжовіча, Г. Хелмке тощо, вітчизняних політологів М. Кармазіної, Ю. Мацієвського, Є. Перегуди, О. Рибій, А. Романюка, О. Стойко, Т. Шевченко та ін. Авторські спроби аналізу корупції (в широкому розумінні) як неформального політичного інституту представлені М. Чабанною. Водночас концептуалізації власне політичної корупції як неформального політичного інституту, вивчення якого уможливлено методологією неоінституціоналізму, проведено не було. Це актуалізує тему нашого дослідження.

Для розгляду можливості застосування методології неоінституціоналізму заради аналізу політичної корупції, найперше, необхідне обґрунтування того, що політична корупція може визначатися саме як інститут. Із цією метою охарактеризуємо природу політичних інститутів, зокрема неформального типу, з позицій неоінституціоналізму.

Одним із класичних визначень інститутів є тлумачення Д. Норта: «Правила гри, що складаються

з офіційних писаних правил, а також, зазвичай, неписаних кодексів поведінки, що лежать глибше офіційних правил і доповнюють їх» [6, с. 12]. У системі інституцій Норт виокремлює: неформальні обмеження (традиції, звичаї, табу); формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти); механізми примусу, які забезпечують дотримання правил (суди, поліція тощо) [6]. Дослідник розрізняє правила гри (інституції) й організації, а також інституції декларовані (інституціалізовані правила) та інституції реалізовані, підкреслюючи функціональний, а не формальний аспект інституцій [7, с. 15].

Неоінституціоналізм зробив крок уперед у тлумаченні сутності політичного інституту. Він відійшов від консерватизму традиційного інституціоналізму, який під політичними інститутами розумів державні установи, політичні організації; саме вони розглядалися визначальними чинниками політичного процесу, від яких були залежними як діяльність політичних акторів, так і ефективність, стабільність політичної системи. О. Суший зауважує: «Погляди неоінституціалістів відрізняються більш широким тлумаченням поняття «інституція», виявленням «незалежних змінних», які визначають політику та адміністративну поведінку; значну увагу вони приділяють дослідженню неформальної структури політичних інституцій, результатам їхньої діяльності» [11, с. 113].

Якщо інституціоналізмом не ставилося питання про зворотний вплив політичних акторів на політичні інститути (він розглядав їх радше у статичній динаміці). Вважаємо, що неоінституційна теорія Д. Норта якраз і демонструє подолання обмеже-

ності класичного інституційного підходу. У політичній науці було здійснено поворот від одностороннього розгляду «інститутів лише як формальних правил і легальних організацій у системі державної влади» [9, с. 10], а до інституціонального аналізу включене вивчення неформальних, «тіньових», нелегальних інститутів, які мають істотно впливають на стабільність усієї інституціональної системи.

Погоджуємося з Д. Боталовою, що інститут є «цілісною системою формальних правил і неформальних норм, які структурують взаємини, організують взаємодії між людьми та регулюють виробництво різних сфер соціуму та держави (політичної системи)» [1, с. 229]. Політичні інститути є зразками, схемами поведінки, які уможливають здійснення рішень, які поширюються на усе суспільство [2, с. 83–86]. Під час дослідження необхідно враховувати, що інститут – це залежний змінний елемент. Як зауважує М. Чабанна, інститутами, відповідно до неоінституціонального підходу, є «правила діяльності, механізми, які забезпечують їх дотримання, і норми поведінки, що структурують постійну взаємодію між людьми» [13, с. 30].

Якщо в інституційному підході інститути виступали як культурні та психологічні явища (норми, звичаї, звички тощо), то в неоінституціоналізмі вони досліджують набір правових норм і неформальних правил, які склалися внаслідок взаємодії індивідів у процесі обміну. Специфіка неоінституціоналізму полягає у тому, що політичні інститути розуміються через призму взаємозв'язків формальних норм і неформальних правил гри. Це переплетіння є складною системою організаційних відносин, форм взаємодії.

Аналізу сучасною політичною наукою лише формальних інститутів нині замало, адже у сучасний політичний процес залучені неформальні системи (клієнтізму, патримоніалізму тощо). Відповідно, перед неоінституціоналістами гостро постало «питання вивчення неформальних, «тіньових», позаправових і нелегальних інститутів і правил, які хоча тривалий час й залишалися поза увагою і взагалі не визнавалися такими, що об'єктивно існують, однак завжди справляли значний вплив на політичну поведінку і процес прийняття рішень» [8, с. 34]. В окремих політичних системах вони навіть стають основними гравцями, підриваючи безпеку держави, продукуючи системну корупцію.

Г. Хелмке та С. Левітські відзначають, що категорія «неформальний інститут» має широку природу, бо «застосовується до неймовірно широкого кола явищ, включаючи особисті зв'язки, клієнтелу, корупцію, клани та мафію, громадянське суспільство, традиційну культуру та різноманітні законодавчі, судові та бюрократичні норми» [12, с. 191]. За визначенням згаданих дослідників, неформальні інститути – це соціальні спільні правила,

зазвичай неписані, що створені та виконуються за межами офіційно дозволених каналів.

Корупція, клієнтізм, непотизм, фаворитизм, заступництво (патронат) тощо належать до неформальних інститутів Ю. Мацієвським [4, с. 8, 17]. Дослідником визначено, що неформальні інститути переважають над формальними у гібридних режимах: «Формальні інститути є лише фасадом для неформальних інститутів і практик, які переважають у політичному процесі», і у цьому процесі «неформальні інститути визначають поведінку політичних гравців» [4, с. 16–17]. Корупцію дослідник слушно відносить до числа «підривних інститутів». Поділяємо цю думку, адже політична корупція здійснюється у площині неформальної політики. Вона є прикладом латентної політики, позаяк є прихованою, непублічною, непрозорою частиною політичного процесу. Цю позицію підтримує й низка науковців, зокрема, Т. Шевченко характеризує корупцію як «найпоширеніший приклад нелегальних аспектів неформальної політики» [15, с. 16], а О. Крисенко акцентує на автономності неформальних інститутів від нормативно-правової площини [3, с. 59].

М. Чабанна вважає: «Суттєва роль неформальних інститутів у політичних процесах притаманна політичним режимам із низьким рівнем демократичності» [14, с. 230]. Дослідниця розглядає корупцію як неформальний політичний інститут, властивий недемократичним державам [14, с. 229]. Погоджуючись, що політична корупція є неформальним політичним інститутом, ми зауважимо, що вона характерна не лише для недемократичних держав, адже жодній державі ще не вдалося отримати цілковитий імунітет від цього соціального зла, а от рівень «інфікованості корупцією» справді різне відрізняє держави. Втім, саме у недемократичних країнах ставлення до політичної та інших видів корупції настільки хворобливо трансформується, що вона навіть інтерпретується як інститут етичний, соціально легітимний, а тому виправдовується або ж, щонайменше, не викликає соціального протесту.

Отже, неформальні інститути більшою чи меншою мірою характерні для кожної політичної системи, а їх взаємодія з формальними інститутами залежить від конкретних умов (політичного режиму, рівня громадянського суспільства, установленості демократичних традицій тощо). У демократіях неформальні інститути підтримують формальні; у дефектних демократіях неформальні практики є недемократичними (корупція, клієнтізм тощо), а тому підривають діяльність демократичних інститутів. Таким чином, можна виділити кілька форматів співвіднесення формальних і неформальних інститутів: формальні інститути домінують над неформальними, але не змінюють їх; формальні конфліктує із неформальними; фор-

мальні та неформальні правила співпрацюють. На це звертає у своєму дослідженні С. Педжовіч [16]. Появу неформальних інститутів (деструктивних) можна пояснити слабкістю формальних. Завдяки неформальним інститутам, зокрема корупції, політичні еліти отримують привабливі варіанти зміцнення своїх панівних позицій; як наслідок, вони підтримують (зазвичай, невідкрито) такі непрозорі механізми. О. Стойко вважає: «Неформальні інститути або ж частково захоплюють формальні інститути, або ж просочуються крізь них (є «проникаючим середовищем» [17, с. 13]), перетворюючись на паразитів. Прикладом такого неформального інституту є корупція» [10, с. 119].

Безумовно, неформальний інститут політичної корупції залежить від типу політичного режиму: 1) при демократії неформальний інститут політичної корупції вступає у конфлікт із формальними інститутами; 2) в автократіях формальні інститути та неформальний інститут політичної корупції можуть взаємно доповнюватися; 3) за тоталітаризму політична корупція потужно протистоїть формальним інститутам або й зливається з ними. Особливою є роль неформального інституту політичної корупції у процесі демократичного транзиту. Адже й після завершення перехідного до демократії періоду політична корупція перешкоджає укоріненню демократизації. Загалом укоріненість корупційних практик свідчить про дуже повільну трансформацію неформальних інститутів, їх «живучість», яка залежить від протидії громадянського суспільства, наявності політичної волі у державців.

Неоінституціоналізм уможливує вивчення неформалізованих правил, які детермінують політичну поведінку. Політичну корупцію можна віднести до числа таких неформальних інститутів. Зауважимо, що такий тип інститутів у політичній науці іменують по-різному, відсутня термінологічна усталеність: неформальні (С. Стеінмо, Г. Хелмке, С. Левітські, Е. Панеях), тіньові (В. Воротников), неструктуровані (К. Шепсл), неофіційні (Р. Вудойра), антиінститути (М. Сухарьов) та ін. Так, К. Шепсл відкидає класифікацію політичних інститутів на формальні та неформальні, пропонуючи виділення структурованих і неструктурованих [18, с. 27–32]. Структуровані – стійкі організаційні утворення; неструктуровані порівняно аморфніші, приховані, латентні, які формуються на основі неформальних поведінкових правил (К. Шепсл серед таких правил називає «око за око», «ні тобі, ні мені»; це перегукується з найдавнішими звичаєвими нормами, наприклад, старовавилонським принципом таліону тощо).

Відсутня не лише термінологічна узгодженість щодо неформальних інститутів, але й щодо їх ролі. Так, О. Стойко зауважує: «Неформальні інститути не варто розглядати як загрозу демократизації, а їх взаємодія із формальними інститутами спроможна

лише частково визначити результати політичного процесу» [10, с. 353]. Така позиція впливає з авторської класифікації неформальних інститутів за їх зв'язком із громадянськими традиціями [10, с. 122]. Одні неформальні інститути пов'язані з громадянськими чеснотами довіри, солідарності, толерантності, чесності тощо. Натомість деструктивний вплив мають неформальні інститути, в основі яких лежать недовіра, егоїзм, нетолерантність, сюди належить і корупція. Цю думку поділяє й О. Рибій, яка серед неформальних інститутів виділяє: 1) конструктивні (діють паралельно або у кооперації з чинними в системі законами з метою вирішити проблеми політичного обміну та координації, які не розглядаються в рамках офіційних правил); 2) деструктивні недемократичні, неправові неформальні інститути (корупції, непотизму, хабарництва тощо) [8, с. 40].

Неоінституціоналісти зробили чимало спроб пояснити причини появи неформальних інститутів і як спонтанний процес, і як усвідомлений. О. Стойко обґрунтовує: «Більшість неформальних інститутів з'являються у результаті неконтрольованих соціальних процесів<...>значною мірою залежать від глибоко вкоріненої соціальної практики<...>неформальні інститути змінюють, ослаблюють чи руйнують правила, що лежать в основі формальних інститутів» [10, с. 115, 119].

Більшість дестабілізуючих для держави та суспільства процесів мають джерелом свого походження саме неформальний інституціональний простір. О. Крисенко на прикладі аналізу вітчизняного політичного процесу доводить: «Функціонування неформальних політичних інститутів<...>призводить до звуження публічного простору, ускладнення циркуляції еліт і створення ситуації монополії на політичному ринку» [3, с. 58]. Неформальні інститути впливають на функціонування інституціональної системи. Вони «можуть виступати як причинами інституціональної стагнації, так і рушіями трансформації політичних інститутів» [9, с. 10].

Загалом у політологічному дискурсі відсутня визначеність щодо класифікації політичних інститутів на формальні та неформальні, а також їх оцінка. Одні науковці розглядають неформальні інститути лише як джерела інерції та корупції, тобто як проблему, що потребує вирішення. Інші ж доводять високоефективність неформальних правил у ситуації відсутності або ж слабкої дієвості формальних норм.

Сама по собі політична корупція – це не є власне політичний інститут (в усталеному розумінні цього концепту), але це таке явище, яке «вбудовується у структуру політичних інститутів, паразитує на їх функціонуванні та приносить велику шкоду суспільству» [1, с. 230]. Саме в умовах політичних інститутів, котрі виникають під час делегування

влади від громадянина, суспільства до держави, виникає проблема політичної корупції. Відбувається максимізація вигоди окремого політичного актора коштом громадян. Фактично політика в руках корупціонерів постає як інструмент реалізації їх приватних корисливих інтересів, які дисонують із сучасною демократичною тенденцією транспарентної політики. А. Наронська вважає: «Політична корупція неодмінно зумовлює неформальну інституціоналізацію, а значить, деградацію державних інститутів» [5, с. 67].

Із точки зору неоінституційного підходу політичну корупцію можна вважати різновидом неформального інституту, який є: 1) стійким типом рентозорієнтованої опортуністичної поведінки, спрямованої на реалізацію владних інтересів і набуття матеріальної користі від участі у політичному процесі (тобто це мікрорівень політичної корупції як реалізація приватних інтересів усупереч суспільним); 2) комплексом неформальних норм, які структурують, зумовлюють діяльність різних політичних акторів, і суперечать колективним ідеалам, цілям, які увиразнені у формальних інститутах. Через розуміння політичної корупції крізь призму категорії «інститут» можна досліджувати стійкість, повторюваність корупційних дій у політичних, партійних системах різних держав тощо. Рівень і форми політичної корупції визначаються інституційним дизайном, співвідношенням формальних і неформальних інститутів. У результаті явище політичної корупції зазвичай постає як негативний ефект неформальної інституціоналізації.

У державах зі сталими демократичними традиціями політика формується у публічному полі комунікації, який має відкритий характер, контрольований громадськістю. Тому корупційні практики у політиці, пов'язані з приватизацією публічних ресурсів, мінімізовані (уважаємо, що держав, яким цілковито вдалося б викоренити політичну корупцію, немає; є лише такі, що максимально мінімізували її). Натомість у недемократичних державах політичні еліти понад усе прагнуть до захисту свого корпоративного інтересу, уникаючи контролю суспільства та тінізуючи процеси розпорядження ресурсами. Це призводить до появи подвійної системи управління, коли домінує неформальне (тіньове) управління. У теорії неоінституціоналізму такий процес називається деформалізацією (заміщенням формальних інститутів, неформальною інституціоналізацією).

На переконання С. Патрушева, специфіка неоінституціоналізму полягає у тому, що політичні інститути розглядають із точки зору взаємозв'язку формальних і неформальних правил, які формують складні відносини, типи взаємодій і саму кооперативну діяльність [2]. Неоінституціоналізм найкраще пояснює, як зберігаються або й народжу-

ються недемократичні зразки практики, зокрема такі, як політична корупція. Ця методологія показує, як неформальні інституції (як-от політична корупція) можуть zdeформувати чи й повністю зруйнувати формально встановлені правила та процедури. Неоінституціоналізм уможливує аналіз ситуації зупинення демократичних перетворень у державах, які через системну корупцію та низку інших чинників призупинили розбудову правової, добре інституціалізованої держави, не змогли закріпити здобутків демократизації.

Отже, саме неоінституціоналізм, на нашу думку, є оптимальною методологією для аналізу політичної корупції. Інституційний аналіз уможливує не лише широкий розгляд політичної корупції як наявної реальності, але й інституційні механізми та способи її мінімізації. Сучасний аналіз політичної корупції необхідно наближати до діяльності усередині цих інститутів, адже корупційні практики виникають і функціонують саме в певному інституційному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боталова Д.Б. Неоінституціональний аналіз політичної корупції в російській політичній системі / Д.Б. Боталова // Вест. Красноярск. гос. пед. ун-та ім. В.П. Астафьева. – 2011. – № 2. – С. 228–232.
2. Институциональная политология: современный институционализм и политическая трансформация России / Под ред. С.В. Патрушева. – М. : Ин-т сравн. политологии РАН, 2006. – 590 с.
3. Крисенко О. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес / О. Крисенко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 58–62.
4. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зиг-заги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) / Ю. Мацієвський. – Чернівці : Книги-XXI, 2016. – 552 с.
5. Наронская А.Г. Политическая коррупция: институциональный аспект / А.Г. Наронская // Известия Уральского федер. ун-та. – Сер. «Общественные науки». – 2017. – № 1 (161), том 12. – С. 67–72.
6. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
7. Перегуда Є.В. Політичні ідеї представників неоінституціоналізму // Історія політичної думки : підр. у 2-х т. / за заг. ред. Н.М. Хоми ; [Т.В. Андрущенко, О.В. Бабкіна, І.Ю. Вільчинська та ін.]; 2-е вид., перероб. і доп. – Львів : Новий Світ–2000, 2017. – Т. 2. – С. 14–31.
8. Рибій О.В. Неформальні політичні інститути: сутність, класифікація, результати діяльності / О.В. Рибій // Політичний менеджмент. – 2011. – № 1. – С. 34–42.
9. Рибій О.В. Процеси трансформації політичних інститутів: етапи та рушії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / О.В. Рибій. – К.: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – 15 с.
10. Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах / О.М. Стойко. – К. : Логос, 2016. – 416 с.

11. Суший О.В. Теоретичні засади інституційної теорії державної політики / О.В. Суший // Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 2(6). – С. 110–116.
12. Хелмке Г. Неформальные институты и сравнительная политика: основные направления исследований / Г. Хелмке, С. Левитски // Прогнозис. – 2007. – № 2. – С. 188–211.
13. Чабанна М.В. Неоінституційний підхід до аналізу процесу прийняття політичних рішень / М.В. Чабанна // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3(41). – С. 29–37.
14. Чабанна М. Оцінка корупції як неформального політичного інституту та індексування демократичності політичного режиму: кореляційний аналіз / М. Чабанна // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – № 3(65). – С. 229–258.
15. Шевченко Т.В. Сутнісні характеристики та ознаки неформальної політики / Т.В. Шевченко // Магістеріум. – Сер. «Політичні студії». – 2016. – № 64. – С. 14–19.
16. Pejovich S. The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development / S. Pejovich // Journal of Markets and Morality. – 1999. – № 2. – С. 164–181.
17. Powell W. The New Institutionalism in Organizational Analysis / W. Powell, P. DiMaggio. – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – 486 p.
18. Shepsle K. The Oxford Handbook of Political Institutions // Rational Choice Institutionalism / R. Goodin, H.-D. Klingemann (Eds.). – Oxford : Oxford University Press, 2008. – С. 23–38.

Лепська Н.В.

Аналіз категорій «влада» та «сила» в політологічному вимірі

У статті аналізуються категорії «влада» й «сила» з погляду їх етимології, полісемантичності, концептуального навантаження, нюансів використання в сучасному соціально-політичному дискурсі. Обґрунтовується необхідність чіткої демаркації цих понять з метою уникнення їх спрощеного і спотвореного використання, що заважає адекватно усвідомлювати реальні політичних процесів і явищ.

Ключові слова: влада, сила, міць, авторитет, вплив, панування.

мость четкой демаркации этих понятий во избежание их упрощенного и искаженного использования, что мешает адекватно осознавать реалии политических процессов и явлений.

Ключевые слова: власть, сила, мощь, авторитет, влияние, господство.

The article analyzes the categories of "power" and "force" from the point of view of their etymology, polysemanticity, conceptual load, nuances of use in contemporary socio-political discourse. The necessity of clear demarcation of these concepts is grounded to avoid their simplified and distorted use, which prevents adequately realizing the realities of political processes and phenomena.

Key words: power, force, authority, influence, domination.

УДК 32.001:316.462:342.3

Лепська Н.В.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

В статті аналізуються категорії «власть» и «сила» с точки зрения их этимологии, полисемантичности, концептуальной нагрузки, нюансов использования в современном социально-политическом дискурсе. Обосновывается необходи-

Влада є одним із фундаментальних соціальних феноменів, що мають екзистенційне значення для людської спільноти. Упродовж усієї історії існування людства влада виступала провідним механізмом організації та регулювання взаємовідносин людей із навколишнім соціальним середовищем і з-поміж собою. Разом із тим і до сьогодні влада є найбільш неоднозначним, складним і суперечливим феноменом, що цікавить дослідників через своє походження, багатомірність, полісемантичність, функціонально-ресурсну потужність і своєрідну містичну привабливість. Наукова полеміка стосується передусім політичної влади, адже саме в політиці влада репрезентується найбільш масштабно й рельєфно, наскрізно пронизуючи всі рівні політичної сфери. Влада є, по суті, першоосновою і метою політики, «ключем» до її пізнання, політику без влади взагалі неможливо й уявити. Недарма за традицією, що йде ще від Н. Макіавеллі, політикою вважається все те, що пов'язане з виробництвом, розподілом, використанням та утриманням влади. Хоча варто зауважити, що мислителі стародавніх часів, розмірковуючи про владу, не давали їй більш-менш чітких визначень. Навіть Н. Макіавеллі, який посідає чільне місце в когорті дослідників влади, у творах був більш схильним уживати численні епітети, алегорії, порівняння, ніж дефініціювати владу.

Феномен влади набув ґрунтовного вивчення в царині політичної науки на сучасному етапі її розвитку. Його багатоаспектність і дискусійність спричинили виокремлення цілої низки концептуальних підходів до розуміння сутності влади. Загальноновизнаними лідерами кратологічних досліджень вважаються М. Вебер, Р. Даль, Х. Саймон, Б. Рассел, К. Дойч, Н. Луман, С. Льюкс, А. Етціоні, П. Бурд'є, М. Фуко, Х. Арендт, Х. Ласвелл та інші. Отже, в межах західної науки сформувалося кілька

основних підходів, кожний із яких пропонує своє визначення влади: силовий (влада як панування і примушення до підкорення), вольовий (влада як здатність проводити свою волю), телеологічний (влада як здатність досягти певної мети), інструменталістський (влада як здатність до мобілізації ресурсів задля досягнення певних цілей), структуралістський (влада як особливі відносини між нерівноправними суб'єктами – керівником і підлеглим), біхевіоралістський (влада як особливий тип поведінки, за якого одні індивіди керують, віддаючи накази іншим, а інші їм підкорюються), психологічний (влада як спосіб панування несвідомого над людською свідомістю), комунікативний (влада як специфічний засіб комунікації між суб'єктами та об'єктами політичної діяльності з приводу отримання, зберігання, виробництва і трансформації політичної інформації) [1]. Тож кожний із цих підходів відображує лише різні аспекти влади, які не є вичерпними, оскільки вона як соціально-історичний феномен еволюціонує, і її змістове навантаження теж набуває змін, постійно примножуючи та урізноманітнюючи її сутність. До того ж різноманітні трактування влади є наслідком не тільки її широкого значеннєвого континууму, а й різних способів ужитку цього поняття: або ж як метафори (на кшталт «бути під владою ілюзій» тощо), або ж як самостійної фундаментальної наукової категорії.

Проте не тільки полемічність напрацювань у межах численних наукових підходів ускладнює рефлексію влади. Варто також звернути увагу на існування цілої низки понять, що є синонімічними до влади, однак помилково часто вживаються як ідентичні. Так, серед інших із владою пов'язують такі поняття як міць, сила, вплив, панування, авторитет, домінування тощо. До того ж не завжди україномовний переклад іноземних видань, зокрема щодо досліджень феномена влади, пропонував

саме ті дефініції, які мав на увазі власне сам автор. До речі, ще одна не менш важлива обставина вносить сум'яття в кратологічні дослідження: дуже часто україномовний варіант перекладу є похідним від російськомовного, адже не можна заперечувати, що з численними іншомовними публікаціями іноземних науковців вітчизняні вчені часто знайомилися саме в російському перекладі. На щастя, останніми роками намагаємося долати цю залежність від російських видавництв [2], однак інерційні явища ще даються взнаки.

На нашу думку, ці обставини багато в чому призвели до мовно-семантичної плутанини в політології, оскільки часто-густо означені поняття вживалися як рівнопокладені та ще й із певними емоційно-конотативними забарвленнями, що тільки заважало пошуку більш-менш чіткої дефініції влади. Із цього приводу Х. Арендт абсолютно слушно нарікала, що вважає «дуже сумним відображенням стану політичної науки той факт, що наша термінологія не проводить різниці між такими ключовими словами, як *влада*, *міць*, *сила*, *авторитет* і, нарешті, *насилля*. Усі вони стосуються ... різних феноменів... Використання їх як синонімів не тільки вказує на певну глухоту до лінгвістичного значення, що само по собі вельми серйозно, а й вказує на якесь сліпе сприйняття реальностей, яким вони відповідають» [3, с. 65]. Як нам видається, найбільші непорозуміння та хитросплетіння в ужитку випали на долю синонімічної пари «влада» та «сила». Отже, в межах наукової розвідки зосередимось на з'ясуванні сутності категорій «влада» та «сила» в оптиці політики, їх концептуальному порівнянні й нюансів використання, що і є, власне, метою статті.

Дійсно, однією з фундаментальних засад влади більшість дослідників вважають її силовий контент. Сила вбачається як провідний (хоча й радикальний) механізм урегулювання соціальних взаємовідносин упродовж тисячоліть історії людства. Як зауважував один із гуру реалістської школи теорії міжнародних відносин Г. Морґентау, сила є владою над розумом і діями людей і прагнення людей до сили не є випадковим, це закономірний факт, який відображає саму сутність людського буття, і це прагнення йде не стільки від держави, скільки від людської природи [4, р. 33].

Традиційно в повсякденному вжитку словом «влада» ми визначаємо: 1) право керувати державою, політичне панування; 2) керівні державні органи, уряд, осіб, що мають урядові повноваження; 3) право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; 4) *перен.* сила чого-небудь, могутність [5, с. 151]. Цікаво, що останнє тлумачення влади в переносному сенсі розуміє її як силу, тому звідси випливає, що «сила» є додатковим, тобто конотативним, значенням «влади». Крім того, варто відзначити, що в українській мові

іменник «влада» має й дієслівні форми «владарювати», «володарювати», «владичити», які розуміються як «панувати», «правити», «керувати», «домінувати», «переважати», «бути властивим кому-небудь» [5, с. 151], що вказує на високе концептуальне навантаження «влади».

Етимологічно слово «влада» («володар», «владний») зобов'язане своїм походженням польській або чеській мовам. Так, *władza* (пол.) і *vlada* (чеськ.) тлумачаться як влада, керівництво, можливість керувати, розпоряджатися ким-або чим-небудь. Не зайвим буде звернути увагу на етимологію російського поняття «власть». Воно запозичено із церковнослов'янської й бере свої витoki від слова «волость», що мало значення «область, територія, держава, влада». Подібні значення існують й в інших мовах слов'янської та балтійської груп – болгарське «власт», сербохорватське «власт», словенське «vlast» означають «володіння», «власність», чеське «vlast» і словацьке «vlast» означають «батьківщину», польське «włosc», латиське «valsts», литовське «valscius» – «волость». Ці самі значення закріпилися й за дієсловом «володіти» [6]. Отже, цікаво, що етимологічно українське слово «влада» означає керівництво та можливість керувати, тим самим передаючи її сучасне тлумаченням з акцентом на *суб'єкт владарювання* («влада кого-, чого-небудь»), а «власть» – певну територію, на яку розповсюджується керування, і відображає орієнтацію на *об'єкт влади* («влада над ким-, чим-небудь»).

Як вказується в Етимологічному словнику української мови, у слововжитку різних народів історично склалися власні традиції використання понять, що стосуються феномена влади. Так, у німецькій мові слово «macht» означає як «владу», так і «силу». Англійське «power» означає також «силу» і «владу», що є відображенням природи влади, яка за умови відсутності або втрати сили переходить до того, хто її має, тож владу здобувають, як правило, найсильніші, тому влада залежна від сили й можлива лише за умови її існування. Англійське слово «power» походить від французького «pouvoir», яке, у свою чергу, походить від латинських слів «potestas» і «potentia», що означають «здатність». Для римлян слово «potentia» означало здатність чи спроможність однієї особи або речі впливати на іншу, тоді як «potestas», що мало більш вузький політичний смисл, означало особливі можливості, яких набували люди, спілкуючись і діючи спільно. До речі, поняття влади римляни обов'язково відмежовували від інших суміжних понять, таких як владні повноваження, примус, сила та насильство [7, с. 409].

Оскільки саме англomовні видання становлять більшу частку всіх кратологічних напрацювань, закладаючи тим самим своєрідні підвалини нау-

ково-дослідницьких трендів, доцільно зупинитися на семантичному навантаженні слова «power», яке має доволі розлогий спектр значень:

- 1) здатність робити щось або діяти;
- 2) певна здатність (властивість) людського тіла або розуму;
 - а) правління, вплив або авторитет; б) політичне або соціальне панування чи контроль;
 - 3) санкція, делегований авторитет;
 - а) персональне панування;
 - б) впливова людина, група або організація;
 - 6) а) військова сила; б) держава, що має міжнародний вплив, особливо заснований на військовій силі;
 - 7) сила, енергія;
 - 8) діюча властивість або функція чогось;
 - 9) розм. велика кількість або кількість будь-чого;
 - 10) можливість використовувати механічну силу чи виконувати певну роботу (кінська сила);
 - 11) механічна або електрична енергія (на відміну від ручної праці);
 - 12) а) доставка (електричної) енергії; б) певне джерело або форма енергії (гідроелектрична енергія);
 - 13) використовувана механічна сила;
 - 14) фазовий показник вихідної потужності;
 - 15) продукт, отриманий у результаті збільшення (множення) якогось числа в кілька разів; збільшувальна здатність лінз [8].

Отже, цілком очевидно, що слова «влада» і «power» значно відрізняються між собою як етимологічно, так і семантично. Доводиться констатувати, що «power» має більш широкий діапазон концептуальних тлумачень, ніж «влада». Крім того, англійське «power», на відміну від української «влада», позбавлене дієслівної форми, тому для позначення саме дії використовуються такі конструкції, як «здійснювати владу» або «користуватися владою».

Не буде зайвим звернути увагу на семантику німецького «macht», яка дещо схожа на значення понять «влада» й «power»:

- 1) сила, могутність; влада, вплив;
- 2) політична влада;
- 3) держава, держави;
- 4) військо, війська.

«Macht» походить від дієслівного іменника з готським коренем «magan» («machen»), що є близьким до англійського «to make» (робити, зробити) та розуміється як «мати змогу», можливість робити щось. У німецькій мові також немає дієслівної форми влади, тому використовуються описові вирази на кшталт «здійснювати владу» [6].

Отже, варто зазначити, що загалом слово «влада» має широке семантичне поле (беручи до уваги й іншомовні еквіваленти), яке містить як дефініції соціальних явищ (і їх більша питома вага), так і фізико-технічні значення (наявні в тлу-

маченні англійського «power»). Зважаючи саме на соціальні концепти влади, варто наголосити, що вони стосуються передусім двох основних смислових аспектів: 1) право і спроможність керувати (наказувати, впливати, розпоряджатися тощо); 2) суб'єкти, які наділені правом, здатністю й можливістю управляти (держава, еліта, бюрократія, посадова особа тощо). Безперечно, лінгвістичний аналіз слова «влада» не може визначити власне зміст поняття влади. Він лише обмежує його певним набором значень, який нині є доволі широким і вказує на деякі з можливих основних характеристик «влади», однією з яких є сила.

Поняття «сила» передусім розуміється як фізична величина та характеризує *ступінь механічної взаємодії* будь-яких фізичних тіл або *інтенсивності фізичних процесів*. З погляду фізичної динаміки, якщо на якесь тіло діють інші тіла, то ця дія/взаємодія спричиняє зміну форми й розмірів тіла, тим самим воно деформується (ідеться про статичний вияв сили) або/та у зміні швидкості тіла рухається з прискоренням (ідеться про динамічний прояв сили) [9, с. 20]. Отже, сила може бути визначена або за деформацією тіла, або за прискоренням, отриманим тілом, тобто деформація та прискорення є свідченням і показником застосування сили. Крім того, сила є векторною величиною, оскільки, крім числа, що позначає міру більшої чи меншої дії, її обов'язково характеризує ще наявність точки прикладання та напрямку дії. До речі, у фізиці силу позначають латинською літерою F, що вказує на пряме посилення на англійське слово «force» (сила).

Словник Лонгмана тлумачить «force» так:

- 1) природна або фізична міць;
- 2) насильство;
- 3) хтось або щось, що має потужний вплив чи владу;
- 4) енергія, яка змінює або може спричинити зміну руху тіла, яке діє;
- 5) група людей, що зібрані разом і навчені спеціальних дій;
- 6) велика кількість;
- 7) найсуттєвіше, головне; ефективність [10, с. 237].

Неважко помітити, з одного боку, деякі збіги з тлумаченням влади (передусім у варіації power), однак, з іншого боку, якщо у «владі» простежується чіткий соціально-директивний складник навіть як у потенціалі (здатність керувати тощо), то в «силі» локус уваги концентрується на значенні «міць» чи як на неординарних фізичних характеристиках, чи як на великій кількості будь-чого.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує аж дванадцять значень слова «сила» (до речі, на відміну від «влади», якій тут відводиться лише чотири значення):

- 1) здатність живих істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, виконувати різні дії; фізична

енергія людини, тварини; фізична здатність або можливість робити, здійснювати що-небудь; фізичний вплив, насильство; життєва енергія, життєдайність кого-, чого-небудь;

2) здатність людини до духовної діяльності, до впливу своїх розумових або душевних властивостей; сукупність фізичної, духовної й розумової енергії людини, необхідної для здійснення якоїсь дії, вчинку тощо;

3) енергія, що діє на матеріальні тіла;

4) могутність, влада, авторитет; право розпоряджатися на свій розсуд; здатність впливати, діяти на кого-, що-небудь, справляти враження на когось; той або те, що відіграє вирішальну, головну роль у чому-небудь;

5) чинність, дієвість;

6) глибина, значущість (розумових або душевних властивостей, переживань, вражень);

7) найсуттєвіше, головне; сутність;

8) джерело діяльності, спонукання, могутності, впливу;

9) озброєні війська;

10) люди, які належать до якого-небудь виробничого колективу, професії; люди, зайняті якоюсь спорідненою працею, діяльністю;

11) частина суспільства або суспільна група, що характеризується певними ознаками або спрямованістю у своїй діяльності, своїх намірах;

12) велика кількість, дуже багато [5, с. 1120].

Доволі проблематичним є з'ясування етимології слова «сила». Як виявилось, більшість посилок робиться на Етимологічний словник російської мови, згідно з яким слово «сила» відомо ще з давньоруських часів (XI ст.), коли йому надавалося значення «природна здатність, властивість», «тілесна сила», «духовна сила», «міць», «влада» тощо. До сьогодні етимологія «сили» остаточно не вивчена. Наприклад, деякі дослідники пов'язують походження слова з литовським *siela* («душа») за давньоруського посередництва *seilin* («завзяття, старанність, почуття, свідомість»). Згідно з іншою дослідницькою позицією, слово «сила» походить від індоєвропейського кореня – *si/sei* (зв'язок, поєднання), і загальнослов'янського – *сила* (сила). До речі, до цього самого кореня сходять англійське *sinew* («зв'язка, сухожилля, жила») та німецьке *sehne* («сухожилля, жила»). Друга частина слова «сила» етимологічно сходиться до додаткового кореня -ль («лити, злиток, лиття»). Отже, поєднання семантичних образів слів «зв'язок» і «лиття» надає первісного уявлення про силу як про «злиття до купи» [11].

Отже, загалом семантика й етимологія слова «сила» засвідчують, що воно є таким самим трудомістким і багатоаспектним у своєму осмисленні, як і «влада». Утім, на нашу думку, демаркацію понять «сила» і «влада» варто проводити, зважаючи на їх субстанційний контент щодо рефлексії

кожного з них. Отже, специфікація поняття «сила» має ґрунтуватися саме на його фізичному аспекті, що виражає його денотативне значення. Звідси сила – це будь-який фактор (і передусім зовнішній), що викликає зміну в русі вільного об'єкта або виникнення внутрішніх напружень у статично зафіксованому об'єкті. А влада сутнісно є соціальною диспозицією, адже її семантичним ядром є відношення між тим, хто керує (суб'єкт), і тим, ким керують (об'єкт); здатність (або можливість) веліти, керувати, наказувати; володіння чимось. Загалом сучасна кратологія в розумінні влади спирається передусім саме на ці тези, які йдуть ще від М. Вебера. Тому в сучасній політологічній літературі визначають три основні виміри політичної влади. По-перше, директивний (влада як панування, що здійснюється шляхом уведення в дію різноманітних ресурсів), функціональний (влада як здатність і вміння реалізовувати функцію суспільного управління на практиці) та комунікативний (влада здійснюється шляхом спілкування) [3, с. 72–73].

Очевидно, що у змісті влади імпліцитно закладений ще й конфліктний аспект, оскільки влада суб'єкта можлива завдяки певним джерелам і ресурсам, які недостатні або відсутні в об'єкта. Отже, об'єкт залежить від суб'єкта, чим сильніша ця залежність, чим більше вона є асиметричною, тим вищий ступінь влади. Така залежність не є незмінною, оскільки зростає прямо пропорційно цінності ресурсів, якими забезпечений суб'єкт, і знижується в міру розширення доступу об'єкта до альтернативних джерел цих ресурсів. Серед основних ресурсів влади (зокрема й політичної) усі дослідники однак визначають силовий, і загалом сила є провідною формою влади (похідні від неї примус, покарання й насильство). Тому не дивно, що владу та силу часто ототожнюють, хоча це, вочевидь, редукціоністський підхід, що призводить до спрощення розуміння сутності цих двох категорій. Адже, як слушно зауважує Т. Парсонс, «сила – це «спосіб», але не завжди «засіб», за допомогою якого один елемент системи соціальної взаємодії (індивід або колектив) може впливати на інший. У цьому ракурсі сила є використанням контролю над ситуацією, де *alter* (лат. «інший») елемент, який виступає в ролі об'єкта для *ego* (лат. «я»), зазнає тиску *фізичними засобами*, щоб відвернути *alter* від здійснення чогось небажаного для *ego* або покарати його за те, чого не треба було б робити, на думку *ego* (а покарання призначене змусити *alter* відмовитися від подібних дій у майбутньому), або «символічно» продемонструвати здатність *ego* контролювати ситуацію навіть незалежно від його очікувань того, що в *alter* можуть бути небажані, на його думку, прагнення» [3, с. 76]. До речі, у розумінні концептуального співвідношення понять «влада» та «сила» в політич-

ній науці сформувалося дві основні парадигмальні традиції. Перша є апологією так званої «секційної (групової) концепції влади» або відома як традиція реалізму, що йде ще від Т. Гоббса і М. Вебера, далі розвивалася в роботах Х. Лассуелла, Е. Кеплена, Р. Даля, С. Льюкса, Е. Гідденса та інших авторів. Влада розглядається тут як відношення, що включає актуальний чи потенційний конфлікт між суб'єктами, коли один має здатність впливати на іншого, долаючи його спротив. Влада концептуалізується як *влада над кимось*, як «відношення нульової суми», в якому збільшення влади одних індивідів і груп означає зменшення влади інших індивідів і груп. Друга наукова парадигма («несекційна концепція влади») заперечує ідею «нульової суми», оскільки влада як колективний легітимний ресурс може здійснюватися задля загальної вигоди. Ця наукова традиція (починаючи ще від давньогрецьких мислителів Платона й Аристотеля) розвинена в працях Т. Парсонса і Х. Арндта, які розрізняють поняття сили та насильства. На їхнє переконання, владі дійсно притаманна сила, але її використання має бути суворо регламентовано правовими рамками. Однак обмежувати владу тільки правовими рамками недоцільно. Тут має бути ще моральна відповідальність за застосування сили. Адже якщо влада залишає за собою право домагатися мети будь-якими засобами, то це обов'язково делегітимізує її. Сильна влада здатна співвідносити свою силу з моральною відповідальністю за її застосування. Сила й насилля влади в цьому сенсі є протилежними інструментально-ресурсними складниками в структурі владних відносин. Між ними можуть бути розташовані такі поняття, як «авторитет влади», «панування влади», «якість влади», «відчуження влади» тощо, вони вказують на спеціальні канали здійснення влади і способи її функціонування.

Тому сила в її фундаментальному значенні радше притаманна першому – директивному – рівню політичної влади, за умов якого відбувається простий розподіл ресурсів насилля та повноважень на їх використання. Проте сила є обмеженою майже в усьому, що стосується практичного застосування.

Отже, поняття «влада» і «сила» мають доволі широку концептуалізацію в політичній науці, між ними дійсно існують деякі семантичні перетинання. Крім того, не можна не помітити, що українське тлумачення «сили» дуже подібне тлумаченню англійського слова «power», яке ми найчастіше перекладаємо як «влада». То випадково це чи ні? Імовірно, така незрозумілість лише доводить нашу думку, що переклад досліджуваних нами понять

часто не є релевантним реальному змісту, що і спричиняє, в кінцевому підсумку, певне зняковіння. Разом із тим за всієї невизначеності, яку вносить в наше мислення, а з ним і в політичну поведінку різноманіття значень і сенсу, не можна заперечувати важливість і значущість цієї близькості, хоча й не ідентичності понять, які позначаються словами «влада» та «сила», а також інших із цього синонімічного ряду, як-от: вплив, багатство, норми, права, повноваження тощо. Силу об'єднують із владою особливі якості – здатність до певної справи або дії, здатність виконувати роботу й досягати результату. Вплив, багатство, норми (і навіть навички, звичаї) являють собою певні риси влади, її специфічні аспекти і характеристики. Нарешті, права, повноваження, авторитет – певні невід'ємні частини цілого – влади, її джерела, інструменти, умови здійснення тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дем'яненко Б. Влада / Б. Дем'яненко // Політологія : [навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації] / [В.М. Денисенко, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.] ; за наук. ред. докт. політ. наук Н.М. Хоми. – Львів : Новий Світ – 2000, 2014. – С. 75–78.
2. 600 перекладів, здійснених за підтримки МФВ / Міжнародний фонд «Відродження». – К., 2011. – 539 с.
3. Категории политической науки / [А. Ю. Мельвиль и др.]. – М. : Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России, ТК Велби, Проспект, 2008. – 618 с.
4. Morgenthau H. Politics among nations: the struggle for power and peace / H. Morgenthau. – 5th ed. – N. Y. : Knopf, 1973. – 618 p.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
6. Каптерев С.Е. Власть авторитета и авторитет власти / С.Е. Каптерев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/9999-0200_West_MO_2003_1/20.pdf.
7. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Т. 1 : А – Г / укл.: Р.В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.
8. The Oxford English Reference Dictionary edited by Judy Pearsall and Bill Trumble. – Oxford, England ; New York : Oxford University Press, 1996. – С. 1135–1136.
9. Кошкин Н.И. Справочник по элементарной физике / Н.И. Кошкин, М.Г. Шишкевич. – М. : Государственное издательство физико-математической литературы, 1962. – 208 с.
10. Словарь активного усвоения лексики английского языка. – М. : Рус. яз., 1988. – 710 с.
11. Этимологический словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/semenov/Sila-106.html>.

Нерубашченко І.А.

Глобальне громадянське суспільство як нова модель світоустрою

Визначено сутність та основні складники поняття «глобальне громадянське суспільство». Проаналізовано основні вітчизняні й зарубіжні підходи до цього феномена, який розглядається як цілісне явище соціальної еволюції інформаційної епохи. Виділено основні моделі міжнародного громадянського суспільства. Доведено, що реалізація ініціатив створення глобального громадянського суспільства багато в чому залежить від просування ідеї свободи слова та здійснення прав людини в глобалізованих соціальних мережах. Обґрунтовано, що глобальне громадянське суспільство може стати новою моделлю сучасного світоустрою.

Ключові слова: глобальне громадянське суспільство, соціальні мережі, нова модель, світоустрій, інформаційна епоха, соціальна еволюція.

Определены сущность и основные составляющие понятия «глобальное гражданское общество». Проанализированы основные отечественные и зарубежные подходы к этому феномену, который рассматривается как целостное явление социальной эволюции информационной эпохи. Выделены основные модели международного гражданского общества. Дока-

зано, что реализация инициатив создания глобального гражданского общества во многом зависит от продвижения идеи свободы слова и осуществления прав человека в глобализованных социальных сетях. Обосновано, что глобальное гражданское общество может стать новой моделью современного мироустройства.

Ключевые слова: глобальное гражданское общество, социальные сети, новая модель, мироустройство, информационная эпоха, социальная эволюция.

The essence and main components of the concept of "global civil society" are defined. The main domestic and foreign approaches to this phenomenon, which is viewed as a holistic phenomenon of the society evolution of the information age, are analyzed. The basic models of international civil society are singled out. It is shown, that the implementation of initiatives to create a global civil society largely depends on the promotion of the idea of freedom of speech and the realization of human rights in the globalized social networks. It is substantiated, that a global civil society can become a new model of the modern world order.

Key words: global civil society, social networks, new model, world order, information age, social evolution.

УДК 316.334.3:327.3

Нерубашченко І.А.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри філософії та
соціально-економічних дисциплін,
аспірант кафедри політичних наук
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Формування громадянського суспільства в багатьох країнах світу та розширення глобалізованих соціальних мереж виявились основними складниками проекту III тисячоліття – розбудови «глобального громадянського суспільства». Філософські й моральні ідеали, юридичні практики та інформаційні технології історично зумовили появу теоретичних підходів до його вивчення. У сучасному політологічному дискурсі вчені наводять різні аспекти актуалізації та розуміння концепту глобального громадянського суспільства, відшуковують відповіді щодо його сутності й акторів.

У дослідженнях зарубіжних і вітчизняних науковців глобальні процеси розглядаються переважно як цілісне явище соціальної еволюції. Наукову позицію щодо глобалізації як ініційованого та керованого Заходом процесу, що ставить людство перед якісно новими, справді глобальними проблемами, у тій чи іншій площині опрацьовують А. Адамішин, Е. Азорянц, Ж. Атталі, Є. Бажанов, М. Грек, М. Делягін, О. Єрмолаєв, О. Зінов'єв, М. Лебедеєва, Г.-П. Мартін, О. Панарін, Х. Шуман та інші автори.

Проблематиці громадянського суспільства присвячені роботи українських дослідників В. Баркова, Г. Зеленько, А. Колодій, М. Михальченка, С. Наумкіної, О. Новакової, М. Поповича, О. Проценка, Т. Розової, Г. Щедрової та інших.

Ідея глобального громадянського суспільства започаткована концепцією І. Канта, який допустив виникнення права світового громадянства (jus

cosmopolitanum), що об'єднає громадян і держави у вищу республіканську співдружність держав. Цей союз він називав «універсальним громадянським суспільством». Двома століттями згодом концепція міжнародного суспільства була розроблена в працях Х. Булла та М. Уайта – представників англійської школи міжнародних відносин другої половини ХХ століття, які, з'єднуючи нові явища, спробували зберегти старе значення *societas civilis*. Дж. Сміт на позначення цього глобального значення використовує поняття «світове громадянське суспільство» [1].

Важливою методологічною базою сучасної теорії глобального громадянського суспільства є також концепція М. Кастельса про розвиток мережевої самоорганізації складних соціальних систем [2; 3; 4]. Ученим доводиться, що традиційні форми прояву політичної активності замінюються новими, які можуть краще й ефективніше працювати на суспільні інтереси. На переконання М. Кастельса, в умовах інформаційного суспільства найкращі можливості й умови прояву політичної активності дають організації, побудовані за принципом мережі. Слушність його міркувань доводить практика: мережевий складник діяльності можемо знайти практично в усіх більш чи менш вдалих громадянських ініціативах як національного, так і глобального масштабу.

У межах міжнародного громадянського суспільства можна виділити дві основні моделі. Перша

розглядає міжнародне суспільство як сукупність національних держав (систем). Міжнародному громадянському суспільству (організаціям) належить дорадча функція (роль середовища, переважно дискурсивного). Друга модель розглядає міжнародне суспільство як міжнародне громадянське суспільство, у якому неурядові громадські організації конкурують за вплив із національними державами (міжнародний варіант ліберальної моделі співвідношення держави та громадянського суспільства).

Перша модель може бути придатна для аналізу сучасних міжнародних відносин, друга виступає радше як утопічна альтернатива чи модель майбутнього.

Аналізуючи інституціоналізацію громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах, Г. Зеленько концептуалізує глобальне громадянське суспільство як сукупність «мережових структур», які поширили діяльність і створили відповідні національні підрозділи, спрямовуючи свою діяльність на подолання наслідків стихійних лих, боротьбу зі СНІДом, екологічними катастрофами, захист прав людини («Лікарі без кордонів», «Репортери без кордонів», «Greenpeace», «Amnesty International») [5, с. 20].

Однією з особливостей сучасного етапу розвитку суспільства є те, що духовний, моральний і соціальний розвиток окремого індивіда не встигає здійснюватись такими ж темпами, якими відбуваються зміни у світі. Останні настільки динамічні, що людство не встигає їх теоретично осмислити, а отже, вихід бачиться в розробленні моделей соціальної адаптації як найбільш ефективного засобу, що супроводжується врахуванням специфічності буття сучасної людини. Тому можна виділити особливий тип людини сучасного глобалізованого суспільства – творчу особистість, або Homo creatoris. Простором її діяльності є креативний глобальний простір як арена публічного обміну інноваційними ідеями, у ньому переважають нонконформістські стилі життя, звичаї, мультикультурність, толерантність, почуття гідності, світського гуманізму [6, с. 7–9].

Вітчизняні та зарубіжні дослідники приділяють увагу аналізу сутності глобального суспільства як суспільства ризику. Так, У. Бек наголошує на тому, що одночасно з глобалізацією виникає нова різноманітність зв'язків між країнами й суспільствами. У боротьбі з глобальними проблемами створюється нове, глобальне суспільство як суспільство ризику з характерними для нього глобальними небезпеками [7, с. 78].

Реалізація ініціатив створення глобального громадянського суспільства багато в чому залежить від просування ідеї свободи слова та здійснення прав людини в глобалізованих соціальних мережах. Так, формування громадянського суспільства

в багатьох країнах світу та розширення глобалізованих соціальних мереж є базовими складниками здійснення проекту «глобального громадянського суспільства» [8, с. 5].

У цьому контексті аналізується також проблематика глобальної демократії: демократизація світового політичного порядку, еволюція демократії як глобального процесу, транснаціональна демократія тощо.

Окремий сегмент наукового знання про глобальне громадянське суспільство становлять розвідки щодо глобального врядування таких учених, як А. Колодій, Н. Палас та інші. Глобальне врядування розглядається як процес об'єднання зусиль урядів та неурядових суб'єктів міжнародної політики задля забезпечення керованості міжнародних відносин і глобальних процесів шляхом переговорів, укладення угод, створення координуючих світових та регіональних інституцій [9, с. 69]. Дослідники процесу інституціоналізації глобального врядування акцентують увагу на його зорієнтованості на вирішення безпекових, економічних, соціальних, екологічних, демографічних та інших проблем країн світу, формуванні глобальної публічної політики, реалізації інтересів світових акторів прийнятним способом, без порушення світового порядку [10]. У зв'язку із цим варто підкреслити, що, попри громіздкість сучасної системи глобального врядування та кризовий стан багатьох її інституцій, питання створення світового уряду не стоїть на порядку денному. Більшість фахівців із глобального врядування вважають, що і ментальність людей XXI століття, і суспільні тенденції до посилення ролі мережових систем управління свідчать про неможливість створення єдиної світової структури глобального врядування в досяжному майбутньому. Такі розвідки наштовхують на осмислення реалістичності втілення на практиці також інших глобальних проектів, зокрема й проекту глобального громадянського суспільства.

У контексті зазначеної проблематики важливе місце відводиться ролі комунікативних практик, завдяки яким уможливорюється формування глобального громадянського суспільства, та ролі новітніх (електронних) форм комунікації в здійсненні впливу на інтернет-спільноту як результату політичної інтеракції й політичної блогосфери. Дуже важливою є також роль краудсорсингу як технології мобілізації людських ресурсів у проектах глобального громадянського суспільства, оскільки саме краудсорсинг може стати засобом реалізації екологічних, економічних, соціальних та інших громадських ініціатив.

Поява нових технологій уможливила віддалену інтерактивну взаємодію як новий тип комунікації. За правильно заданих умов пошук вирішення проблеми з опорою на сукупні знання багатьох людей може бути більш ефективною методикою,

ніж використання знань і досвіду декількох із них. «Мережевий натопв» («мудний натопв») має мегапотенціал для реалізації глобальних проектів. За правильного його розвитку краудсорсинг не має залишитись у форматі інтернет-форумів, де лише висловлюють свою думку, а може «вирости» до механізму колективної відповідальності.

Таку ж значну роль у сучасному світі відіграє краудфандинг (спільнокошт) як технологія мобілізації фінансових ресурсів глобального громадянського суспільства. Саме під час розгляду проблематики краудфандингу помітно, наскільки міждисциплінарною є тематика розбудови глобального громадянського суспільства.

Глобальне громадянське суспільство могло б стати новою моделлю розвитку, яка дала б змогу кардинально збільшити інвестування в людський потенціал та забезпечити соціальне середовище за скорочення участі в цьому держави та залучення нових акторів; воно є бажаною формою всесвітньої асоціації людей, народів, транснаціональних спільнот. Проте сьогодні суб'єкти глобального громадянського суспільства, зокрема й міжнародні НГО, залишаються маргінальними акторами, щонайкраще з непрямим впливом на окремі аспекти (між)державного прийняття рішень; політична сфера є здебільшого закритою для недержавних організацій. Під впливом глобалізації громадянське суспільство розширюється, утворюються транснаціональні співтовариства, транснаціональні неурядові організації, глобальні рухи, міжнародні наукові та професійні асоціації тощо. Тому сьогодні мають формуватись унікальний суспільний простір, удосконалюватись основні загальні права та здійснюватись спроба запобігати глобальним загрозам без участі держав, саме за допомогою глобального громадянського суспільства, яке має численні новітні механізми для цих дій.

Варто зазначити, що під впливом зовнішніх чинників вітчизняні громадянські інститути трансформуються згідно з новими стандартами та принципами діяльності. Україна інтегрується в глобальне громадянське суспільство, що привело до поширення на нашій території діяльності міжнародних мережевих громадянських ініціатив; головним наслідком цього процесу є інтеграція українських асоціацій, фондів і рухів до глобального середовища.

Глобальні зміни кінця ХХ – початку ХХІ століття – це насамперед зростання рівня взаємопов'язаності та взаємодії між людьми, суспільствами, державами, організаціями, які перебувають у найвіддаленіших куточках земної кулі. Серед основних напрямів посилення взаємозв'язків найбільше значення мають фінансово-економічний, політичний і культурно-ідеологічний.

Глобальне громадянське суспільство – це взаємини між суб'єктами глобальної соціальної орга-

нізації, відносини між глобальним суспільством та іншими формами соціальної організації, механізми регулювання системи глобального суспільства, механізми розвитку глобального суспільства [11].

У ході глобалізації людське співтовариство поступово інтегрується у світову соціальну систему, різні види діяльності та суб'єкти її реалізації набувають всесвітнього характеру таким чином, що світ перетворюється на певну єдність, складові елементи якої відрізняються між собою рівнем взаємозалежності. На думку К. Кільюнена, ніколи до цього люди не мали стільки спільного та ніколи раніше їх відмінності не були настільки очевидними, як нині.

На переконання Ф. Гаєка, сучасний інтеграційний процес приводить до виникнення нових форм взаємодії між суб'єктами суспільного розвитку, у результаті чого формуються нові соціальні інститути, які порушують усталену історичну логіку буття людства [12]. Р. Войтович вважає, що виникнення таких інститутів за характером їх функціонування цілком можна ідентифікувати як «глобальну кооперацію», яка передбачає налагодження глобального партнерства [13, с. 11].

Глобальне суспільство характеризує сукупність країн і народів, які пов'язані між собою на основі реалізації спільних потреб та інтересів. Відповідно до традиційного розуміння суспільства, яке відповідає таким основним критеріям, як стабільність, цілісність, саморозвиток, самоорганізація, наявність спеціальних цінностей і норм тощо, саме це визначає модель поведінки суб'єктів глобального простору. Це все свідчить про те, що сьогодні глобальне суспільство є такою формою соціальної організації, яка найбільш адекватно відповідає сучасним тенденціям світового розвитку, адже саме в його межах відбувається своєрідна форма стиснення географічних і міждержавних кордонів, у результаті чого вони швидше долаються та стають більш прозорими, прискорюється динаміка суспільного розвитку.

Саме в такому контексті розглядає глобальне суспільство У. Бек, розуміючи під ним створення мережі самопідтримуваних зв'язків і різних соціальних просторів як народження багатовимірної тканини взаємних переплетень та обов'язків, що утворюються за допомогою відповідних транснаціональних відносин [14]. На думку вченого, ці зв'язки й відносини дають «нову якість», проте при цьому залишається питання про те, чому саме зв'язки породжують таку незв'язаність. Таку суперечність ґенези суспільного розвитку в сучасному світі У. Бек позначає формулою «невзаємопов'язаного взаємозв'язку», діалектичність якої можна пояснити лише через розуміння сучасної структури суспільства.

Для з'ясування сутності глобального суспільства як нової можливої моделі сучасного світо-

устрою можна також використати формулу, запропоновану англійським дослідником Х. Буллом, розуміючи під цією сутністю «суспільство держав (або міжнародне суспільство), яке існує в тому разі, коли група держав, усвідомлюючи наявність у них спільних інтересів і спільних цінностей, формує суспільство, у межах якого у відносинах одного з одним вони вважають себе пов'язаними загальним набором правил, а також підтримують діяльність спільних інститутів» [15, с. 13].

Відповідно до цього глобальне суспільство є тією інституцією, яка трансформує певну систему відносин, а також забезпечує необхідне регулювання відносин між учасниками цієї системи. Це у свою чергу слугує методологічною умовою ототожнення певних транснаціональних утворень із певною моделлю глобального суспільства. Так, саме такої думки дотримується німецький філософ Ф. Тьонніс, відповідно до якої Європейський Союз є глобальним суспільством, оскільки об'єднує низку держав із їх спільними інтересами, стратегіями дій і перспектив розвитку та функціонує за правилами, які визнаються й поділяються всіма членами такого співтовариства. Тому, на думку вченого, Європейський Союз як особлива форма соціальної організації та підсистема міжнародних відносин являє собою особливий соціальний організм, де визначальним є, зокрема, культурний елемент [16].

Таким чином, глобальне суспільство як форма соціальної організації, яка найбільш адекватно відповідає змісту сучасної суспільно-політичної й економічної ситуації, забезпечує формування, розповсюдження та прискорення як формальних, так і неформальних правил та процедур, політичних парадигм і стилів, спільних вірувань та норм, які є основою прийняття відповідних державно-управлінських рішень, а пізніше визначають логіку внутрішньополітичного дискурсу в окремих країнах світу та особливості функціонування політичних та адміністративних структур. І тому є всі підстави вважати таку форму соціальної організації, як глобальне громадянське суспільство, можливою новою моделлю сучасного світоустрою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сміт Дж. Світове громадянське суспільство? Міжнародні громадські рухи та організації і соціальний капітал / Дж. Сміт // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/smith.htm>.

2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

3. Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс. – К. : Ваклер, 2007. – 304 с.

4. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : [антология] / под ред. В. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 492–505.

5. Зеленько Г. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.02 / Г. Зеленько ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2007. – 32 с.

6. Сидоренко С. Соціальна адаптація людини в умовах глобального суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / С. Сидоренко. – Запоріжжя, 2008. – 19 с.

7. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

8. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

9. Колодій А. Глобальне врядування / А. Колодій // Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / [І. Вдовичин, Л. Угрин, Г. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. Хоми. – Львів : Новий світ-2000, 2015. – С. 69.

10. Палас Н. Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу / Н. Палас // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 145–150.

11. Войтович Р. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку / Р. Войтович // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 3–15.

12. Хайек Ф. Конституція свободи / Ф. Хайек. – М. : Новое изд-во, 2008. – 384 с.

13. Войтович Р. Глобальна інтеграція як нова форма суспільного розвитку / Р. Войтович // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 3–15.

14. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

15. Bull H. The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics / H. Bull. – New York : Columbia University Press, 1995. – 368 p.

16. Tonnies F. Community and Association / F. Tonnies. – New York : Harper and Row, 1993. – 511 p.

Ниязов Халид

Особенности информационной деятельности в Азербайджане: теоретические аспекты и современная практика

В статье рассмотрены некоторые аспекты государственной информационной политики, сделана попытка раскрыть сущность и значение данного явления для развития общества и государства. В целом автор попытался проанализировать государственную информационную политику страны.

Было отмечено, согласно опыту развитых стран, что достижение главной стратегической цели государственной информационной политики требует согласованного регулирующего воздействия государства.

Ключевые слова: государство, информационная политика, функция, общественный контроль, ИКТ, информационная безопасность.

У статті розглянуті деякі аспекти державної інформаційної політики, зроблено спробу розкрити сутність і значення цього явища для розвитку суспільства і держави. Загалом автор спробував проаналізувати державну інформаційну політику країни.

Було зазначено, згідно з досвідом розвинених країн, що досягнення головної стратегічної мети державної інформаційної політики вимагає узгодженого регулюючого впливу держави.

Ключові слова: держава, інформаційна політика, функція, громадський контроль, ІКТ, інформаційна безпека.

The article considers some aspects of the state information policy, an attempt is made to reveal the essence and significance of this phenomenon for the development of society and the state. In general, the author tried to analyze the state information policy of the country.

It was also noted, according to the experience of developed countries, the achievement of the main strategic goal of the state information policy requires coordinated regulatory influence of the state.

Key words: state, information policy, function, public control, ICT, information security.

УДК 23.00.00

Ниязов Халид,
кандидат политических наук, доцент,
заведующий отделом
Института права и прав человека
Национальной Академии Наук
Азербайджана

Как известно, мы живем в период бурной политизации общества и усиления различных информационных потоков. В информационно-политическом пространстве каждый актер формирует свой индивидуальный опыт, демонстрируя соответствующие способы достижения целей и взаимодействия со своими контрагентами. Однако наиболее сильное воздействие на всех участвующих в политических коммуникациях групп, партий, корпусов граждан и институтов оказывает государство – самый мощный производитель массовой информации в обществе.

Таким образом, при рассмотрении теоретических аспектов государственной информационной политики, являющейся своего рода регулятором большинства сфер жизнедеятельности человека, необходимо в первую очередь раскрыть сущность и значение данного явления для развития общества и государства.

Надо отметить, что основным способом поддержания дискурса в сфере власти выступает государственная информационная политика. При этом данный тип политической активности государства может принимать формы по информационному обеспечению его масштабных задач в различных областях общественной жизни, целенаправленной деятельности, разворачивающейся в информационном пространстве и направленной на техническое переоснащение информационной индустрии.

В целом государственная информационная политика выступает в качестве системообразую-

щего элемента совокупной деятельности государства и важнейшего средства поддержания публичного диалога власти и общества.

Основные задачи государственной информационной политики можно классифицировать в следующем порядке:

- модернизация информационно-телекоммуникационной инфраструктуры;
- развитие информационных, телекоммуникационных технологий;
- эффективное формирование и использование национальных информационных ресурсов и обеспечение широкого, свободного доступа к ним;
- обеспечение граждан общественно значимой информацией и развитие независимых средств массовой информации;
- обучение людей к жизни и работе в грядущем информационном веке;
- создание необходимой нормативной правовой базы построения информационного общества [1].

Как показывает опыт развитых стран, достижение главной стратегической цели этой политики требует согласованного регулирующего воздействия государства на две главные составляющие информационной политики, обеспечивающие этот переход: социально-политическую и технико-технологическую. Следовательно, мы приходим к выводу, что информационное общество выступает трендом XXI века, информация – его стратегическим продуктом, а большинство цивилизованных стран, принимая процесс построения

информационного общества в качестве необходимого и фундаментального условия своего социально-экономического, политического и культурного развития, претворяют в жизнь целенаправленную государственную информационную политику.

Что касается информационной политики Азербайджана, находящегося в привлекательном геополитическом (геоэкономическом) пространстве, то надо отметить, что она имеет синтезный характер. В частности, несмотря на претензии как соседних стран, Евросоюза, так и стран «двадцатки» на роль решающего воздействия в формировании и реализации данной политики, сильная и независимая политика нашего правительства не допускает какого-либо вмешательства извне. Одним из элементов, определяющих универсальность информационной политики Азербайджана, является процесс обращения к краткосрочным, среднесрочным и долгосрочным программам для ее реализации. В данном направлении Азербайджан, будучи членом Совета Европы, выполняет все рекомендации, выдвинутые Комиссией ЕС по поводу формирования информационного общества.

Следует отметить, что государственная информационная политика, являющаяся важной составной частью внешней и внутренней политики государства и охватывающая все сферы жизнедеятельности общества, представляет совокупность целей, отражающих национальные интересы Азербайджана в информационной сфере и стратегических направлений их достижения.

Безусловно, долгосрочной стратегической целью информационной политики является построение демократического информационного общества в Азербайджане и вхождение страны в мировое информационное сообщество. Основой этого перехода является создание единого информационно-телекоммуникационного пространства страны как базы решения задач социально-экономического, политического и культурного развития страны и обеспечения ее безопасности.

Вызывает большое сожаление тот факт, что государственная информационная политика Азербайджана находится в ряду постсоветских стран, где не сформирована полная теоретико-методологическая концепция и совершенная нормативно-правовая база, регулирующая общественно-информационные отношения. За последние годы тренды глобального развития, объединив вокруг себя все направления жизнедеятельности общества, способствовали конкретному прогрессу в общественной, политической, экономической, социально-культурной и технологической сферах.

Последняя информационная революция конца XX – начала XXI веков, результатом которой стало формирование на нашей планете новой цивилизации – информационного общества, принесла

в Азербайджан такое информационное общество, которое, наряду со своим высокотехнологическим тендемом, отличилось систематическим (институциональным) направлением.

Надо отметить, что вопреки принятию Концепции национальной безопасности и Военной доктрины Азербайджанской Республики, к сожалению, доктрина, связанная с информационной безопасностью, не была разработана, что может быть объяснено отсутствием системы формирования и реализации государственной информационной политики. В условиях несуществования подобной системы, на наш взгляд, было бы бессмысленно говорить о концептуальных принципах данной политики.

К принципам функционирования государственной информационной политики относятся: равный доступ граждан страны ко всем источникам информации, за исключением тех, обладание которыми может повредить охране государственной и личной тайны, интеллектуальной собственности; доверие граждан к СМИ и власти, единство свободы слова и ответственности за распространяемую информацию; обратная связь; перманентное совершенствование информационного законодательства; учет зарубежного опыта осуществления информационной политики и др. К базовым принципам данной политики относятся: приоритет национальных, государственных интересов; учет интересов подавляющего большинства граждан; социальная ориентированность информации; дифференцированная государственная поддержка негосударственных СМИ; открытость информации; приоритет отечественного производителя информационно-коммуникационных средств, продуктов, услуг; единство профессиональных и духовно-нравственных качеств людей, работающих в этой сфере, и др.

Следует отметить, что принцип доверия граждан к СМИ и власти рассчитан на формирование партнерских отношений в обществе, форм диалога между народом и властью, а также положительного имиджа государства как в масштабах страны, так и на уровне международного общественного мнения.

Принцип обратной связи, практическое соблюдение которой обуславливает адекватную реакцию правительства на требования народа, занимает одно из значимых мест в процессе реализации информационной и других видов политики государства [2].

В целом государственная информационная политика (ГИП) должна опираться на следующие базовые принципы:

– принцип открытости политики – все основные мероприятия информационной политики открыто обсуждаются обществом и государство учитывает общественное мнение;

– принцип равенства интересов – политика в равной степени учитывает интересы всех участников информационной деятельности вне зависимости от их положения в обществе, формы собственности и государственной принадлежности;

– принцип системности – при реализации принятых решений по изменению состояния одного из объектов регулирования должны учитываться его последствия для состояния других и всех в совокупности;

– принцип приоритетности отечественного производителя – при равных условиях приоритет отдается конкурентоспособному отечественному производителю информационно-коммуникационных средств, продуктов и услуг и т.д. [3].

Из всего вышесказанного напрашивается очевидный вывод о том, что в формировании и развитии государственной информационной политики безмерно велика роль каждого из перечисленных принципов.

Как известно, проходящий ныне очередной этап социально-технологической революции – процесс формирования информационного общества – влечет значимые изменения в обществе в целом. Так, современные информационные и телекоммуникационные технологии стали оказывать решающую роль на изменения, происходящие в социальной структуре общества, экономике и развитии демократических институтов.

Информационные и телекоммуникационные технологии породили не только различные социальные эффекты, но и привели к возникновению нового течения общественной мысли, известного под названием «теория информационного общества». Данная тематика, появившаяся еще в 60–70-х годах XX века и носящая не столько научный, сколько футуристический характер, находится на начальном этапе своего формирования.

На протяжении многих лет государственная информационная политика охватывала, главным образом, проблемы, связанные с деятельностью средств массовой информации. За последние годы содержание данной политики было несколько расширено и в него попали отдельные элементы защиты прав граждан и организаций на общедоступную информацию, гарантированных Конституцией страны, а также некоторые аспекты информационной безопасности.

В последнее десятилетие XX века информационно-коммуникационные технологии превратились в один из основных факторов, влияющих на развитие общества. Сфера их действия охватывает государственные структуры и институты гражданского общества, экономическую и социальную сферы, науку и образование, культуру и образ жизни людей в целом. Многие развитые и развивающиеся страны пользуются преимуществами, которые дают информационно-ком-

муникационные технологии. Сегодня никто не подвергает сомнению, что путь, направленный на информационное общество, является дорогой в будущее человечества [4].

Как известно, в конце 1990-х – начале 2000-х годов в стране стали формироваться и развиваться принципы и положения государственной политики информатизации, выраженной в различных программах информатизации. Следует отметить, что данная политика претворяется в жизнь отдельно от политики, проводимой государством в области СМИ, связи и телекоммуникаций. С начала третьего тысячелетия в направлении развития отдельных ветвей государственной информационной политики Азербайджана наблюдается определенная концептуальность и динамика. Подобный качественный скачок в информационной индустрии, являющийся призывом постиндустриального периода и выражением социально-экономического развития, характеризуется построением информационного общества.

Прежде чем перейти к рассмотрению функций государственной информационной политики, определим сферу охвата данного понятия. Говоря о функциях ГИП, подразумеваем деятельность государства в направлении защиты и поддержания перспективного развития информационного пространства общества и существующего состояния его субъектов. Количественное большинство функций обуславливается разнообразием связей, создающих информационную сферу, и взаимосвязью государства с ней. В рамках исследуемой темы считаем целесообразным рассмотреть некоторые из этих функций.

Информационная функция охватывает процессы формирования и распространения сведений, представляющих значимость для граждан и правительственных органов. В контексте интересующей нас темы следует подчеркнуть роль политической информации, представляющей общественную значимость и требующей особого внимания государственных органов [5].

Образовательная функция заключается в донесении до граждан лишь полезных сведений, которые могут послужить интеллектуальному развитию и формированию общего мировоззрения. Следует признать, что СМИ не в состоянии обеспечить систематическое и глубокое усвоение политических знаний, однако, сопровождая человека в течение всей его жизни, масс-медиа в значительной мере влияют на восприятие им политической и социальной информации.

Функция социализации государственной информационной политики, отличающаяся своей важностью и актуальностью, обеспечивает всем поколениям усвоение ценностей и образцов общества, расширяет возможности адаптации людей к социально-политической действительности.

В демократическом обществе важнейшая политико-социализационная задача СМИ – массовое внедрение ценностей, основанных на уважении закона и прав человека, профессионального труда и общественного консенсуса по основополагающим вопросам государственного устройства.

Перечисленные виды деятельности позволяют СМИ выполнять функцию критики и контроля, которую в политической системе осуществляют не только СМИ, но и специализированные институты.

Общественный контроль в Азербайджанской Республике стал одной из основных функций как традиционной прессы, так и конвергентных СМИ. В целом же положительную роль общественного контроля в управлении обществом впервые подчеркнул Президент страны Ильхам Алиев. Так, на встрече с членами Правления Совета прессы по случаю 140-летия национальной печати глава государства отметил: «В стране имеют место факты социальной несправедливости. Факты чиновничьего произвола, другие неприглядные факты – коррупция, взяточничество, нарушение прав человека. Конечно, нам необходимо знать обо всем этом и реагировать. Если не реагировать, то нарушители станут еще больше нарушать. Поэтому печати здесь принадлежит уникальная роль. Я вполне откровенно говорю вам об этом и прошу продолжать работу в этом направлении с тем, чтобы и общество, и чиновники, совершившие данные нарушения, знали, что ни одно неверное действие не останется без реакции» [6].

Еще одним юридическим закреплением общественного контроля является Закон Азербайджанской Республики «Об общественном участии», вступивший в силу с 1 июня 2014 года. В целях настоящего Закона используются следующие основные понятия: общественный совет, общественное обсуждение, общественное слушание, изучение общественного мнения, письменная консультация и др. Данный Закон однозначно показывает, что участие институтов гражданского общества – неправительственных организаций, СМИ, профсоюзов, а также инициативных групп и других в подготовке и претворении в жизнь государственной политики в различных сферах государственной и общественной жизни является общественным участием [7].

Подробно рассматривая теоретическую сущность общественного контроля, представляется возможным резюмировать, что в общем историю человечества можно подразделить на две части: во-первых, люди создают правительство для самозащиты; во-вторых, занимаются поисками эффективных способов защиты от этого же правительства. Безусловно, в данном случае самым действенным способом выступает общественный контроль, наиболее сильным средством которого

является медиа, так как для претворения в жизнь общественного контроля медиа выполняет самую значимую функцию не только по отношению к правительству, но и ко всем политическим институтам. Однако, как было отмечено, вышеперечисленные вопросы являются теоретическими, а что касается практики, надо отметить, что в Азербайджане достаточно сложно осуществить процентное измерение уровня общественного контроля, базовым элементом которого является точное, регулярно измеряемое общественное мнение, что, к сожалению, отсутствует в стране.

Мобилизационная функция выражается в побуждении людей к определенным политическим действиям или к сознательному бездействию [5, с. 75]. Данная функция представляет особую значимость в процессе нормализации внутриобщественных и внешних отношений, ведущая роль в котором принадлежит СМИ, радио и телевидению.

Один из создателей современной теоретической социологии Толкотт Парсон считает, что основным направлением политической системы, выступающей как один из важнейших элементов СМИ, является определение коллективных целей, мобилизация материальных, финансовых и человеческих ресурсов и принятие решений для достижения этих целей [8].

Гуманитарная функция государственной информационной политики выражается в создании адекватной информационной, социокультурной среды для жизнедеятельности человека, реализации им своих прав и свобод, обеспечения общественного порядка, гражданского мира и согласия.

Подводя общие итоги проведенного исследования, считаем возможным сделать некоторые выводы и обобщения. Во-первых, информационная политика государства должна пропагандировать идеи гражданского единства и солидарности, поддерживать интеграцию богатого этнического социума, мотивировать людей к легитимности и справедливой деятельности, содействовать позитивному гражданскому участию в развитии и прогрессировании страны. Во-вторых, информационная политика должна быть сосредоточена на обогащении духовной жизни общества и формировании информационных потребностей, обуславливающих развитие морально-нравственных качеств. Говоря о принципах формирования государственной информационной политики, надо отметить, что к их общему числу относятся системность, полнота, объективность, научная обоснованность, единство количества и качества информации и др.

В государственном управлении стран с переходной экономикой, к которым относится и Азербайджан, информационный компонент представляет особую значимость. Информационная

политика может спровоцировать формирование новых социальных правил и обладать способностью усугублять демократические направления политических процессов. Следует отметить, что современные призывы и тренды не обходятся без воздействия на степень актуальности вопросов, решаемых государственной информационной политикой. Так, данная политика, включая цели, представляющие национальные интересы Азербайджана, превратилась в ключевой элемент внутренней и внешней политики государства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ю.Г. Крат, И.Г. Шрамкова. Основы информационной безопасности: [учеб. пособие] / Ю.Г. Крат, И.Г. Шрамкова. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2008. – 112 с.
2. Ю.Г. Крат, И.Г. Шрамкова. Основы информационной безопасности: [учеб. пособие] / Ю.Г. Крат, И.Г. Шрамкова. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2008. – 112 с.
3. Концепция государственной информационной политики Российской Федерации. Принята Государственной Думой Федерального Собрания Российской

Федерации 15 октября 1998 г. / Под ред. О. Финько. – М.: 1999. – Глава 1.

4. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики об утверждении «Национальной стратегии по информационным и коммуникационным технологиям во имя развития Азербайджанской Республики (2003–2012 годы)» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ictfund.gov.az/uploads/s/3.pdf>.

5. Плитко А.Г. Понятие государственной информационной политики / А.Г. Плитко. – Москва, 2005. – 158 с.

6. İlham Əliyev milli mətbuatın yaradılmasının 140 illiyi münasibətilə Mətbuat Şurasının İdarə Heyətinin üzvləri ilə görüşüb [Электронный доступ]. – Режим доступа : <http://www.president.az/articles/15874>, 21.01.2017.

7. İctimai iştirakçılıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu [Электронный доступ]. – Режим доступа : <http://www.president.az/articles/10814>, 21.01.2017.

8. Митрохин В.И. Юрий Лужков. В контексте смысла. Опыт комплексной рефлексии. Материалы к спецкурсу «Философия элитарности» / В.И. Митрохин. – М., изд. Перспектива, 2005. – 278 с. (Серия: Под флагом России).

Олефір І.В.

Моделі побудови інформаційного суспільства

У статті розглянуто варіанти моделей побудови інформаційного суспільства, які існують у сучасному світі. Досліджено фактори, які впливають на вибір державою тієї чи іншої моделі інформаційного суспільства. Проаналізовано переваги та недоліки різних моделей інформаційного суспільства. Вказано пріоритетні фактори для розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, модель інформаційного суспільства, глобалізація.

В статье рассмотрены варианты моделей построения информационного общества, существующих в современном мире. Исследованы факторы, влияющие на выбор государством той или иной модели информационного общества. Проанализи-

рованы преимущества и недостатки различных моделей информационного общества. Указаны приоритетные факторы для развития информационного общества в Украине.

Ключевые слова: информация, информационное общество, модель информационного общества, глобализация.

In the article the analysed variety of transition models from industrial society to informative society, the factors of influence and motive forces of transformation of society and practical models are considered him functional construction. The advantages and disadvantages of different models of information society are explored. Priority factors for the development of the information society in Ukraine are specified.
Key words: information, informative society, model of society.

УДК 316.324.7:004(045)

Олефір І.В.,
аспірант кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

На межі 80–90-х рр. ХХ ст. багато розвинених країн світу проголосили побудову інформаційного суспільства своєю стратегічною метою. Залежно від регіональних, культурних, економічних чи інших особливостей конкретної країни, було вибрано способи побудови інформаційного середовища країною, які б найбільш задовольняли її потреби та відповідали стилю життя її населення. Вони отримали назву моделей інформаційного суспільства.

Найбільш поширеними моделями інформаційного суспільства, які нині домінують у країнах, що вибрали інформаційний шлях розвитку, є східна та західна моделі. У свою чергу, їх можна розподілити за більш вужчим критерієм, залежно від країн, яким вони притаманні. Так, у сучасному світі в західній моделі виділяють американську, європейську (континентальну) та скандинавську. До східної моделі належать японська, младоазійська та індійська.

Моделі інформаційного суспільства визначаються за критеріями регіональної приналежності та функціональності.

Актуальність теми визначена розвитком інформаційного суспільства у світовому масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що значний науковий внесок у дослідження інформаційного суспільства був зроблений такими авторами, як: В. Авер'янов, Г. Атаманчук, А. Васильєв, В. Копилов, Б. Кормич, Б. Лазарєв, А. Макаренко, О. Соснін, В. Цимбалюк, Л. Шиманський, О. Ющик та ін. Враховуючи, що сучасне суспільство перебуває в постійному розвитку, можемо стверджувати, що розгляд і дослідження наявних моделей інформаційного суспільства, регулювання інформаційної сфери та визначення шляхів переходу України до інформаційного суспільства на основі міжнародного досвіду потребує

подальшого вивчення. Тому важливим завданням, яке стоїть перед українським керівництвом, є дослідження наявних моделей інформаційного суспільства та визначення пріоритетних напрямів побудови інформаційного суспільства в Україні.

Мета статті полягає у дослідженні моделей розвитку інформаційного суспільства в сучасних умовах.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується зміною напрямів суспільного життя в економічно, політично та інформаційно-розвинених країнах.

З науковою революцією індустріальні країни почали переходити до нових форм організації виробництва. Через це футурологами різних країн почали розроблятися концепції суспільного розвитку, які отримали назви «суспільства загального багатства», «постіндустріального суспільства», «інформаційного суспільства». Автори цих теорій відзначали швидке зростання наукових технологій та знань у суспільному виробництві. Прикладом може бути прийнята лідерами «Великої сімки» 22 липня 2000 р. «Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства» [9].

Характеризуючи інформаційне суспільство за критерієм функціональності, можемо визначити такі моделі: ліберальна, соціально-орієнтована, інтегрована, керована, формальна. Кожна з цих моделей має свої особливості та характеристики.

Ліберальна модель інформаційного суспільства будується на перевагах приватизації та лібералізації інформаційного простору. Передбачається мінімальне втручання держави у ринкові відносини та домінування приватного сектору.

Соціально-орієнтована модель інформаційного суспільства зосереджена на ролі держави в інформаційному розвитку суспільства, яка має забезпечувати різносторонній підхід до розвитку інформаційного суспільства.

Інтегрована модель інформаційного суспільства будується на співпраці державних, приватних і громадських інституцій.

Якщо держава втручається у розвиток інформаційного сектору та застосовує жорстке державне регулювання щодо розвитку інформаційних інститутів, то така модель отримала назву керованої моделі.

Під час декларування державою намірів розбудови інформаційного суспільства за умови відсутності відповідних можливостей ефективного виконання задекларованих програм, модель такої організації суспільства називається формальною.

Інший, поширений вид класифікації інформаційного суспільства характеризується регіональністю та залежністю від територіального розміщення держави. Найпоширенішими з них є західна і східна моделі, які поділяються на ряд інших, для більш детальної та зрозумілої характеристики.

Західна модель характеризується англо-американською, європейською та скандинавською моделями.

Американську модель інакше називають моделлю силіконової долини. Вона побудована на законах ринку та базується на тенденціях попиту і пропозиції. Її мета – це захист приватної власності, повна лібералізація ринку, проникнення інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя, створення інформаційних мереж і магістралей. Основою побудови інформаційного суспільства в американській моделі виступає сектор телекомунікацій. Щодо інших держав, американська модель намагається популяризувати інформаційне суспільство та поширювати свій вплив на інші країни.

Американська модель побудови інформаційного суспільства робить наголос, перш за все, на економічних результатах, а саме: легка, швидка та ефективна переорієнтація від кризових галузей виробництва до перспективних; ініціювання диференціації в оплаті праці (орієнтація громадян на власний успіх, постійне намагання підвищення рівня продуктивності праці; розширення можливостей для бізнесу; зниження рівня оподаткування; мінімальне втручання держави в економічні процеси; надання максимальної свободи усім учасникам ринкових відносин).

Разом із тим американська концепція інформаційного суспільства ставить собі за завдання поширення свого впливу на інші країни і регіони. Під американський інформаційний вплив потрапляють країни Латинської Америки, Центральної і Східної Європи, країни арабського світу та Тихоокеанського регіону. У своїй діяльності США забезпечують захист та сприяють міжнародній співпраці між країнами, які сповідають американські цінності. Це надає США ваги на міжнародній арені і забез-

печує збереження лідируючих позицій у політичній системі міжнародних відносин [3, с. 43].

Іншою моделлю, яка впливає із західної моделі інформаційного суспільства, є європейська модель, яка з'явилася однією з перших. У 1993 р. Європейська комісія дала визначення інформаційному суспільству, де зазначалося, що це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на використанні послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку [8].

Під впливом різноманітних факторів та з часом визначення інформаційного суспільства дещо змінилося. Нині, під інформаційним суспільством у Європейському Союзі розуміють суспільство нового типу, що формується внаслідок глобальної соціальної революції під впливом бурхливого розвитку інформаційних і комунікаційних технологій; суспільство знання, в якому головною умовою добробуту для людини, суспільства і держави стоїть знання, яке отримане завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню нею користуватися; глобальне суспільство, де обмін інформацією відбувається постійно та немає кодів, що забезпечує взаємну інтеграцію культур та створює кожному окремому елементу суспільства можливості для самоідентифікації [2].

У західній моделі інформаційного суспільства можна виділити скандинавську модель. Вона полягає в забезпеченні підвищення якості добробуту населення внаслідок підняття рівня знань. Представниками скандинавської моделі виступають такі країни, як Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Швейцарія. Основними ж характеристиками цієї моделі є контроль за змінами, які відбуваються внаслідок впровадження інформаційних технологій: висока освіченість населення, висока частка населення, яка здатна швидко адаптуватися до змін у виробництві та передачі знань іншим; забезпечення цифрових медіа та комунікаційних систем державною мовою; розвиток послуг, які спрямовані на розширення рівня життя старшого покоління; врахування думки споживачів під час розроблення послуг інформаційного суспільства; співпраця між країнами в галузі інформаційних технологій. [8].

Другою, протилежною західній моделі інформаційного суспільства є східна або азійська модель. У ній лежить ідея співпраці держави та приватного бізнесу. Держава часто-густо бере участь у прийнятті рішень щодо великих вкладень приватного капіталу. Крім того, держава відіграє провідну роль у створенні матеріальної і соціальної інфраструктури. Водночас азійські країни базують свою концепцію інформаційного суспільства на «запечеченні західних норм, впровадженні власних ціннісних орієнтацій і бажанні випрацювати новий, власний підхід до інформатизації і соціального роз-

виту» [4, с. 57]. Тому принцип реалізації азійської моделі – конкуренція із заходом на основі зв'язку між культурними традиціями (освіта, довіра, стосунки в сім'ї, виробнича дисципліна, відсутність конкуренції), власними ціннісними орієнтаціями та соціальними трансформаціями. В основі співробітництва держави та приватного бізнесу лежать намагання встановити зв'язки між культурними цінностями, які відповідають конфуціанству, а саме: робоча дисципліна, наголос на освіті, ощадливість, сімейні цінності – довіра, взаємоповага на базі визнання авторитету, і соціальними трансформаціями.

Досліджуючи азійську модель інформаційного суспільства можемо сказати, що в ній виокремлюють японську, індійську, младоазійську моделі інформаційного суспільства. Вони реалізують ідеологічну доктрину країн Азійсько-Тихоокеанського регіону

Найрозвинутішою моделлю інформаційного суспільства азійського типу виступає японська модель. Основний внесок в її розроблення здійснив японський вчений Й. Масуді. Вона спрямована на створення систем корпоративного управління за принципами ієрархічної піраміди. Ці принципи базуються на взаєморозумінні та взаємодопомозі вищого і нижчого рівнів управління [7, с. 50]. Японське суспільство надає пріоритетну перевагу розвитку інформаційним технологіям і впровадження інформаційних послуг в усі сфери життєдіяльності людини.

Важливе місце у формуванні інформаційного суспільства належить країнам Південно-Східної Азії. Їх модель інформаційного суспільства отримала назву младоазійської. Провідними країнами цього регіону є так звані «азійські тигри», до яких належать Малайзія, Тайвань, Сінгапур, Гонконг. У цих країнах провідну роль у процесі індустріалізації відіграє держава. З метою залучення інвестицій та отримання іноземних вливань, виробництво у цих країнах було орієнтоване на експорт. Держава сприяла впровадженню приватним бізнесом новітніх розробок. На заході закуповувалися ліцензії та патенти, запрошувалися фахівці з США та Японії, що згодом дало свій результат. З метою досягнення високої результативності в майбутньому державою були запроваджені такі фінансові інструменти, як «податкові канікули», «кредитні канікули», «безповоротний кредит» тощо.

Однією з країн Азії, яка будує власну модель інформаційного суспільства, є Індія. Індійська модель інформаційного суспільства може бути охарактеризована як комбінований варіант, який за своєю природою, масштабами та ефективністю наближений до західної моделі, але за принципами впровадження близький до азійської моделі. Осно-

вними характеристиками її можуть бути ресурс народонаселення, науково-технічний потенціал, державний контроль у сфері ідеології інформаційного суспільства. Індійська модель інформаційного суспільства звертає увагу на вдосконалення систем телекомунікацій, розвиток універсальних послуг на рівні світових стандартів, експорт програмного забезпечення у провідні країни світу [3, с. 43].

Будь-яка країна при побудові інформаційного суспільства бере активну участь у побудові глобального інформаційного середовища, яке ставить своїм пріоритетом принципи справедливості та збалансованого розвитку усіх держав та регіонів, створення національного насиченого контенту, об'єднання зусиль державного, приватного та громадського секторів.

Побудові інформаційного суспільства для більшості країн слугують такі заходи: створення інформаційної інфраструктури в країні; забезпечення більшості громадян новітніми засобами зв'язку та доступом до мережі Інтернет; реалізація ряду інвестиційних стратегій, що допоможе отримати широкий доступ до інформаційно-комунікаційних технологій та знань; взаємодія державного та приватного секторів; підвищення людського потенціалу; заходи зі скорочення цифрового розриву.

Висновки. Як видно з вищенаведеної інформації, кожна країна саме обирає собі модель побудови інформаційного суспільства, ґрунтуючись на географічно-територіальному розміщенні, соціально-культурних особливостях, історичному досвіді, науково-технічному потенціалі та меті, яку вона переслідує. Підходячи до побудови інформаційного суспільства комплексно, країни мають здійснити ряд заходів: розвиток комп'ютерних мереж та систем, що базуються на сучасних технологіях; отримання, збереження та передача інформації; підвищення рівня присутності інформаційного продукту у системі виробництва; посилення поточного впливу у глобальні комунікації.

Найголовніші чинники інформатизації проявляються у збільшенні можливостей маніпулювання інформаційним суспільством. Вільний доступ до інформації залежить не лише від технічних можливостей, які є у суспільстві, але й від політики, яку проводить керівництво країни. Зміни в інформаційному середовищі ведуть до змін у суспільстві, а суспільні зміни впливають на характер праці, сферу комунікацій, структуру виробничих відносин. Перетворення, які відбуваються за допомогою інформаційних технологій, допомагають переосмислити наявний досвід у соціальному розвитку суспільства та прослідкувати зміни, які відбуваються у соціально-виробничій діяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Американська модель розвитку інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prezi.com/jq9qriovt8t4/presentation/>.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
3. Валлерстайн И.М. Интеллектуалы в век пере-хода / И.М. Аллерстайн // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 42–56.
4. Вершинская О.Н. Существующие модели построения информационного общества / О.Н. Вершинская // Информационное общество. – 1999. – № 3. – С. 53–58.
5. Джинчарадзе Н.Г. Информационная культура особистості / Н.Г. Джинчарадзе. – К.: Український центр духовної культури; ТОВ «МФА», 1996. – 184 с.
6. Кристальный Б. Информационное общество, информационная политика, правовая защита / Б. Кристальный, Ю. Нестеров // Информационное общество. – 1997. – № 1. – С. 9–12.
7. Масуда Й. Комп'ютопія / Пер. з англ. В. Ляха // Філософська і соціологічна думка. – 1993.– № 6. – С. 36–50.
8. Мельник М.В. Стратегічні напрямки інформаційної політики скандинавських країни: досвід для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/GCH/2012/GCH412/pdf/09.pdf>.
9. Окінавська хартія Глобального Інформаційного Суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_163.
10. Скалацький В.М. Концептуальні побудови та практичні моделі інформаційного суспільства / В.М. Скалацький // Гуманітарний часопис. – № 4. – С. 62–69.

Штерн В.Ю.

Розуміння простору публічності у творчості Х. Арендт

У статті аналізуються погляди видатного західного політолога Ханни Арендт щодо сутності простору публічності в політичному процесі, обґрунтовуються зміст, умови функціонування, основні характеристики та особливості публічності, яка є важливою складовою частиною демократичної політичної діяльності. Вивчення проблеми дало змогу глибше зрозуміти значення простору публічності для реалізації гуманістичних цінностей політики, зосередити увагу на проблемі розмежування приватної і публічної сфери суспільного життя та необхідності їх розумного балансу для реалізації цивілізованої демократичної політики.

Ключові слова: політика, простір публічності, свобода, особистий простір.

В статье анализируются взгляды выдающегося западного политолога Ханни Арендт относительно сущности пространства публичности в политическом процессе, обосновываются содержание, условия функционирования, основные характеристики и особенности публичности, которая является важной составляющей демократической политической деятельности. Изучение проблемы дало

возможность глубже понять значение пространства публичности для реализации гуманистических ценностей политики, сосредоточить внимание на проблеме разграничения частной и публичной сферы общественной жизни и необходимости их баланса для реализации цивилизованной демократической политики.

Ключевые слова: политика, пространство публичности, свобода, личное пространство.

The article analyses the views of an outstanding western political analyst Hannah Arendt about the essence of a public space in the political process as well as the contents, the conditions of existence, main characteristics and peculiarities of publicity (it is an important part of the democratic political activity) which are validated. The study of the problem gave an opportunity to understand the meaning of a public space for the realization of humanistic values of politics in more detail, to concentrate on the problem of private and public spheres of social life and the necessity for a right balance that can contribute to civilized democratic politics.

Key words: politics, public space, freedom, personal space.

УДК 351.754.5

Штерн В.Ю.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

Х. Арендт – видатний американський політичний філософ ХХ ст. Вона належить до рідкісного типу вчених-універсалів, які одночасно розвивали політичну філософію, соціологію, теорію політики. Філософський словник Метцлера, який складається з трьохсот нарисів біографій видатних мислителів, відкриває статтю про Х. Арендт такими словами: «Мовою її філософської і політичної батьківщини залишилась німецька. Французька була мовою першого вигнання, як пізніше англійська – її другого громадянства. Праці з політичної філософії читалися нею в грецьких і латинських оригіналах» [5, s. 34]. Це засвідчувало високий рівень освіти і культури Х. Арендт.

Інтерес до політики з'явився у Х. Арендт як реакція на запитання, поставлені самим життям, як проблема екзистенціального вибору. І, ставши таким, цей інтерес виявив прагнення до загальнозначимості, виходу за рамки обмеженого людського досвіду.

Х. Арендт виступала за відродження політичного життя, яке розуміла в дусі античної демократії часів розквіту полісу. У сучасному світі, вважала вона, політика як сфера міжособистісної комунікації, досягнення гуманних ідей та цілей себе скомпроментувала. На думку мислителя, в ХХ ст. тоталітарні режими, які породили масштабний терор щодо мільйонів людей і вдосконалення засобів масового знищення населення, дискредитували сферу політичного в очах громадянськості. У більшості людей утворилось стійке

упередження проти активної участі в політичному житті. Політика в сучасному світі сприймається багатьма як сфера влади, в якій панують відносини підпорядкування та несправедливості.

У пошуках виходу з глухого кута, в якому опинилась політика в ХХ ст., у процесі формування нових ідей Х. Арендт звернулась до досвіду давньогрецького поліса, зокрема ідеї, згідно з якою свобода людини може бути реалізована тільки в політиці. Жити в полісі, жити політично означало, що всі справи вирішувались через слова, які здатні переконувати, а не примушувати людей. Примушувати силою, наказувати замість того, щоб переконувати, вважалось у греків дополітичним способом міжлюдського спілкування, характерним для внутрішньосімейних відносин, а також для варварів. На відміну від Аристотеля, який вважав людину «істотою політичною», в якій політичне закладене з самого початку, Х. Арендт вважає, що політика виникає в просторі людського соціуму, а свобода та наявність індивідів, що формують міжлюдський простір, створюють можливість здійснення справжньої політики. «Говорячи і діючи, – зазначала Х. Арендт, – люди активно відрізняють себе один від одного, замість того, щоб просто бути різними; вони модуси, в яких розкриває себе людяність» [1, с. 20].

Зважаючи на вищезазначене, варто підкреслити, що важливою темою політичної філософії Х. Арендт стає спроба створити нову теорію політичного, яка була значною мірою обґрунто-

вана в праці «Vita activa, або про діяльне життя». Вчений розробляє специфічну теорію діяльності, обґрунтовуючи положення про те, що дія здійснюється, перш за все, в публічній сфері і перебуває в нерозривному зв'язку зі свободою. Х. Арендт твердить, що політика – єдина сфера діяльності, в якій людина може бути по-справжньому вільною, а свобода здійснена тільки в просторі публічності, тобто в такому місці, яке є спільним для всіх громадян. Публічність – це простір, як вважає Х. Арендт, в якому зустрічаються вільні і рівні громадяни і в якому немає місця силі, насиллю та пануванню. Саме у публічному просторі розгортається власне політична діяльність.

Таким чином, категорія «публічного простору» стає предметом нашого дослідження як важлива ідея та конструкція творчості Х. Арендт. Аналіз творчої спадщини Х. Арендт у галузі політичної філософії є важливим та актуальним завданням, оскільки в сучасній Україні вивченню ідей вченого, зокрема, проблем публічного простору в політиці, присвячена незначна кількість наукових публікацій [2, с. 3–16; 3, с. 12–19.].

Мета статті полягає в тому, щоб спробувати проаналізувати важливу ідею політичної філософії Х. Арендт – концепцію публічного простору в політичному процесі та її значення у формуванні демократичної ефективної політики, її цивілізованих параметрів та змістових характеристик.

Гострота і складність політичного життя суспільства, на думку Х. Арендт, полягає в тому, що сучасна людина стурбована лише своїми утилітарними життєвими потребами, вона добровільно відмовляється від дій у політичному просторі публічності, нехтуючи тим самим можливістю бути в тісній взаємодії з іншими громадянами, продемонструвати їм своє «Я». Таким чином, людина припиняє брати участь у спільних справах, справах світу, в якому вона живе.

У світовій політиці формується тенденція відчуження людини від суспільства, взаємодії індивідів. Х. Арендт вважає, що зосередженість сучасної людини на приватному житті, її занурення у внутрішній світ, ухилення від публічного діалогу – одна з основних причини більшості соціальних проблем сучасності. Вирішити їх можна, лише відродивши справжню політику, в якій, змагаючись між собою і намагаючись переконати один одного, люди виявляють турботу про спільний для них світ. Для того, щоб відродити політичне життя як спільну діяльність людей, спрямовану на збереження і покращення суспільства, треба, щоб людина була залучена в політичну діяльність, проявляла себе як активне, діяльне начало.

Вирішення вищезазначених завдань щодо якісної зміни змісту політичного життя суспільства вимагали, на думку Х. Арендт, від політичної науки глибокого та всебічного аналізу сутності

публічного простору. Х. Арендт дала важливий поштовх для обговорення поняття публічності публікацією своєї книги «Vita activa, або Про діяльне життя». Публічність, яка виступає однією з ключових ідей Х. Арендт, – це простір, в якому зустрічаються вільні і рівні громадяни і в якому немає місця силі, насиллю та пануванню. Таку модель публічності можна назвати змагальною, оскільки громадяни змагаються за право залишитись у пам'яті їх загального світу. Публічність виникає між різними позиціями і статусами громадян, вона може бути зрозумілою тільки через множину перспектив. У такому публічному просторі розгортається власне політична діяльність, а людина стає, як підкреслює Х. Арендт, носієм людяності, у повному сенсі людиною.

За концепцією Х. Арендт, справжнє людське буття можна здійснити тільки через дію, спільно з іншими у відкритому публічному просторі політичного. Такий простір, вважає філософ, існує для кожної сфери життя, в якій вільні індивіди створюють спільний простір спілкування і взаємодії. Пояснюючи суть публічного простору, Х. Арендт зауважує: «Простір між є простором явлення в широкому сенсі, простір, який виникає завдяки тому, що люди тут постають один перед одним і не просто мають місце, як інші живі чи живі чи не живі речі, але саме виступають із відкритим обличчям» [1, с. 263]. За Х. Арендт, простір публічності є тим місцем, в якому люди відкрито висловлюють свою думку, хочуть бути почутими. Публічний простір – це простір, в якому виявляється свобода, виникає влада, де можливі судження і дії за умови плюралізму в суспільному житті. Тобто простір публічності – це інтерсуб'єктивний простір, в якому діють, взаємодіють вільні індивіди з різних питань суспільно-політичного життя. Х. Арендт порівнює публічний простір із шахами. «Шахіст поєднаний зі своїм партнером по грі <...> за допомогою дошки, яка одночасно роз'єднує і з'єднує суперників, тому що вона є частиною їх власного світу» [4, с. 523].

За Х. Арендт, публічними можуть бути як дія, так і висловлювання, розмова. Публічною діяльністю буває тоді, коли вона спеціально виконується перед іншими в умовах свободи. Для Х. Арендт людське буття може здійснюватися тільки через публічну політичну дію, в якій різні індивіди у спільних творчих зусиллях досягають загального блага.

Аналізуючи суть публічного простору, Х. Арендт зазначає, що він є множинним. Тобто містить велику кількість самих різноманітних і навіть суперечливих поглядів. Саме така множинність і створює реальність, яка, як вважає Х. Арендт, «виникає, навпаки, від того, що не дивлячись на всі відмінності позицій і множинність аспектів, які впливають з цього, очевидно все ж що всі

зайняті однією і тією справою. Якщо ця тотожність справи розпадається<...>то ніяка однаковість «людської природи» і<...>ніякий штучний конформізм масового суспільства не завадить розпаду загального миру» [1, с. 75].

Поняття простору публічності, таким чином, відображає у творчості Х. Арендт ті сторони і властивості політичного співтовариства, які характеризуються достатньою прозорістю, відкритістю і гласністю. Це життєвий простір спільної життєдіяльності для індивідів пов'язаних з «об'єктивним», тобто «предметним відношенням до інших» [1, с. 65]. Отже, простір публічності виступає як фундаментальна умова існування та розвитку здорового громадянського суспільства.

Варто підкреслити, що Х. Арендт розмежувала приватну і публічну сферу суспільного життя. Це важливий аспект арендовської політичної теорії, оскільки вона чітко відокремлювала політику від усіх інших сфер людського буття. Дослідниця зазначає, що в приватній сфері людина підпорядкована необхідності, вона має турбуватися про їжу, продовження людського роду. Це сфера нерівності, насилля, закритості, вона виражається у відсутності інших, причетності тільки до певної людини і тому несе на собі певний відбиток інтимності. «Приватна людина не виявляє себе, ніби як би її взагалі не існує, – підкреслює Х. Арендт. – Все, що вона робить <...> втрачає значення, не має наслідків; все, що її зачіпає, не стосується більше нікого» [1, с. 76]. Тобто Х. Арендт наголошує, що в приватному житті людина поводить так, ніби жодних інших індивідів не існує, і її дії в приватній сфері не мають жодного значення, і не стосуються нікого, крім самої людини.

У представленому контексті розмежування приватного і публічного важливою особливістю творчості Х. Арендт виступає інтенція до аналітики влади як прояву публічного. «Влада є те, що кличе до існування і взагалі утримує в бутті публічну сферу, потенційний простір явлення серед інших» [1, с. 265]. Виступаючи як важлива характеристика публічного, влада не має займати гіпертрофованого місця в суспільному житті. Порушення гармонійного співвідношення між публічною і приватною сферами, на думку Х. Арендт, деформує нормальний тип людського життя. Так, дисбаланс на користь публічності, який характеризує тоталітарні суспільства, максимально розширює межі офіційної легітимності, до мінімуму зводячи можливість прояву людиною себе в приватній сфері.

Розмивання чіткої межі між приватною і суспільною сферами в сучасному світі призводить до скорочення сфери публічності, а, відповідно, до обмеження можливості діяти. При цьому мається на увазі не стільки перехід приватних і суспільних питань у політичний простір, скільки

інструменталізація публічності через бюрократизовані партійні апарати і засоби масової інформації. Таким чином, поступово не тільки втрачається виключне значення політики, але й зводиться нанівець сам сенс громадянської участі.

Між тим, за концепцією Х. Арендт, індивідуальність людини вимагає вагомої частки приватного життя, яке має бути захищене від втручання публічності. Руйнування таких перешкод між особою і державою призводить до втрати людської індивідуальності, яка в аксіологічній системі Х. Арендт виступає як максимальна цінність.

Із розумінням публічного простору у Х. Арендт пов'язано поняття свободи. Питання свободи в системі ідей Х. Арендт значиме та багатоаспектне, вчена виявляє нові пласти його змісту. Перш за все, Х. Арендт підкреслює, що свобода в сфері політики виступає визначальним чинником, умовою функціонування простору публічності. Дії і висловлювання стають політичними, коли вони здійснюються в умовах свободи і заради свободи. Свобода, за Х. Арендт, – це продукт непрагматичної активності індивідів, прояв креативного потенціалу, ініціативи, в яку людина включається разом з іншими громадянами. Свобода у сфері політики виступає як умова та можливість дискусій у суспільстві, вона задає нові форми публічності, розкриває творчий потенціал людини.

Отже, оскільки творчість можлива лише для людини, яка володіє індивідуальністю, яка вихована в рамках приватного життя, постільки свобода виступає зв'язуючою ланкою між публічним і приватним простором та забезпечує гармонійну взаємодію приватної і суспільно-громадянської сфер. Х. Арендт переконана, що завдяки такій гармонії політична діяльність, заснована на змагальності, конкурентності та плюралізмі, виступає як простір публічності, простір, де проявляються гідність і особиста унікальність людини. У зв'язку з цим доцільно підкреслити ідеї Х. Арендт, висловлені при характеристиці та конструюванні політичної сфери: свобода в політиці, політика в свободі; політика є конституюванням публічного простору для вільної дії, а вільна дія і є політика.

Для нас, громадян ХХІ ст., які звикли через свій досвід вважати, що свобода починається там, де закінчується політика, а саме в приватній сфері, в самотності, висловлювання Х. Арендт про можливість свободи тільки в сфері політики здається занадто категоричним. Але ідея свободи в розумінні вченої сягає своїм корінням у повсякденну практику грецького полісу і римської республіки та не тотожна основним людським свободам, проголошеним у Новий час (як-от власність, прагнення до щастя, життя). Свобода, за Х. Арендт, означає, перш за все, безпосередню участь у суспільних справах, вирішенні політичних питань в просторі публічності.

Аналіз творчості Х. Арендт, зокрема, її розуміння змісту та призначення простору публічності спонукає, щонайменше, до таких висновків. По-перше, публічний простір – це життєвий простір політичного співтовариства, який забезпечує громадянам можливість діяти відкрито, прозоро, що дає змогу вирішувати проблеми суспільно-політичного життя на засадах свободи, плюралізму. По-друге, тільки за умови розвитку та ефективного функціонування публічного простору можна змінити соціальні відносини таким чином, щоб перешкоджати тому насиллю, яке відтворюється в приватному просторі. По-третє, публічний і особистий простір у демократичному суспільстві доповнюють один одного, має знаходитись у гармонійному співвідношенні й виступають невід’ємними частинами життєвого простору загалом. Відсутність або нестача публічного та особистого простору негативно впливає на якість і зміст життя людини. По-четверте, сьогодні, як ніколи раніше в світі, в Україні зокрема, необхідні пошуки консенсусу представників всіх соці-

альних груп. Однак це можливо лише за умови міцного публічного простору як основи соціального простору, в якому б люди відчували себе не масою, а народом, громадянським суспільством. Тому політичні філософи такого масштабу, як Х. Арендт, яка обґрунтовує зміст, призначення та функції публічного простору в політиці, власне кажучи, і є орієнтирами сучасного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арендт Х. *Vita activa, или о деятельной жизни* / Х. Арендт. – Спб., Алетея, 2000. – 437 с.
2. Лой М.А. Онтологічний підтекст політичної філософії Ганни Арендт / М.А. Лой // *Філософська думка*. – 2007. – № 4. – С. 3–16.
3. Шевчук Д. Проблема відродження класичної традиції в сучасній політичній філософії: Ханна Арендт, Лео Штраус / Д. Шевчук // *Наукові записки. Серія «Філософія»*. – 2010. – Випуск 6. – С. 12–19.
4. Арендт Х. *Истоки тоталитаризма* / Х. Арендт. – М.: ЦентрКом, 1993. – 672 с.
5. Arendt H. *Metzler Philosophen Lexicon* / Arendt H. – Stuttgart. Metzler, 1989. – S. 34.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Войчук А.Ю.

Особливості інституту президентства за президентської форми республіканського правління

У статті розглядаються особливості інституту президентства у президентських республіках (США, країни Латинської Америки, Африки та Азії). З'ясовуються переваги й недоліки, які притаманні президентській формі республіканського правління.
Ключові слова: президент, інститут президента, інститут президентства, президентська республіка.

ся преимуществ и недостатки, которые свойственны президентской форме республиканского правления.

Ключевые слова: президент, институт президента, институт президентства, президентская республика.

УДК 321.728:342.511

Войчук А.Ю.,
аспірант кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В статье рассматриваются особенности института президентства в президентских республиках (США, страны Латинской Америки, Африки и Азии). Выясняют-

The peculiarities of the institute of presidency in the presidential republics (the USA, the countries of Latin America, Africa and Asia) are considered. The advantages and disadvantages of the presidential republic are outlined.

Key words: president, president's institute, institute of presidency, presidential republic.

Інститут президентства є невід'ємним елементом більшості держав світу. Президент у різних країнах посідає неоднакове місце й відіграє різну роль у державному механізмі. Функції та повноваження президента поширюються на всі сфери державної діяльності – законодавчу, виконавчу, судову, зовнішньополітичну. Однак наявність у глави держави тих чи тих повноважень визначається передусім формою державного правління. Попри відмінності між формами державного правління в більшості країн світу, статус глави держави конституційно ідентифікується з виконавчою владою. У президентській республіці президент водночас є главою держави і главою виконавчої влади, завжди наділяється широкими владними повноваженнями, на відміну від інших форм республіканського правління.

Серед численних досліджень і публікацій, у яких висвітлюються особливості інституту президентства за президентської форми республіканського правління, на особливу увагу заслуговують праці таких зарубіжних і вітчизняних дослідників: Д. Белова, О. Волощук, Д. Горовіца, М. Дмитренка, М. Зелінської, І. Костицької, Х.Дж. Лінца, Г. О'Доннелла, С. Паречиної, В. Сухоноса, О. Чернишевич та інших.

Метою статті є аналіз особливостей інституту президентства у президентській республіці.

Для характеристики інституту президентства в системі вищих органів держави визначальною є форма державного правління, яка являє спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування та взаємовідносин вищих органів держави – глави держави, парламенту, уряду [13, с. 545].

З-поміж різних ознак форми державного правління визначальною є правовий статус глави дер-

жави. Залежно від правового статусу глави держави й порядку формування цього вищого органу держави розрізняють дві основні форми державного правління – монархію, за якою главою держави є монарх, і республіку, в якій главою держави є президент.

Республіка (лат. *respublica* – суспільна справа, від *res* – справа і *publicus* – суспільний, усенародний) є такою формою державного правління, за якої суверенне право на владу належить народу, а вищі органи державної влади або обираються народом, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом) [13, с. 456–457]. За такими ознаками, як спосіб обрання президента (на загальних виборах чи парламентом), суб'єкт формування уряду (президент чи парламент), політична відповідальність уряду (перед президентом чи парламентом), у сучасному світі розрізняють два основні різновиди республіканської форми правління – президентську республіку й парламентарну республіку. Третім із основних різновидів республіканської форми правління є змішана республіка, яка поєднує в собі елементи президентської та парламентарної республік.

Президентська республіка характеризується тим, що обраний на загальних виборах президент юридично й фактично є главою держави та главою виконавчої влади. Основними ознаками президентської республіки є жорсткий поділ влади і збалансована система стримувань і противаг; обрання президента на загальних виборах; поєднання повноважень глави держави і глави уряду в особі президента і, як правило, відсутність посади прем'єр-міністра; формування уряду президентом за обмеженої участі парламенту; відсутність політичної відповідальності уряду перед парламентом; відсутність права президента на розпуск

парламенту; відсутність інституту контрасигнатури – скріплення актів президента підписами міністрів [13, с. 410].

Крім перерахованих, до суттєвих ознак класичної президентської республіки варто зарахувати також відсутність у президента права законодавчої ініціативи, що значно обмежує його вплив на здійснення законодавчої влади.

Класичною президентською республікою є США. Президентсько-республіканська форма правління запроваджена також у більшості країн Латинської Америки, багатьох країнах Африки, Південній Кореї, на Філіппінах і в деяких інших країнах, у тому числі в низці колишніх радянських республік – Казахстані, Таджикистані, Туркменістані, Узбекистані. Для деяких президентських республік (Єгипту, Казахстану, Перу, Узбекистану) характерна наявність посади так званого адміністративного прем'єр-міністра, який не має вагомих владних повноважень і діє відповідно до настанов президента.

Зважаючи на те що інститут президентства зародився в США і ця країна стала взірцем для формування президентських форм правління в інших державах світу, необхідно розглянути особливості цього інституту саме на прикладі цієї держави.

Роль президента в президентській республіці настільки велика, що деякі державознавці називають його «головною рушійною силою механізму держави» [14, р. 8]. Він водночас є главою держави і главою виконавчої влади. У розділі 1 статті II Конституції США записано: «Виконавча влада здійснюється Президентом Сполучених Штатів Америки» [7, с. 343]. Отже, це створило не просто сильну, а й одноосібну президентську владу.

Президент США обирається разом із Віце-президентом на 4 роки на основі загальних рівних непрямих виборів позапарламентським способом. Згідно з Конституцією США, президентом може бути обраний громадянин США за народженням, після 35 років, який мешкає на території США не менше ніж 14 років. На посаді він може бути не більше ніж два строки.

Предметна компетенція президента сформульована в Конституції гранично стисло й досить нечітко. Її можна кваліфікувати як відносно визначену [11, с. 85]. Президент США є главою держави, верховним головнокомандувачем збройними силами, головним дипломатом країни, шефом федерального уряду. Що стосується більшості інших конституційних приписів, то вони перетворюють президента в різновид головного клерка країни. Однак найважливіше джерело президентської влади криється не стільки в Конституції, скільки в конституційній практиці.

Найважливіша галузь компетенції президента – це внутрішньополітична сфера й відносини з державним апаратом. Очолюючи виконавчу владу, він

формує її самостійно. Уряд як єдиний колегіальний орган відсутній: при президентові існує лише його адміністрація, яка включає міністрів, що виконують функції його помічників і несуть перед ним відповідальність. Так, про наявність уряду в США взагалі складно говорити: у Конституції держави поняття «уряд» не зустрічається, а в законодавстві оперують терміном «виконавча влада» і «президентська адміністрація» [1, с. 119]. Сукупність глав департаментів (термін, аналогічний поняттю «міністерство» в інших країнах) неофіційно йменується Кабінетом, але він, по суті, є консультативним органом при президентові, оскільки жодних юридично значущих актів він не приймає. Глави департаментів можуть лише висловлювати президентові свою думку з питань, які входять до їхнього відання, а всі рішення в рамках своєї компетенції приймаються ним одноосібно, президент не зобов'язаний додержуватися порад членів Кабінету. Найбільш яскраво це ілюструють слова А. Лінкольна, сказані ним після того, як усі члени Кабінету висловилися проти запропонованого ним рішення питання: «Сім – «проти», один – «за», «за» проходить» [1, с. 120]. Тому не видається дивним твердження американського дослідника Дж. Уілсона, що фактично Кабінет як колегіальний орган є фікцією [12, с. 334].

Президент США – активний учасник законодавчого процесу. Більшість законопроектів надходить на розгляд у парламент від нього, хоча він формально й не має права законодавчої ініціативи, що теж є ознакою президентської республіки. Але квазізаконодавча ініціатива президента виявляється досить часто, зокрема коли він направляє в парламент (або одну з палат) послання, що має характер програми законотворчої діяльності й містять політичні, економічні та соціальні пропозиції. Ця обставина дає змогу назвати Президента США головним законодавцем [16, р. 34]. Однак при цьому «Конгрес вправі відхилити будь-які законопроекти президента, які той може вносити за сприяння залежних або співчуваючих йому осіб в обох палатах Конгресу» [5, с. 441].

Стосовно Конгресу, згідно з розділом 3 статті II Конституції, президент «у надзвичайних випадках ... може скликати обидві палати або одну з них, а у випадку незгоди між палатами щодо часу відкладення сесії може сам переносити їх на такий час, який уважатиме за потрібне» [7, с. 345–346]. Але найважливішою стратегічною зброєю президента в цій галузі є право відкладального вето на законопроекти, прийняті палатами Конгресу, яке може бути подолано лише при повторному схваленні законопроекту більшістю 2/3 голосів. А тому нерідко тільки загроза застосування вето примушує законодавців більш уважно ставитись до запитів президента. Так, із 36 вето Президента Б. Клінтона Конгрес подолав тільки два. Загалом

на 1 січня 2011 р. президенти США використали відкладальне вето 1 496 разів [8, с. 275].

Окрім цього, Президент США має такі прерогативи: подавати проект держбюджету на розгляд у Конгресі; президент – верховний головнокомандувач військовими силами; представляє країну у сфері міжнародних відносин і підписує міжнародні угоди, які затверджуються або скасовуються сенатом Конгресу; має право вводити надзвичайний стан зі згоди Конгресу; президент може вплинути на діяльність Верховного суду через призначення суддів; може звільнити будь-якого члена своєї адміністрації.

Отже, Президент США має широкі повноваження, але він діє лише в межах федеральної виконавчої влади та конституційного принципу поділу влади. Через такі надійні стримування і противаги президентська влада в США, незалежно від суб'єктивних бажань будь-якого президента, не може перетворитися в режим одноосібного правління.

Першими в наслідуванні прикладу США в установленні президентської форми правління стали країни Латинської Америки. У цих державах інститут президентства явно домінує над усіма іншими, а парламенти не мають такого контролю над виконавчою владою, якою наділений Конгрес США. Щодо повноважень, якими він наділений офіційно й неофіційно, то можна сказати, що його влада не просто президентська, а суперпрезидентська.

У науці термін «суперпрезидентська» республіка використовується для позначення особливого різновиду республіканської форми правління, яка характеризується юридичним і фактичним зосередженням усіх важелів державної влади в руках президента, який у цьому випадку здебільшого є не тільки главою держави, а й главою уряду та лідером правлячої партії [2, с. 673].

Разом із тим латиноамериканській моделі президентства притаманний і деякий демократизм. По-перше, у країнах Латинської Америки президент обирається на один строк і позбавлений права на переобрання, що суттєво звужує можливості для встановлення режиму особистої влади. По-друге, в багатьох латиноамериканських країнах давно діють багатопартійні системи, що створює умови для виникнення парламентської та позапарламентської опозицій президентської влади. По-третє, судова влада останнім часом має тенденцію до посилення своєї незалежності, переконливим свідченням чого є усунення від влади за рішенням парламентів і судів президентів Бразилії та Венесуели. Імпічмент цих президентів на основі відповідної правової процедури створює новий важливий прецедент у Латинській Америці, де президентів зазвичай усували лише шляхом військових переворотів. Можна стверджувати, що відбувається певний перерозподіл владних функ-

цій між окремими елементами державного механізму [6, с. 45].

У багатьох країнах Азії та Африки також склалася президентсько-республіканська форма правління. За конституціями більшості афро-азіатських країн, президенти не лише поєднують функції глави держави та глави уряду, а і є лідерами правлячих партій. Ці партії в багатьох африканських та азіатських країнах є або єдиними, або домінуючими в політичному житті держав, що дає президентам змогу формувати серед своїх прибічників не лише уряд і місцеві органи влади, а й парламенти. Останні фактично не мають реальних законодавчих повноважень. Через це вони не лише не є противагою президентської влади, а й покірливо підтримують усі рішення глави держави, оформлюючи їх у вигляді законів. Конституційно парламенти не захищені від свавілля правлячого президента та можуть бути розпущені за його наказом. Уряд також не має самостійності у своїх діях, хоча в багатьох країнах Азії й Африки поряд із посадою президента існує й посада прем'єр-міністра. Він призначається президентом із близьких до нього осіб і підзвітний лише йому, а не парламенту. І прем'єр-міністр, і будь-який інший член уряду можуть бути звільнені в будь-який момент президентом. Судова влада повністю залежить від президента, який особисто призначає суддів і контролює їхню діяльність.

І все ж у низці держав Азії та Африки інститут президентства набув стійкого легітимного характеру й витримав перевірку часом. Наприклад, в Азії – це Індія, Ізраїль, Республіка Корея, Тайвань, Сирія, Ірак, Індонезія, а в Африці – Туніс, Сенегал, Заїр, Танзанія, Замбія, Бенін. До того варто додати, що в деяких із цих держав виникла форма президентського правління, що більше відповідає європейській моделі (Індія, Ізраїль, Ліван).

У сучасній політичній і юридичній науках однією з найбільш спірних тем стало порівнювання переваг і недоліків президентської й парламентарної форм правління з погляду перспективності демократичного розвитку. Цю дискусію ініціював у статті «Небезпеки президентства» американський політолог Х. Лінц, який зазначив, що в сучасному світі більшість стійких демократій являє собою парламентарні республіки, тоді як серед президентських до цієї категорії належать тільки США.

Аналізуючи досвід переходу до демократії в Іспанії та країнах Латинської Америки, Х. Лінц виділяє такі недоліки президентської форми правління. По-перше, досить чітко визначений строк президентських повноважень. Увесь політичний процес при цьому автоматично розпадається на жорстко розмежовані періоди, що практично не залишає можливості для проведення спадкоємної політики тактичних корегувань. По-друге, мажоритарна виборча система, за якої «переможець

отримує все». Звичайно, на увесь період президентського мандата чітко визначаються переможці й переможені, що неминуче призводить до загострення відносин у суспільстві та його подальшої поляризації. По-третє, у президентських республіках існує проблема подвійної демократичної легітимності. Оскільки і президент, і парламент набувають владу в результаті народного голосування, між ними виникає суперечність про те, хто ж із них фактично є виразником волі народу. Однак може виникати ситуація розділеного правління, за якої сформований президентом уряд і парламентська більшість представляють опозиційні одна щодо одної політичні партії. По-четверте, створюються умови для захоплення аутсайдерів, тобто обрання людини, далекої від політики. По-п'яте, президентська система спонукає кандидатів давати нездійсненні обіцянки й може навіть породити у виборців небезпечну схильність бачити в політичному лідері рятівника [9, с. 5–19].

І, нарешті, А. Валенсуела виділяє ще один недолік. Президентські режими в ситуації багатопартійності мають тенденцію перетворюватись у системи «подвійної меншості», коли президент користується підтримкою простої більшості електорату, проте працює з парламентом, абсолютної більшості в якому президентська партія не має [3, с. 75–76].

У дискусії, що розгорнулася, далеко не всі підтримали Х. Лінца. Д. Горовіц у статті «Відмінності демократій», зосередивши свою увагу на процесах нестабільності, характерних для постколоніальних Азії та Африки, робить висновок, що тут головним винуватцем були парламентарні системи [4].

На думку С. Ліпсета, тут можна вказати також на крах демократичного парламентаризму в період між двома світовими війнами в Іспанії, Португалії, Греції, Італії, Австрії, Німеччині й більшій частині країн Східної Європи. І, навпаки, варто відмітити такі приклади стабільного й демократичного президентського правління, як Чилі (до С. Альєнде), Коста-Ріка та Уругвай (протягом більшої частини ХХ сторіччя) [10, с. 35].

Х. Лінц, Д. Горовіц, С. Ліпсет водночас залишили поза увагою такий суттєвий недолік президентської форми правління, як тяжіння обраного на загальних виборах і наділеного широкими повноваженнями президента до авторитаризму. Нікому не підпорядкований і не підзвітний глава держави, який очолює незалежну від парламенту виконавчу владу, потенційно є і зазвичай стає авторитарним правителем.

Отже, у президентській республіці президент отримує свій мандат від виборчого корпусу й завжди наділений широкими та реальними влад-

ними повноваженнями. Він водночас є главою держави і главою виконавчої влади. Відповідно, основною перевагою президентської республіки, безумовно, є гарантована стабільність виконавчої влади порівняно з парламентарною, де нерідко вибухають урядові кризи й відбувається часта зміна урядів (Італія). А головним недоліком президентської республіки є її схильність до авторитаризму (країни Латинської Америки, Африки, Азії), тоді як у парламентарній така можливість фактично виключена.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алебастрова І.А. Основы американского конституционализма / И.А. Алебастрова. – М. : Юриспруденция, 2001. – 160 с.
2. Белов Д.М. Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції : [монографія] / Д.М. Белов, Ю.М. Бисага. – Ужгород : Ліра, 2007. – 216 с.
3. Валенсуэла А. Латинская Америка: кризис президентской власти / А. Валенсуэла // Век XX и мир. – 1994. – № 7–8. – С. 75–76.
4. Горовиц Д. Различия демократий / Д. Горовиц // Век XX и мир. – 1994. – № 7–8. – С. 25–34.
5. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства : [учебник для вузов] / В.Г. Графский. – 3-е изд., доп. – М. : Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 816 с.
6. Зелінська М.І. Інститут президентства в Україні: етапи трансформації : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / М.І. Зелінська ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 247 с.
7. Конституции зарубежных государств : [учебное пособие] / сост. проф. В.В. Маклаков. – 7-е изд., исправ. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 656 с.
8. Лафитский В.И. Конституционный строй США / В. Лафитский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Статут, 2011. – 350 с.
9. Линц Х.Дж. Опасности президентства / Х.Дж. Линц // Век XX и мир. – 1994. – № 7–8. – С. 3–24.
10. Липсет С.М. Роль политической культуры / С.М. Липсет // Век XX и мир. – 1994. – № 7–8. – С. 35–40.
11. Лузин В.В. Президентская модель разделения властей (на примере США) / В.В. Лузин // Государство и право. – 1999. – № 3. – С. 82–90.
12. Уилсон Дж. Американское правительство / Дж. Уилсон ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1995. – 510 с.
13. Шляхтун П.П. Конституційне право : [словник термінів] / П.П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.
14. Bailey H.A. The American Presidency: Historical and Contemporary Perspectives / H.A. Bailey, J.M. Shafritz. – Chicago : Dorsey Press, 1988. – 451 p.
15. Cronin Th. The State of Presidency / Th. Cronin. – Boston, 1980. – 594 p.
16. Rossiter C.L. The American Presidency / C.L. Rossiter. – New York : Harcourt. Brace, 1960. – 281 p.

Каменчук Т.О.,
Гордеева М.

Пізнавальна і практична сторона політичної компетентності

Політична компетентність має дві сторони – пізнавальну та практичну. Пізнавальна сторона є знаннями, якими повинен володіти керівник або члени керівного політичного органу, щоб успішно керувати й панувати. Практична сторона виражається в рішучості проводити в життя обраний курс та у відповідальності політиків за те, що відбувається під їх керівництвом. Тому доцільно розглянути обмеженість політичної компетентності в системі управління спочатку в гносеологічному, а потім у праксеологічному аспектах.

Ключові слова: політична компетентність, соціально-політичний процес, політик, керівник, влада, держава.

Политическая компетентность имеет две стороны – познавательную и практическую. Познавательная сторона выступает как знания, которыми должен обладать руководитель или члены руководящего политического органа, чтобы успешно управлять и властвовать. Практическая сторона выражается в решимости проводить в жизнь выбранный курс и в ответствен-

ности политиков за то, что происходит под их руководством. Поэтому целесообразно рассмотреть ограниченность политической компетентности в системе управления сначала в гносеологическом, а затем в праксеологическом аспектах.
Ключевые слова: политическая компетентность, социально-политический процесс, политик, руководитель, власть, государство.

Political competence has two sides – cognitive and practical. The cognitive side acts as knowledge that a leader or members of a leading political body must possess in order to successfully manage and rule. The practical side is expressed in the determination to implement the chosen course and the responsibility of politicians for what happens under their leadership. Therefore, it is advisable to consider the limited political competence in the management system first in the epistemological and then in the praxeological aspects.

Key words: political competence, socio-political process, politician, leader, government, state.

УДК 328.187

Каменчук Т.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
Гордеева М.,
студентка факультету
початкового навчання
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Взаємодія політика-керівника та соціально-політичного процесу може бути представлена в гносеологічному аспекті як суб'єкт-об'єктне відношення. Розглянемо окремо обмеження компетентності, що виходять зі специфіки об'єкта (соціально-політичного процесу) та специфіки суб'єкта (політика або групи політиків, які стоять при владі).

Обмеження, що накладаються об'єктом

Першою складністю, що трапляється на шляху придбання політиком повноти компетентності, є **відсутність чітких сформульованих наукою та бездоганно діючих законів**, які керують життям суспільства й плином історії. Коли інженер починає проектування машини або будівництво будинку, він спирається на емпіричні й теоретичні знання, і якщо не бути невігласом та не порушувати технології, позитивний результат неминучий. Власне, усі «інженерні утопії» технократизму засновані саме на уявленні про можливість виявити й використовувати в політиці такі ж непорушні та однозначні закони. Однак ця справа більш складна. Навіть економіка, найбільш математизована дисципліна з комплексу соціальних і гуманітарних наук, не може надати політикам чіткі й недвозначні рецепти щодо ефективного розвитку промисловості, сільського господарства, сучасних рецептів стимулювання праці тощо [2, с. 122]. В Україні можна побудувати хмарочос «як в Америці», проте не можна побудувати економіку «як в Америці» просто тому, що Україна – не Америка, це інша територія, інша історія, інший клімат, своєрідний менталітет, не схожий на американський. Ті ж економічні «закони» – виведені західними тео-

ретиками повторювані зв'язки – у різних країнах і регіонах світу «працюють» по-різному. Реальність спростовує уявлення про людину як «власне раціональну істоту», завжди заклопотану матеріальною вигодою. Такий прагматичний суб'єкт – представник західної історії (європейської та американської). У традиційних суспільствах люди досить часто віддають перевагу іншим цінностям.

Звичайно, процес глобалізації деякою мірою нівелює ціннісну систему населення світу, уніфікує орієнтири, однак суспільно-економічні закони все-таки не стають ні стабільними, ні єдиними. Щоб бути ефективним керівником, політик має володіти не лише компетентністю (оскільки повна компетентність через відсутність точного знання законів при цьому неможлива), а й інтуїцією, конкретним мисленням, здатністю судження, що означає застосування загальних правил до окремих випадків. Можливо, при цьому необхідно знаходити також зовсім особливе оригінальне правило, відкривати індивідуальні закони для конкретної території. У фізиці таке неможливо, а під час вивчення суспільства часом навіть необхідно [2, с. 28]. Однак це вже завдання творчості, а не пізнання, що забезпечує просту компетентність.

Другий момент, тісно зв'язаний із першим, – **закритість від людей майбутнього**. Воно закрите й від політиків. Майбутнє можна припускати, проте його неможливо знати достеменно. Власне, на цьому також позначається відсутність чіткого закону, здатного забезпечити за наявних стартових позицій конкретний результат. Завтрашній результат будь-якого політичного рішення

завжди має вірогідний характер. Найбільш компетентний політик не може гарантувати однозначних позитивних наслідків, тому що в події можуть втрутитись безліч факторів, які можуть змінити ситуацію. Звичайно, політологи здатні скласти багато сценаріїв, заздалегідь припустити, які лінії розвитку подій найбільш імовірні, однак, окреслюючи ареал можливостей, вони, як правило, не беруться стверджувати, яка саме лінія візьме гору. І це правильно, оскільки найбільш обґрунтовані пророкування найчастіше спростовуються історією.

Оскільки майбутнє достеменно не відоме, можливі ситуації, коли сьогоденне вподобання політиком одного з декількох варіантів вибору може вважатись настільки ж раціональним та обґрунтованим, як інший його вибір. З одним і тим же ступенем компетентності можна обирати зовсім протилежні рішення, кожне з яких буде по-своєму обґрунтованим та припустимим. Для актора, що дивиться з моменту «зараз», перспективи різних стратегій рівні, і тільки час (можливо, досить тривалий) покаже, як потрібно було зробити, якби заздалегідь знати події майбутнього.

Обмеження політичної компетентності керівництва принциповою закритістю майбутнього є вагомим аргументом для супротивників соціального інженерингу й довгострокового планування. Широко відома критика К. Поппером марксистської концепції, що припускає знання «логіки історії», на базі якої можна створювати довгострокові соціальні програми, що включають радикальні суспільні перетворення. Якщо телеологія й існує, вона схована від людського погляду [4, с. 12]. Спроба будувати сьогодишню політику зі спиранням на довгостроковий прогноз, як правило, обертається збоями й протиріччями. Тому практичні політики сучасного постіндустріального суспільства, маючи та формулюючи стратегічні інтереси й цілі своєї країни, не створюють єдиний генеральний план розвитку на десятиліття вперед. Вони надають подіям можливість до певної міри складатися спонтанно, прагнуть контролювати здебільшого день сьогодишній, а не завтрашній, рухатись у руслі поточних подій.

Обмеженість компетентності лідера та керівного органу (тобто будь-якого могутнього управлінського центру) пов'язана також зі **спонтанністю, стихійністю суспільного розвитку, його різноманіттям і включенням у нього таких моментів, як людська свобода та воля** [4, с. 53]. У суспільному житті проходять безліч явних і прихованих процесів, події в центрі не збігаються із ситуацією на периферії, за великих розмірів держави північ і південь, захід і схід проявляються по-різному [4, с. 33]. Безліч людських доль сплітаються та перетинаються, утворюючи тканину соціально-політичного життя. Образ правителя, який бачить усе наскрізь, «сокола гострозорого» – еле-

мент колективного підлабузництва, вид соціальної міфології, властивої насамперед тоталітарній державі. Проте й найкращий правитель не може знати та контролювати все як в економіці, так і в політиці. При цьому не працює також метафора суперкомп'ютера, тому що люди – не персонажі комп'ютерної гри, вони мають свою волю, нехай часом нерозумну, проте реальну.

Фактично людям, які очолюють державу та визначають її політику, протистоять дві групи факторів, які важко піддаються раціональному пізнанню й контролю: а) несподівані та непрогнозовані вольові прояви громадян; б) несподівані для всіх і не завжди прогнозовані стихійні процеси, у які виливаються, здавалося б, свідомі й зрозумілі дії [4, с. 94].

Ще класики марксизму вказували на те, що особливість розгортання історичного процесу виявляється в утворенні результатів тих свідомих дій, які здійснюють люди. Однак результат виявляється несподіваним для всіх учасників процесу, він не відповідає їхнім сподіванням і розумно поставленим цілям. Сучасні автори також наводять численні приклади перетворення споконвічно раціональних дій на ірраціональні й алогічні. Так, Р. Будон, спираючись на ідеї В. Парето, пише про це так: «Наприклад, Хтось, будучи підприємцем і випробовуючи тиск конкуренції, знижує ціни, щоб залучити клієнтуру Іншого. Якщо незабаром структура ситуації підштовхує Іншого до аналогічних дій, то задумана Кимось «стратегема» зазнає краху. У результаті єдиним наслідком стає боротьба між Кимось та Іншим. Природно, Хтось здатний передбачати реакцію Іншого. Проте навіть у цьому випадку він приречений на зниження цін, інакше Інший виявиться в становищі, що дає йому змогу перехопити клієнтів Когось. Таким чином, поведінка Когось раціональна, оскільки забезпечує йому захист від можливої агресії з боку Іншого, проте водночас вона ірраціональна, оскільки Хтось зазнає збитків. Домовленість між Кимось та Іншим, зрозуміло, могла б вирішити ці проблеми. Однак вона ймовірна лише в тому разі, якщо Хтось та Інший удвох поділяють ринок або кількість їх конкурентів невелика» [1, с. 137]. Відповідно, як підкреслював В. Парето, чисельність протагоністів визначає структуру ситуації, у якій перебувають її учасники. Якщо вони нечисленні, то досягнення угоди цілком імовірне, оскільки дія кожного з них може бути раціональною, або «логічною». Якщо ж вони численні, то шанси кожного з них на раціональність вчинку є невеликими [1, с. 163]. Це положення, яке спостерігається в економіці, характерне також для політики, яка до того ж робить економіку одним із регіонів свого впливу.

Об'єкт політичного знання й політологічної теорії – **соціальні групи, люди, актори громадського життя**. Компетентність політика та

органів влади створюється за рахунок інформації, яка надходить від цього своєрідного об'єкта, що являє собою сукупність суб'єктів. А суб'єкти не завжди надають владі адекватну інформацію про себе. Соціологам відомо, як важливо правильно сформулювати питання під час анкетування або інших опитувань населення, де мова йде про потреби, бажання й сподівання людей. І справа навіть не в зловмисному обмані. Люди нерідко несвідомо лукавлять у відповідях, декларують не ті бажання й установки, що в них є насправді, а ті, які їх піднімають у власних очах, здаються найбільш пристойними або престижними. Крім того, надання інформації владі може бути вкрай невиконаним, таким, що діє проти самого інформатора. Американський дослідник Дж. Ілстер пише: «Вимога надання точної інформації про свої виробничі потужності рідко збігається з інтересами людей, подібним же чином не в інтересах людей повідомляти правдиву інформацію про те, яку суму вони готові витратити на придбання споживчих товарів» [3, с. 52]. Економіка радянського типу добре відома своїми перекоханими мотивами, спрямованими проти правдивої звітності. Іноді страх бути покараним як носій поганих новин створює спонукання представляти обставини краще, ніж вони є насправді. В інших випадках своєкорисливість веде людину до представлення ситуації гірше, ніж насправді (наприклад, коли менеджер дає занижену величину виробництва, щоб уникнути збільшення своєї квоти). В основному можна чекати появи схожих проблем у будь-якій системі, яка залежить від збору інформації з децентралізованих джерел, у тому числі в політичній.

Обмеження, що накладаються суб'єктом

Інформація, що надходить до суб'єкта влади й управління, потрапляє не в яку-небудь об'єктивну інстанцію, а до живої людини, для якої характерні всі прагнення та надії, властиві людям. Тому обмежником компетентності з боку суб'єкта є його **можлива мотиваційна упередженість та емоційна ангажованість**. Тобто політик бачить, що до нього надійшла тільки така інформація, яку він бажає розглянути, несвідомо чи свідомо ігноруючи ті її сторони, які йому не подобаються, не збігаються з його версією подій.

Керівник або група керівників є активними інтерпретаторами будь-яких даних, які надходять до них, що означає вплив на їх розуміння насамперед суб'єктивізму. Над цією проблемою активно працювали на Заході соціологи феноменологічного напрямку, які бажали скоротити суб'єктивізм уже на рівні інтерв'юєрів і дослідників, які ведуть первинну обробку соціологічного матеріалу [4, с. 215].

Яскравим прикладом цілковитої сліпоти стосовно негативних даних про стан країни й народу є М.С. Горбачов періоду 1990–1991 рр., який через захопленість своєю міжнародною попу-

лярністю ігнорував тоді сигнали про наростання кризових явищ. Й.В. Сталін, навпаки, мав надмірну підозрілість, тому будь-яку найменшу незгоду трактував як ворожу вилазку, що повинна бути припинена. Таким чином, в одному випадку компетентність спотворювалася за рахунок небажання вірити в «кепські обставини», а в іншому – за компетентність видавались перебільшені уявлення про супротивників, зрадників і ворожих вивідачів.

Важливим «перекошувачем» інформації, що надходить до політика, може бути його **власна морально-психологічна недосконалість, ірраціональні бажання, агресивність**. Е. Фромм, відомий психоаналітик і фрейд-марксист, вказує: «Ірраціональні бажання ненаситні. Так, бажання, породжені заздрістю, прагненням до володіння, садистичними схильностями, не зникають із їх задоволенням, хіба що на деякий час. Ці бажання не можуть бути «задоволені» через саму їх природу. Вони походять із почуття постійної внутрішньої незадоволеності. Навіть якби людина задовольнила всі свої бажання, пов'язані з прагненням до влади й деструктивними імпульсами, її страх і самотність усе одно залишилися б, а отже, залишилася б і напруга» [5, с. 76]. Учений взагалі вважає, що саме по собі прагнення до влади, до панування над іншими людьми – деструктивна сила, прояв нездатності людини до продуктивної діяльності (творчої, пізнавальної, естетичної). З ним важко погодитись цілком, однак варто визнати, що у владу справді нерідко приходять люди, які жадають самоствердження, і це самоствердження вони черпають у можливості маніпулювання людьми. М'яка, тиха, виважено-об'єктивна людина навряд чи візьметься робити політичну кар'єру, розпоряджатись тисячами й мільйонами життів, віддавати накази [5, с. 78].

Звичайно, в епохи великих соціальних зламів і перебудов політичний процес часом виносить до вершин влади людей, які свідомо не прагнули посісти це місце. Однак такі політики не утримуються на своїх місцях, якщо не виявлять бажання панувати. Пристрасті великої сили – постійний супутник політичного життя, проте вони ж руйнують компетентність, що ґрунтується на об'єктивності й раціональності. Ще гірше, якщо це пристрасті невротичного характеру – нав'язливі стани (неприборкана корисливість або невтомна мстивість). Дуже жадібна або дуже мстива людина не в змозі бути по-справжньому компетентною. Звичайно, морально хибні люди здатні послідовно досягати своїх цілей, у тому числі й політичних, проте ці цілі, як правило, обертаються на ірраціональні та руйнівні процеси для громадського життя.

Наступне обмеження компетентності, що виходить від суб'єкта політичного управління, – **надмірна ідеологізованість, наявність стійких забобонів, надлишкова прихильність до пев-**

них доктрин і концепцій, у тому числі націоналістичних. Так, керівник, який заскнів у тоталітарно-комуністичній ідеології, навкруги бачить підступ імперіалістів, фашист навіть в об'єктивній інформації побачить погрозу з боку «червоних», а здатний прийти до влади представник сучасного неоязичництва скрізь буде бачити змову й диверсії з боку євреїв.

У цьому контексті вже зазначалось, що компетентність політичного керівництва пов'язана з наявністю ідеології, яка так чи інакше проводиться в маси, з присутністю національної ідеї, здатної об'єднати населення в єдину державність, розбудити почуття патріотизму. Очевидно, для того щоб керівництво країни працювало успішно, воно повинне дотримуватись розумного балансу між ідеологічністю та прагматизмом. Надмірна ідеологізація робить бачення однобічним, звуженим, спотворює картину соціальної дійсності, ставить перешкоди не лише для наукової раціональності, а й для здорового глузду.

Ще один момент, який необхідно назвати, – **проста можливість помилки.** Якими б розумними й гнучкими не були політики, який би високоосвічений штат помічників не підказував їм припустимі рішення, оскільки майбутнє від нас закрите, помилитися може будь-яка людина та будь-яка свідомо діюча група. Помилка диктується вірогідністю наслідків, які ми можемо бачити лише із сьогодення. Сьогодні ми не знаємо, який вибір завтра виявиться правильним, і ґрунтуємось на більш-менш правдоподібних припущеннях. Тому помилились може діяч будь-якого рівня.

Необхідно враховувати також такі причини прояву помилки, як звичайне незнання або дурість.

Незнання (некомпетентність) може бути викликано як відсутністю адекватних уявлень про наявне становище справ (може бути з причин, що досить повну інформацію просто неможливо одержати), так і відсутністю правильної схеми тлумачення наявних фактів.

Що стосується дурості, тобто нездатності правильно зрозуміти й оцінити ситуацію, то проти неї, як відомо, ліків немає, і вона трапляється на найрізноманітніших рівнях влади та управління. За всієї витонченості сучасної психології ще не розроблені досить точні методики, здатні визначати якість людського розуму. Усі західні тести можуть щонайбільше виявити здатність до вирішення

математичних головоломок або рівень стихійної ерудиції, проте визначити здатність до вирішення практичних політичних завдань, особливо в складних обставинах, вони не можуть. До того ж таке рішення, як правило, є творчим, неоднозначним, до певної міри ризикованим, його не можна змодельювати заздалегідь. Тому жодне «сито на розум і дурість» під час підбору кадрів та тим більше самостійного просування політика не діє.

Ще один фактор, що виходить від суб'єкта політичного управління, який необхідно розглянути, – це **мимовільне перенесення власних стандартів раціональності на ті групи громадян, які керуються своїми, не очевидними для влади розуміннями.** Якщо таке перенесення відбувається, то компетентність політичного управління зводиться нанівець. Влада може оцінювати поведінку цілих соціальних груп як дивну й нераціональну, тоді як вона є цілком прагматичною з погляду самих акторів, які підтримують власний інтерес. Розуміння щирих мотивів громадян є дуже важливим для правильного формування законодавства, відповідно, істинно компетентними рішеннями при цьому будуть ті рішення, які зможуть привести в гармонію глибокі інтереси населення з управлінськими інтересами влади.

Як уже зазначалося, політична компетентність у державному управлінні не зводиться винятково до пізнавального ракурсу та містить у собі момент формування рішення та його реалізацію, а також відповідальність за все, що свідомо зроблено.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Р. Будон ; пер. с франц. М.И. Криченко. – М. : Аспект-пресс, 1998. – 284 с.
2. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор ; пер. с франц. С. Офертаса и М.С. Якубович. – М. : LOGOS (Радек), 2000. – 184 с.
3. Илстер Дж. Возможность осуществления рациональной политики / Дж. Илстер // Современная политическая теория. – М., 2001. – С. 165–203.
4. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2 т. / К. Поппер. – М. : Феникс ; Культурная инициатива, 1992–1992. – Т. 1. – 1992. – 448 с. ; Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2 т. / К. Поппер. – М. : Феникс ; Культурная инициатива, 1992–1992. – Т. 1. – 1992. – 526 с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1989. – 272 с.

Кисленко Р.В.

Специфіка трансформації гібридного політичного режиму в сучасній Україні

У статті здійснено аналіз трансформації гібридного політичного режиму в Україні. Емпірично доведено, що цей тип режиму в державі функціонує протягом тривалого відрізка часу. Також у статті здійснена спроба класифікувати тип гібридного політичного режиму, який функціонує в державі, та виявлені специфічні риси процесу трансформації політичного режиму в Україні.
Ключові слова: політичний режим, трансформація, демократія, гібридний режим, авторитаризм.

В статье осуществлен анализ трансформации гибридного политического режима в Украине. Эмпирически доказано, что данный тип режима в государстве функционирует в течение длительного отрезка времени. Также в статье осуществлена попытка классифицировать

тип гибридного политического режима, который функционирует в государстве, и выявлены специфические черты процесса трансформации политического режима в Украине.

Ключевые слова: политический режим, трансформация, демократия, гибридный режим, авторитаризм.

The article analyzes the transformation of the hybrid political regime in Ukraine. It is empirically proven that this type of regime in the state functions for a sufficiently long period of time. Also, in the article, an attempt was made to classify the type of hybrid political regime that functions in the state and identify specific features of the process of transformation of the political regime in Ukraine.

Key words: political regime, transformation, democracy, hybrid regime, authoritarianism.

УДК 321.64/.7

Кисленко Р.В.,
аспірант кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Початок «третьої хвилі» демократизації був унікальним періодом загального «демократичного оптимізму». В той час у політичному дискурсі панувало лінійне, свого роду «векторне», розуміння глобальних політичних тенденцій: вихід із різноманітних форм автократії приводить до ліберальної демократії з ринковою економікою. Ніби з крахом автократій тільки одна універсальна політична ціль і один очікуваний результат залишається на порядку денному – ліберальна демократія. Бачилась тільки одна домінуюча політична траєкторія демократизації, яка мала здійснюватись всіма народами світу. Демократія була сприйнята як універсальна цінність і модель, яка буде встановлена у всіх країнах, незважаючи на всі їх відмінності в історії, культурі, рівні розвитку і т. д.

Однак після початку в 1970–1980-х рр. «третьої хвилі демократизації» в країнах, що розвиваються, багато науковців прийшли до розуміння того, що деякі з цих країн не просуваються у бік ліберальної демократії. Насправді, більшість режимів, які почали трансформацію від авторитаризму, припинили свій політичний розвиток у сірій зоні між повноцінною ліберальною консолідованою демократією та автократією. В інших країнах, які народилися демократичними з процесу деколонізації, були введені авторитарні заходи в державних інститутах. Ці дві моделі – краху авторитарних режимів та розпаду демократичних режимів – призвели до введення третьої категорії, проміжної між демократією та авторитаризмом. Це гібридні режими – режими, які є не демократичними та не авторитарними, але відображають різноманітну суміш демократичних та авторитарних інституціональних механізмів [3, с. 64].

Тому деякі науковці, зокрема Дж. Лінд, зазначають, що «третьою хвилею» демократизації доцільніше вважати «першою хвилею гібридизації». Або,

скоріше за все, в цьому явищі можна виокремити дві складові частини: одна хвиля демократизації, в результаті якої встановився демократичний політичний режим у країнах Південної та Східної Європи, Латинської Америки та Азії, та інша хвиля гібридизації, результатом якої є країни, які належать до середини між демократією та автократією [14].

Однак канадський науковець Дж.-Ф. Гагне поділяє «третьою хвилею» демократизації на дві «хвилі» гібридизації:

- 1) почалася наприкінці 1970-х рр.,
- 2) почалася після «холодної війни».

Таким чином, можна припустити, що причини виникнення «гібридних режимів» будуть різними залежно від «хвилі» та конкретного історичного контексту, тоді варто зазначити, що після закінчення Другої світової війни була перша хвиля гібридизації, яка мала місце в Азії після розпаду Японської імперії. Все вищезазначене дає нам змогу виокремити «гібридні режими» як окремий тип політичних режимів [9].

Перш за все, варто зазначити, що зміст поняття «гібридний режим» є ширшим за ті, що використовуються для позначення перехідних режимів, такі як «часткова демократія», «електоральна демократія», «дефектна демократія», «неліберальна демократія», «демократія з прикметниками», «електоральний авторитаризм», «напів-авторитаризм», «обмежена багатопартійна система», «змагальницький авторитаризм» тощо. Осмислення «гібридного політичного режиму» варто розпочати з того, що це «пастка» між недемократичними (традиційні, авторитарні, посттоталітарні) та демократичними інститутами [6, с. 89].

Як комплексне визначення пропоную власну дефініцію: гібридний режим – сукупність інститутів, різної міри стійкості, в якій відсутня одна (чи більше) ознак мінімальної демократії протягом

визначеного строку їхнього функціонування. При цьому, будучи «недодемократією», гібридний режим водночас не є повноцінним авторитаризмом.

У цьому контексті Україна не стала виключенням, яка нині переживає складний період соціальних і політичних трансформацій на шляху становлення державності. Прагнучи виробити власну модель політичного розвитку, українське суспільство намагається осмислити світовий досвід становлення демократичного врядування з подальшою його імплементацією на українському ґрунті.

Питання трансформації гібридного політичного режиму аналізується в численних працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. Такі праці можна систематизувати таким чином:

1) до першої групи праць загальнотеоретичного характеру, передусім, представників основних напрямів дослідження трансформаційних процесів, в яких досліджуються сутність гібридних політичних режимів, можна віднести роботи М. Вігеля, Л. Даймонда, В. Меркель, Л. Морліно, Г. О'Донела, А. Пшеворського, Д. Растоу, С. Ханґтінгтона, Ф. Шміттєра та деяких інших науковців;

2) другу групу праць робіт дослідників становлять ті, в яких дана проблематика тією чи тією мірою висвітлюється в контексті саме соціально-політичних процесів посткомуністичних країн (В. Банс, З. Бжезинський, Є. Мачкув, А. Мельвіль та ін.);

3) третю групу становлять праці, в яких аналізуються трансформації політичного режиму в Україні (Ю. Мацієвський, А. Колодій, Т. Кузьо, В. Полохало, О. Романюк та ін.).

Попри наявність великої кількості праць на тему трансформацій політичних режимів, демократичних транзитів і класифікації перехідних суспільств, майже відсутні комплексні розробки щодо вивчення специфіки трансформації гібридного політичного режиму в Україні та його класифікації. Тому ця стаття спрямована на те, щоб виокремити специфічні риси трансформаційних процесів в Україні, а також визначити, який саме тип гібридного політичного режиму встановився в державі, враховуючи політико-історичні передумови.

Характеризуючи політичний режим України канадських науковець, Т. Кузьо пропонує визначити Україну як «гібридну державу» зі змагальним авторитарним режимом. Для гібридної держави характерним є поєднання залишків старої радянської системи з новими економічними та політичними інститутами. Політичний процес у гібридній державі визначається застоєм, корупцією і домінуванням еліт, які приносять мало користі для держави та мають малу підтримку населення.

Змагальним авторитаризмом Т. Кузьо вважає режим, в якому присутні дві тенденції. З одного боку, домінування промислово-економічних груп під прикриттям центристських партій у парламенті,

а з іншого – спроби опозиції стримати олігархічні клани у намаганні встановити повністю авторитарний режим. Завдяки тому, що провладні політичні еліти роз'єднані, а опозиція є досить потужною в Україні, авторитарний режим не може встановитися повністю [13, с. 339].

Загалом можна виокремити сім факторів у політиці України, які сприяють стабільності гібридного політичного режиму в державі протягом усього періоду незалежності:

1. Низька довіра суспільства до влади та державних інститутів, у чому важливу роль відіграли політична корупція та недовіра до влади.

2. Монополізація влади – українські політичні лідери намагаються максимізувати свої повноваження.

3. Загрози демократії – цей фактор характеризується демократичним регресом, політичною корупцією та патронажем, а також погрозами в бік незалежних засобів масової інформації, що є характерним для всіх країн СНД [12, с. 101].

4. Політичні партії та вибори, що характеризується регіональною фрагментацією підтримки найбільших та найвпливовіших політичних партій, що призводить до протистояння регіонів між собою. Однак, як зазначає Д'Анієрі, такі протистояння та конфлікти між регіонами України відіграють певну позитивну роль у державі, тому що вони є перешкодою на шляху концентрації політичної влади в руках однієї партії. Це не дає змогу сформувати сильний централізований уряд, що є важливим фактором встановлення демократії. Також важливо зазначити, що більшість партій у державі не мають чіткої та міцної ідеологічної платформи, фінансуються крупними бізнесовими групами, це робить їх відмінними від європейських партій [8, с. 37].

5. Фінансова скупість, яка є двигуном еліти у питаннях здійснення внутрішньої та зовнішньої політики, що зазвичай зорієнтована на короткострокову вигоду, а не на довгострокову перспективу, що може становити загрозу національним інтересам.

6. Багатовекторність зовнішньої політики, тому що Україна не могла визначитись, який із векторів обрати – інтеграцію в Європу чи співпрацю з Росією. Така політика робить із держави «буферну зону» між двома полюсами.

7. Безвідповідальність еліт перед суспільством [42, с. 102].

З іншого боку, український вчений Ю. Мацієвський відносить Україну до категорії держав із «дефектною демократією» [2, с. 36]. За визначенням німецьких дослідників В. Меркель та А. Круасан, це тип гібридного політичного режиму, за якого доступ до влади регулюється за допомогою значущого та чинного універсального «виборного режиму» (вільних, таємних, рівних та загальних виборів), але при цьому відсутніми є інші гарантії

базових політичних та громадянських прав та свобод, а горизонтальний владний контроль та ефективність демократично легітимної влади суттєво обмежені [4, с. 7].

Італійський науковець Л. Морліно пропонує визначення гібридного режиму як сукупності інститутів, які були стійкими або нестійкими, принаймні, десять років їм передували авторитаризм, традиційний режим (можливо, з колоніальними ознаками) або навіть мінімальна демократія, який характеризується припиненням обмеження плюралізму та формами незалежної, автономної участі, але в такому режимі відсутня одна з чотирьох ознак мінімальної демократії [15, с. 290].

Як можна побачити з визначення, важливою ознакою гібридного політичного режиму є його сталість протягом певного відрізка часу. Заради емпіричного підтвердження сталості функціонування гібридного політичного режиму в Україні можна використовувати дані досліджень Freedom House та Bertelsmann Transformation Index.

За даними дослідження Freedom House «Nations in transit», яким вимірюється 9 критеріїв: демократичне врядування на національному рівні, виборчий процес, громадянське суспільство, незалежність медіа, демократичне врядування на місцевому рівні, судова система та її незалежність, корупція, політичний режим України класифікується як перехідний або гібридний. Відповідно до зазначеного дослідження, гібридний політичний режим в Україні функціонує протягом 10 останніх років (рис. 1).

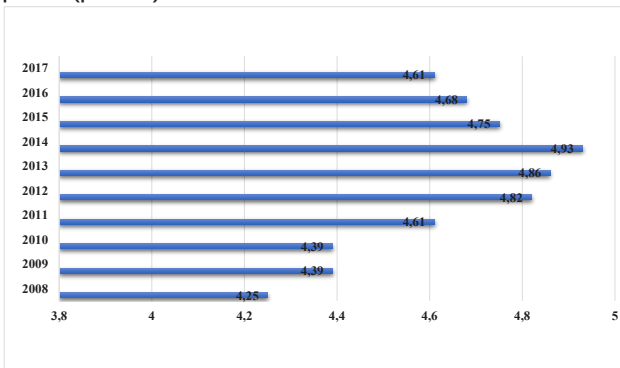

Рис. 1. Індекс політичного режиму в Україні за даними дослідження «Nations in transit»

Як видно із зображення, Україна протягом останніх 10 років залишається стабільним гібридним політичним режимом. Індекс держави коливається в межах від 4.00 до 4.99. За визначенням міжнародної організації «Freedom House» такі держави характеризуються мінімальними виборчими стандартами, хрупкістю демократичних інститутів і серйозними проблемами щодо захисту політичних і громадянських прав [16].

Інший індекс, яким вимірювався політичний режим України, – Bertelsmann Transformation Index (BTI). Вимірювання цього індексу проводиться

раз на два роки. Індекс визначається в межах від 1 (жорсткий авторитаризм) до 10 (консолідована демократія). За даним дослідженням за останні 10 років, Україна класифікується як «дуже дефектна демократія», що також свідчить про гібридність політичного режиму в Україні (рис. 2) [17].

Рік	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Показник	7.1	7.4	7.0	6.1	6.1	6.8

Рис. 2. Показники України за Bertelsmann Transformation Index

Дані зазначених вище індексів ілюструють, що в Україні вже протягом певного часу функціонує гібридний політичний режим. Однак, щоб краще зрозуміти передумови встановлення даного типу політичного режиму, варто виокремити специфічні риси трансформаційних процесів в Україні після здобуття незалежності.

Встановлення консолідованої демократії в Україні мало відбуватись за такими стадіями:

1. Лібералізація недемократичного режиму.
2. Заміна політичної еліти.
3. Заміни політичних інституцій.
4. Зміцнення і легітимації нових, демократичних інституцій [7, с. 17].

Трансформація політичного режиму в Україні характеризується запізненням лібералізації на кожній зі стадій. Це почалося ще з запізнення лібералізації комуністичного режиму.

Важливою віхою у процесі лібералізації в Україні було створення в 1989 р. першої масової опозиційної політичної сили – Народного Руху України за перебудову, який відіграв значну роль у становленні громадянського суспільства та політичного плюралізму.

У середині 1990-х рр. розпочалася друга стадія, яка теж частково накладалася на першу, і завершується вона в основному з прийняттям нової Конституції України, творенням інституцій молодого держави здійснюється під демократичною «ширмою». Однак через те, що перехід розпочався і відбувався без заміни еліт, він набув ознак несправності, певної сурогатності.

Якщо міркувати стандартно, третя стадія демократичної трансформації мала охопити в Україні приблизно період з 1997 по 2002 рр. Однак вона завершилась із суттєвим запізненням. І на це є причина: на початок цього етапу внаслідок тривалого зволікання з реформами вже сформувалась нова могутня сила, не зацікавлена в чесних і прозорих демократичних процедурах, – промислово-економічні групи. Якщо у першій половині 1990-х рр. в Україні на рівні поведінки політичних акторів спостерігався «залишковий посткомуністичний авторитаризм», то наприкінці ХХ ст. наростає загроза авторитаризму – під маскою формально встановленої демократії [1, с. 45–46].

В. Полохало запропонував сім рис посткомуністичного режиму, які, на його думку, були характерними для більшості пострадянських країн, зокрема для України.

Він виокремив такі риси:

1) відчуження більшості суспільства від влади за одночасної багатомірної залежності від неї;

2) однібічне підкорення громадян правилам, нормам і безконтрольне здійснення державою своїх повноважень;

3) відсутність реальних гарантій декларованих прав людини, безпорадність індивіда перед чиновниками;

4) тіньові присвоєння, розподіл загальнонародної власності та панування клієнтельських зв'язків;

5) поєднання корумпованої політичної влади, тіньової економіки та кримінального світу;

6) домінування ролі номенклатурно-корпоративних кланів, симбіоз олігархії та авторитаризму;

7) утилітарне використання олігархами демократичних норм і процедур [5, с. 9–10].

Зважаючи на вищезазначені риси, можна класифікувати політичний режим України як посткомуністичний гібридний тип суспільного устрою й політичного режиму.

Під час аналізу трансформаційного процесу в Україні, не можна не брати до уваги те, що за часи незалежності в державі відбулися дві революції (Помаранчева та Гідності). Однак вони мають певні відмінності та різні результати, що впливають на вектор розвитку та трансформації політичного режиму України.

По-перше, Помаранчева революція була організована політичною опозицією, яка була підтримана громадянським суспільством. В той час, як Євромайдан зорганізувався громадянським суспільством та різними групами, які його представляють, де політики, навіть опозиційні, були небажаними. Метою Помаранчевої революції був прихід до влади (президентство та уряд) лідерів опозиції, як наслідок, останні дійсно отримали таку владу: В. Ющенко став президентом, а Ю. Тимошенко – прем'єр-міністром. Але прихід до влади цих лідерів не приніс очікуваних змін у житті українського суспільства.

Тому наприкінці 2013 р. суспільство почало вимагати проведення певного ряду реформ, зокрема конституційної та судової. Змін, які відбулися після Помаранчевої революції, не вистачало для того, щоб Україна перейшла до розряду консолідованих демократій. За п'ять років (2005–2010) українській владі так і не вдалося реформувати державні інститути та домогтись закріплення верховенства права. Як зазначає дослідниця І. Хмелько, в період між Помаранчевою революцією та Євромайданом тривало зловживання владою з боку президентів на суддів, так широко, що навіть могли відмінити рішення суду,

який виносив рішення щодо політичних опонентів. Тривав підкуп суддів як правлячими, так і опозиційними політиками, також їх вибірково звільняли. Загалом відмова встановлення чіткого розмежування влади та системи стримувань і противаг зробили Україну вразливою для авторитаризму. Тому багато дослідників мають сумнів щодо того, чи спричинила Помаранчева революція будь-які революційні зміни [10, с. 230].

Зміни після Помаранчевої революції не йшли далі простих кадрових змін на основі політичної лояльності. Система ж не змінилась, і ситуація щодо основних прав та свобод для українців між 2004 та 2013 рр. значно погіршилась. Наростаюче незадоволення владою та різними політичними акторами, що отримало назву «Євромайдан», вилилося у формі масових протестів, які були зумовлені рядом факторів:

1) суспільне незадоволення високим рівнем корупції на вищому державному рівні у всіх гілках влади;

2) нездатність великого сегменту суспільства зробити свій внесок у процес розроблення політики та прийняття важливих рішень;

3) всепоглинаюче відчуття безсилля серед українців;

4) використання урядом репресивних інструментів для розширення свого впливу;

5) нездатність влади розробити ефективні методи перевірки зловживання службовим становищем суддів;

6) зберігання жорстких методів роботи правоохоронних органів щодо населення;

7) необмежене зловживання владою з боку владних структур та акторів;

8) постійні перепони на шляху розвитку всіх видів бізнесу (малого, середнього та великого);

9) створення та підтримка політики, яка, на думку більшості населення, націлена на «придушення» українців [11, с. 15].

Зрештою відбулася зміна влади та переорієнтація векторів розвитку України, але про трансформацію гібридного політичного режиму України на демократичний поки зарано говорити.

Сучасний політичний режим України можна класифікувати як «електоральну демократію» – категорію, в якій виконуються додаткові електоральні критерії, однак вона не відповідає жодним додатковим конституційним критеріям. Це випадки, які є прикладами «делегативних» або «неопопулістських» форм правління. Їх електоральні інститути є ефективними для здійснення вертикальної відповідальності, але їх обмежені конституційні інститути не є придатними для гарантування горизонтальної відповідальності. Як правило, влада в таких країнах використовує слабкість та обмеженість конституційних інститутів задля проведення своїх реформ. Судова гілка влади стає політизо-

ваною та контролюється представниками влади. Також в «електоральних» демократіях можна побачити наявність «коричневих зон» на території держави. Така класифікація була запропонована фінським дослідником М. Вігелем. Узявши, на його думку, дві найбільш важливі засадничі ідеї демократії: принцип «електоралізму» і «конституціоналізму», вчений виокремив:

- чотири мінімальних «електоральних» критерії – вільні, конкурентні, справедливі та загальні вибори;

- чотири мінімальних «конституційних» критерії – свобода об'єднань, свобода висловлювання, право на альтернативну інформацію, свобода від дискримінації;

- чотири додаткових «електоральних» критерії – «електоральні повноваження» (відсутність «закритих політичних сфер», на які не поширюються повноваження демократично обраних представників народу), «електоральна чесність» (принцип «одна особа – один голос»), «електоральний суверенітет» (відсутність зовнішньої «опікунської» влади над виборними органами) й «електоральна незворотність» (прийняття всіма, без виключення, результатів виборів, неможливість обмеження і перешкод на шляху здійснення своїх повноважень легально обраними посадовцями);

- чотири додаткових «конституційних» критерії – підзвітність та відповідальність виконавчої влади (наявність системи «стримувань і противаг»), підзвітність та відповідальність законодавчої влади, непідкупність бюрократії (відсутність систематичної корупції, клієнтізму або патримоніалізму), підзвітність та відповідальність органів місцевої влади (відсутність «коричневих зон» всередині країни, на які не поширюється державна влада).

Ці всі атрибути формують своєрідний «контрольний список» для класифікації гібридних режимів, слідуючи якому і «звіряючи» наявність тих чи інших атрибутів, М. Вігель пропонує виокремити три типи таких режимів: «електоральну», «обмежену» і «конституційну» демократії [18, с. 233–235].

Отже, можна зробити висновок, що політичний режим в Україні нині є гібридним, який має свої специфічні риси, як, наприклад, запізнення з лібералізацією попереднього недемократичного режиму, залишення представників старої еліти при владі. У формально-юридичному вимірі йому притаманні певні ознаки демократії. Зокрема, на демократичних засадах сформовані вищі органи державної влади, здійснюється розмежування повноважень законодавчої, виконавчої і судової влади, виробляються і законодавчо закріплюються механізми їх взаємного контролю, стримувань і противаг. Але зміст функціонування політичного режиму продовжує зберігати міцні патримоніальні риси, такі як персоналізація політики, домінування патро-

нажно-клієнталістських зв'язків у політичних процесах, пріоритет держави над суспільством, бюрократизм, корупція тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. – Львів, 1998. – С. 44–55.
2. Мацневский Ю. Политический режим Украины после «Оранжевой революции» / Ю. Мацневский // Политэкс. – 2008. – № 4. – С. 18–40.
3. Мельвиль А. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
4. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (I) / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6–17.
5. Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и России. К методологии политического анализа / В. Полохало // Полис. – 1998. – № 3. – С. 7–15.
6. Шипунов Г. Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст / Г. Шипунов // Наукові записки. Серія «Політичні науки». – «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр.». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – Вип. 3. – 2008. – С. 89–102.
7. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16–27.
8. D'Anieri P. Structural Constraints in Ukrainian Politics / P. D'Anieri // East European Politics and Societies. – 2011. – Vol. 25. – № 1. – P. 28–46.
9. Gagne J.-F. Against the Tide? Are Hybrid Regimes more than Sand Castles? / Gagne J.-F. – Paper presented at the APSA annual meeting. – 2010. – Washington D.C. [Electronic resource]. – Mode of access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1642387.
10. Khmelko I. An Anatomy of Mass Protests: The Orange Revolution and Euromaydan Compared / Irina Khmelko, Yevgen Pereguda // Communist and Post-Communist Studies. – 2014. – № 47. – P. 227–236.
11. Krastev I. From Politics to Protest / I. Krastev // Journal of Democracy. – 2014. – Vol. 25. – № 4. – P. 5–19.
12. Kuzio T. Political Culture and Democracy: Ukraine as an Immobile State / T. Kuzio // East European Politics and Societies. – 2011. – Vol. 25. – № 1. – P. 88–113.
13. Kuzio T. Ukraine: Muddling Along / T. Kuzio // Sharon L. Wolchik and Jane L. Curry eds. – Central and East European Politics: From Communism to Democracy, Second Edition. – 2011. – Banham, MD: Roman and Littlefield. – P. 335–369.
14. Linde J. Patterns of Stability and Performance in Post-Communist Hybrid Regimes / J. Linde, J. Ekman. – Uppsatsförpresentation vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöte i Göteborg. – 30 september – 2 oktober 2010 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.pol.gu.se/digitalAssets/1315/1315878_linde-ekman-swepsa.pdf.

15. Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? / L. Morlino // *European Political Science Review*. – 2009. – Vol. 1(2). – P. 273–296.

16. Nations in Transit 2017 / Freedom in the World Comparative and Historical Data // *Freedom in the World* [Electronic resource]. – Mode of access : <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/ukraine>.

17. Transformation Index BTI 2016 / Bertelsmann Stiftung // *Manual for Country Assessments*. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bti-project.org/en/index/status-index/>.

18. Wigell M. Mapping «Hybrid Regimes»: Regime Types and Concepts in Comparative Politics / M. Wigell // *Democratization*. – 2008. – Vol. 15. – № 2. – P. 230–250.

Койчева Т.І.

Політичні та парламентські дебати в підготовці майбутніх професійних політологів

У статті розглядаються поняття, класифікація дебатів, аргументовано роль дебатів у професійній діяльності політологів. Узагальнено накопичений досвід щодо організації та проведення дебатів. Акцентовано увагу на таких формах дебатів, як парламентські та політичні.

Ключові слова: політичний конфлікт, дебати, політичні дебати, парламентські дебати, фахівці-політологи.

на таких формах дебатів, як парламентские и политические.

Ключевые слова: политический конфликт, дебаты, политические дебаты, парламентские дебаты, специалисты-политологи.

The article deals with the concept, the classification of debates, the role of debates in the professional activity of political scientists. The accumulated experience in organizing and holding debates is summarized. The focus of such forms of debate is parliamentary and political.

Key words: political conflict, debates, political debates, parliamentary debates, political scientists.

УДК 32 – 027.21.007.2+327.5

Койчева Т.І.,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

В статье рассматривается понятие, классификация дебатів, аргументирована роль дебатів в профессиональной деятельности политологов. Обобщен накопленный опыт по организации и проведению дебатів. Акцентировано внимание

Навчитись мислити та засвоювати знання – найважливіше завдання університетського навчального процесу. Наразі всі форми навчального процесу, усі методики навчання вдосконалюються з метою активізації самостійної роботи студентів і магістрів, ставлять завдання навчити їх самостійності мислення.

Політична реальність складна й багатоаспектна, у ній політичні теорії не проявляються прямолінійно. Від викладачів політологічних дисциплін потрібне цілеспрямоване використання інтерактивних методик навчання, тестових завдань, конкретних ситуацій, щоб на основі теоретичних положень аналізувати сучасні політичні процеси. Однією з оптимальних форм організації семінарського заняття для студентів спеціальності «Політологія» є саме дебати. Дебати – це не лише гра, а й соціально-освітнє явище. Багато вчених і педагогів-практиків зазначають, що процес модернізації освіти вимагає реалізації низки умов, базовими з яких є розширення освітнього простору студентів, що передбачає більший рівень самостійної активності, розширення видів пізнавальної та соціально значимої діяльності, у яких студенти можуть взяти участь як індивідуально, так і колективно.

Існування протиріч, конфлікту природне для людини. Саме в конфлікті, як відомо, народжується істина, а із зіткнення думок – об'єктивне знання. Великий грецький мислитель Сократ намагався спровокувати суперечку з метою виявлення помилки співвітчизників. Його учень Платон записав свої ідеї у формі діалогів. Диспути між політичними діячами нерідко набували крайніх форм, були характерні для повсякденного життя античного світу. Формальну завершеність дебати набули до середньовіччя. Новий час – епоха становлення західної демократії, основний принцип якої – реалізація волі більшості за збереження прав меншості. Проте хто представляє цю біль-

шість? Хто отримує мандат довіри суспільства? І знову виникають суперечки, диспути, дебати.

Останні два-три століття суспільство встає на шлях демократії, діалогу й дебатів. Ця форма комунікації довела свою життєздатність та ефективність. В умовах сучасності тільки відкрите суспільство може існувати й розвиватись упродовж тривалого часу, пристосовуючись до швидких змін. Замкнуті системи, у яких панують повна однострійність і стабільність, а люди – слухняні виконавці рішень владної вертикалі, приречені на саморуйнування.

Уперше дилему відкритого й закритого суспільства сформулював австрійський філософ К. Поппер. Велику частину життя він провів в Англії, де й створив одну з основних своїх робіт – «Відкрите суспільство і його вороги» (1945 р.). У цій праці К. Поппер писав, що вірить в існування абсолютної істини, проте не вірить тому, хто вважає, що володіє нею. На думку вченого, знання постійно збільшується, а всі висновки є тимчасовими. Знання вдосконалюється тільки за рахунок його спростування – суворої громадської перевірки ідей і думок [4, с. 218].

К. Поппер підкреслював особливу цінність розвитку у вільної людини критичного мислення, тобто сумісного процесу діалогу та відкритого обговорення тих чи інших проблем. Оскільки мислення людини має мовленнєвий характер, необхідно розвивати вміння мислити самостійно, відстоювати й доводити свою думку, переконуючи інших у власній правоті.

Саме в цьому підкреслюється важливість дебатів як форми переконання. Учасник дискусії сподівається змінити позицію інших щодо того, що є кращим чи правильним. У сучасному суспільстві дебати відбуваються в парламентах і на телеекранах, у вузах та школах, а часто й у повсякденному житті.

У кожному із цих випадків під дебатами варто розуміти перемовини, суперечки за наявності різних поглядів, позицій, думок. Такі дебати, як правило, мають неформальний характер і відбуваються без правил.

Усунути недолік організованості покликані так звані формальні дебати, які мають певні правила, регламент, інакше кажучи, формат. У цьому сенсі дебати є формалізованим обговоренням, побудованим на основі заздалегідь фіксованих виступів учасників – представників двох протилежних, конкуруючих команд (груп). Тобто опоненти не поливають один одного з пляшок і не махають кулаками, а виступають у логічній послідовності згідно із суворим регламентом.

Варто уточнити, що дебати як вид молодіжної діяльності вперше оформились у США та Великобританії в 1930-х рр. Місія дебатів – ствердження цінностей демократичного суспільства, розвиток взаєморозуміння та співробітництва між країнами й народами.

Дебати є ефективною педагогічною технологією, що сприяє логічному й критичному мисленню, розвитку комунікативної культури та навичок публічного виступу. Дебати формують у молодих людей навички, необхідні для ефективного спілкування в будь-якій сфері людської діяльності, у тому числі парламентської, виробляють критичне мислення, можливість для розвитку вміння працювати в команді, здатність концентруватись на суті проблеми та відстоювати непопулярні рішення.

За останнє десятиліття відбулись очевидні зміни в загальносуспільній і науковій свідомості, які привели до необхідності переосмислення науки й освіти, їх цілей і завдань. Сьогодні якісну освіту сучасного фахівця неможливо уявити без розвитку інформаційної, дослідницької та комунікативної культури, без здатності конструювати нові знання. Традиційне середовище вищого навчального закладу стикається з новим проявом пізнавальної культури, для якої людина, яка «репродуктується», не є тепер цікавою та значущою для сучасного суспільства.

Проблема навчання ведення дебатів активно досліджується науковцями. Більшість розвідок, присвячених дебатам, походять із США, де різні програми дебатів є частиною навчального процесу багатьох університетів. Серед них найвідомішими є роботи М. Федрізі та Р. Еліс [6], О. Фрілі та Д. Стейнберга [7], С. Джонсона [9], М. Любецького [10], А. Снайдера [11], П. Ур [12], Д. Зарефського [13] та інших учених. У цих працях розглянуто проблеми визначення структури дебатів, стратегій їх ведення та загальної методики навчання ведення дебатів.

Незважаючи на значний інтерес до цієї проблеми, методика навчання майбутніх політологів професійному веденню політичних і парламент-

ських дебатів не була предметом окремого дослідження, що й зумовлює звернення до розгляду загальної структури дебатів, класифікацій та особливостей їх проведення.

Дослідниками О. Фрілі та Д. Стейнбергом визначено, що дебати можна поділити на дві загальні категорії – прикладні (applied) та академічні (academic) [7, с. 19]. У ході прикладних дебатів обговорюються проблеми, до яких учасники мають особливий інтерес. Результатом прикладних дебатів є винесення суддею чи аудиторією рішення, яке має бути реалізоване. За класифікацією О. Фрілі й Д. Стейнберга, до прикладних дебатів належать спеціальні (special; наприклад, президентські), юридичні (judicial), парламентські (parliamentary) та неформальні (nonformal) [12, с. 20]. Неформальні дебати – це дебати, які відбуваються в різних ситуаціях без формальних чи попередньо затверджених процедурних правил. Термін «неформальні» не має відношення до формальності чи неформальності обговорення, він означає насамперед відсутність оговореної процедури [7, с. 23].

Дебати другої категорії, тобто академічні, слугують для підготовки їх учасників до участі в реальних прикладних дебатах. Академічні дебати проводяться перед викладачем, суддею чи аудиторією, які не мають можливості впровадити рішення. У такому разі дебати слугують для формування громадської думки із цього питання та є технологією навчання. Технологія навчання визначається як один із способів реалізації особистісно-діяльнісного підходу до навчання, завдяки якому студенти виступають як активні творчі суб'єкти навчальної діяльності [2, с. 114]. Використання академічних дебатів у навчальному процесі дає змогу підготувати майбутніх політологів до ведення прикладних дебатів у подальшій професійній діяльності.

Академічні дебати мають заздалегідь обговорену процедуру проведення, яка визначається обраним форматом. Під форматом дебатів, на переконання О. Калінкіної, варто розуміти вид дебатів, який характеризується певними правилами реалізації, ролями учасників і регламентом [2, с. 180]. Формат дебатів регламентує кількість учасників, наявність чи відсутність тайм-аутів. Кількість форматів академічних дебатів варіюється в різних дослідженнях від 4 до 10 й більше. Серед найбільш розповсюджених і досліджених форматів дебатів є дебати Лінкольна – Дугласа (Lincoln – Douglas Debate), дебати Карла Поппера (Karl Popper Debate), політичні дебати (Policy Debate), парламентські дебати (Parliamentary Debate), судові дебати (Mock Trial Debate). Пізні формати дебатів мають відмінності в регламенті проведення та цілях виступів учасників, проте всі вони мають такі спільні риси: 1) обидві сторони завжди мають рівну кількість спікерів; 2) обидві сторони мають однакову кількість часу; 3) ствер-

джувальна сторона зазвичай виступає першою та останньою [7, с. 332].

Розглядаючи дебати як одну з оптимальних форм проведення семінарських занять для студентів спеціальності «Політологія», доцільно акцентувати увагу на таких типах дебатів, як парламентські та політичні.

Парламентські дебати – це імітація слухання в парламенті, коли одна команда («Уряд») намагається переконати присутніх, що законопроект, який вирішує певну проблему (соціальну, економічну, політичну тощо), повинен бути прийнятий, а друга («Опозиція») – показати, що його варто відкинути, і запропонувати (необов'язково) свій варіант вирішення проблеми.

Після закінчення дискусії судді (або глядачі-парламентарії) віддають перемогу тій команді, чий виступ здався їм більш переконливим.

Місією дебатів, їх головною метою є формування громадянського суспільства. Основні ж завдання парламентських дебатів є такими:

- розвиток комунікативних і презентаційних здібностей учасників;
- розширення кругозору дебатерів;
- розвиток в учасників дослідних та аналітичних навичок, а також критичного мислення;
- придбання навичок як самостійної роботи, так і роботи в колективі (команді);

мпідвищення рівня толерантності в суспільстві тощо [3, с. 137].

Наразі існує класифікація дебатів за американським і британським форматом.

Американський формат парламентських дебатів – це високоінтелектуальне змагання в логіці, дотепності, риторичності, ораторському мистецтві та майстерності переконувати. При цьому велика увага приділяється більше швидкості мислення й логічній аргументації, ніж детальному та обґрунтованому збору доказової бази.

Прийнято вважати, що парламентські дебати сформувалися в англосаксонських країнах. Однак із часом ці захоплюючі змагання завоювали популярність і в країнах Східної Європи, Південно-Східної Азії, а також на території колишнього Радянського Союзу.

Багато країн активно беруть участь у світових чемпіонатах, тим самим даючи змогу своїм студентам «налагоджувати» корисні контакти, ділитись досвідом, закріплювати й розвивати отримані знання, поєднувати навчання з приємним проведенням часу. Такі зустрічі – це унікальні можливості для студентів.

У дебатах беруть участь дві команди – команда уряду та команда опозиції. Кожна команда складається з двох гравців: у команді уряду – прем'єр-міністр і член уряду; у команді опозиції – лідер опозиції та член опозиції. Перебіг дебатів управляється спікером парламенту, який і виступає в ролі

судді. У тому разі, якщо раунд оцінюється відразу декількома суддями, серед них обирається спікер парламенту. Команда-переможець визначається більшістю суддівських голосів (при цьому судді не розголошують своє рішення передчасно).

Команди розглядають резолюцію, що являє собою суперечливе твердження щодо зацікавленості учасників у проблемі. У свою чергу уряд може захищати як широку версію теми, так і скорочений до конкретного випадку варіант.

Тема парламентських дебатів визначається заздалегідь, щоб учасники змогли підготуватись – провести дослідні й аналітичні роботи. Як тема можуть використовуватись питання моралі чи політики, соціальні або філософські проблеми тощо.

Під час проведення раунду дебатів головний акцент ставиться на точному й правильному розумінні суддею того, що саме обидві протиборчі сторони повинні доводити.

Команда уряду представляє свій «законопроект» за всією темою або з окремого питання, що має бути зрозумілим для всіх. Команда опозиції має повне право його спростувати (оскаржити). Натомість свій «законопроект» команді опозиції готувати зовсім не обов'язково.

Питання в процесі виступу дозволені, той, хто бажає його поставити, повинен встати зі свого місця та жестом показати, що в нього є питання. Якщо виступаючий відмовляється від питання, бажаючий його поставити знову сідає на своєму місці. Однак існує негласне правило: постійна відмова відповідати на питання не дуже позитивно характеризує команду перед суддями. Судді звертають пильну увагу на питання та відповіді, поставлені під час раундів дебатів, причому учасники повинні не тільки відповідати на поставлені їм запитання з боку конкурентів, а й самі ставити питання чужій команді.

Конструктивна промова прем'єр-міністра триває 7 хвилин, конструктивна промова лідера опозиції – 8 хвилин. Конструктивні промови члена уряду та члена опозиції також тривають 8 хвилин. Аналітична промова, спрямована на підведення підсумків щодо своїх виступів, для прем'єр-міністра триває 5 хвилин, а для лідера опозиції – 4 хвилини [14].

На початку ХХ століття незалежно від американських форматів (проте на їх основі) сформувався британський формат парламентських дебатів. Провідними центрами стали університети Кембриджа, Оксфорда, Дархема, Бристоля, Глазго та Единбургу (Шотландія), Лимерика (Ірландія).

Особливості британського формату дебатів можна розділити на дві групи – особливості філософії та технічні.

Розглянемо більш детально особливості філософії:

1) імпровізація – учасники дізнаються тему кожного раунду лише за 15 хвилин до його початку. Часу на підготовку дуже мало, тому для переконання в хід іде вміння імпровізувати, що надає жвавість суперечці. Особлива інформативність – не знаючи заздалегідь конкретної теми, більше шансів виграти дебати в того гравця, який більш начитаний та ерудований;

2) підготовка – її можна порівняти з базовим курсом знань, який можна отримати за 15 хвилин перегляду словників, енциклопедій, газет, журналів тощо;

3) обмеження – передана учасниками дебатів інформація повинна бути добре зрозумілою. Якщо інформація подається «зім'ято», нечітко, то протилежна сторона має право скористатися спеціальним способом захисту – «specific information», або «specialized knowledge» («спеціальні знання»), що спричинить програш команди [1, с. 113];

4) специфічність засобів переконання – у парламентських дебатах британського формату головними є висновки й аргументи. При цьому важливо за короткий час зуміти побудувати власну лінію аргументації, здатну протистояти доводам опонентів;

5) публічний характер – на перемогу впливає також те, наскільки учасники дебатів зможуть зацікавити аудиторію. Для цього, крім начитаності й ерудиції, потрібні динамічність, мобільність, уміння в доступній (а головне – не нудній) формі донести свої думки слухачам.

Далі проаналізуємо технічні особливості британського формату дебатів.

Для них характерна відсутність єдиної теми на всі дебати – кожен раунд має свою тему. У парламентських дебатах використовуються чотири види тем: «The Proposition of Comparison», «The Proposition of Fact», «The Proposition of Value», «The Proposition of Policy». Цим зумовлюється демократичність британського формату, яка дає змогу використовувати механізми інших форматів (Лінкольн – Дугласа, полісі-дебатів). При цьому важливо пам'ятати про публічність, тому використання технік інших форматів має залишитись для аудиторії непомітним.

Що стосується стилів дебатів, то в кожного виступаючого своя манера поведінки та розмови. Звідси й різні стилі викладу того чи іншого питання та опонування. Деякі просто виливають на голову свого візаві масу питань, намагаючись привести його в сум'яття та змусити розгубитися. Це агресивний стиль ведення дебатів, за якого необхідно зберігати спокій та ігнорувати ті чи інші питання, продовжуючи при цьому свою промову.

Тим, хто обирає агресивний стиль, потрібно бути дуже обережними: суддів дратує надмірний натиск на межі настирливості. Досить часто за таку поведінку гравців дискваліфікували. Краще застосувати помірну атаку – використовувати не масу

питань (щоб не перетворити дебати на балаган), а сформувані 2–3 іскрометні питання для атаки на основну ідею промови. При цьому почекаати, коли промова розвинеться та основна ідея стане зрозумілою. Так часто роблять спікери.

Що стосується розвитку дебатів, то сьогодні британська модель є офіційним форматом регіональних, міжнародних, національних чемпіонатів парламентських дебатів.

Розвитком британського формату, що являє собою модель Британського Парламенту, займаються багато міжнародних організацій, серед яких важливе місце посідає Міжнародна освітня асоціація дебатів (IDEA) – широкий спектр молодіжних форумів, тренінгів, навчальних програм, студентських обмінів тощо [8].

Політичні дебати мають велике самостійне значення, оскільки в цьому форматі дебатів розглядається практичне застосування конкретної позиції. Тема, що затверджена командою, повинна представити особливий план для досягнення мети, зазначеної в темі, і довести, що цей план набагато ефективніший, ніж інші. Якщо командою запропоноване рішення, наприклад, про те, що уряд повинен надати всім громадянам можливість безплатного обслуговування, то вона повинна представити план, який би дав можливість уряду зробити це, і пояснити переваги цього плану. Таким чином, політичні дебати використовуються для дебатів різних практичних питань.

Політичні дебати дають можливість прагматично підійти до розгляду поточних подій і політичних течій, що мають пряме відношення до нашого повсякденного життя. Резолюції в політичних дебатах вимагають звуження теми до конкретної проблеми та пошуку її вирішення [5, с. 67].

Таким чином, дебати в політичному сенсі, зрозуміло, – це важке, проте варте зусиль заняття. Полісі-дебати, які є логічним продовженням дебатів про цінності, виводять студентів на новий рівень дебатів. Вони розвивають навички, подібні до інших форматів дебатів, такі як аргументація та здатність до міркування, а також показують необхідність пошуку рішень існуючих у громадянському суспільстві проблем. Вони вчать студентів тому, що мистецтво дебатів із політичної проблематики не належить тільки політичним діячам та уряду, а відкрите для всіх громадян.

Отже, дебати – це чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальних тем. Це різновид публічної дискусії учасників дебатів, що спрямований на переконання у своїй правоті третьої сторони, а не один одного. Тому вербальні й невербальні засоби, які використовуються учасниками дебатів, мають на меті отримання певного результату – формування в слухачів позитивного враження від власної позиції.

Сьогодні дебати як форма обговорення проблеми широко використовуються у викладанні дисциплін соціального та гуманітарного циклу. Завдяки своїм особливостям – цілісності, універсальності, особистісної орієнтованості та орієнтації на самоосвіту студентів – дебати нині є однією з найефективніших педагогічних технологій, що не лише дають змогу набути відповідні досліджуваній дисципліні навички, а й сприяють розвитку творчої активності особистості, формують уміння представляти та відстоювати свою позицію, навички ораторської майстерності, уміння вести толерантний діалог і лідерські якості. Використання дебатів у навчальному процесі сприяє створенню стійкої мотивації навчання, оскільки досягається особистісна значимість навчального матеріалу для студентів, а наявність елемента змагальності стимулює творчу, пошукову діяльність, а також ретельне опрацювання основного матеріалу, що вивчається, дає змогу вирішувати як навчальні, розвиваючі, так і комунікативні завдання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бредемайер К. Черная риторика: власть и магия слова. – Москва: Альпина Бизнес Букс, 2015. – 224 с.
2. Калинкина Е. Дебаты как средство формирования коммуникативной компетентности педагогов в условиях повышения квалификации: дисс. ... канд. пед. наук. – Москва, 2007. – 197 с.
3. Леммерман Х. Уроки риторики и дебатив. – Москва: Уникум Пресс, 2012. – 336 с.
4. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона / пер. с англ. под ред. В. Садовского. – Москва: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с.
5. Светенко Т. Путеводитель по дебатам. – Москва: РОССПЭН, 2012. – 139 с.
6. Fedrizzi M., Ellis R. Debate. – Mason: South Western Cengage Learning, 2015. – 354 p.
7. Freeley A., Steinberg D. Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making. 12th ed. – Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2009. – 532 p.
8. Guide to British Parliamentary University Debating. URL: <http://www.debate.org.ua/category/4METHODICHN-MATERIALI> (Last accessed: 12.10.2017).
9. Johnson S. Winning debates: a guide to debating in the style of the world universities debating championships. – New York: International Debate Education Association, 2009. – 260 p.
10. Lubetsky M. Discover Debate. – Santa Barbara: Language Solutions, 2011. – 133 p.
11. Sneider A. The Code of Debater: Introduction to Policy Debating. – New York: International Debate Education Association, 2008. – 206 p.
12. Ur P. Discussions that work: Task-Centered Fluency Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 122 p.
13. Zarefsky D. Argumentation: The Study of Effective Reasoning. 2nd ed. Course Guidebook: The Teaching Company, 2015. – 132 p.
14. WUDC World Parliamentary Debating Rules. URL: <http://www.debate.org.ua/category/4METHODICHN-MATERIALI> (Last accessed: 10.10.2017).

Куницький М.П.

Проблема псевдомотивації політичної поведінки як відображення ризиків демократизації українського суспільства

У статті зроблено спробу аналізу проблеми формування псевдомотивації політичної поведінки українських громадян у контексті демократизації суспільних відносин. Псевдомотивація розглядається як «маскування» реальних мотивів або відсутність актуальної потреби (внутрішньо усвідомленої без необхідності в зовнішньому заохоченні) у політичній участі, що відображається в непослідовному характері політичної поведінки. Зокрема, акцентується увага на впливі зовнішніх умов – суперечностях і ризиках демократизації українського суспільства, масштабності політичної корупції, псевдодіяльності частини політичних партій та громадських організацій. Розглянуто дисбаланс і значне дистанціювання між актуальною та потенційною мотивацією як внутрішнє джерело виникнення псевдомотивів політичної поведінки українських громадян.

Ключові слова: мотиви, псевдомотиви, псевдомотивація політичної поведінки, демократизація, корупція, псевдодіяльність, актуальна й потенційна мотивація.

В статье осуществляется попытка анализа проблемы возникновения псевдомотивации политического поведения украинского общества в контексте демократизации общественных отношений. Псевдомотивация рассматривается как «маскировка» реальных мотивов или отсутствие актуальной потребности (внутренне осознанной без необходимости внешнего стимулирования) в политической участи, что отображается в непоследовательном характере политического поведения. В частности, акцентируется внимание на влиянии внешних

условий – противоречий и рисков демократизации украинского общества, масштабности политической коррупции, псевдодеятельности части политических партий и общественных организаций. Рассмотрен дисбаланс и значительное дистанцирование актуальной и потенциальной мотивации как внутренний источник возникновения псевдомотивов политического поведения украинского общества. **Ключевые слова:** мотивы, псевдомотивы, псевдомотивация политического поведения, демократизация, коррупция, псевдодеятельность, актуальная и потенциальная мотивация.

In the article was attempted the analysis of problem of forming of pseudomotivation of political conduct of the Ukrainian citizens in the context of democratization of public relations. Pseudomotivation is examined as "disguise" of the real reasons or absence of actual requirement (inwardly realized without a necessity for external encouragement) in political participation which is represented on the inconsistent pattern of political behaviour. In particular, attention is accented on influence of external terms – contradictions and risks of democratization of Ukrainian society, scale of political corruption, pseudoactivity of some political parties and part of public organizations. The disbalance and significant distancing were examined between actual and potential motivation as an internal source of origin of pseudoreasons of political conduct of the Ukrainian citizens.

Key words: reasons, pseudoreasons, pseudomotivation of political conduct, democratization, corruption, pseudoactivity, actual and potential motivation.

УДК 323.212

Куницький М.П.,
проректор
Черкаського державного технологічного
університету

Успішність процесів демократизації в Україні зумовлюється сформованою психологічною готовністю суспільства жити відповідно до демократичних норм і цінностей та сприяти його демократичному розвитку. Це своєю чергою актуалізує проблему мотивації політичної поведінки суспільства та його елементів.

Метою статті є аналіз впливу суперечливого характеру та ризиків демократизації суспільних відносин на природу й механізм формування псевдомотивації політичної поведінки українського суспільства.

Досліджуючи це питання, варто звернути увагу на теорію та практику менеджменту. Згідно з положеннями цієї науки у формуванні мотивації політичної участі особистості визначаються такі ключові елементи: а) «мотиватори», тобто суб'єкти й умови, що спонукають людину до політичних дій, серед яких є зовнішні (зовнішні щодо особистості впливи) та внутрішні (внутрішньоособистісні спо-

нукальні сили); б) мотиваційний потенціал (свідчить про готовність особистості до активної віддачі, реалізації політичних знань, умінь, навичок, досвіду); в) розмаїття мотивації політичної участі (розмаїття мотивів як результат значимих потреб); г) спрямованість мотивації (вибір певної форми політичної участі); г) сила мотивації (інтенсивність наміру особистості, ступінь її готовності включитись у політичну сферу з метою досягнення цілей – політична воля). Варто додати ще один важливий компонент – мотиваційний «клімат» (мотиваційне середовище), що позначає певну соціально-психологічну атмосферу, у нашому випадку в суспільстві, яка активізує (або не активізує) громадян на досягнення цілей суспільного розвитку. Крім того, це позначає також ставлення громадян один до одного, до влади та її дій, до мети й стратегії розвитку суспільства, що загалом впливає на формування бажання отримати й удосконалити політичні знання, зацікавленість в участі самої людини

та її усвідомлення. Форми, інтенсивність, спрямованість політичної участі зумовлюються також особливостями функціонування політичних інститутів, політичної культури суспільства та його груп.

Науковці визначають середовище, яке мотивує, і середовище, яке демотивує. Перше пов'язане з такими явищами:

- отриманням задоволення від результатів участі;
- урізноманітненню форм діяльності, що дає змогу розкрити потенціал людини;
- сприянням самостійності й відповідальності за дії;
- можливістю брати участь у прийнятті управлінських рішень;
- стимулюванням до самовдосконалення;
- створенням комфортної комунікації з іншими учасниками політичних відносин;
- довірою до суб'єктів політичної діяльності;
- ефективною комунікацією між владою та суспільством.

Середовище, яке демотивує політичну активність, характеризується такими особливостями:

- значним ступенем неусвідомлення мети суспільного розвитку та напругою в суспільстві;
- недовірою до влади;
- зневірою в можливість захисту своїх інтересів;
- ставленням до політичної сфери як до цинічного, амбіційного змагання вузькогрупових, корумпованих та егоїстичних інтересів;
- низькою якістю політичної освіти й компетентності суб'єктів політичних відносин;
- недостатньою увагою до потреб суспільства з боку влади;
- слабкістю взаємодії всередині громадянського суспільства, а також між громадянським суспільством і владою;
- непрозорістю влади;
- неавторитетністю політичних діячів серед населення, слабкістю контролю за виконанням обіцянок та незадоволенням якістю роботи представників влади;
- особливостями «ментальної карти» українців (яка символізує умови досягнення й реалізації потреб у результаті певних дій у межах певного життєвого світу), якими є певна байдужість до політичної участі, «психологія конформізму» (Є. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко).

Зовнішній вплив на формування мотивів політичної поведінки українців здійснюють умови існування – особливості та ризики демократизації суспільства. Зазначимо, що до псевдомотивів звертається Д. Ольшанський, визначаючи їх як один із видів мотивів політичної участі. Науковець зазначає: «Псевдомотиви формуються, як правило, методами пропаганди та викривлюють реальну картину світу, політичні процеси, політичні

відносини» [10, с. 140]. Частина «псевдо» позначає несправжність, удаваність, хибність мотивів, а отже, і характеру діяльності й поведінки. Псевдомотиви підміняють, або «маскують», реальні мотиви, збуджують людину демонструвати чи виправдовувати поведінку, а не цілеспрямовано й усвідомлено діяти відповідно до реальних потреб і бажань. У псевдомотивації людина підміняє справжній мотив поведінки «раціональним псевдомотивом» (Л. Дьоміна, І. Ральнікова) [4]. Подібну раціоналізацію науковці вважають своєрідним психологічним захистом та можливістю адаптуватись до ситуацій, пов'язаних із негативними переживаннями. Водночас вони застерігають, що часте використання такого механізму призводить до неадекватного сприйняття проблем, які виникають.

Оцінюючи мотиваційне середовище, погоджуємось із науковцями в тому, що реалії сьогодення засвідчують в Україні «де-юре демократію, а де-факто – псевдодемократію» [11, с. 93].

Демократія в Україні отримала також назви «імітаційна», «фасадна», а політичний режим характеризується як «гібридний». Цим поняттям західні науковці Г. Доннелл і Ф. Шміттер позначають трансформації поставторитарних режимів, аналізуючи коливання за віссю «авторитаризм – демократія» [14].

Гібридність політичного режиму в Україні, на думку науковців, зумовлюють такі чинники:

- наявність проукраїнської та проєвропейської більшості громадян, які орієнтуються на європейські цінності та готові сприяти демократизаційному розвитку. Водночас слушним є зауваження, що в нашому суспільстві «світ європейських цінностей і демократичних традицій присутній <...> не лише у вигляді боротьби за свободу та гідність, громадянської самоорганізації, пошуку справедливих рішень, він проявляється також як певна анархічність, партикулярність, недовіра до держави та її представників» [12, с. 16];
- суперництво, яке перероджується в конфлікт, між виконавчою та законодавчою гілками влади, що посилює нестабільність і поглиблює системну кризу;
- брак політичної волі суб'єктів влади в проведенні політичних і соціально-економічних реформ;
- війна з Росією, що послаблює громадський контроль та відволікає увагу політично активної частини українського суспільства від проблем демократизаційних процесів;
- значний вплив на прийняття політичних рішень кланово-олігархічних структур та груп тиску [14].

М. Розумний вказує на такі вагомні, на нашу думку, з позиції формування мотивів політичної поведінки чинники, як «архаїчна соціальна організація, побудована на неформальних клієнтелах, неписаних правилах, корупції, тіньовій еконо-

міці; брак досвіду та компетентності суспільства для того, щоб у ньому надійно функціонували механізми представницької демократії; вразливість до пропаганди, нових міфів, провокацій, якими наповнений сучасний медійний і політичний дискурс» [12, с. 16].

З огляду на окреслені особливості процесу демократизації в Україні є підстави стверджувати, що таке мотиваційне середовище сприяє формуванню негативного емоційного стану в суспільстві та відчуття незадоволеності, а також посиленню напруги. Так, за оцінкою експертів – авторів видання «Україна 2016–2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування (аналітичні оцінки)», внутрішньополітична ситуація в Україні у 2016 р. характеризувалась високим рівнем турбулентності [15, с. 5]. До вищеназваних причин такого стану науковці додають такі:

а) різке падіння довіри суспільства до владних і політичних інститутів, у тому числі політичних партій, зростання до майже 50% частини громадян, які не підтримують жодну з існуючих політичних сил;

б) «корупційні скандали» – періодичне оприлюднення в українських та іноземних засобах масової комунікації інформації, яка стосувалася причетності до корупційних дій вищих посадових осіб держави, окремих провладних та опозиційних політиків, зарубіжних експертів;

в) оприлюднення декларацій про доходи та майно державних чиновників і політиків вищого рівня [15, с. 5].

В українському суспільстві влада демонструє «камуфляж» меркантильних мотивів діяльності (наприклад, «олігархічний консенсус» замість «коаліційної угоди»; пріоритет неопублічних дій та усних домовленостей; ідея збереження цілісності країни й солідаризації суспільства прикриває ідею збереження посади, статусу парламентської партії, монополії в бізнесі) та позиціонує (переважно декларуючи) управління суспільством на засадах демократичних цінностей і норм.

Варто зазначити, що одним із зовнішніх чинників формування такої псевдомотивації в умовах демократизаційних змін суспільства є корупція. Фахівцями визначається мінливість її природи, зумовленість форм і видів особливостями політичного режиму, національними «традиціями» політичної корупції, розвитком політичної культури, економічним чинником тощо. Цікавий висновок робить Г. Кохан: «Кожна форма політичної корупції в одній системі може бути поодиноким та хаотичним проявом, а в іншій набути ознак норми» [7, с. 195]. Останній варіант, на нашу думку, найнебезпечніший, оскільки може зруйнувати систему цінностей суспільства, делегітимізувати владу. Серед основних причин розповсюдження та «вкоріненості» цього явища в житті суспільства науковці називають такі:

– політичні: недорозвиненість або занепад зв'язків між громадянами та урядовцями, політиками; слабкість інститутів управління, брак політичної волі проводити політичні, адміністративні, конституційні, економічні й соціальні реформи; національну політичну культуру, лояльну до корупції, низький рівень політичної конкуренції в суспільстві; політичну нестабільність, відсутність свободи преси, тоталітарний/авторитарний характер усієї політичної системи;

– правові: неефективність системи правозастосування, особливо у сфері регуляторного й дозвільного законодавства; слабкість, підконтрольність судової системи; відсутність механізму стримувань і противаг;

– економічні: надмірне оподаткування, наявність «тіньової» економіки та слабе державне регулювання економіки; відсутність конкуренції у сфері державних закупівель; метод здійснення приватизації; орієнтованість владної верхівки лише на збір ренти тощо [7, с. 200].

Слушним є такий висновок Г. Кохан: «Жоден політичний режим не передбачає абсолютного захисту від корупції, у тому числі й розвинена демократія. <...> Водночас здатність демократії протистояти політичній корупції залежить від зрілості демократії, прозорості й демократичності системи вироблення політики, ухвалення політичних рішень, якості урядування та стримуючих чинників – наявності вільних засобів масової інформації, незалежних судів, *розвиненого громадянського суспільства*, дотримання процедури чесних і прозорих виборів» (курсив наш – М. К.) [7, с. 4].

До позитивних здобутків в Україні науковці відносять започаткування реформи судової системи, а також просування реформ у сферах децентралізації, енергетики, освіти, перші підходи до реформування системи охорони здоров'я [15, с. 5]. Варто додати до переваг також отримання безвізового режиму з Європейським Союзом для українців. Крім того, М. Розумний стверджує: «В Україні формується справді нова інституційна основа суспільних відносин, пов'язана насамперед із функціонуванням механізмів конкурентної політики. Це означає, що в Україні розпочато перехід до тієї моделі суспільної організації, яка відома під назвою демократії участі» [12, с. 17]. А демократія участі потребує усвідомленої, цілеспрямованої участі та політично обізнаної особистості.

На виникнення псевдомотивів і формування псевдомотивації впливає процес маніпуляції політичною свідомістю. Через перекручування, приховування чи замовчування інформації формується уявлення про реальні події та блокується свідомість людини. Маніпуляція свідомістю відбувається за допомогою засобів масової комунікації, політичної реклами. Цікаву думку в контексті проблеми формування псевдомотивації пропонує В. Воро-

паєва: «Важлива роль у маніпулюванні політичною свідомістю належить політичному камуфляжу. Він полягає в маскуванні цілей і реальних мотивів, акцентуванні уваги на псевдоцілях та псевдомотивах. Використовуючись у всіх політичних режимах, камуфляж може мати різні цілі: маскуванню реальної цілі, негативне ставлення до цінностей, створення певного іміджу партії чи класу» [3, с. 181]. Головне в маніпуляції – переконати суспільство в «правильності» часто популістських ідей і дій.

Внутрішнім джерелом виникнення псевдомотивації, на наше переконання, є дисбаланс та значне дистанціювання між актуальною й потенційною мотивацією. Згідно зі структурою мотивації В. Вілюнаса, дії людини зумовлюють актуальні мотиви («те, що спонукає реальну активність людини») та потенційні мотиви («велике коло явищ, які актуальної діяльності не спонукають, проте можуть її спонукати: екс-мотиви (тобто результати діяльності людини в минулому, професійні досягнення, власні якості тощо); невпевненість в успіху; результат вибору серед інших альтернатив (які саме стають активними й потенційними)»). Потенційна мотивація позначає «резервні варіанти життя» та резервні ресурси самої людини як суб'єкта діяльності, тобто те, чи буде мотивація та як саме змінюватись у разі появи перед людиною нових можливостей [2, с. 24].

Актуальна й потенційна мотивації відповідають сформованій системі політичних знань і свідомих переконань, певному типу політичної поведінки. У формуванні мотивації важливою є виокремлена Д. Леонтьєвим регулююча здатність мотивів, що, крім «загального спонукання та спрямування діяльності», може через «процеси ситуативного розвитку» регулювати її перебіг, забезпечуючи стійкість діяльності до її завершення та поступове припинення після вичерпання спонукальної сили або можливості реалізації мотиву [6, с. 183]. Тобто регулююча здатність мотивів може використовуватись із метою зміни діяльності людини (особливо це стосується використання маніпулятивних технологій формування мотивації політичної поведінки, часто за умови несформованих переконань чи поверхових політичних знань).

Псевдомотивація («участь заради участі») формується на основі відсутності актуальної потреби в політичній участі. Актуальна потреба є внутрішньою, усвідомленою потребою в діяльності. Актуальна потреба формує добровільний, ініціативний, свідомий характер політичної участі, яка «не потребує зовнішнього заохочення» [6, с. 182].

В умовах демократизаційних змін актуальна потреба в політичній участі може підмінятися «штучною потребою», що формується за допомогою вольових зусиль або ззовні, коли людина не може чітко пояснити ті чи інші дії (мотивація дій пояснюється як «зроблю про всяк випадок» або

«може стати в нагоді в майбутньому» та науковцями позначається як «потреба в озброєності») [8].

Важливо зазначити, що серед інших шляхів створення мотиваційного потенціалу дії за умов відсутності актуальної потреби науковцями виокремлюються прийняття та вплив суспільних цінностей (мотивація «це важливо для суспільства»), прийняття вимог групи (конформізм) і підпорядкування нормам моралі (засвоєної із середовища). У такій ситуації дії людини пояснюються не усвідомленим бажанням їх робити, а тим, що «так треба для близьких людей», «так прийнято вчиняти», «суспільна мораль того вимагає» [8].

Для українського суспільства залишається не вирішеною проблема вироблення його загальної ціннісної основи, проблема усвідомлення цінностей демократії, подвійності моралі, що робить окреслені шляхи формування псевдомотивації досить дієвими.

Потреба в політичній участі чи неучасті узгоджується із загальною спрямованістю особистості. Остання відтворює стійкість мотивів, які домінують у мотиваційній сфері людини, визначає зміст дій, забезпечує віддалену мотивацію, перспективу цих дій, захищає від дезорієнтаційного (маніпулятивного) впливу тощо. Актуальну мотивацію формує сприйняття людиною своєї участі в політичному процесі, суб'єктивне відчуття причетності до політики тощо. Слушною є позиція М. Слюсаревського, який переконаний: «Саме суб'єктивні показники відображають найсуттєвіші аспекти *якісної* специфіки політичної участі, її розвитку» (курсив наш – М. К.) [13, с. 15, 16]. Водночас не виключається також роль ситуативних, тобто таких, що не входять у спрямованість людини, мотивів. Науковцями відзначаються полімотивованість і певна субординаційність мотивів (одні мотиви є провідними та підпорядковують інші) політичної поведінки. Ця риса вказує на складність і динамічність системи мотивів політичної поведінки. Так, О. Коробанова вважає: «Будучи відносно стійкою в кожній людині, система мотивів може змінюватися залежно від тих змін, які відбуваються у внутрішній структурі особистості, а також у зовнішніх умовах її життєдіяльності» [6, с. 182].

Водночас відсутність актуальних потреб політичної участі дає змогу використовувати маніпулятивні технології й прийоми для формування псевдомотивації. Також на формування псевдомотивації політичної поведінки, на наше переконання, впливають особливості процесу політичної соціалізації суспільства, що демократизується. Слушною є думка В. Берези, що суперечливий характер політичної соціалізації в умовах політико-культурної трансформації виявляється, з одного боку, у потребі свідомої, відповідальної, активної особистості, а з іншого – у зростанні тенденції відчуження людини від політичної сфери [1, с. 7].

Для пояснення механізму формування псевдомотивації політичної поведінки в українському суспільстві звернемося до алгоритму формування мотиву С. Рубінштейна: *потяг* → *бажання* → *прагнення* (*власне мотив*).

Потяг є початковою формою прагнення, імпульсом до дії, неусвідомленою потребою. Природа потягу відтворює певний емоційний стан, відчуття незадоволеності існуючим становищем та не пов'язується із зовнішнім об'єктом. Функція потягу – спонукання людини до активного пошуку засобів уникнення цього емоційного стану, стимулювання «когнітивного розроблення потреби» [8].

Результати когнітивної активності, спрямованої на зовнішні об'єкти, трансформують потяг у бажання. М. Кузнецов стверджує: «Бажання – це потяг, що «впізнав» свій предмет. Людина, яка має бажання, знає про той предмет, за допомогою якого вона може задовольнити свою потребу. Бажання містить у собі інформацію тільки про кінцеву мету – бажаний предмет, проте не про засоби й способи його досягнення» [8].

Зрештою, прагнення (мотив) відтворює спрямованість людини не лише на бажаний предмет задоволення потреби, а й на тактичні дії, які приведуть до оволодіння цим предметом (мету діяльності). Результатом алгоритму «потяг → бажання → прагнення» є усвідомлений мотив. Останній пов'язаний з «енергетизуючою, стимулюючою, спрямовуючою та смислоутворюючою силою (волею)» [8].

Відповідно до цього алгоритму можна зауважити, що псевдомотиви – це або внутрішньо не усвідомлені людиною мотиви політичної участі, або усвідомлені на підставі викривленої інформації чи поверхових знань.

Псевдомотивацію характеризує також формальність мотиваторів, викривлений зміст реалій, втрата зв'язків із попередніми мотивами та змістом діяльності, а також домінування емоційності під час прийняття рішень. Ми згодні з вітчизняними науковцями щодо того, що часто, особливо в передвиборчих кампаніях, використовуються матеріальні стимули та квазімотиви, які закладають ґрунт для непослідовної й ситуативної політичної участі [6, с. 182].

Крім того, на формування псевдомотивації політичної поведінки впливають апатія та скептичне ставлення до успіху у вирішенні проблем; слабкий інтерес до суспільних проблем; недостатній рівень політичних знань і досвіду демократичної участі; певні стереотипи; слабкість демократичних традицій; проблема правових гарантій прояву й захисту різних форм активності; ігнорування з боку влади участі громадськості у вирішенні державних питань; псевдогромадський статус та «псевдогромадськість» громадських організацій чи псевдодіяльність політичних партій, які або не існують за місцем реєстрації, або створені під одну особу,

або мають однакову назву та невідому діяльність, або очолювані однією людиною, що зумовлюється намаганням отримати піар-користь (боротьбою за населення та території), фінансовими інтересами [9, с. 247–248].

Псевдодіяльність організацій позначає псевдомотивацію громадської участі більшості населення. Так, брати участь у громадських організаціях громадяни спрямовані, лише якщо «така діяльність принесе конкретну користь мені або моїй сім'ї» (37,4%) та «під загрозою опиниться життя, здоров'я або добробут моїх близьких, і така діяльність буде сприяти ліквідації цієї загрози» (33,2%). Майже 17% громадян вважають, що такою діяльністю будуть займатись лише за умов отримання за це грошей [9, с. 248–249].

На наше переконання, вищезгадані неефективність влади та почуття безсилля й безпорадності українських громадян є сприятливим ґрунтом для формування псевдомотивів, адже подібне соціальне почуття розмиває їхнє чітке уявлення про необхідність свідомої участі в політичному житті, значимість причетності до подій у суспільстві, політичну та громадянську відповідальність, на яку вказують Г. Алмонд і С. Верба.

Шлях перетворення псевдомотивації на усвідомлений мотив політичної поведінки залежить від сформованості демократичної політичної культури. Численні дослідження переконують у домінуючому впливі культури, зокрема й політичної, в умовах демократизації суспільства. Слушним є висновок Р. Інґлгарта, який стверджує: «Синдром цінностей довіри, толерантності, добробуту й участі в прийнятті рішень, виявлений параметром виживання/самовираження, є особливо важливим. Демократія не досягається простим запровадженням інституційних змін або через маневрування еліти. Її виживання залежить від цінностей і вірувань звичайних громадян» [5].

Варто зазначити, що останнім часом спостерігається позитивна тенденція посилення оцінки громадянами власної здатності впливати на суспільні процеси. У жовтні 2012 р. відчували здатність впливати 10,8% громадян, не відчували таку здатність – 78,6%; у 2014 р., відповідно, – 13,7% і 67,2% громадян [9, с. 249]. Це невелике зростання частки людей, які оцінюють власну здатність впливати на суспільні процеси, вказує на тенденцію формування потенційної мотивації успішності громадської участі. А факт, що понад 60% опитаних погодились із тим, що доля країни залежить від кожного з них [9, с. 249], вказує на те, що більшість громадян мають потенційну мотивацію активної участі.

Таким чином, політичну поведінку зумовлюють зовнішні та внутрішні чинники. Перші формують відповідне мотиваційне середовище та впливають на другі. Крім того, вагомими у формуванні усві-

домленої мотивації є особливості політичної культури як суспільства, так і політичної еліти. Саме остання має потужний вплив у процесі створення загальної атмосфери досягнення успіху в політичній сфері. Через інструменти впливу (серед яких – підтримка заохочення до участі чи неучасті в політичному житті, маніпуляції) може посилюватись або, навпаки, знижуватись політична активність суспільства. Ставлення суспільства до політичної сфери мотивує людину або свідомо брати участь, або імітувати, або ігнорувати її.

Визначення проблеми псевдомотивів політичної поведінки, їх природи й чинників формування в сучасному українському суспільстві актуалізує подальші наукові дослідження трансформації псевдомотивації в усвідомлену мотивацію демократичної участі. У теоріях демократизації серед науковців точиться дискусія щодо провідної ролі еліти або громадянського суспільства в успішності процесу демократизації. На наше переконання, це взаємозумовлююча роль, адже і суб'єкти влади, і пересічні громадяни повинні демонструвати затвердження демократичних цінностей у політичній культурі та поведінці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Береза В. Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції розвитку : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.03 / В. Береза ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2017. – 36 с.
2. Вилюнас В. Психологические механизмы мотивации человека / В. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 288 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibib.ltd.ua/raznoobrazie-motivatsionnyih-otnosheniy-34474.htm>.
3. Воропаєва В. Метаморфози сучасної політичної свідомості в умовах політичної кризи: соціально-філософський контекст / В. Воропаєва // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – № 57. – С. 175–191.
4. Демина Л. Психологическое здоровье и защитные механизмы личности : [учеб. пособие] / Л. Демина, И. Ральникова. – Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2005. – 132 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.asu.ru/xmlui/bitstream/handle/asu/95/book76.pdf?sequence=2>.
5. Інґлґарт Р. Культура і демократія / Р. Інґлґарт // Незалежний культурний часопис «І». – 2008. – № 53. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm>.
6. Коробанова О. Просоціальні мотиви у структурі мотивації політичної участі молоді та їхня динаміка в процесі формування / О. Коробанова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. – 2013. – Вип. 14. – С. 182–193. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprg_2013_14_22.
7. Кохан Г. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : [монографія] / Г. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с.
8. Кузнецов М. Вольова регуляція діяльності: основні закономірності, етапи і механізми / М. Кузнецов // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія». – 2012. – Вип. 43(1). – С. 110–128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_43%281%29_18.
9. Мордовець М. Громадянська активність в Україні: динаміка та основні форми / М. Мордовець // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / редкол.: С. Ківалов (гол. ред.), Л. Кормич, М. Польовий та ін. – О. : Фенікс, 2014. – Вип. 53. – С. 241–252.
10. Ольшанский Д. Основы политической психологии / Д. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
11. Палас Н. Демократія як політична цінність та становлення її в українському суспільстві / Н. Палас // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Вип. 25. – С. 91–95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21108/1/16-91-95.pdf>.
12. Розумний М. Виклики національного самовизначення : [монографія] / М. Розумний. – К. : НІСД, 2016. – 196 с.
13. Слюсаревський М. Політична участь як особливий «зріз» політичної поведінки / М. Слюсаревський // Політичний менеджмент. – 2009. – № 5. – С. 7–17.
14. Томахів В. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій / В. Томахів // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип. 19(1). – С. 336–342. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19\(1\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19(1)_40).
15. Україна 2016–2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування (аналітичні оцінки) / [Ю. Якименко (кер. проекту) та ін.] ; ред.: А. Чернова (укр. версія), В. Клименко (англ. версія). – К., 2016. – 94 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016-2017_Pidsumky.pdf.

Маслов Ю.К.

Процес партогенезу в країнах Центральної і Східної Європи: основні моделі та наслідки

Аналізується процес перетворення посткомуністичних інститутів влади на центри новітніх національних систем у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема, зміни у формуванні й функціонуванні інституту партійного будівництва. Визначено, що для партійних систем, незважаючи на позитивні перетворення, характерна певна нестабільність і незавершеність процесу.

Ключові слова: партійне будівництво, система влади, парламентаризм, політичні суб'єкти, демократичні рухи, трансформація, популізм, парламентська демократія, громадянське суспільство.

систем, несмотря на позитивные преобразования, характерна нестабильность и незавершенность процесса.

Ключевые слова: партийное строительство, система власти, парламентаризм, политические субъекты, демократические движения, трансформация, популизм, парламентская демократия, гражданское общество.

The process of transformation of post-communist institutions of power into the centers of the newest national systems in the countries of Central and Eastern Europe, in particular, changes in the formation and functioning of the institution of party building is analyzed. It is emphasized that for party systems, despite positive changes, instability and incompleteness of the process are characteristic.

Key words: party building, power system, parliamentary system, political actors, democratic movements, transformation, populism, parliamentary democracy, civil society.

УДК 342.3–048.44

Маслов Ю.К.,
професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Анализируется процесс преобразования посткоммунистических институтов власти в центры новейших национальных систем в странах Центральной и Восточной Европы, в частности, изменения в формировании и функционировании института партийного строительства. Подчеркивается, что для партийных

На процес перетворення парламентів країн Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЄ) на потужні інститути влади – центри новітніх національних систем влади – значно вплинув розвиток партійної системи. У процесі їх взаємозалежного розвитку інститут партійного будівництва пройшов декілька етапів, які умовно об'єднують у три періоди. Перший період характеризується переходом від початку трансформації до розпаду широких демократичних рухів і переформування компартій, другий – подоланням нестабільності партійної системи чи домінування одного угруповання з наявністю «партій влади», а третій – період стандартизації політичних суб'єктів, тобто чіткого визначення структури, стратегічних цілей, програм, тактичних планів.

Програми політичних партій у сучасних країнах ЦСЄ так і не стали відображенням історичних ліній громадського й політичного протистояння, як не є вираженням інтересів тих чи інших суспільних груп. Для партійних систем характерна певна нестабільність (особливо в Польщі та Словаччині), хоча амплітуда розгойдування «політичного маятника» постійно скорочується. Характерною рисою сучасних парламентів є також наявність партій-компенсаторів, які виникають в умовах серйозної деформації партійної системи, дефіциту партій, за своїми якостями затребуваних виборцями (наприклад, партія зелених). Такі партії перебувають у повній залежності від зовнішніх чинників, вони не здатні самостійно формувати власний електорат і можуть бути легко маргіналізовані в майбутньому, що свідчить про певну загрозу

ефективності й дієвості вищих представницьких органів влади в таких державах.

Крім того, чітко простежується зростання популізму в країнах ЦСЄ, що можна вважати наслідком провалу неоліберальної політики початку 1990-х рр., коли реформатори по-більшовицькому ламали колишню соціально-економічну систему, майже не піклуючись про легітимність приватизації, не пояснюючи громадянам суті кроків. У деяких випадках популістські партії виступають як «третя сила» («Альянс нового громадянина» П. Руско в Словаччині, «Самооборона» А. Лепера в Польщі, «Угорська партія правди і життя» І. Чурки).

Популісти часто переносять обговорення реальних соціально-економічних проблем у сферу моральних оцінок. Російський історик Я. Шимов виділяє райони, які є базовими для популістів у різних країнах. Наприклад, умовна карта електоральних уподобань громадян Польщі збігається з лініями розділу країни за рівнем життя. Більшість жителів заможних західних і центральних регіонів підтримали, наприклад, на виборах 2005 р. ліберальну «Громадянську платформу», тоді як бідні північ і схід віддали голоси братам Качинським. Братислава була опорою правоцентристських сил, сільські райони та малі міста підтримували «Словацьку національну партію», популістів «Смера» й партію В. Мечьяра. Соціально неблагополучні райони Чехії надавали підтримку комуністам.

Ще одним наслідком посткомунізму 1990-х рр. є стійке скорочення числа партій і рухів у всіх країнах регіону. Водночас ключова тенденція в сучас-

ному процесі модернізації партійної системи в країнах ЦСЄ – усунення будь-яких умов домінування на політичній сцені якої-небудь однієї партії.

Важливим наслідком «епохи посткомунізму 1990-х рр.» для всіх держав регіону є надмірна партизація політики. Сьогодні важливі питання розвитку суспільства вирішують лише представники обмеженого кола партій, які беруть участь у здійсненні державної влади. Там, де оформилась парламентська республіка (Чехія, Словаччина, Угорщина), партії стали основними учасниками політичних процесів. У Польщі, де сильна президентська влада, політичні партії, будучи важливими суб'єктами, усе-таки не можуть претендувати на виняткову роль. Громадська активність концентрується переважно на боротьбі між парламентськими партіями, а інші суб'єкти політичної системи практично виключаються з політичного життя.

У ЦСЄ переважають рухи та партії, які недостатньо вкорінені в соціальному плані й дотепер цілком ідейно-політично не визначилися; вони змінюють позиції, розпадаються, об'єднуються, вступають у коаліції. Автори монографії «Демократизація і парламентаризм у Східній Європі» за редакцією Ю. Ігрицького зазначають: «Держава парламентської демократії виявляється на боці партикуляристських, партійних, економічних, а не ділових, суспільно-корисних інтересів. <...> Громадянин стає заручником і розмінною монетою, позбавленою права брати участь у прийнятті рішень та можливості впливу на неефективне витрачання громадських коштів» [1, с. 11].

У країнах ЦСЄ становище та вплив партійно-політичної верхівки перевершили межі можливого й припустимого з позиції демократичної теорії, як вважає М. Горбаченко [2, с. 129]. Громадяни дедалі більше відсторонюються від участі в прийнятті політичних рішень. Навіть тоді, коли вони в масовому порядку заявляють про свої позиції, політична еліта старанно намагається перевести таку активність у форми символічної участі, переводячи протест вулиць у бюрократичні процедури, не приймаючи відповідальні рішення. Не дивно, що менше 17% поляків ідентифікують свої погляди з певною партією [3, с. 43]. В інших країнах регіону спостерігається схожа картина.

Симптомом надмірної партизації є прагнення еліти зменшити вплив профспілок, громадських організацій і рухів. Прийоми, за допомогою яких партії здатні спотворити демократичні цінності та процедури, можливо, ніколи не стануть повномасштабною загрозою основним демократичним політичним інститутам. Однак, формуючи номінальні чи вихолощені форми демократичного життя, вони можуть позбавити демократію її сенсу й цінності та поставити серйозні перешкоди на шляху подальших демократичних реформ [4, с. 585].

Сучасна ситуація – прямий наслідок тієї моделі партогенезу, яка була реалізована в ЦСЄ. Інститути багатопартійності оформлювалися згідно з неоліберальними уявленнями революціонерів-новаторів посткомунізму. У 1989 р. Л. Валенса припускав, що «виникне 20 політичних партій, які будуть сперечатися з усіх питань, а через п'ять років з них залишаться чотири» [2, с. 129].

Багато фахівців у 1990-х рр. зазначали, що основним змістом політичної боротьби цього періоду є протистояння між спадкоємицею комуністичної партії (яка переважно трансформувалась у соціал-демократичну партію) та демократичною опозицією (або партіями, що виникли на уламках колись єдиних опозиційних сил) [5].

Під впливом «посткомунізму» 1990-х рр. змінилося ставлення людей до влади. Вона сприймається як тіньова, і це викликано, імовірно, двома обставинами – партизацією політики та політичним клієнтизмом. Обидва явища істотно скорочують «поле» публічної політики. Деформований розвиток партійних систем сприяє узурпації політичної сфери вузькими елітними (і навіть напівкримінальними) угрупованнями (Польща, Словаччина) та відчуженню від неї громадян. В Угорщині й Чехії спостерігається той же ефект із єдиною відмінністю – влада партій не обмежує формування позапартійних структур громадянського суспільства.

Деякими дослідниками клієнтизм визначається як проникнення родинних і дружніх відносин у сферу юридично універсальних та безособових правил виконання обов'язків громадського діяча. Форми політичного клієнтизму можуть бути найрізноманітнішими: персоніфікованими, посадовими, партійними тощо. Загальна спрямованість розвитку владних відносин сприймається як спроба усунути громадян від участі в прийнятті вагомих рішень. Найбільше невдоволення викликає державна бюрократія. Низька ефективність, корумпованість, затягування рішень, невиправдані привілеї дратують людей, а негативні оцінки постачальників державних послуг часто переносяться на всю систему державної влади.

Однак швидкий і дещо безконтрольний процес партійного будівництва мав негативні наслідки для зв'язків між парламентом та виборцями. Багато політичних партій зникли під час першого терміну повноважень парламенту, а інші партії були створені замість цього. Наприклад, на відміну від 8 парламентських партій, які були у Федеральних Зборах у колишньому Чехословацькому Федеративному парламенті в 1990 р., щонайменше 16 парламентських партій представлені у вищому законодавчому органі цієї держави. У Словаччині 18 партій і коаліцій, зареєстрованих на виборах у 1994 р., насправді представляли 31 партію та рухи. Крім того, склад парламентських партій (клубів) часто змінювався: члени або переходили

до складу іншої парламентської групи, або ставали незалежними. У Словаччині, наприклад, 44 місця в парламенті (зі 150) перейшли від однієї парламентської партії до іншої між виборами 1990 р. та 1992 р., а між виборами 1992 р. та 1994 р. 28 місць перейшли від однієї партії до іншої. Самі партії часто розпадалися на декілька підгруп або взагалі зникали.

Фрагментація партій і партійної системи викликала багато плутанини серед виборців та успішно запобігала утворенню стійких зв'язків між представниками й представленими. Проте вона також впливала на внутрішнє функціонування парламентів, оскільки саме в результаті такої нестабільності лідерам парламентських партій довелося боротись, щоб нав'язати партійну лінію всім членам парламентських партій.

Отже, окремі депутати представили власні закони, подекуди проти волі своєї партії чи правлячої коаліції, яку вони представляли, частіше навіть, ніж як те склалось у парламентах країн Західної Європи.

Зв'язки між парламентом і виборцями також зумовлені виборчою системою. Система пропорційного представництва на основі партійних списків сприяє ствердженню партійного представництва, а не появи сильних зв'язків між окремими депутатами та їхніми виборцями.

На відміну від цього мажоритарна система з одномандатними округами є більш сприятливою для утворення таких зв'язків. Країни ЦСЄ мають різні виборчі системи, проте більшість із них прийняли на виборах у нижню палату або пропорційну виборчу систему (наприклад, Болгарія, Хорватія, Чеська Республіка), або змішану виборчу систему, за якої частина парламенту обирається на основі системи пропорційного представництва та частина – в одномандатних округах (наприклад, Угорщина).

Маніпуляції з виборчою системою були найбільш помітні у зв'язку зі створенням правових порогових значень для проходження в парламент. Наприклад, у Польщі ці бар'єри підняли в 1990-х рр. для того, щоб зменшити кількість партій у парламенті. Результатом цих змін стало зниження числа парламентських партій, що, безумовно, позитивно вплинуло на подальший розвиток, враховуючи масштаби партійної фрагментації, яка існувала в деяких країнах, таких як Польща. Однак інші ефекти такої електоральної інженерії є більш сумнівними, наприклад, коли велика частина голосів виявляється «даремною» для малих партій, які не мають шансів пройти в парламент. Найголовніше те, що постійні внесення змін у правила проведення виборів (наприклад, зміна розміру виборчих округів або внесення змін у питання про те, як рахувати голоси) також ускладнює для депутатів шлях до формування міцного й стій-

кого зв'язку між собою та власними виборчими округами.

Проте в країнах ЦСЄ партії та партійні системи відносно стабілізувались і наразі виступають як інституціональна основа нових демократій. Парламентарії зараз дедалі більше вкорінюються у своїх політичних партіях, не в останню чергу тому, що депутати тепер зобов'язані своїм кар'єрним зростанням партії, а не особистим якостям та особливостям характеру. Отриманий голос підтримки від виборця розуміється як голос насамперед для політичної партії, а не для конкретного індивіда.

Отже, партії поступово перетворились на ключові політичні інститути представництва, як і в більшості країн Західної Європи.

Багато хто з депутатів, які були в перших посткомуністичних парламентах у ЦСЄ, прийшли з лав опозиційних рухів, які існували в регіоні. У деяких парламентах ці рухи отримали більшість після перших вільних виборів (наприклад, у Чехословаччині, Польщі), в інших парламентах (як виняток) це були комуністичні партії, які домінували (наприклад, у Болгарії). Опозиційні рухи самі по собі значною мірою склалися з інтелектуальних еліт, незалежних фахівців і художників, які склали основу антикомуністичного інакомислення. У результаті цього спочатку парламентам (особливо тим, у яких опозиція перемогла) вдалось отримати легітимність в очах населення. У деяких випадках (наприклад, у колишній Чехословаччині) процес заміни насправді відбувався до перших демократичних виборів, а саме в результаті угод між комуністичним режимом та опозицією в ході переговорів за круглим столом після Оксамитової революції. Федеральні Збори та Чеські і Словацькі національні ради очистились, адже від однієї третини до половини депутатів у федеральних і національних радах були замінені на кандидатів, підтримуваних антикомуністичною опозицією.

Проте успіхи в плані демократичної легітимності були компенсовані за рахунок недосвідченості цих нових членів у роботі у великій організації. Крім того, колишні дисиденти були обрані поряд із групою видатних акторів і музикантів, присутність яких у виборчих списках значною мірою додавала вагомості й популярності партії чи блоку. Хоча дисиденти та художники часто демонструють переконливі риторичні навички в парламентських дебатах, вони мали погані організаційні навички, тому ступінь ефективності роботи таких утворень, як парламентські партії чи парламентські комітети, був слабким. За іронією долі саме колишні депутати комуністичної партії найчастіше перетворювались на ефективних парламентаріїв, оскільки вони вже здобули необхідні навички ведення переговорів, укладення угод та представництва округу за колишнього режиму.

Отже, склад перших демократичних парламентів частково сприяв порівняно високій плинності депутатів. Кожний наступний парламент у регіоні дедалі більше складався з різних депутатів, що підривало здатність депутатів у довгостроковій перспективі спеціалізуватись на конкретних сферах чи проблемах і перешкоджало законодавчій спадкоємності та стабільності. Багато хто з колишніх дисидентів та більшість художників не бачили своє майбутнє як депутати, а тому навіть не домагались переобрання.

Крім того, організаційна нестабільність політичних партій і відносно високий рівень електоральної нестійкості призвели до того, що зміни серед парламентаріїв країн ЦСЄ залишалися відносно низькими, хоча, можливо, не настільки низькими, як у перші роки посткомуністичної трансформації.

Здебільшого немає жодних квот, що стосуються представництва конкретних секторів суспільства в нових парламентах країн ЦСЄ. Є, проте, декілька винятків. Так, Польща, Угорщина та Румунія вжили заходів, спрямованих на гарантії або заохочення представництва своїх груп етнічних меншин. Порівняно з комуністичним періодом представництво жінок не постраждало, однак кількість жінок-депутатів у парламентах була однаково малою в усіх країнах Центральної та Східної Європи порівняно з іншими країнами Європи. У червні 2002 р. в країнах Європи, зокрема в скандинавських державах, середній відсоток жінок в обох палатах парламенту склав 16,7%. У країнах Центральної та Східної Європи в червні 2002 р. ця цифра була перевищена значно в Болгарії (26,25%), Польщі (21,62%) і Хорватії (20,53%). У 2014 р. середній відсоток жінок в обох палатах парламенту в країнах Європейського Союзу становить 26,4% [6].

У країнах Центральної та Східної Європи загалом положення депутатського корпусу набуває атрибутів політичного професіоналізму. Зрушенням у бік професійних депутатів і політиків сприяли значне збільшення заробітної плати депутатів, введення допомоги на проїзд і проживання, а також загальне поліпшення умов їх праці (наприклад, зі створенням нових парламентських будівель). Хорватія – приклад драматичних подій, оскільки депутатам було надано професійний статус штатних співробітників, що супроводжувалось гідною заробітною платою, у 1992 р., незадовго до виборів на другий термін посткомуністичного парламенту. До тих пір депутати тільки мали право добових виплат та іншого дрібного відшкодування витрат. Ці зміни свідчили про те, що бути депутатом тепер означає мати прибуткову роботу, що робить парламентарія більш залежним від своїх партійних організацій і менш уразливим до промахів партії чи навіть спроби голосувати проти неї. Крім того, професіоналізм спонукає парламентаріїв до виконання своїх

представницьких функцій в округах мита на більш твердій основі. Це покращує умови для представництва інтересів різних соціальних, релігійних, професійних і галузевих організацій та інтересів виборчого округу конкретного депутата.

Зрештою, інституційний контекст, у якому депутати працювали, був консолідований і вже усунений. Тепер депутату важче залишити свою партію та/або створити абсолютно нову. В Угорщині, наприклад, кількість депутатів, необхідних для формування парламентської партії за умови отримання фінансової субсидії чи іншої адміністративної підтримки від парламентського бюджету, було збільшено з 10 до 15. Аналогічні заходи були введені в Чеській Республіці, де за формування парламентської партії, утвореної під час каденції чинного парламенту, вона позбавляється права отримати будь-яку фінансову субсидію з парламентського бюджету. У польському Сеймі – парламенті з найвищим рівнем фрагментарності – також була збільшена мінімальна кількість депутатів, необхідних для формування парламентської партії (клубу), з початкових 3 до 15. Також у Польщі під час другої легіслатури по декілька депутатів від кожної парламентської партії не дотримувались дисципліни голосування, за що позбавлялись мандатів. Справді, відкликання депутатів відбулися в усіх країнах регіону, і це означає, що парламентські партії та їх керівництво отримали хоч якісь важелі, щоб контролювати поведінку своїх членів.

Картина політичної й інституціональної нестабільності, яка домінувала в більшості перших демократичних парламентів у регіоні, сьогодні поступилась місцем різним парламентським культурам, усталеним організаційним структурам і встановленим парламентським процедурам.

Наведені факти свідчать про те, що країни Центральної та Східної Європи, незважаючи на певні залишки комуністичного минулого та недоліки в роботі владних органів, накопичили значний позитивний досвід у цьому напрямі, який може бути креативно осмислений іншими країнами, зокрема й Україною, з урахуванням власних особливостей культури та менталітету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демократизация и парламентаризм в Восточной Европе : [монография] / отв. ред. Ю. Игрицкий. – М. : ИНИОН РАН, 2003. – 132 с.
2. Горбаченко М. Некоторые идеологические и политические итоги «посткоммунизма 1990-х годов» в странах Центральной и Восточной Европы / М. Горбаченко // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «История политической науки». – 2011. – № 1. – С. 122–129.
3. Кисс Э. Искажают ли партии демократию? / Э. Кисс // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1996. – № 2(15). – С. 56–67.

4. Брониславский Е. Польский диалог: события в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов / Е. Брониславский, Г. Вачнадзе. – Тбилиси : Ганатлеба, 1990. – 640 с.

5. Kitschelt H. The Formation of Party Systems in East Central Europe / H. Kitschelt // *Politics and Society*. – 1992. – № 20(1). – P. 34–56.

6. Музиченко Г. Демократичний процес на регіональному рівні : [монографія] / Г. Музиченко ; за ред. С. Матвеева. – О. : ОДЕУ, 2006. – 192 с.

Нікогосян О.О.

Парламентська коаліція як критерій демократії і права в Україні

Обґрунтовується положення про те, що в демократичній і правовій державі має панувати верховенство права, а не політична доцільність. Досліджуються особливості формування коаліції в українському парламенті. Розглядаються фактори конфлікту норм між Конституцією та законами, підзаконними актами. Уточнено фактори формування і розпаду Коаліції в українському парламенті.

Ключові слова: парламентська коаліція, демократія, право, конституція, політична доцільність.

Рассматриваются факторы конфликта норм между Конституцией и законами, подзаконными актами. Уточнены факторы формирования и распада коалиции в украинском парламенте.

Ключевые слова: парламентская коалиция, демократия, право, конституция, политическая целесообразность.

The author substantiates the provision that in the democratic and legal state the supremacy of law should prevail, but not political expediency. The peculiarities of coalition formation in the Ukrainian parliament are studied. The factors of conflict of norms between the Constitution and laws and by-laws are considered. The factors of formation and disintegration of the Coalition in the Ukrainian parliament are specified.

Key words: parliamentary coalition, democracy, law, constitution, political expediency.

УДК 329.8

Нікогосян О.О.,
директор Коледжу економіки та
соціальної роботи
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Обосновывается положение о том, что в демократическом и правовом государстве должно господствовать верховенство права, а не политическая целесообразность. Исследуются особенности формирования коалиции в украинском

Актуальність статті обґрунтована тим, що в Україні, як і в багатьох інших демократичних країнах Європи, уряд створюється і затверджується парламентською коаліцією. Парламентська коаліція потрібна тоді, коли жодна з партій, що беруть участь у виборах, не набирає абсолютної більшості голосів. Водночас процес формування парламентської коаліції, її існування і розпаду у вітчизняній політичній науці досліджено не до кінця.

Метою цієї статті є обґрунтування тези про те, що в демократичній і правовій державі має панувати верховенство права, а не політична доцільність, якими благими цілями вона б не виправдовувалася. Кожен факт недотримання закону з метою політики руйнує демократію і дискредитує демократичні цінності. Особливо це небезпечно для держави, яка робить перші кроки на шляху до європейської демократії.

Завданням статті є дослідження особливостей формування коаліції в українському парламенті.

У політичній науці коаліція розуміється як об'єднання кількох політичних сил для досягнення певних цілей. Як відомо, коаліції бувають передвиборними, парламентськими і урядовими. Предметом нашої статті є коаліція парламентська.

Прямо та опосередковано питання формування, існування та розпаду парламентських коаліцій розглядаються в роботах М. Дюверже, У. Райкера, Е. Даунса, У. Гемсона та ін.

У. Райкер став автором так званого «соціологічного закону», за яким партії – це коаліції, яким необхідно стільки голосів виборців, скільки необхідно для їх перемоги [1]. Цим законом У. Райкер опонував Е. Даунсу, який вважав, що політичні партії зацікавлені в максимальній кількості голосів. У. Гемсон висловив ідею про те, що кожен потенційний учасник коаліції буде прагнути до максимізації ваги своєї участі. На його думку, партія повинна

мати портфель в уряді пропорційно кількості своїх місць в коаліції [2, р. 374]. М. Лейзерсон вважає, що чим менше учасників коаліції, тим більше шанс вироблення консолідованих рішень [3, р. 234].

Всі ці дуже цікаві теорії мають малий пояснювальний потенціал під час аналізу процесу формування коаліції в українському парламенті. Однак той факт, що українські парламентські фракції створюють коаліцію не тільки з метою виконання конституційної норми, але і з метою задоволення партійних інтересів і вигоди, оскаржувати не доводиться.

Аналіз політологічної літератури дав змогу виділити ознаки коаліції: 1) об'єднання двох і більше політичних акторів; 2) ці актори мотивовані бажанням отримати і здійснювати політичну владу; 3) спільність їх цінностей; 4) укладення договору про їх коаліційну діяльність [4, с. 11].

Політична реформа 2004 р. ввела в політичну практику поняття «коаліція депутатських фракцій», яка, відповідно до ст. 83 Конституції України, мала бути сформована у Верховній Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій у зазначений Конституцією термін. Ця ж стаття Конституції України передбачає, що в разі, якщо коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді не буде сформована в зазначений Конституцією термін, Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради.

Як відомо, Коаліція «Європейська Україна» була заснована 27 листопада 2014 р. із депутатів п'яти фракцій – БПП, «Народного фронту», Радикальної партії, «Самопоміч», «Батьківщини». Однак у результаті того, що учасники коаліції не знайшли спільної мови щодо вирішення найважливіших політичних проблем, стався розпад первісного складу коаліції «Європейська Україна». Датою розпаду Коаліції «Європейська Україна»

варто вважати 18 лютого 2016 р., саме тоді коаліцію покинула фракція «Самопоміч».

Нині після виходу з Коаліції Радикальної партії, «Самопоміч», «Батьківщини» Коаліція сформована зусиллями двох фракцій – БПП і «Народного фронту». Один із політологічних законів свідчить, що чим меншою кількістю партій створюється коаліція, тим більше в ній згоди і навпаки.

Однак останнім часом у наукових колах і медіа-просторі України дедалі голосніше стає дискусія про те, що у Верховній Раді України немає коаліції. Цей факт підтверджується багатьма аргументами. По-перше, розмов на цю тему всіляко уникає Голова Верховної Ради, мотивуючи це тим, що в його обов'язки не входить озвучувати склад коаліції. Крім того, на його думку, питання про кількість депутатів коаліції політизовано, а також спрямовано «на дестабілізацію Верховної Ради та проведення дострокових виборів». А це нині є «не українським сценарієм», мета якого полягає в тому, щоб розбалансувати органи влади України [5].

Крім того, Голова Верховної Ради вважає, що свою основну конституційну функцію Коаліція виконала – внесла пропозиції щодо кандидатур Прем'єр-Міністра і членів уряду.

По-друге, про відсутність коаліції свідчить простий підрахунок голосів. Як відомо, нині в Коаліцію в парламенті входять дві партії – БПП і «Народний фронт», що в сукупності становить 221 голос (140 і 81 відповідно). Необхідні 226 голосів вдається зібрати завдяки депутатам інших фракцій та позафракційним. На думку генерального директора ВГО «Комітет виборців України» Олексія Кошеля, за урядові законопроекти голосують партії Коаліції, зокрема, «Народний фронт» забезпечує 79% голосів, БПП – 73%. Разом із ними голосують представники колишніх соратників по Коаліції. Так, «Самопоміч» підтримує урядові закони 65% голосів, Радикальна партія Олега Ляшка – 60%, «Батьківщина» – 50%. Також Коаліція може розраховувати на 36% голосів депутатської групи «Воля народу», 27% «Відродження» та 19 % «Опозиційного блоку» [6].

Опублікувати список коаліції, яка обрала Прем'єр-Міністром України Володимира Гройсмана та затвердила новий склад Уряду, вже 9 місяців вимагає колишній Народний депутат Микола Томенко [7].

Однак зберігати хоча б видимість коаліції стає дедалі складніше. Нещодавно кілька депутатів-мажоритарників заявили про те, що готові наслідувати Владислава Голуба, який вийшов із фракції БПП. Своє рішення вони мотивують відсутністю фінансування місцевих бюджетів. А депутатська група «Відродження» і зовсім поставила прем'єр-міністру ультиматум: профінансувати зазначені ними об'єкти. У разі відмови вони обіцяють не підтримувати провладні законопроекти.

Усі ці політичні процеси, спрямовані на збереження Коаліції за всяку ціну, мають неправовий характер. Однією з причин цього є те, що в законодавчій базі України правила функціонування коаліції не прописані настільки чітко, щоб їх не можна було тлумачити неоднозначно. Що абсолютно однозначно, на думку ряду експертів (М. Ставнийчук, В. Мусяки), це те, що Конституція України (ст. 83) передбачає створення коаліції тільки депутатськими фракціями. Ця норма була закріплена рішенням Конституційного суду від 17 вересня 2008 р. Однак було і ще одне рішення Конституційного суду від 6 квітня 2010 р., що дало змогу Януковичу і Партії Регіонів поповнити склад Коаліції депутатами, які вийшли з інших фракцій, після виходу з неї «Батьківщини» в зв'язку з відставкою Прем'єр-Міністра Ю. Тимошенко. Як відомо, Конституційний Суд України протягом своєї історії існування нерідко ухвалював рішення, зумовлені не правом, а політичною доцільністю. Таким було і рішення від 6 квітня 2010 р.

Якби конституційна норма, що передбачає створення коаліції тільки депутатськими фракціями, працювала, то Голова Верховної Ради України, Перший заступник та заступник Голови Верховної Ради України не могли б бути членами Коаліції, оскільки згідно зі ст. 59 Закону «Про регламент Верховної Ради України» не входять до складу депутатської фракції (депутатської групи).

Таким чином, те, що Коаліція у Верховній Раді поповнюється депутатами, виключеними з інших фракцій, депутатами, обраними в мажоритарних округах (позафракційними) тощо, суперечить Конституції України.

Варто зазначити, що Конституція України (ст. 8) проголошує в Україні принцип верховенства права. Це означає, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України і мають відповідати їй.

Однак нерідко ми є свідками так званого конфлікту правових норм. Як зазначають юристи, конфлікт правових норм на вищому і нижчому щаблі виникає тоді, «коли одна норма не відповідає іншій, яка визначає її створення, і коли перша не відповідає змісту другої, яка заздалегідь визначає її зміст. Такий конфлікт норм спостерігається між Конституцією і законами і підзаконними актами, при прийнятті яких їх автори нерідко виходять за межі своїх повноважень» [8].

Конфлікт правових норм виник у питанні визначення статусу депутата, що вийшов із депутатської фракції. Ст. 81 Конституції України дає чітке розуміння того, що в разі виходу депутата з фракції політичної партії (блоку), за списками якої він обирався, його повноваження припиняються достроково. А згідно зі ст. 59 Закону України «Про Регламент Верховної Ради» народний депутат, якого

виключено чи який вийшов зі складу депутатської фракції, стає позафракційним. Таким чином, ця стаття суперечить Конституції України.

Не отримав правового забезпечення такий важливий політичний процес, як розпад Коаліції. Якими мають бути дії основних політичних акторів (Президента, Парламенту, політичних партій), коли Коаліція припиняє своє існування? Однак та обставина, що в Парламенті всіляко імітується наявність коаліції, вказує на те, що все ж, незважаючи на провали в законодавстві, в провладних політичних силах є розуміння того, що наявність Коаліції є критерієм легальності влади. Саме необхідністю збереження коаліції деякі експерти пояснюють неприємності лідера Радикальної партії, припускаючи, що на нього тиснуть із метою його повернення в коаліцію.

Брак голосів у коаліції відбивається на результатах голосування. Таких прикладів дуже багато, наведемо один з історії голосувань. Так, важливий для влади Закон «Про Конституційний суд України» не набрав необхідних 226 голосів. У практиці Верховної Ради вже стало звичайною справою, коли один і той самий закон всупереч Регламенту Верховної Ради виноситься на голосування кілька разів поспіль до отримання потрібного результату. Закон «Про Конституційний Суд України» також ставився на голосування 4 рази поспіль. Перші дві спроби принесли по 223 голоси. Незважаючи на заклики спікера Ради до депутатів зібратися і ухвалити важливу реформу, два подальших голосування принесли ще менше – 219 голосів, після чого розчарований Голова Верховної Ради здався і зняв закон із голосування.

Відповідь на питання, чи є Коаліція, мав дати Окружний адміністративний суд Києва, проте Голова Верховної Ради на засідання Суду не прийшов. Суддя Євген Аблов, який розглядає цю справу, заявив: «Суд вважає неявку представника голови Верховної Ради на судові засідання – без поважних причин» [9].

Із метою уточнення норм Конституції України наприкінці 2016 р. у Верховній Раді був зареєстрований проект Закону про внесення змін до Закону «Про регламент Верховної Ради», в якому уточнюється принцип формування коаліції депутатськими фракціями. Зрозуміло, що нинішнім скликанням Верховної Ради цей законопроект розглянутий не буде.

Отже, ключовими факторами формування коаліції в українському парламенті стали:

- необхідність виконання норми ст. 83 Конституції України;
- прагнення до отримання політичної влади;
- поліпшення можливості реалізації партійних і власних інтересів.

Причинами розпаду первісного складу коаліції «Європейська Україна» є:

- відсутність загальних ідеологічних підстав;
- політична несумісність партнерів по коаліції;
- відсутність у малих партійних фракцій змоги впливати на формування складу уряду та політичні рішення коаліції;
- бажання уникнути політичної відповідальності за рішення коаліції.

На сьогодні наявність Коаліції в українському парламенті підтверджується не юридичними, а політичними підставами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Riker W. The Theory of Political Coalitions / W. Riker. – New Haven: Yale University Press, 1962. – 300 p.
2. Gamson W. A theory of coalition formation / W. Gamson // American sociological review. – 1961. – No. 26. – P. 373–382.
3. Leiserson M. Coalitions in politics: A theoretical and empirical study: PhD dissertation. / M. Leiserson. – New Haven, L.: Yale university press, 1966. – 455 p.
4. Сидоров В.В. Формирование партийных коалиций в парламентских системах : автореф. дис... к. полит. н. : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / В.В. Сидоров. – Казань, 2013. – 18 с.
5. Парубій заявляє, що не має повноважень рахувати членів коаліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2017/02/13/povyna/polityka/parubij-zayavlyaye-shho-ne-maye-povnovazhen-raxuvaty-chleniv-koalicziyi>.
6. Голосування за урядові закони спростовує міф про олігархічну коаліцію = КВУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2210429-golosuvanna-za-uradovizakoni-sprostovue-mif-pro-oligarhicnu-koaliciu-kvu.html>.
7. Парламентська коаліція. Микола Томенко про вкрадені підписи в коаліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bk.ridna.ua/2017/01/29/parlamentska-koalitsiya-mykola-tomenko-pro-vkradeni-pidpysy-v-koalitsiji>.
8. Юбилей Конституционного Суда // Закон и Бизнес. – 2011. – № 42 (1029).
9. Галаджий Е. Парламентская коалиция: ее не видно, но она есть [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kr.ua/politics/569652-parlamentskaia-koalitsiya-ee-ne-vydno-no-ona-est>.

Наумкіна С.М.,
Лясота Л.І.

«Новий регіоналізм» як зміна структури територіальної політики

Обґрунтовано основні положення концепції «нового регіоналізму» як політики розширення повноважень регіонів. Визначено, що її впровадження має бути еволюційним, а не революційним за своєю суттю, і лише в такому разі вона матиме значний позитивний імпульс. З'ясовано, що цей процес є складним та потребує поміркованого підходу. Розроблення нового законодавства має передувати практичним крокам, адміністративна реформа – реформі територіального поділу, а будь-які дії мають здійснюватись лише тоді, коли будуть зрозумілими й прийнятними для більшості населення. Доведено, що суттєве розширення прав регіонів на наднаціональному рівні може мати як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі неоднозначні наслідки.

Ключові слова: регіон, територіальна політика, новий регіоналізм, адміністративна реформа, виконавча влада, управління, міжнародні відносини.

реформа – реформе территориального деления, а любые действия должны осуществляться только тогда, когда будут понятны и приемлемы для большинства населения. Доказано, что существенное расширение прав регионов на наднациональном уровне может иметь как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе неоднозначные последствия.

Ключевые слова: регион, территориальная политика, новый регионализм, административная реформа, исполнительная власть, управление, международные отношения.

The main provisions of the concept of "new regionalism" as a policy of expanding the powers of the regions are substantiated. It is determined that its implementation should be evolutionary, and not revolutionary in nature, and only in that case it will have a significant positive impulse. It is shown that this process is complex and requires a balanced approach. The development of new legislation should precede practical steps, administrative reform – territorial division reform, and any actions should be carried out only when they are understandable and acceptable to the majority of the population. It is shown that a significant expansion of the rights of regions at the supranational level can have both ambiguous consequences both in the short and long term.

Key words: region, territorial policy, new regionalism, administrative reform, executive power, management, international relations.

УДК 342.3/048.44

Наумкіна С.М.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені
К.Д. Ушинського
Лясота Л.І.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університету

Обоснованы основные положения концепции «нового регионализма» как политики расширения полномочий регионов. Определено, что ее внедрение должно быть эволюционным, а не революционным по своей сути, и только в таком случае она будет иметь значительный положительный импульс. Выяснено, что этот процесс является сложным и требует умеренного подхода. Разработка нового законодательства должна предшествовать практическим шагам, административная

У 1980-ті рр. в Європі починається нова хвиля адміністративно-територіального реформування, яка отримує назву «новий регіоналізм» та спрямовується на зміну структури територіальної політики. Традиційно регіони виконували функції політико-адміністративної опори держави, були інструментом реалізації політики центральних органів виконавчої влади, отримуючи натомість захист і субсидії з боку центру. Новий регіоналізм змінює функції регіонів, перетворюючи їх на самостійних учасників міжнародних відносин.

Основними факторами, які спричинили появу нового регіоналізму та привели до переосмислення ролі регіонів, на думку М. Новікова та О. Гайко, можна вважати збільшення мобільності капіталу та зростання регіональної ідентичності. Вплив транснаціональних корпорацій і зростання мобільності капіталу призвели до зниження ефективності господарського управління й адміністрування державними органами на місцях [1].

Окрім підвищення рівня мобільності капіталу, відбулося зростання значення регіональної ідентичності, яке відбувалось як на базі традиційної культурної відмінності регіону (Каталонія, Країна Басків, Уельс), так і через утворення нової, раніше

не існуючої регіональної ідентичності (Паданія на півночі Італії).

Таким чином, центральною ідеєю нового регіоналізму є перетворення регіонів на головних суб'єктів реалізації соціально-економічних програм розвитку, інфраструктурних проєктів, програм у сфері охорони здоров'я, освіти й культури, що забезпечується шляхом надання регіонам широких повноважень.

Під час утворення регіону не завжди вдається поєднати два важливі чинники – економічний і культурний, оскільки регіони переважно формуються з огляду на економічну доцільність, об'єднуючи території з подібною господарською структурою, яка може не збігатися з культурною чи етнічною особливістю певної території; відповідно, певна лінгвістична, етнічна або культурна група може бути розділена між декількома регіонами, і навпаки, у межах єдиного регіону можуть існувати декілька груп із різними культурними особливостями.

Загальним поштовхом до адміністративних реформ у багатьох країнах світу в 1980–1990-х рр. були комплексні суспільні кризи, зростаючий обсяг публічного сектора, нестійкість економічного й соціального розвитку, інтернаціоналізація

та глобалізація процесів розвитку, втрата довіри населення до держави й влади, перехід до нових цінностей у культурі та способі життя. Саме ці причини були головними в процесі здійснення адміністративно-територіальних реформ.

Новітня хвиля перетворень охопила Європу з початком XXI ст. Основними її напрямками є оптимізація децентралізації управління на територіальному рівні, регіоналізм і демократизація. Адміністративно-територіальна реформа є не самоціллю, а, як правило, одним з етапів комплексного вдосконалення територіальної організації влади. Вона покликана закласти територіальну основу для змін у розподілі функцій і компетенції між органами публічної влади, для оновлення організаційної моделі територіального управління, а також удосконалення міжбюджетних відносин. Не випадково масштабні перетворення XXI ст. одержали назву «управлінської революції» [2, с. 311–315].

Адміністративно-територіальні реформи в пострадянських країнах, на думку С. Нагорного, хоч і відбувались у контексті західноєвропейських адміністративно-територіальних реформ, які мали місце в 1950-х рр. у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС), усе-таки мали певні відмінності, зокрема, це були фундаментальні, навіть у чомусь революційні зміни. Фактично вони слугували легітимізації нової влади та демонстрували реальні зміни практики управління державою [3, с. 24].

Для уніфікації всіх територіальних утворень і формування єдиних стандартів регіональної політики в усіх країнах, що входять до складу ЄС або прагнуть приєднання до нього, Рада Європи розробила спеціальні вимоги до регіонів, які містяться в «Номенклатурі територіальних одиниць для статистичних цілей» (єдина система класифікації NUTS – Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes), прийнятій у 1998 р.

У країнах ЄС рівні NUTS відповідають чисельності населення в адміністративно-територіальних одиницях: NUTS I – від 3 млн до 10 млн, NUTS II – від 800 тис. до 3 млн, NUTS III – від 150 тис. до 800 тис. Нижче NUTS III розташовані «місцеві адміністративні одиниці» (Local Administrative Units – LAU), що підпадають під місцеве регулювання та контроль.

Відповідно до проекту «Agenda – 2000» (згідно з яким здійснювалась реалізація регіональної політики ЄС за період 2000–2006 рр.) регіони ЄС були узгоджені із системою NUTS, що дало змогу систематизувати розвиток усіх регіонів країн Європейського Союзу, представити їх чітку ієрархію, а саме:

– NUTS I (найбільша одиниця розподілу, уся держава – Landy (D)) – землі Німеччини, Бельгія, Данія, Швеція, Ірландія, а також Уельс і Шотландія у Великій Британії; території просторового планування ZEAN у Франції та інші регіони (78 одиниць);

– NUTS II (слабше розвинені та малозаселені регіони) – автономні регіони в Іспанії й Франції, у тому числі її заморські території, провінції в Бельгії та Данії, італійські регіони, австрійські Länder, німецькі «Regierungsbezirke (D)», воєводства в Польщі (16), первинні адміністративні субрегіони в землях тощо (210 одиниць);

– NUTS III (території з промисловістю, що занепадає) – первинні локальні формування (Departamenty (F)), які умовно відповідають «старопромисловим» і «сільським районам» в Україні, об'єднані між собою по дві-три невеликі територіальні одиниці (1 093 одиниці).

Окремі країни ЄС зберегли також дрібніші формування: Велика Британія – County (UK), Польща – повіти (373), тобто рівень NUTS 4; Німеччина – Gemeinden (D), Польща – Гміни (2 483), тобто рівень NUTS 5 [4].

Будь-яка країна, яка збирається увійти до ЄС, має провести реформу адміністративно-регіонального устрою із чіткою ідентифікацією рівнів NUTS.

Оскільки для багатьох європейських держав, які мали на меті децентралізацію або автономізацію громад, характерна відсутність у місцевих органів влади достатньої територіальної, демографічної й матеріальної бази для надання належного рівня публічних послуг та утримання сучасних громад, численні реформи публічної адміністрації в таких країнах розпочиналися з укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, створення різноманітних регіональних форм управління.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що в основу визначення критеріїв укрупнення базових адміністративно-територіальних одиниць покладаються територія й чисельність населення, функції (завдання, компетенція), що виконуються органами влади різного територіального рівня, ступінь політичної та фінансової автономії територіальних органів, механізм надання публічних послуг (через державні чи муніципальні служби або із залученням приватного сектора) [5].

Усі вказані параметри взаємозалежні. Так, у країнах із великою територією та чисельністю населення держава змушена миритися з відносно великою кількістю низових територіальних одиниць, а також вводити один чи декілька проміжних рівнів територіальної організації публічної влади. Відповідно, на низовий рівень управління в таких країнах може бути перерозподілено менше функцій, адже частина з них закріплюється за органами регіонального, проміжного рівня. Водночас велика кількість адміністративно-територіальних одиниць, а також рівнів адміністративно-територіального устрою, з одного боку, ускладнює організацію міжбюджетних відносин, контрольної діяльності з боку державних органів, а з іншого – обмежує можливості розвитку місцевого самоврядування.

У Польщі та Чехії досягнення цих цілей відбувалося шляхом проведення деконцентрації й адміністративної децентралізації влади, а також регіоналізації територіального устрою держав. Кінцевою метою реформи було створення більш ефективних, прозорих і гнучких політичних інститутів, чутливих до потреб громадян та здатних забезпечити розвиток громадянської активності.

З метою побудови принципово нової системи влади в Польщі була розгорнута широко-масштабна адміністративна реформа. Одним із питань, що потребували вирішення в ході неї, було вдосконалення адміністративно-територіального устрою, який «штучно» (без урахування національних та історичних особливостей) запроваджений у 1975 р. виключно з політичних міркувань. Цей устрій передбачив утворення численних малих і слабких воєводств, представлених спеціальними адміністраціями, та мав на меті створити централізовану вертикальну систему управління державою. Однак такий розподіл порушив історично сформовану структуру воєводств, повітів і громад, а тому не був до кінця прийнятий суспільством. Водночас проведені в Польщі реформи дали можливість сформувати цілісну систему публічної адміністрації, засновану на широкій децентралізації. Так, усі три рівні адміністративно-територіального устрою держави представлені органами територіального самоврядування: гміни й повіти – органами місцевого самоврядування, воєводства – органами регіонального самоврядування.

Укрупнення воєводств мало на меті створити великі регіони, які могли б конкурувати з європейськими регіонами інших держав після вступу Польщі до ЄС, а також ефективно використовувати фінанси. Окрім того, новоутворені воєводства мали відповідати класифікації NUTS Європейського Союзу.

Розпочата в 1990-х рр. адміністративно-територіальна реформа в Польщі вважається найбільш вдалою серед усіх аналогічних реформ у регіоні. Однак вона не завершена. Потрібні подальші кроки, насамперед пов'язані із вдосконаленням інституту місцевого самоврядування та ліквідацією диспропорцій соціально-економічного характеру між новоутвореними регіонами. Загалом тенденція щодо наявності диспропорцій між регіонами держави є нагальною проблемою більшості сучасних європейських країн. За висновками порівняльного аналізу всіх країн ЄС щодо таких показників, як економічний потенціал регіонів, найкращий рівень регіональної єдності спостерігається в Словенії, а найбільший розрив між регіонами – у Словаччині та Чехії [6].

Підсумовуючи досвід проведення адміністративно-територіальних реформ у країнах Центральної та Східної Європи, варто звернути увагу на те, що реформи були предметом консенсусу більшості політичних сил у цих країнах, адже будь-які

реформи приречені на поразку без політичної волі, вчасно підготовленої законодавчої бази, наявності координаційної структури, підтримки громадськості, а також відповідного механізму управління реформою.

Упродовж усього періоду проведення реформ у країнах регіону мали місце конфлікти між регіонами та центром, однак саме реформування адміністративно-територіального устрою спростило систему державного управління територіями, упорядкувало взаємовідносини органів влади різних ієрархічних рівнів.

Певні ланки регіональної адміністрації в країнах регіону склалися історично: у Польщі це воєводства, в Угорщині – графства, у Чехії – райони, якими найчастіше управляли представники місцевої знаті. Найбільші суперечки точилися й тривають зараз навколо управління ланкою районів (Чехія), країв (Словаччина), воєводств (Польща), графств (Угорщина).

Досвід проведення адміністративно-територіальних реформ у країнах Центральної та Східної Європи переконує нас у тому, що процес реформування є тривалим, охоплює різні напрями державної діяльності та супроводжується формуванням нової нормативно-правової бази державного й муніципального управління на всіх рівнях влади на засадах єдиної законодавчої ідеології.

Метою реформ незалежно від того, у яких державах вони відбуваються (з розвинутою демократією або в тих, що недавно встали на цей шлях), має бути підвищення ефективності надання послуг населенню шляхом передачі частини повноважень від органів державної влади до місцевого самоврядування.

Реформа може відбуватись як за ініціативою державної влади («згори»), так і за ініціативою місцевих громад («знизу»). Досвід країн Центральної та Східної Європи свідчить про те, що більш успішно реформи здійснюються в другому випадку. Існує багато форм проведення реформ, елементи яких можуть бути використані лише з урахуванням можливостей, культурних традицій, регіональних особливостей кожної країни.

Ще одним висновком щодо досвіду країн Центральної та Східної Європи в адміністративно-територіальних реформах, на думку Г. Музиченко, є переконання в тому, що реформа має здійснюватись заради реформи, а не в ім'я вступу до ЄС. Цей процес є складним і потребує поміркованого підходу. Розроблення нового законодавства повинне передувати практичним крокам, адміністративна реформа – реформі територіального поділу, а будь-які дії мають здійснюватись лише тоді, коли будуть зрозумілими й прийнятними для більшості населення [7].

Водночас національним урядам варто бути обережними під час розширення прав регіонів на над-

національному рівні. Попри те, що ідея регіоналізації несе значний позитивний імпульс, необхідно погодитись із тим, що політика розширення повноважень регіонів має бути еволюційною, а не революційною за своєю суттю. Суттєве розширення прав регіонів на наднаціональному рівні може мати як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі неоднозначні наслідки.

Підсумовуючи дослідження досвіду адміністративно-територіальних реформ, що мали місце в країнах Центральної та Східної Європи наприкінці 1990-х рр. і дотепер, можемо зауважити, що адміністративно-територіальні реформи в країнах регіону відбувались у контексті розпочатих у західноєвропейських державах реформ місцевої влади, які мали на меті децентралізацію влади, посилення ролі регіонів в управлінні державою та підвищення якості надання громадських послуг місцевому населенню, що в сукупності вміщувалось у концепцію нового європейського регіоналізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новіков М. «Європейський досвід» адміністративно-територіального реформування: політичний аспект / М. Новіков, О. Гайко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/844/>.
2. Музыченко Г. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін : [монографія] / Г. Музыченко. – О. : Друкарський дім, 2012. – 394 с.
3. Нагорний С. Адміністративно-територіальна реформа в країнах Вишеградської групи: висновки для України / С. Нагорний // Зовнішні справи. – 2011. – № 5–6. – С. 24–27.
4. Біла С. Інституційне забезпечення державної регіональної політики (досвід країн ЄС) / С. Біла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/31.htm>.
5. Бодрова І. Європейський досвід удосконалення адміністративно-територіального устрою / І. Бодрова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/jevropijskij-dosvid-udoskonallennja-administrativno-teritorialnog-481/>.
6. Ярошенко І. Аналіз соціально-економічного розвитку проблемних регіонів країн Європейського Союзу / І. Ярошенко // Проблеми економіки. – 2014. – № 3. – С. 45–53.
7. Музыченко А. Современное звучание концепции устойчивого развития: саммит РИО+20 и Украина / А. Музыченко // Экономика устойчивого развития в странах СНГ : матер. круглого стола (г. Одесса, 12–16 сентября 2012 г.) – О. : ОНЕУ, 2012. – С. 93–104.

Перегуда Є.В.,
Малкевич Анджей

Про мовну модель українського суспільства в контексті подій навколо Закону України «Про освіту»

УДК 323.15+327.58

Перегуда Є.В.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
Київського національного університету
будівництва і архітектури
Малкевич Анджей,
доктор політичних наук хабілітований,
професор,
завідувач кафедри політичних систем
та політичних комунікацій
Інституту політології Зеленогурського
університету

Поширена в українській науці двомовна модель українського суспільства не відображає його особливості. Українському суспільству відповідає багатомовна модель, де вага мови залежить не лише від частки її носія в структурі населення, а й від історичного досвіду, мовної стійкості, просторового розташування, зовнішньополітичного впливу. Визнання суспільства як багатомовного вимагає діалогу, узгодження позицій, взаєморозуміння.

Ключові слова: мовна політика, національна меншина, етнічна група, рідна мова, двомовність, багатомовність, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин.

Распространенная в украинской науке двуязычная модель украинского общества не отражает его особенности. Украинскому обществу более соответствует многоязычная модель, где роль языка зависит не только от доли ее носителя в структуре населения, но и от исторического опыта, языковой устойчивости, пространствен-

ного расположения, внешнеполитического влияния. Признание общества как многоязычного требует диалога, согласования позиций, взаимопонимания.

Ключевые слова: языковая политика, национальное меньшинство, этническая группа, родной язык, двуязычие, многоязычие, Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств.

The bilingual model of Ukrainian society, widespread in Ukrainian science, doesn't reflect all its features. A multilingual model more corresponds to Ukrainian society, where the role of language depends not only on the share of its carrier in the population structure, but also on the historical experience, language stability, spatial location, foreign policy influence. Recognition of a society as multilingual requires dialogue, reconciliation of positions, mutual understanding.

Key words: language policy, national minority, ethnic group, native language, bilingualism, multilingualism, European Charter for Regional or Minority Languages.

Питання мовної політики були в центрі політичних дискусій упродовж усіх років незалежності України. Зберігають вони актуальність і нині. Події останніх місяців висвітлили намір політичних еліт внести суттєві корективи в мовну палітру суспільства. Зробити це неможливо без урахування стану, у якому воно перебуває. Якщо цілі мовної політики не відповідатимуть тенденціям суспільного розвитку, вона не буде ефективною.

Новий Закон України «Про освіту», який набрав чинності у вересні, передбачає значні структурні зміни в освітній сфері. Проте сьогодні дискусії навколо нього відбуваються з приводу не освіти загалом, а переважно ст. 7 закону, яка регламентує мовний режим в освіті. Це пов'язано з міжнародним резонансом, який викликало прийняття закону. Цей резонанс символічно підкреслює хибність деяких моделей мовної спільноти України, які містились у дотеперішніх дослідженнях мовної політики.

Мовне питання має потужну історіографію у світовій науці. Серед учених відсутній консенсус із багатьох його аспектів. Однак загальна тенденція полягає в тому, що концепціям, які походять від ідеї Й. Гердера про відособленість націй і мов, дедалі частіше протистоїть інший підхід, згідно з яким поєднання елементів різних культур у межах одного суспільства не є шкідливим, а індивіди, які належать до певної культури, не прив'язані сліпо до неї, а можуть поєднувати елементи різних традицій. Багато дослідників заперечують «об'єктивність» існування етнічних мов: «До понять «мови як такої», національної

мови та лінгвістичної коректності варто ставитися з підозрою. Спільна мова та національна культура є конструктами, які мають історичне коріння й кінець, <...> інструментами, які використовуються <...> щоб впливати та контролювати» [35, с. 89].

Здійснити аналіз досягнень української науки у сфері дослідження мовної політики та мовної моделі суспільства неможливо з огляду на формат статті. Однак у контексті її теми варто виділити дві важливі тенденції.

По-перше, незважаючи на розбіжності підходів і політичних симпатій, більшість авторів визнають українське суспільство двомовним. Це стосується як «націонал-радикалів», так і тих, хто визнає двомовність позитивним явищем (наприклад, Л. Нагорної [17, с. 236]). Як аргумент висувують незначну частку інших, крім українців і росіян, етнічних груп у структурі населення України та ще меншу частку тих, хто визнає інші, крім української й російської, мови рідними. Схожу позицію займають недержавні аналітичні центри. У грудневому (2015 р.) соціологічному опитуванні щодо проблем формування національної ідентичності, яке здійснював Центр імені Олександра Разумкова, не було жодного питання, яке б враховувало інші, крім української та російської, мовні орієнтації [8].

По-друге, незважаючи на визнання авторами завданням держави забезпечення етнокультурних прав національних меншин або ігнорування їх, більшість українських учених декларативно схиляються до політичної моделі української нації, проте консолідуючу роль майже всі резервують лише за титульним етносом і його мовою. Тому виправ-

дана думка Л. Нагорної про те, що «в українському політичному дискурсі етнічний компонент поняття «нація», як правило, бере гору над політичним» [17, с. 160].

Метою статті є ідентифікація елементів мовної моделі українського суспільства, які проявились у ході міжнародного конфлікту навколо Закону України «Про освіту». При цьому ми не будемо ґрунтовно аналізувати такі чинники мовної політики, як співвідношення моно-, бі- чи полілінгвізму на особистісному рівні, співвідношення національної ідентичності та мови титульного етносу тощо, як і ступінь відповідності нового мовного режиму в освіті стану суспільства. Поки що ці питання перебувають за межами дискусій навколо закону.

Закон України «Про освіту» був ухвалений 5 вересня та набув чинності 28 вересня 2017 р. [7]. Мовою освітнього процесу в ньому визначено державну мову. Особам, які належать до національних меншин, гарантується дошкільна та початкова шкільна освіта рідною мовою. Представники меншин, які почали навчання до вересня 2018 р., продовжують до вересня 2020 р. здобувати освіту за правилами, що діяли до набрання чинності законом, з поступовим збільшенням кількості предметів, які викладають українською мовою. За бажанням здобувачів заклади професійної, фахової передвищої та вищої освіти мають створити умови для вивчення мови національної меншини як дисципліни. Крім того, у закладах освіти одна чи декілька дисциплін можуть викладатись двома мовами – державною та офіційною мовою будь-якої країни Європейського Союзу (далі – ЄС).

Щоб зрозуміти подальші події, варто охарактеризувати сучасну ситуацію з мовами навчання в Україні. Показники шкіл для представників меншин не співпадають, навіть якщо дані надає одна установа. Аналіз інформаційних повідомлень наштовхує на висновок, що різні джерела в Міністерстві освіти і науки України надають різні дані щодо мови навчання в школах України.

Так, за одними даними, в Україні, а точніше в Закарпатській області, діє 71 школа з угорською мовою навчання, і навчаються там 16 тис. дітей. Приблизно така ж кількість дітей навчаються румунською мовою в Чернівецькій (63 школи) та Закарпатській (12 шкіл) областях. Ще 3 тис. навчаються в школах Одеської області молдавською мовою. Російською мовою в Україні навчаються близько 356 тис. дітей у 581 школі [19].

За іншими даними, а саме за словами заступника міністра освіти і науки П. Хобзея, в Україні функціонують 176 шкіл з угорською мовою навчання, майже 200 з румунською. Є також 5 «польськомовних» шкіл, декілька шкіл, де навчання здійснюється молдавською мовою, 1 школа зі словацькою мовою [11].

Згідно із ще одним міністерським джерелом, мовами меншин в Україні навчаються 400 тис. дітей у 700 навчальних закладах, з них 250 тис. – російською в 600 школах. Чисельність дітей, які навчаються угорською та молдавською мовами, оцінюють відповідно в 12,5 тис. та 1,5 тис. [3].

Зазначимо, що всі ці дані не повністю відображають мовну картину навчального процесу. Так, міністерські джерела не вказують, що в Болградському районі Одеської області є школа, де в початкових класах викладання здійснюється болгарською мовою, а державна вивчається як предмет. Надалі, з п'ятого класу, діти переходять на навчання українською мовою, а болгарська вивчається як дисципліна [2]. Така система ще в 1990-х рр. була ініційована болгарською етнічною групою та фактично мала наслідком не лише культурне відродження цієї групи, а й витіснення російської мови із системи навчання.

Положення закону, згідно з яким викладання окремих дисциплін може здійснюватись українською мовою та офіційною мовою країни ЄС, змушує визнати, що ініціатори ст. 7 закону, якою регламентовано мовний режим в освіті, спрямовували свої зусилля насамперед на усунення з освітнього процесу російської та, можливо, молдавської мов. Адже угорська, румунська, польська, словацька та болгарська підпадають під статус «євросоюзівських».

Росія та Молдова висловили негативне ставлення до Закону України «Про освіту». Державна Дума ухвалила заяву до ООН, органів СНД, Ради Європи, парламентів держав Європи, де звинуватила Україну в «етноциді» росіян. На думку російських депутатів, закон порушує базові стандарти ООН та Ради Європи про захист мовної самобутності корінних народів і національних меншин, які закріплені, зокрема, у міжнародних договорах, ратифікованих Україною [4]. За скасуванням України закону висловився також Президент Молдови [25]. А на сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЕ) депутат від Молдови заявив, що «в Україні відбувається дикий печерний націоналізм» [16].

Проте оцінка позиції Росії в цьому питанні як найбільш непримиренної та «істеричної», яку дав міністр закордонних справ України [9], є перебільшенням. Останнє пов'язано, вірогідно, з тим, що відповідну статтю міністр опублікував в угорській газеті. Можливо, він мав намір не стільки сперечатися з Росією, скільки вплинути на Угорщину, підкресливши, що позиція останньої «грає на руку» Москві. Проте така позиція не є обґрунтованою. Навіть ті аналітики, які вбачають російський вплив на сучасний міжнародний конфлікт, визнають, що звинувачувати в усьому Росію – «легковажно та безвідповідально» [30].

Проти нового закону рішуче виступили представники угорської й румунської меншин України.

У зверненні ГО «Румунська спільнота України» та Спілки румунських товариств «За європейську інтеграцію» зазначалося, що закон суперечить Конституції України та прокладає шлях до мовної асиміляції [27]. Представники угорських організацій взагалі застерегли, що ситуація може призвести до протестів у місцях компактного проживання меншин [29].

Представників цих національних меншин підтримали угорська та румунська держави. Їх позиція стала найбільш непримиренною. Саме вони ініціювали ухвалення резолюції ПАРЄ із цього питання.

Угорський парламент схвалив резолюцію із засудженням українського закону, який, на його думку, порушує право угорців Закарпаття на освіту рідною мовою, суперечить міжнародним документам, зокрема Копенгагенському та Паризькій хартії ОБСЄ, Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, договору про основи добросусідства та співпраці тощо. Порушує він також Конституцію України, згідно з якою схвалення нових законів або внесення поправок у чинні не може обмежувати наявні права громадян. Угорщина також поскаржилась на Україну до ОБСЄ, ООН і ЄС [22]. Найбільш жорсткою була позиція міністра закордонних справ держави, який заявив про намір уряду блокувати рішення ЄС, спрямовані на зближення з Україною [31], та спрогнозував перегляд Угоди про асоціацію України та ЄС [12]. Він відмовився обговорювати зміст українського закону з українським колегою, оскільки, на його думку, робити це треба було до його прийняття [5].

Резонансною стала й позиція Румунії, парламент якої також ухвалив відповідну декларацію, хоча, на відміну від угорського Міністерства закордонних справ (далі – МЗС), румунські депутати висловили підтримку європейського курсу України та сподівання на дотримання євростандартів у сфері захисту прав національних меншин України в процесі імплементації Закону України «Про освіту» [23].

Більш помірковану позицію висловили інші національні меншини та відповідні держави. Поляки України донедавна не робили гучних заяв, хоча МЗС Польщі також висловив певну занепокоєність.

Що стосується болгар України, то їх представники взагалі висловили задоволення законом з огляду на те, що, як було сказано вище, закладений у ньому мовний режим функціонує в «болгаромовній» школі України. Більше того, закон навіть надає болгарам додаткові права в частині можливості викладати предмети українською та офіційною мовою однієї з країн ЄС. Міністерство освіти і науки Болгарії висловило готовність надати допомогу в підвищенні кваліфікації вчителів [2]. Однак, попри це, МЗС Болгарії приєдналось до листа колег Угорщини, Румунії та Греції, у якому була вислов-

лена занепокоєність прийняттям Закону України «Про освіту». Цей лист був спрямований до МЗС України, а також до Ради Європи та ОБСЄ [32].

12 жовтня ПАРЄ ухвалила резолюцію з «українського питання» [36]. Зокрема, ПАРЄ засудила, що не проводились «реальні» консультації з представниками меншин щодо нової редакції «мовної» статті закону. На думку євродепутатів, на експертизу Венеціанської комісії треба було надсилати не ухвалений закон, а його проект. У резолюції також ідеться про те, що заохочення державної мови має відбуватись разом із заходами щодо захисту й просування мов меншин. Якщо ж цього не роблять, результатом буде не інтеграція суспільства, а асиміляція громадян. Оцінка ПАРЄ змісту закону полягала в тому, що він веде до скорочення прав, які раніше були визнані за меншинами. Також був висловлений сумнів щодо достатності трирічного періоду для переходу на освіту державною мовою.

До резолюції ПАРЄ керівництво України прагнуло зберегти спокій і впевненість. На думку П. Порошенка [24] та керівництва Міністерства освіти і науки України [11], Закон України «Про освіту» відповідає європейським практикам, саме тому Україна спрямувала мовну його статтю на експертизу Венеціанської комісії. П. Хобзей стверджує, що Європейська хартія регіональних мов або мов меншин передбачає три підходи: 1) ліберальний (усі предмети викладаються мовою меншини, державну вивчають як предмет); 2) частину предметів викладають мовою меншин, частину – державною; 3) усі предмети викладають державною мовою, а мову меншини вивчають як дисципліну. За його даними, у Румунії діє перший підхід, натомість у Польщі – третій [14, с. 7]. Проте заступник міністра не вказує, що Польща більш гомогенна в етнічному відношенні, ніж Румунія.

Керівники України вказують на те, що в «угорськомовних» школах українську мову вивчають у таких мізерних обсягах, що більшість випускників не можуть спілкуватись нею. Наприклад, у Берегівському районі Закарпаття 75% випускників не змогли скласти державний тест з української мови [10].

Очевидно, політичні еліти України чітко не прораховували ситуацію та не були готові до різкої реакції Європи. Про це непрямо свідчать і вказані розбіжності в даних щодо шкіл меншин, і оцінка Т. Чорноволом позиції Угорщини та Румунії як «атаки в спину України» [33, с. 4]. Комунікативний дисонанс, на нашу думку, пов'язаний із нерозумінням українськими елітами європейського підходу до проблем управління суспільства. Турботу про національні меншини України з боку Угорщини й Румунії Т. Чорновіл називає втручанням у внутрішні справи України [33, с. 4], тоді як у європейському розумінні завданням органів управління є захист прав меншин [28]. Такі права, як говори-

лось, зафіксовані в законодавстві не лише Румунії, а й Угорщини [34, с. 7] та інших країн. Непереконливими є й аргументи, що Закон України «Про освіту» не суперечить міжнародним зобов'язанням України. Адже в договорі з Угорщиною від 1991 р. Україна гарантувала угорській національній меншині право вчитися рідною мовою на всіх етапах навчання.

Неефективними є спроби як скинути всю відповідальність на Угорщину й Румунію, так і звинуватити депутатів ПАРЄ в потуранні прагненням цих країн. За резолюцію голосували не лише угорські та румунські депутати, а й 82 члени ПАРЄ зі 110 [26]. Справді, угорці та румуни домоглися виключення з резолюції положень про «змішане навчання», про те, що навчання виключно мовою меншини завдає шкоди дітям через зменшення їх конкурентоздатності на ринку праці та ускладнення вступу до вищих навчальних закладів. Однак більшість (хоч і незначна) депутатів ПАРЄ відхилили пропозиції Угорщини та Румунії викреслити з резолюції положення про право України захищати державну мову, про те, що мова об'єднує державу, згадку про відсутність українських державних шкіл у самих Угорщині й Румунії [20]. Водночас резолюція визнає, що україномовні меншини в «сусідніх країнах», зокрема тих, які ініціювали резолюцію, не мають права на одномовну освіту рідною мовою.

Варто зазначити, що позиція Угорщини не завжди знаходить підтримку в ЄС. Так, шведський дипломат К. Більдт характеризує її як «брудну політичну гру» щодо України, таку ж, яку угорці вели раніше щодо Словаччини та Румунії, а причину цієї гри бачить у націоналістичній політиці Угорщини та запевняє, що ні про який перегляд Угоди про асоціацію України та ЄС не може йтися [1].

Проте, як уже говорилося, нашою метою не є оцінка ні самого Закону України «Про освіту», ні коректності аргументів дискусантів. Незалежно від того, хто правий у цій дискусії, очевидно, що позиція національних меншин, на яку, як вважають багато українських дослідників, можна не звертати увагу через їх нечисленність, і держав, які захищають права меншин, може вплинути на ситуацію в Україні як у зовнішньополітичному, так і у внутрішньополітичному контексті.

І проблема не лише в загрозах протестів, про які говорять угорські організації. Незадоволення меншин і загострення міждержавних відносин здатне вплинути на позицію політичних еліт та органів влади в самій Україні, стимулювати тертя в механізмі державного управління. Зокрема, коли закон був прийнятий, проте ще не підписаний, голова Закарпатської облдержадміністрації також заявив, що він не відповідає Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, Закону України «Про національні меншини в Україні» та міжнарод-

ним договорам України із сусідніми країнами [15]. Керівництво обласної ради також звернуло увагу на те, що область є поліетнічним регіоном, і положення Європейської хартії регіональних мов або мов меншин застосовуються в ній відразу до трьох мов – румунської, словацької та угорської [6].

Небезпека протестів із боку меншин, насамперед угорської, проте не лише її, криється в тому, що перелічені нами меншини мешкають компактно, причому, як правило, у прикордонних регіонах, а сусідами України є їх «материнські» держави. Так, у більшості районів Одеської області за Білгород-Дністровським лиманом, а також у певних районах Буковини й Закарпаття національні (крім російської) меншини переважають росіян, а в деяких навіть українців. Те ж стосується деяких територій Правобережної України, де поляки становлять другу, після українців, етнічну групу.

Це свідчить про загрозу того, що в разі загострення внутрішньополітичної ситуації в Україні захист етнокультурних прав національних меншин України може бути зручним приводом для здійснення експансіоністських планів сусідніх держав щодо українських земель. Вказана загроза вже вимальовується у вигляді проведення в Будапешті акції «Самовизначення для Закарпаття», ініціатором якої є націоналістична партія «Йоббік» [30] та з приводу якої МЗС України вже спрямовував ноту протесту [13].

Отже, вплив національних меншин (крім російської) на політичну ситуацію в Україні, на стан національної безпеки може бути значно більшим, ніж її частка в структурі населення України. У зв'язку із цим, на нашу думку, варто звернути ретельну увагу на мовні процеси в середовищі національних меншин. Наведені нижче дані базуються на результатах Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [18], подеколи порівняно з даними останнього радянського перепису 1989 р. [21]. Так, чисельність угорців у 2001 р. складала 156,6 тис.; з них угорську мову рідною вважали 95,4% (показник майже не змінився з 1989 р.), українську – 3,4% (збільшення на 0,8%), російську – 1,0% (скорочення на 0,6%). Угорці є найбільш мовностійкою етнічною групою України, що пов'язано також із тим, що майже всі угорці мешкають у сільській місцевості Закарпаття.

Також високий рівень мовної стійкості властивий румунам. Рідною румунську мову вважають 91,7% румунів України (у 1989 р. таких було лише 62,3%). Абсолютна більшість румунів спілкується рідною мовою не лише в родинному середовищі, а й на роботі (81,4%). Діти 89,7% опитаних навчались у школах із румунською мовою викладання.

Дуже важливо, що угорці та румуни, як і молдавани та частково поляки, мешкають на власних, як вони вважають, історичних землях, які були приєднані до Української РСР за підсумками світових

воєн. У поєднанні з високим рівнем збереження власних мов як рідних це може стати підґрунтям для політизації етнічностей.

Болгар в Україні у 2001 р. проживало 204,6 тис. осіб, з них в Одеській обл. – 150,7 тис. Мовна стійкість болгар перебуває на середньому рівні. Болгарську мову вважали рідною 64,2% (скорочення порівняно з 1989 р. на 5,3%), українську – 5% (зростання на 2,3%), російську – 30,3% (зростання на 3,1%). Однак у місцях компактного розселення ці показники зовсім інші та становлять 78%, 19% та 2% відповідно. Тобто там українська мова й так «перемагає» російську.

Поляків, за даними перепису 2001 р., в Україні було 144,1 тис., або на 75,1 тис. менше, ніж у 1989 р. Деякі активісти меншини вважають, що фактична їх кількість вища. Польську мову рідною вважали 12,9% поляків України (зростання порівняно з 1989 р. на 0,4%), українську – 71,0% (зростання на 4,4%), російську – 15,6% (скорочення на 4,7%).

Молдаван у 2001 р. налічувалось 258,6 тис. осіб. Молдавську мову рідною визнавали 70,0% (скорочення порівняно з 1989 р. на 7,97%), російську – 17,6% (зростання на 2,1%), українську – 10,7% (зростання на 4,6%).

Усе сказане, на нашу думку, свідчить про те, що двомовна модель неточно характеризує стан мовного розвитку українського суспільства. Відтак відносини між україномовною та російськомовною групами українського суспільства є, можливо, головною, проте не єдиною проблемою формування мовної політики в Україні.

На наше переконання, українське суспільство варто характеризувати в термінах багатомовної моделі, де вага певної мови залежить не лише від частки її носія в структурі населення України, а й від низки інших чинників: історичного досвіду, мовної стійкості групи, її менталітету, просторового розташування, зовнішньополітичного впливу. Нерівномірність етнічної структури населення має значний вплив на стан національної безпеки. Більше того, враховуючи геополітичну ситуацію, стан задоволення мовних потреб низки інших, крім українців і росіян, етнічних груп створює загрози з позиції територіальної цілісності та загалом національної безпеки України.

Визнання українського суспільства як багатомовного вимагає зовсім інших підходів до здійснення мовної політики. Якщо за біполярної структури тактика придушення опонента може за певних умов мати сенс, то в умовах поліцентричності (у нашому випадку багатомовності) вона загалом не може бути ефективною, оскільки зрештою перетворюється на «війну всіх проти всіх», переможців у якій не буває. Тому стратегічного значення набувають такі механізми, як діалог, взаємне узгодження позицій, прагнення до взаєморозуміння тощо.

Тому, власне, у резолюції ПАРЄ першим пунктом вказана недостатність «реальних» консультацій із нацменшинами щодо останньої редакції мовної статті Закону України «Про освіту». Звичайно, за діяння вказаних механізмів подолання суперечностей ускладнює й уповільнює як досягнення суспільних цілей, так і зрештою формулювання, проте лише цей шлях робить такі цілі обґрунтованими, а їх досягнення – можливим і міцним.

Відтак подальшого дослідження потребують такі питання співвідношення між ступенем задоволення етнокультурних прав національних меншин та забезпеченням територіальної цілісності й національної безпеки України, як вплив іноземних держав на ситуацію, зокрема й у мовній сфері, у середовищі національних меншин, диференціація наслідків здійснюваної мовної політики залежно від тих чи інших меншин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бильдт К. Венгры «ведут грязную игру» в отношении украинского закона об образовании / К. Бильдт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.net/politics/2183411-vengryi-vedut-gryaznuyu-igru-v-otnoshenii-ukrainskogo-zakona-ob-obrazovanii-bildt.html>.
2. Болгарія готова допомогти в підвищенні кваліфікації вчителів болгарської мови – радник Міністра освіти і науки Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250341886&cat_id=244276429.
3. В Минобразовании назвали число русскоязычных школ в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/minobrazovani-nazvali-chislo-russkoazychnyh-1505396674.html>.
4. В РФ заявили об «этноциде русских» в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/russia/3890454-v-rf-zaiavyly-ob-etnocyde-russkykh-v-ukrayne>.
5. Глава МИД Венгрии отказал Климкину во встрече [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3894795-hlava-myd-venhryy-otkazal-klymkinu-vo-vstreche>.
6. Закарпатська облрада також просить ветовати закон про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/21/7155909/>.
7. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII // Голос України. – 2017. – № 178–179. – С. 10–22.
8. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики» 7 червня 2016 р. – К. : Центр О. Разумкова, 2016. – 103 с.
9. Климкин объяснил, с чем связана «истерика» РФ из-за образовательной реформы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/klimkin-obyasnil-svyazana-isterika-rf-obrazovatelnoy-1507734300.html>.

10. Климкин призвал Венгрию оставить эмоции и трезво оценить положение с изучением языков на Закарпатье [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.net/politics/2183199-klimkin-prizval-vengriyu-ostavit-emotsii-i-trezvo-otsenit-polojenie-s-izucheniem-yazykov-na-zakarpate.html>.

11. Лише 10% учнів в Україні навчаються іншими мовами – заступник Гриневич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2017/09/8/226352/>.

12. МЗС відповіло на заяву Угорщини про перегляд асоціації з ЄС через мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/10/7157928/>.

13. МЗС направило Угорщині ноту через акцію «Самовизначення для Закарпаття» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/11/7158068/>.

14. Мовна стаття Закону «Про освіту» не звучує, а розширює і гарантує права національних меншин: інтерв'ю заступника міністра освіти і науки України П. Хобзея // *Голос України*. – 2017. – № 185. – С. 1, 6–7.

15. Москаль Г. Новий закон про освіту порушує права нацменшин / Г. Москаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/8/7154433/>.

16. «Навіть Кучма не говорив українською»: в ПАРЕ вимагають скасувати освітній закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/12/7158123/>.

17. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.

18. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К. : Держкомстат України, 2003. – 245 с.

19. Опубликованы данные по детям, обучающимся на языках нацменьшинств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/3890484-opublikovany-dannye-po-detiam-obuchaischymisia-na-yazykakh-natsmshynstv>.

20. ПАРЕ ухвалила рішення про освіту мовами меншин в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/10/12/7158127/>.

21. Парламент Румунії схвалив декларацію у зв'язку з українським освітнім законом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/20/7071271/>.

22. Парламент Угорщини односторонньо засудив український закон про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/19/7071213/>.

23. Перепис населення УРСР 1989 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Перепис_населення_УРСР_1989.

24. Порошенко заявил, что языковая статья закона об образовании соответствует европейским практикам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/poroshenko-zayavil-zykovaya-statya-zakona-1506600509.html>.

25. Президент Молдовы хочет, щоб Україна відмовилась від нового Закону «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2017/09/11/226385/>.

26. Резолюция ПАСЕ по закону об образовании отражает только позицию Венгрии и Румынии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/rezolyutsiya-pase-zakonu-obrazovaniya-otrazhaet-1507820665.html>.

27. Румунська спільнота просить Порошенка ветоувати Закон «Про освіту» через мовне питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2017/09/7/226317/>.

28. Совет Европы продолжит диалог с Киевом по закону об образовании после выводов Венецианской комиссии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.net/politics/2180976-sovet-evropyi-prodoljit-dialog-s-kievom-po-zakonu-ob-obrazovanii-posle-vyvodov-venetsianskoj-komissii.html>.

29. Тужанський Д. Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього закону / Д. Тужанський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/>.

30. Тужанский Д. Новый уровень венгерского конфликта: кто стоит за требованиями об отделении Закарпатья / Д. Тужанский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2017/10/12/7072208/>.

31. Угорщина блокуватиме будь-яке подальше зближення України та ЄС – офіційна заява [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/26/7156349/>.

32. Четыре страны пожалуются на Украину в ОБСЕ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.capital.ua/ru/news/98438-chetyre-strany-pozhaluyutsya-na-ukrainu-v-obse>.

33. Чорновіл Т. Тиждень опаленої вогнем країни / Т. Чорновіл // *Голос України*. – 2017. – № 183. – С. 4.

34. Яцук Ю. Закладів з українською мовою навчання в Угорщині немає... а в Румунії він лише один / О. Яцук // *Голос України*. – 2017. – № 185. – С. 7.

35. Płucienniczak P. Książki i klasy: jak język odtwarza nierówność / P. Płucienniczak // Jankowicz G. Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu / G. Jankowicz, P. Marecki, M. Sowiński (red.). – Kraków : Wydawnictwo Ha!art, 2015. – S. 88–111.

36. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prm.ua/wp-content/uploads/2017/10/pdf.pdf>.

Польська Т.Д.,
Салогуб Я.В.

Інтернет-технології та їх вплив на сучасний виборчий процес

УДК 324.77.004. 738.5

Польська Т.Д.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії
та практики управління
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»
Салогуб Я.В.,
студентка кафедри теорії
та практики управління
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

У статті розглянуто нові інтернет-технології в політичних процесах, зокрема у виборчому процесі, на сучасному етапі глобального інформаційного суспільства. Досліджено виборчі інтернет-технології в аспекті впливу на свідомість виборця порівняно з іншими виборчими технологіями та каналами комунікації. Важливим питанням аналізу є зміна правил ведення виборчих кампаній за допомогою інтернету.
Ключові слова: виборчий процес, інтернет-технології, інтернет, політична комунікація.

В статье рассмотрены новые интернет-технологии в политических процессах, в частности в избирательном процессе, на современном этапе глобального информационного общества. Исследованы избирательные интернет-технологии в аспекте воздействия на сознание избирателя

по сравнению с другими избирательными технологиями и каналами коммуникации. Важным вопросом анализа является изменение правил ведения избирательных кампаний с помощью интернета.

Ключевые слова: избирательный процесс, интернет-технологии, интернет, политическая коммуникация.

The article examines the new Internet technologies in political processes, in particular in the electoral process, at the present stage of the global information society. Electoral Internet technologies are analyzed in terms of influence on the voter's consciousness in comparison with other electoral technologies and other channels of communication. An important issue of analysis is the change in the rules of conduct of election campaigns through the Internet.

Key words: election process, Internet technology, Internet, political communication.

Технологічна революція на етапі розвитку інформаційного суспільства призводить до настільки кардинальних змін у багатьох сферах людського життя, виникнення та вдосконалення комунікаційних систем, що авторитетний дослідник інформаційного суспільства М. Кастельс робить таке філософське узагальнення: «Нова комунікаційна система радикально трансформує простір і час, фундаментальні виміри людського життя» [1, с. 79].

У зв'язку з появою і розвитком інтернету як нового засобу комунікації, ключової технології інформаційної епохи, з'являються нові моделі соціальної взаємодії в багатьох сферах як приватного, так і суспільного життя, особливо в політичній сфері. Інноваційні процеси в сфері комунікативних технологій безпосередньо торкаються і виборчого процесу і виборчих технологій.

Проблематика інформаційного суспільства, інформатизації суспільства та його впливу на політичні процеси, застосування сучасних комунікативних технологій у виборчих процесах активно вивчалась зарубіжними науковцями, зокрема, можна виділити таких: Д. Белл, З. Бжезинський, Д. Гелбрейт, Ф. Махлуп, М. Порат, Т. Стоуньєр, А. Турен, З. Катлер, Д. Кіссан. Окремо варто згадати вчених, яким належать створення фундаментальних аспектів інформаційної комунікації: серед них М. Кастельс, Г.-М. Маклюєн та Е. Тоффлер.

Також стрімкий розвиток онлайн-комунікації та її роль у політичних процесах, виборчі інтернет-технології розглядаються вітчизняними дослідниками, такими як: В. Бебик, М. Варій, С. Грабовський, С. Кара-Мурза, Л. Кочубей, В. Недбай, І. Поліщук, Г. Почепцов, Т. Польська, С. Телешун та інші.

Але проблематика динамічного розвитку інтернету та його впливу на політичну комунікацію між

громадянами і владою під час виборчих перегонів ще не до кінця розкрито у вітчизняній науці. Отже, метою публікації є дослідити сучасні підходи в політичному процесі до виборчих інтернет-технологій.

На сьогодні люди у всьому світі дедалі більше покладаються на технології в повсякденному житті – від вживання персональних комп'ютерів, смартфонів, інтернет-банкінгу та магазинів, до використання GPS для визначення напрямів руху, цей список нескінченний. Не минула ця сучасна тенденція і виборчий процес, зокрема варто зосередитись на інтернет-технологіях, які активно заповнили свідомість виборця.

Був час, коли перемога у стратегічній політичній кампанії була поєднанням гучних промов, поцілунків та виграшної посмішки. Кваліфікований політик міг заволодіти аудиторією, сміючись чи плачучи, і зрештою спокійно перевести це все на голоси в день виборів. У XXI ст. такі методи відходять у минуле [5, с. 114].

Нині в політичній виборчій кампанії кандидати більше не в змозі потиснути кожну руку в кімнаті, не кажучи вже про те, щоб охопити кожну людину, яка може бути потенційним виборцем. Варто зазначити, що дні та тижні пересічного виборця зайняті буденними справами, що вже говорити про участь у мітингах. Враховуючи всі ці обставини, політичні активісти мали переглянути підхід до виборчих кампаній. Вони дійшли такого висновку, що нині потенційні виборці перебувають у своїх телефонах, у соціальній мережі або просто в інтернеті.

Тоді не дивно, що сучасна політична кампанія дедалі більше тягнеться до виборців через цифрові засоби. Звичайно, інтернет не є першою технологією, яка відіграє важливу роль у політичних кампаніях. Поява радіо дала політикам голос і

здатність, якої раніше вони не мали, транслювати положення своєї програми масовій аудиторії. Телебачення також висувало кандидатів у світ більш ефективно та яскраво, ніж просто лозунг чи флаєр. Інтернет, однак, – це зовсім інший вид технологій. Можна назвати, як мінімум, три причини того, чому інтернет змінює політичні кампанії, політичний маркетинг та політичні комунікації назавжди [4].

Швидкість політичної комунікації, яку підтримує інтернет, змінює політичні кампанії таким чином, як попередні технології не змогли. Як радіо, так і телебачення дають змогу транслювати політичне повідомлення або політичну подію в реальному часі, але ці технології залежать від присутньої аудиторії, яка має отримати це повідомлення. Подія, що транслюється через інтернет, є такою самою, як і радіо або телевізійна трансляція, яка супроводжує її, але водночас вона є легко доступною для аудиторії, оскільки будь-хто і в будь-який час може отримати потрібний меседж через десять безплатних потокових передач.

Радіо- і телевізійні мовники покладаються на журналістів на місцях, які вивчають історії, займаються редакційним процесом, і, зрештою, звітують перед камерою або на стрічці. В інтернеті такого не відбувається. Людина може почути коментар, записати, завантажити та твітнути свою думку тисячам людей протягом кількох секунд після її появи [7].

Наступна причина – це універсальність. Деякі технології є більш універсальними за інші. Місце проведення кампанії на радіо вимагає сильного голосу, зрозумілого повідомлення та, можливо, розумного використання звукових ефектів. Телевізійне рекламування на телебаченні дає змогу виборчій кампанії занурити виборців у візуальні зображення, звуки та, можливо, тексти на екрані. Флаєр кампанії може передавати повідомлення кампанії в тексті, навіть можна додати кілька фотографій або елементів графічного дизайну, щоб він запам'ятовувався.

Тепер варто розглянути універсальність інтернету та варіанти, які пропонують ті, хто прагне передати політичний меседж для потенційних виборців. Наприклад, якщо залучити виборця, котрого приваблюють візуальні ефекти, варто надіслати їх до каналу Instagram, фотоальбому Facebook або списку відтворення відео YouTube.

Виборцю, який бажає отримати інформацію, розроблену для його персональних політичних уподобань, варто лише натиснути пару відміток у списку, щоб переконатися, що він отримує персоналізовані інформаційні листи таким чином, про який інші засоби комунікації можуть лише мріяти.

Універсальність інтернету є справді ініціатором зміни виборчих кампаній як третій і останній спосіб, за допомогою якого інтернет змінює політичний агітаційний ландшафт.

Простота використання є також причиною того, що інтернет змінює виборчий світ. Звісно, не варто забувати про те, що такі комунікативні канали, як радіо і телебачення, також були не досить складними у використанні, але все ж таки інтернет переважає [6, с. 156].

Для того, щоб зрозуміти виступ на мітингу в рамках кампанії, треба лише відкрити очі та вуха, щоб повідомлення потрапило до адресата і призвело до потрібного ефекту. Газета чи флаєр кампанії надзвичайно прості у використанні, та й радіо не настільки складно налаштувати. Також не важко натиснути кнопку на пульті дистанційного керування телевізора. Але жодна з цих технологій не наближається до простоти використання в інтернеті.

З одного боку, інтернет – це технологія, яка неймовірно мобільна. Хоча газета досить портативна, вона також може застарівати вже на час друку, не кажучи вже про проміжок часу, за який її фактично може придбати потенційний виборець.

Там, де у будинку може бути один або два телевізори, цілком ймовірно, що у кожного виборця у домі є свій смартфон, ймовірно, власний комп'ютер і, можливо, інший пристрій, де увімкнений інтернет. Інтернет дійсно є технологією, яка слідує за користувачем і доступна за запитом цілодобово [9].

Не є новиною, що протягом останніх десятиліть політичні дискусії перейшли у сферу соціальних мереж та смартфонів. Можна навести кілька способів, через які технологія різко змінила гонку за лідерство за досить короткий проміжок часу.

Що стосується соціального впливу, Twitter і Facebook трансформували спосіб, яким кандидати взаємодіють зі своїми виборчими округами. Десять років тому виборчі кампанії різко відрізнялися від сучасних. Під час цих виборів кандидати не спілкувалися безпосередньо із громадськістю за допомогою соціальних каналів, а пересічні громадяни не мали так багато точок для обговорення своїх політичних поглядів. Нині соціальні медіа дають кандидатам прямий зв'язок із народом. Це однозначно позитивна зміна [7].

Але разом із тим треба зазначити, що соціальний світ – неконтрольований, демократизований, в якому люди можуть поширювати думки, які досить часто є обґрунтованими, що може змінити думку громадськості щодо кандидата протягом мінімального часу.

Під час виборів кандидати завжди під мікроскопом, оскільки нові технології дають засобам масової інформації змогу розглядати їх ближче. Соціальні медіа працюють у режимі реального часу та за допомогою різноманітних каналів, від Twitter до YouTube, слова кандидатів відтворюються, розкриваються та відтворюються знову. Після того, як щось потрапляє в інтернет, воно залишається там назавжди.

Тепер кандидати мають жити за умови, що завжди є хтось із смартфоном, камерою, мікрофоном або іншим пристроєм запису, який буде завжди наготові, щоб ділитися зі світом новинами про кандидата. Зрештою, навіть члени сім'ї кандидатів орієнтовані на соціальні медіа, а їхні слова та вчинки завжди відстежуються.

Кандидати завжди спиралися на опитування, які давали їм уявлення про те, який вони мають рейтинг, і що треба змінити щодо своїх кампаній. Великі об'єми даних та аналітики допомагають кандидатам зрозуміти точніше, який бік виборчої кампанії працює більш ефективно. За допомогою цієї інформації кампанії стають успішними і можуть бути адаптовані для отримання голосів, коштів або громадської думки, необхідних для певного регіону або виборчого округу.

Нові випуски. Сама технологія інтернету висуває нові питання на поле дебатів, про які кандидати мають знати, говорити про це та приймати позиції. Такі теми, як мережевий нейтралітет та кібербезпека, важливі для учасників, а кандидати мають бути проінформовані.

Крім того, кандидати мають бути в курсі новітніх технологій, інакше вони будуть розглядатися як застарілі політики. Кандидатів, які не використовують, наприклад, Twitter, не будуть сприймати серйозно. Чим більше контактів мають кандидати з технологією, тим більше людей вони матимуть на своєму боці. Використання нових технологій та тенденцій є ключовою частиною порозуміння з виборцями та успішної кампанії.

Технології, розроблені впродовж ХХ ст. та початку ХХІ ст., зокрема комп'ютерні технології, різко змінили адміністрування та спосіб проведення виборів. Хоча основні виборчі завдання щодо реєстрації виборців, голосування та підрахунку голосів концептуально залишалися старими з моменту зародження сучасного демократичного процесу, організація сучасних виборів в наші дні залежить від технології [8].

Можна очікувати, що нові технології матимуть змогу продовжувати змінювати шляхи проведення виборів у ХХІ ст. Хоча важко визначити всі зміни, які нові технології можуть принести до організації виборів, деякі з них вже можна передбачити, зокрема:

– **піднесення електронних методів голосування.** Оскільки електронні пристрої стають дешевшими, більш потужними та більш безпечними, можна очікувати, що використання різноманітних недорогих, надійних електронних методів голосування прискориться і стане більш широко використовуваним;

– **інтернет-голосування.** Незважаючи на те, що проблеми в галузі безпеки та ідентичності призвели до застереження щодо використання інтернет-голосування, багато країн розглядають це сер-

йозно, оскільки це не тільки полегшує вибір, але й спрощує голосування, оскільки з кінця ХХ ст. стали свідками тенденції до абсентеїзму виборців;

– **інтернет-референдуми та ініціативи.** Широка доступність інтернету вже призводить до виникнення так званої електронної демократії, завдяки чому звичайні громадяни можуть голосувати прямо за законодавчі пропозиції. Багато з них приймаються як орієнтовні та не обов'язкові, але існують вже деякі, які вважаються обов'язковими. Таким чином, виборці, як очікується, можуть взяти під свій контроль політичний процес у такий спосіб, який раніше був неможливим. Чи така тенденція може виявитися корисною для демократичного процесу, є дискусійним питанням;

– **електронна ідентифікація.** Електронні системи ідентифікації розробляються з метою забезпечення того, щоб громадяни могли брати участь у новому електронному світі торгівлі та державного управління. Оскільки дедалі більше щоденних заходів, таких як оплата рахунків здійснюється електронним способом, необхідність забезпечення надійних електронних ідентифікаційних систем є тиском на розроблення та впровадження загальнонаціональних методів однозначної ідентифікації людей електронними засобами [10];

– **електронна доставка інформації.** ХХ ст. часто називають інформаційним століттям. Ніколи раніше така кількість інформації не була доступна пересічним людям. Можна очікувати, що постійний розвиток інтернету та інших електронних технологій призведе до збільшення доступності інформації.

Це може мати серйозний вплив на демократичний процес, оскільки можливості для поширення та пошуку інформації розширюються, виходять за рамки традиційних методів, якими володіють основні засоби масової інформації. Для органів управління виборчими фондами нові методи надання електронних інформаційних послуг можуть розширювати можливості для виборців та інших клієнтів із широким колом інформаційних продуктів;

– **електронна доставка послуг.** На додаток до можливостей надання електронних послуг для процесу голосування та для надання інформації, багато інших послуг, що надаються органами управління виборчими процесами, можуть бути надані в електронному вигляді. Реєстрація виборців, реєстрація політичної партії, номінація кандидата, розкриття пожертвувань та витрат, надання експертної консультації та інші послуги, що надаються виборчими органами, вже розпочато в електронному вигляді;

– **доставка віддаленого сервісу.** З появою електронних послуг немає необхідності, щоб постачальник послуг знаходився в тому ж самому передмісті, місті чи навіть країні, як і користувач. Можна передбачити сценарій, за допомогою якого

місцевий орган управління виборами може знайти свій офіс будь-де, де це зручно з різних причин, і його послуги можуть бути дистанційно доставлені через інтернет, бездротові та супутникові зв'язки або будь-якими новітніми технологіями для заміни поточних технологій. Це дійсно сміливий новий виборчий світ [3].

Отже, можна сказати, що з розширенням масового доступу до інтернету він починає відігравати дедалі помітнішу роль не тільки в повсякденному житті людей, але й у сучасному політичному процесі. Інтернет сприяє зростанню відкритості політичних інститутів і політики загалом. Політичні діячі активно досліджують інтернет, швидко переймаючи західні технології, прагнучи таким чином використати їхні можливості для мобілізації електорату.

У Мережі з'являється щораз більша кількість сайтів політиків, на яких вони пояснюють свою позицію з того або іншого питання. Дедалі популярнішим засобом спілкування політиків із народом стають інтернет-конференції, що має набагато більший ефект масовості порівняно з радіо й телебаченням, які обмежені часом і регіоном віщання [2, с. 64–64].

Інтерактивні й оперативні можливості інтернету дають змогу зробити висновок про те, що для багатьох політичних лідерів інтернет-сайт може стати одним із найважливіших засобів комунікації, що буде сприяти більш ефективній роботі з виборцями, представниками ЗМІ, союзниками й навіть конкурентами. Така взаємодія політиків із громадськістю стає особливо актуальною під час виборчої кампанії. Це особливо важливо з огляду на те, що не завжди в того або іншого політичного лідера з тих або інших причин є змога виступити в електронних ЗМІ, які перебувають у сильній залежності від контролюючої влади й від політичних інтересів власників. Інтернет є більш демократичним середовищем для висловлення [1, с. 12].

Відкритий інформаційний простір не може бути монополізованим жодним суб'єктом комунікації. Віртуалізація політики стає результатом її медіатизації, під якою політологи розуміють перенесення політичного процесу, політичних суб'єктів зі світу реального в ще значно реальніший – світ техно-телемедіа. А поява інтернету як якісно нового комунікаційного середовища й розширення доступу до нього може мати наслідки для еволюції політичної системи інформаційного суспільства, тотожні за своєю значимістю наслідкам розширення виборчого права в епоху індустріалізації.

У виборчих кампаніях дедалі більшого розвитку набувають інтернет-технології, віртуальний

простір надає можливість комунікації та впливу на електорат. Безперечними перевагами інтернету в політиці загалом і у виборах, зокрема, є великий обсяг доступної інформації, швидкий її збір, пошук та передача, більш широкі можливості для адресування інформації цільовій аудиторії, відсутність просторових і часових обмежень, швидкий зворотний зв'язок, демонстрація залученості політика чи політичної структури до сучасних технологій, що символізують прогрес, створення видимості підтримки політика інтернет-аудиторією, дешевизна рекламної кампанії тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Малышевский Н.М. Технология и организация выборов / Н.М. Малышевский. – Минск: Харвест, 2003. – 521 с.
3. Поліщук І. О. Маніпулятивний потенціал сучасних виборчих технологій / І.О. Поліщук // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С. 111–121.
4. Польська Т.Д. Зміна комунікаційної парадигми в інформаційному суспільстві та її вплив на політичну активність / Т.Д. Польська // Науковий журнал «Politicus». – 2017. – № 2. – С. 106–109.
5. Сіленко А. Інформаційні технології створення образу політичного лідера / А. Сіленко // Наук. зап. ІПіЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2007. – Вип. 35. – С. 64–65.
6. Стельмах Б. Як маніпулювати свідомістю виборця через медіа (майже інструкція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://imi.org.ua/analytics/46365-yak-manipulyuvati-svidomistyu-vibortsa-cherez-media-mayje-instruktsiya.html>.
7. Юрченко Є. Особливості використання Інтернету у виборчій кампанії / Є. Юрченко // Віче. – Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 22–24.
8. Dylan Kissane. Three Ways The Internet Has Changed Political Campaigns [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doz.com/marketing-resources/three-ways-internet-changed-political-campaigns>.
9. Indrajit Basu. The Technology Behind Election Campaigns [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.govtech.com/dc/articles/The-Technology-Behind-Election-Campaigns.html>.
10. Sam Sanders. Did Social Media Ruin Election 2016? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npr.org/2016/11/08/500686320/did-social-media-ruin-election-2016>.
11. Zach Cutler. 4 Ways Technology Has Impacted Presidential Elections [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.entrepreneur.com/article/248450>.

Прошин Д.В.

Руководители террористической организации как фактор ее динамики: политико-антропологический анализ

Статья преследует три взаимосвязанные цели. Во-первых, установить, какую роль лидеры политических экстремистов могут сыграть в генезисе террористических группировок и формировании их структуры. Во-вторых, определить, что представляют собой фигуры лидеров в повседневной деятельности подчиненных им организаций. В-третьих, выявить, какой может быть роль лидеров террористических группировок в процессе возможной дерадикализации подполья, его разоружения и перехода в плоскость легальной политической борьбы. Интерес к руководству террористического подполья, как правило, ограничивается темой обезглавливания антиправительственных группировок и его последствий. Иными словами, речь идет не столько о лидерах как таковых, сколько о реакции подполья на их нейтрализацию. Статья фокусирует внимание именно на руководящей верхушке террористов, обозначая основные направления и формы ее участия в становлении и дальнейшей деятельности подпольных структур.

Ключевые слова: терроризм, террористические организации, руководство террористических организаций, динамика террористических организаций, политико-антропологический анализ.

Статья має три взаємопов'язані цілі. По-перше, встановити, яку роль лідери політичних екстремістів можуть відігравати в генезі терористичних угруповань і формуванні їх структури. По-друге, визначити, що являють собою постаті лідерів у повсякденній діяльності підпорядкованих їм організацій. По-третє, з'ясувати, якою може бути роль лідерів терористичних угруповань у процесі можливої дерадика-

лізації підпілля, його роззброєння та переходу в площину легальної політичної боротьби. Інтерес до керівництва терористичного підпілля зазвичай обмежується темою обезголовлення антиурядових угруповань і його наслідків. Інакше кажучи, йдеться не стільки про лідерів як таких, скільки про реакцію підпілля на їх нейтралізацію. Стаття фокусує увагу саме на керівній верхівці терористів, накреслюючи головні напрями та форми її участі у становленні та подальшій діяльності підпільних структур.

Ключові слова: тероризм, терористичні організації, керівництво терористичних організацій, динаміка терористичних організацій, політико-антропологічний аналіз.

The proposed article deals with three interconnected aims. First, to establish what the role of the leaders of political extremists is in the emergence of terrorist groups and the formation of their structure. Second, to define what the leaders are in everyday life of their organizations. Third, to analyze what these leaders' role could be in the process of possible deradicalization of the underground, its disarmament and return to legal politics. The interest for the leadership of the terrorist underground is traditionally limited to the "decapitation" of anti-government organizations and its consequences. In other words, it is more about organizations' reaction to the neutralization of their leaders than about leaders themselves. This article focuses attention precisely on those who head terrorists underlining main directions and forms of their influencing the formation and further activity of underground structures.

Key words: terrorism, terrorist organizations, leadership of terrorist organizations, dynamics of terrorist organizations, politico-anthropological analysis.

УДК 329.61

Прошин Д.В.,
кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры политологии
и международных отношений
Университета имени Альфреда Нобеля

Проблема террористического насилия, долгое время оставшаяся на периферии исследовательского интереса, в конце 1990-х гг. приобрела особое значение. Каждый масштабный теракт вызывает не только всплеск эмоций, но и новые (хотя и повторяющиеся по своей сути) вопросы о природе терроризма, сильных и слабых сторонах террористических организаций и оптимальных методах противодействия им. В сохраняющемся обостренном интересе к феномену терроризма нетрудно заметить оттенки сенсационности и стремление некоторых авторов привлечь к себе внимание разного рода спекуляциями и громкими словами. Вместе с тем очевидна и объективная составляющая неослабевающего желания специалистов (ученых, политиков, представителей силовых ведомств и пр.) расставить точки над «i» в целом ряде теоретических и прикладных проблем, порожденных терроризмом.

Терроризм понимается здесь как систематическое использование неправительственными формированиями (лицами, действующими в одиночку) вооруженного насилия (угрозы его использования) для дестабилизации политической обстановки и достижения в результате этого своих целей. Объектами террористического насилия становятся, как правило (но не исключительно), мирные граждане, политики и чиновники, элементы гражданской инфраструктуры, сооружения, имеющие символическое значение. В подобном выборе целей раскрывается важнейшая – и наиболее «вирулентная» – особенность терроризма. Он ориентирован не на причинение противнику непоправимого ущерба, не на разгром противника и принуждение его к прекращению борьбы в сугубо военном понимании, а на систематическое, изматывающее давление на «болевые точки», подталкивание властей к неадекватным ответным мерам, разжигание в атакуемом лагере тревоги и недоволь-

ства. Иными словами, террористы наносят удары не только по своим непосредственным жертвам, но и – косвенно – по более широкой аудитории. Эту особенность четко обозначил Б. Дженкинс, назвавший терроризм «театром» [8, с. 4].

Вопреки сенсационным утверждениям, терроризм не несет «экзистенциальной угрозы» [19, с. 22] земной цивилизации. Террористические организации, как правило, слишком слабы для того, чтобы добиться стратегических успехов в противоборстве с правительственными силами. Именно неспособностью открыто противостоять властям в первую очередь объясняется обращение к методам точечного «символического» насилия. (Это тем более очевидно в случае с гротескными фигурами террористов-одиночек, «ведущих войну с несправедливым миром».) Разумеется, к террору прибегают и крупные военизированные формирования, сочетающие его с методами партизанской войны и/или квазирегулярными боевыми действиями, направленными на захват и удержание территорий. Такое сочетание целей и методов создает предпосылки для путаницы при демаркации различных видов и субъектов вооруженного насилия. Наиболее заметным примером этой путаницы сегодня служит определение как «террористической организации» т.н. «Исламского государства» (ИГ) – военно-политического образования, которое, несмотря на регулярное обращение к методам террора, террористической организацией в строгом смысле не является [5]. (В 2016 г. под его властью находилось более 70 тыс. кв. км. и примерно 8 млн. чел. [7, с. 4].) Кроме того, успехи или неудачи крупных формирований, подобных ИГ, определяются сложным сочетанием факторов, среди которых террористические методы занимают далеко не главное место.

И, тем не менее, во всех своих проявлениях и сочетаниях с другими видами насилия терроризм представляет собой серьезную угрозу (которая, как показали события 11 сентября 2001 г., может быть непропорционально большой по сравнению с размерами антиправительственной группировки.) Взвешенная трактовка природы терроризма и четкое определение границ этого феномена не должны вести к самоуспокоенности. Всесторонний анализ террористического насилия (его источников, движущих сил, целей, последствий), изучение сильных и слабых сторон террористических организаций, поиск эффективных методов борьбы с террористами – после необходимых поправок все эти задачи остаются на повестке дня.

Особое место в этой повестке следует отвести руководителям террористических формирований, пресловутым «главарям террористов». Будет преувеличением сказать, что данный элемент террористических структур игнорируется. В то же время

он рассматривается фрагментарно, с точки зрения специфических ситуаций. Явно не достает серьезных «сквозных» исследований, проходящих по всему спектру отношений между руководством террористических организаций и подчиненными им формированиями. Кроме того, по вполне понятной причине акцент в этой теме, как правило, делается на устранении лидеров террористических группировок (их уничтожении, аресте и последствиях обезглавливания подполья [4; 9; 13]). Иными словами, если исследователи и пытаются понять, какую роль лидеры террористов играют в деятельности подчиненных им организаций, то эти попытки носят своеобразный «изнаночный» характер («Что происходит с группировкой, утратившей свою «верхушку»?»; «Как и кем именно заполняется образовавшаяся пустота?» и пр.). Ответы на подобные вопросы отчасти проливают свет и на другие стороны управления террористическим подпольем, но все же «рутинное», повседневное влияние руководителей на свои группировки остается на периферии внимания. На периферии остаются и другие вопросы «позитивного» характера: о том, что происходит с террористическими группировками, когда их руководство на месте, а не только о том, что происходит, когда руководство сходит со сцены. Именно на эти слабо или косвенно освещаемые периферийные области была нацелена данная статья. Она не является тем «сквозным» исследованием, о важности которого говорилось выше, но может расцениваться как весьма подробный, систематический его набросок. Насколько автор может судить, ни в одной из высоко котирующихся англоязычных работ, сфокусированных на проблеме руководства террористическим подпольем [прежде всего см. 4], не ставились вопросы о связи природы руководства подполья и его морфологии; о лидерах террористов в повседневной жизни подчиненных им организаций; о влиянии специфики управления террористическими группировками на перспективы их дерадикализации. И, вне всякого сомнения, эти вопросы никогда не ставились в отечественной террологии, находящейся на «эмбриональной» стадии.

Если не пишется история отдельной организации, то террористические группировки и их деятельность чаще всего рассматриваются как своего рода политико-идеологические и организационные абстракции, как обезличенные проекции политических идей и процессов. Генезис этих группировок, мотивы, цели, программы и методы прослеживаются не глубже уровня породивших их конфликтов и природы конфликтующих сторон. Так рождаются предельно широкие – и, надо полагать, расцениваемые как исчерпывающие – категории «леворадикальные террористические группировки», «правые террористические группировки», «религиозные

террористические группировки» и т.п. Считается, что для анализа той или иной организации практически достаточно: а) самого факта ее террористической деятельности; б) ее идейно-политической направленности. Одним из наиболее известных примеров такого абстрактного подхода является т.н. «теория четырех волн терроризма» Д. Рапопорта [15]. В подобной трактовке речь о террористических группировках можно вести, не упоминая не только их рядовых членов, но и их руководителей (или упоминая последних лишь как чисто «технический» элемент, роль которого ограничивается обобщением и выражением той или иной программы действий).

Нелепо отрицать важнейшую формирующую роль конфликтов, на почве которых возникают террористические группировки, равно как и отрицать важность идеологической ориентации этих группировок. И все же приходится напомнить, что в контексте того или иного конфликта действует (действуют) не абстракция (абстракции), а группа (группы) определенным образом связанных индивидов. Думается, не менее ошибочным, чем игнорирование идеологических факторов и пр., будет представлять ситуацию так, словно объединение этих индивидов в изолированное сообщество, агрессивно противопоставляющее себя внешнему миру, осуществляется и сохраняется в течение сравнительно длительного времени без ощутимого – а нередко и решающего – персонифицированного влияния тех, кто возглавляет данное сообщество. Это не попытка создать «портреты» отдельно взятых лидеров на фоне их группировок. Можно говорить о целом ряде повторяющихся сценариев, паттернов в отношениях между лидерами различных террористических группировок и их подчиненными, т.е. говорить об этих отношениях как об одном из устойчиво действующих факторов динамики террористических организаций. Безусловно, связь между верхушкой террористов и рядовыми боевиками носит сложный двусторонний характер, но статья посвящена исключительно тому ведущему «полюсу», который в этой связи образуют лидеры террористических группировок. Внимательное изучение этого «полюса» не менее актуально в контексте борьбы с терроризмом, чем, к примеру, поиск эффективных путей пресечения экстремистской пропаганды или блокирования иностранных источников поддержки террористических формирований.

С учетом всего сказанного, цели исследования, завершающегося данной статьей, заключаются в следующем. Во-первых, установить, какую роль лидеры политических экстремистов могут сыграть в генезисе террористических группировок и формировании их структуры. С этой проблемой неразрывно связан и ставится одновременно с ней вопрос о природе (индивидуальной или кол-

лективной) самого руководства террористических организаций. Во-вторых, рассмотреть, что представляют собой фигуры лидеров в повседневной деятельности подчиненных им группировок; каковы источники устойчивости их влияния; в чем выражается их руководящая роль. В политико-антропологическом ракурсе особый интерес представляет роль лидеров в разного рода организационном «мифотворчестве», генерировании коллективных смыслов (какими бы «патогенными» они ни были), учреждении и/или поддержании «традиций» и т.п. В-третьих, выяснить, какой может быть роль лидеров террористических группировок в процессе дерадикализации подполья, его разоружения и перехода в плоскость легальной политической борьбы. Кем в данном контексте оказываются лидеры – инициаторами изменений, их противниками, пассивными объектами политических процессов? (Вопрос об обезглавливании террористических организаций остается за скобками как всесторонне изученный и практически не оставляющий места для дальнейших самостоятельных наблюдений.)

Принципиальное разграничение террористических группировок и крупных вооруженных организаций, в числе прочих использующих и методы террора, сразу выводит за рамки рассмотрения целый ряд показательных – едва ли не хрестоматийных – случаев (таких как близкий к религиозному культ личности В. Прабхакарана, руководителя повстанческой «армии» «Тигров освобождения Тамил-Илама» (Шри-Ланка); или арест А. Оджалана, многолетнего лидера «Курдской рабочей партии» (Турция), и дальнейшие действия этой, уже обезглавленной, группировки; или превращение Я. Арафата, лидера «Организации освобождения Палестины», в председателя легитимной Палестинской национальной администрации и пр.). Однако и четко очерченное поле «террористических организаций как таковых» дает немало интересных примеров внутренней и внешней динамики, замкнутой на руководителях экстремистских формирований.

Следует признать, что паттерны, просматривающиеся в активности террористических группировок, находят параллели на уровне вышеупомянутых – или им подобных – повстанческих «армий», «фронтов» и пр. Не делает ли такое сходство излишним предложенное здесь разграничение («террористические организации» – «вооруженные формирования, использующие террор»)? Этот вопрос кажется оправданным, но следует помнить, что проблема противодействия любым антиправительственным организациям очевидным образом не исчерпывается воздействием на их руководство. Существенных различий между двумя выше обозначенными категориями гораздо больше, чем серьезных сходств; следовательно,

отличаются и методы борьбы с организациями, образующими эти категории [5]. И чем четче будет проведена граница между двумя разновидностями вооруженных формирований, чем строже, без «оправданных» эпизодических нарушений, она будет соблюдаться, тем яснее окажется картина, которую анализируют академические исследователи и эксперты-практики.

Вопрос о роли будущих лидеров террористических группировок в становлении вооруженного подполья созвучен с сакраментальным вопросом о роли личности в истории (при всей кажущейся несоразмерности этих проблем). История любой террористической группировки покажет, как складывались объективные предпосылки ее возникновения [2; 12]. (Объективность предпосылок не означает оправданности и «неизбежности» методов террора. Тем не менее, наивно было бы говорить о терроризме как об изолированной, «кунсткамерной» аберрации; о «случайности» возникновения террористических группировок, просуществовавших годы (если не десятки лет), пополняющих при этом свои ряды и пользующихся хоть и маргинальной, но стабильной поддержкой со стороны разного рода сочувствующих, попутчиков и пр.) С другой стороны, нельзя отрицать и определенных субъективных вариаций на тему объективных социально-политических дисфункций. Из многотысячных представителей фрустрированной социальной (классовой, этнической, религиозной) группы выбор в пользу насилия делают десятки или сотни человек – под комбинированным влиянием своего темперамента, личных обстоятельств, непосредственного окружения. По определению именно в этом измерении играют свою роль лидеры террористических формирований.

Степень важности незаурядных командирских способностей здесь колеблется в зависимости от того, какой этап проходит террористическая группировка. Наиболее остро потребность в них ощущается уже после экзистенциального «скачка в террор», разрыва с привычным окружением и первого акта вооруженного насилия. Когда такой «скачок» совершен и если те, под чьим влиянием он состоялся, не обнаруживают в полной мере качеств, необходимых для дальнейшего руководства подпольной группировкой, возможны «кадровые рокировки», перераспределение власти между харизматичными «идеологами» и более умелыми организаторами-тактиками. Часто эти два качества изначально присутствуют в природе лидера будущей террористической организации. Но, так или иначе, на формативном этапе важнейшая роль лидера – роль отнюдь не ожидаемая от него, а скорее принимаемая им по собственной инициативе – заключается в том, чтобы дать толчок к переходу от пассивного/ненасильственного отри-

цания status quo к попыткам его насильственного расшатывания или разрушения. Лидер на этом этапе – не столько тот, кто обладает исключительными организаторскими способностями и навыками, сколько тот, кто может авторитетно доказать, почему «терпеть и колебаться больше нельзя»; не столько тот, кто четко организует будущую террористическую группировку, сколько тот, кто внушает мысль о том, что ее можно и должно создать. (Кроме того, будущий лидер может подавать личный пример насильственного сопротивления властям. В таком случае его, как правило, отличают решительность; возможно, большая физическая сила и мелкокриминальное прошлое в сочетании с тем, что по-английски называется street wisdom (умение ориентироваться в условиях «улицы»); а также обостренное – пусть и извращенное – «чувство справедливости».)

Представляется уместной довольно длинная цитата из книги Ш. Ауста, практически с хронометрической точностью воссоздавшего процесс формирования западногерманской террористической группировки «Фракция Красной армии» (РАФ). (Несмотря на некоторую беллетристичность, работа Ш. Ауста, выдержавшая несколько изданий, считается классическим исследованием истории РАФ.) «Избитые, переполненные ненавистью и отчаянием, многие из демонстрантов тем же вечером [после разгона демонстрации в Западном Берлине 2 июня 1967 г.] собрались в берлинском отделении СДС [«Социалистического студенческого союза»] на Курфюрстендамм. Все яростно спорили о том, каким должен быть ответ на гибель Бенно Онезорга [студента, застреленного полицейским]. Стройная светловолосая девушка кричала сквозь слезы: «Это фашистское государство намерено перебить нас всех. Мы должны сопротивляться. На насилие нужно отвечать насилием. Нам не о чем говорить с поколением, создавшим Освенцим!». Гудрун Энслин сказала то, о чем думали и что чувствовали многие из собравшихся» [2, с. 27]. Через несколько лет Энслин станет одним из организаторов РАФ.

Еще один пример для сбалансированности картины. В отличие от основателей РАФ, О. бин Ладен не вышел из полной безвестности и до возникновения «Аль-Каиды» успел сделать себе имя как координатор финансовых и логистических потоков афганского джихада 1980-х гг. Но и его восхождение к мировой «славе» началось с изданной в 1996 г. фетвы, в которой – самочинно присваивая роль религиозного лидера и богослова – бин Ладен объявил войну «союзу сионистов и крестоносцев». До этого момента «Аль-Каида» оставалась реликтом первой Афганской войны, организацией без «лица» и четкой цели. Фетва 1996 г. – и последовавшие за ней теракты в Восточной Африке (1998 г.) – превра-

тили бин Ладена в «террориста № 1», а «Аль-Каиду» – в авангард «глобального джихада».

Лидерство в террористической организации – это один из примеров веберовского «харизматического господства». Согласно М. Веберу, «в случае харизматического господства подчиняются харизматическому вождю как таковому в силу личной веры в его откровение, доблесть или образцовость...» [1]. Разумеется, слова об «откровении», «доблести» и «образцовости» следует использовать с принципиальными поправками на одиозность вдохновителей и организаторов террористического насилия, однако в своей системе координат эти фигуры действительно воспринимаются как обладающие определенными «исключительными качествами». При этом рассуждения о лидерской харизме (каким бы ни был ее «знак») относятся и к тем случаям (уже упомянутая РАФ и целый ряд других группировок), в которых создание террористического подполья было делом нескольких вожаков. Анализируя природу различных типов господства, М. Вебер, как представляется, допустил ошибку: интересующий нас харизматический тип раскрыт им исключительно через индивидуальные проявления властвования. Это кажется очевидным и оправданным, ведь речь идет об обладателях «исключительных качеств» (религиозных пророках, революционных вождях и т.п.). Но если не поддаваться кажущейся очевидности, то рядом с индивидуальными носителями харизмы займут свое место коллективные субъекты харизматического господства. Так, революции нередко порождают групповые воплощения разрушительного отрицания прошлого и «очистительных» амбиций – разного рода «комитеты общественного спасения», «революционные командования» и пр. Ничего не мешает распространить сказанное на коллективное руководство формирующихся террористических группировок. Естественно, полной «переплавки» отдельных личностей в подобных случаях не происходит; все участники сохраняют узнаваемость и даже могут конкурировать друг с другом во мнении последователей; и в то же время перед нами именно коллективный субъект, наделяемый уникальной – харизматической – идентичностью. Даже наличие в этой «когорте» одной наиболее сильной фигуры делает ее не вождем, а «первым среди равных».

В контексте формирования террористической организации стоящие особняком харизматические лидеры или группы вожаков играют, по сути, одинаковую роль: артикулируют мысль о необходимости/оправданности протеста, воплощают его, подают пример «героического» противостояния властям. Особенностью коллективного руководства – что естественно – можно считать его большую дифференцированность в рамках своего ролевого поля. Харизматическая притяга-

тельность обособленного лидера, как правило, имеет сравнительно четкую специфику: идейная подкованность, бойцовский запал, беспощадность к врагу и т.п. Харизма коллективного лидерства может одновременно выражаться в нескольких измерениях. К примеру, «историческое ядро» РАФ складывалось из «бунтаря» А. Баадера, интеллектуалки и главного идеолога РАФ У. Майнхоф (полностью лишенной бойцовских качеств) и вышеупомянутой Г. Энслин, представлявшей собой сочетание качеств первых двух.

Остается вопрос о том, чем обуславливается выдвижение на передний план единоличного лидера или некой руководящей группы. Всякому исследователю хочется найти как можно более устойчивые связи в изучаемой им сфере, но здесь приходится признать, что четких закономерностей в складывании одной из двух разновидностей руководства террористической группировкой не просматривается. Так, наиболее весомый из объективных факторов – природа конфликта, его масштабы и т.п. – очевидным образом не оказывает решающего влияния. Это же придется сказать и насчет идеологических установок будущих террористов. История показывает, что на почве одних и тех же (или схожих) конфликтов, на одинаковой идеологической основе могут формироваться обе разновидности руководства. Например, в Перу маоизм нашел воплощение в А. Гусмане – деспотичном лидере группировки «Сендеро луминосо» («Сияющий путь»); в это же время в сопредельной Колумбии маоистские группировки оставались под коллективным руководством [6, с. 198–210]. Как бы сильно это ни противоречило исследовательскому стремлению к четкости и максимально возможной простоте, нужно признать, что в каждом отдельном случае характер руководства террористическим подпольем определяется уникальной комбинацией факторов. Если углубиться в историю того же А. Гусмана, то станет ясно, что превращение профессора философии в единоличного лидера подпольной организации, окруженного ореолом почти сверхчеловеческой мудрости, было бы невозможно вне локального контекста окраинной провинции Хуаманга, снабдившей А. Гусмана («председателя Гонсало») пригодным для тотальной индоктринации человеческим материалом [6, с. 198–204].

До этого момента речь шла о лидерстве как факторе «прыжка в террор», источнике убежденности в том, что обращение к насилию неизбежно и оправданно. Однако подобный импульс проявляет себя в неких организационных формах. Сделавшие выбор в пользу террора объединяются тем или иным образом, строят отношения друг с другом и с окружающим миром. Собственно, это и есть формирование террористической организации. Какова роль, которую здесь играют вожаки,

вовлекшие своих последователей в теневую вооруженную борьбу с властями?

Начать следует с того, что в формировании террористических группировок наблюдаются две альтернативные тенденции; обозначим их как «авторитарную» и «партиципативную». Первая по определению предполагает сосредоточение всех нитей управления группировкой у ее руководства, окруженного особым почитанием и жестко пресекающего любые попытки противоречить ему. Под партиципативностью подразумеваются способность низового и среднего звеньев террористической группировки до известного предела влиять на решения руководства; наличие своего рода двусторонней связи между различными звеньями; возможность существования в рамках группировки нескольких центров влияния. Большинство подпольных организаций представляют собой то или иное сочетание двух тенденций. В то же время некоторые организации в полной мере воплощают в себе одну из альтернатив. Так, вышеупомянутая группировка «Сендеро луминосо» – это хрестоматийный случай авторитарного уклада. Ирландская республиканская армия (ИРА) с ее Армейским советом, выборными начальниками штаба и регулярными внутренними дискуссиями [10, с. 40] – наглядный пример партиципативности.

Возникает соблазн напрямую связать эти тенденции с разновидностями руководства подпольных группировок. Авторитаризм кажется очевидным порождением единоличного руководства, партиципативность – руководства коллективного. Но попытки представить связь двух параметров как прямую зависимость ошибочны. История многих террористических организаций показывает, что присутствие на переднем плане единоличного лидера не обязательно приводит к складыванию авторитарного устройства; коллективное же руководство отнюдь не всегда проявляется в устойчивой партиципативности.

Главарь «Сендеро луминосо» А. Гусман; палестинский террорист Абу Нидаль, создатель и деспотичный лидер группировки, весьма красноречиво названной в его честь («Организация Абу Нидаля»); С. Асахара, «гуру» японской тоталитарной религиозно-политической группировки «Аум синрикё» («Учение истины Аум») – это лидеры, чьи авторитарные амбиции сыграли важнейшую роль в формировании жестко централизованных подпольных организаций. В то же время Р. Сендик, лидер уругвайской левацкой группировки «Тупамарос»; бразилец К. Маригелла, создатель еще одной латиноамериканской левацкой группировки – «Действие за национальное освобождение» – и автор широко известного «Краткого учебника городского партизана»; Ж. Хабаш, создатель «Народного фронта освобождения Палестины» – террористической группировки, положившей начало практике

захвата пассажирских самолетов; и даже пресловутый «террорист № 1» бин Ладен – эти лидеры террористов, обладая харизмой и значительным влиянием в своих организациях, не превратились, однако, в «диктаторов».

ИРА, как уже было сказано, дает очевидный пример партиципативной внутренней динамики. «Революционные ячейки», основанные в 1970-х гг. группой западногерманских радикалов (Р. Раабе, С. Зудер, К. Гаугер, Р. Шиндлер, С. Экле), и вовсе представляли собой конгломерат практически автономных группускул [16]. С другой стороны, итальянские «Красные бригады» (БР) и – в меньшей степени – РАФ, также находившиеся под коллективным руководством (Р. Курчо, М. Кагол, А. Франческини, М. Моретти, А. Саваста и уже упоминавшиеся Баадер, Энслин, Майнхоф), обнаруживали в своей динамике отчетливые авторитарные тенденции. Политическое доктринерство, нетерпимость к отклонениям от «генеральной линии», экзальтированное отношение рядовых членов к основателям и «историческим лидерам», проявляясь в разных формах и в разных сочетаниях, – все это характеризовало БР и РАФ. Показательно, что с определенного момента усилия по освобождению арестованных руководителей стали главной задачей каждой из них.

Итак, было бы ошибкой искать прямую зависимость между спецификой единоличного или коллективного руководства и структурой террористических организаций. Роль, которую в формировании структуры подполья играют его лидеры, менее однозначна. Они выступают в качестве своеобразной «призмы»: в их решениях и действиях концентрируются и преломляются многочисленные факторы, образующие контекст становления подпольных группировок. Личные амбиции самих лидеров могут уравновешиваться ограниченностью доступных им ресурсов; объективные характеристики политических конфликтов интерпретируются с позиций отдельно взятых социальных групп и даже индивидов; частные проявления беззакония и несправедливости получают универсальную трактовку; обобщенные политические оценки доносятся до каждого члена группировки и становятся частью его картины мира. Подобно тому, как складывание единоличного или коллективного руководства террористического подполья в каждом случае определяется особой комбинацией факторов, так и морфология подпольных группировок представляет собой уникальный продукт различных влияний, испытанных лидерами экстремистов, а также их – этих лидеров – субъективных качеств.

Допустимо предположить, что единоличные лидеры потенциально более предрасположены к установлению авторитарных порядков, чем члены коллективного руководства. Но при этом

под влиянием конкретных объективных и субъективных импульсов отдельно взятые руководители террористических группировок могут добровольно или вынужденно отказаться от попыток присвоить себе «диктаторские полномочия» (или даже вовсе не предпринимать таких попыток). Различными сочетаниями субъективных и объективных моментов также объясняется то, что лидеры террористических организаций, действующих в рамках одного конфликта и/или стоящих на общей идеологической платформе, могут строить подчиненные им организации диаметрально противоположным образом (к примеру, западногерманские «Революционные ячейки» и РАФ).

Переключка объективного и субъективного ощущается и в той роли, которую руководство подполья играет в повседневной активности своих формирований. Вместе с тем некоторые зависимости и паттерны здесь просматриваются четче. Единоличное или коллективное руководство, авторитарное или партисипативное устройство террористических группировок – эти характеристики, как было сказано, формируются в значительной мере ситуативно; повторяющиеся, предсказуемые траектории практически не просматриваются. Но, сформировавшись, данные параметры становятся довольно устойчивой матрицей, в рамках которой роль и влияние руководящего звена террористических организаций также обретают большую системность. Так появляется, наконец, та четкость, которой может не хватать в рассуждениях о становлении вооруженного подполья и которая имеет особое значение для планирования анти-террористических мероприятий.

Уже отмечено, что авторитарные тенденции в деятельности террористических группировок могут увязываться как с единоличным, так и с коллективным руководством. Но, безусловно, первая из этих комбинаций дает наиболее яркие, нередко шокирующие, примеры авторитарного устройства. Повседневная жизнь подпольных группировок, находящихся во власти лидеров-автократов, может быть практически без остатка подчинена служению их воле. Разумеется, политические цели группировки остаются на повестке дня, но верность этим целям неразрывно увязывается с верностью лидеру, тем более что именно он является их источником или непогрешимым интерпретатором. Так, краеугольным камнем идеологической программы перуанского «Сияющего пути» служили постулаты, сформулированные А. Гусманом, – «Учение председателя Гонсало» [14, с. 110–113]. Подчинение лидеру может обеспечиваться давлением на членов группировки. Расправы над ненадежными, предателями, внедренными информаторами – это неотъемлемый элемент жизни подпольных организаций всех разновидностей, но в авторитарных группировках поводом

для репрессий может служить даже поверхностное подозрение в нелояльности. С другой стороны, для полноты картины следует подчеркнуть, что те группировки, деспотичные лидеры которых снискали в глазах своих подчиненных репутацию «великих стратегов», «учителей» или «мыслителей», держатся не только (даже не столько) на физическом устрашении, но и на индоктринации и вполне искренней преданности (причем это может относиться как к рядовым участникам, так и к тем, кто входит в командные структуры). Именно в таких проявлениях лояльности наиболее полно ощущается лидерская харизма. Сказать, что лидеры, не прославившиеся «теоретиками», лишены харизматической притягательности и поэтому вынуждены опираться лишь на угрозы и насилие, означало бы противоречить многому из сказанного выше. И все же, не имея славы «учителя» или «теоретика», авторитарный лидер террористической группировки скорее и чаще прибегает к силовым методам. Наглядным примером может служить «Организация Абу Нидаля», периодически потрясавшаяся расправами над теми, кто вызывал подозрение у ее патологически мнительного главаря [21, с. 111].

Сочетание авторитарного и коллективного начал – возможная, но все же кажущаяся парадоксальной комбинация, способная, как показывает случай итальянских БР, стать почвой для весьма эффективной (если не стратегически, то во всяком случае тактически) антиправительственной деятельности. Влияние коллективного авторитарного руководства на повседневную деятельность группировки осуществляется посредством все тех же силы и индоктринации (в признаниях арестованных «бригадистов» постоянно звучала тема «принадлежности к коллективу», немислимости отказа от выполнения «коллективных решений» и пр. [12]). При этом авторитаризм коллективного руководства никогда не достигает тех пиковых отметок, которые наблюдаются в группировках, управляемых единолично. Он остается «приглушенным», так сказать, разделенным между членами руководящей верхушки. Кроме того, коллективно-авторитарные группировки обнаруживают большую уязвимость к расколу, чем их единолично управляемые аналоги. Фрагментированный авторитет и наличие нескольких голосов в руководстве создают предпосылки для разногласий, особенно в те моменты, когда меняются условия, в которых действует группировка, и, как следствие, начинается поиск новых методов и, возможно, даже новых стратегических целей. Именно такому расколу подверглись БР в результате выделения двух линий – «воинствующей», нацеленной на эскалацию насилия и окончательное превращение «Бригад» в изолированный «авангард революции», и «политической», ориентированной на сочетание

вооруженной борьбы с идеологической работой и, в конечном итоге, перерастание законспирированной группировки в широкое политическое движение [20, с. 95]. Находившиеся в тюрьме «бригадисты» во главе с одним из основателей «Бригад» Курчо нашли возможность в своем письме на волю поддержать «воинствующую» фракцию. Раскололось и историческое «твердое ядро» РАФ, в полном составе оказавшееся за решеткой. Идеологические дискуссии и взаимные оскорбления троих заключенных (Баадера, Энслин и Майнхоф) уже не имели никакого реального влияния на действия оставшихся на свободе боевиков. Тем не менее, этот кафкианский спектакль отчетливо показывает, что столкновение лидерских амбиций, напряжение и борьба за влияние (даже иллюзорное) остаются теми центробежными силами, которые, явно или латентно, присутствуют в авторитарно-коллективной группировке до самого ее конца.

Группировки, в повседневной динамике которых сочетаются единоличное лидерство и партисипативный уклад, представляют собой еще один по-своему парадоксальный вариант. Он отсылает к тому, что было сказано о возможных подвижках и «рокировках» в руководстве подполья, происходящих после того, как сделан «скачок в террор». Единоличного лидера, инициировавшего кампанию террористического насилия и по той или иной причине отказавшегося от попыток установить авторитарные порядки, все равно окружает своего рода «антураж» – лидеры второго звена, доверенные лица, специалисты по подготовке и проведению терактов и пр. Лидер такого типа может оставить за собой область наиболее общих идеологических вопросов и «представительские функции» (последние в том случае, если положение организации и/или личные свойства лидера не побуждают его скрываться в глубоком подполье). Яркий пример такого сосредоточения на одной из сфер деятельности при делегировании других функций руководителям меньшего калибра – это случай Ж. Хабаша, харизматичного основателя и идеолога «Народного фронта освобождения Палестины» (НФОП). Будучи лишен, как оказалось, тактических талантов, Ж. Хабаш остался теоретиком и «лицом» созданной им группировки, тогда как планирование и проведение терактов (прежде всего, авиаугонов, ставших «визитной карточкой» НФОП) было доверено державшемуся в тени В. Хаддаду [3, с. 452–477]. Аналогична ситуация бин Ладена. До 11 сентября 2001 г. и до начала «войны с террором» лидер «Аль-Каиды» оставался авторитетным координатором джихадистского подполья; человеком, «разгромившим одну из сверхдержав» (СССР в Афганистане) и «объявившим войну единственной сверхдержаве» (США в 1990-х гг.); «лицом» «глобального джихада», но при этом – отча-

сти вынужденно, отчасти добровольно – делил свои полномочия с идеологом А. аз-Завахири, тактиком и техническим организатором терактов 11 сентября 2001 г. Халид Шейхом Мохаммедом и пр. [21, с. 44].

Остается сочетание коллективного руководства и партисипативности. Может казаться, что подобная комбинация очень рискованна для террористов, поскольку грозит превращением подпольной организации в неуправляемый «дискуссионный клуб», обреченный на развал или уничтожение. Это, однако, противоречит фактам. Пример ИРА показывает, что подобное сочетание возможно даже в рамках крупных, хорошо организованных группировок. Кроме того, одним из наиболее опасных трендов современного терроризма многие эксперты считают возникновение и расширение «безлидерных» террористических сетей («безлидерного сопротивления») [18], а эти аморфные «безлидерные» сети как раз представляют собой логическое продолжение той линии, которая наметилась в организациях, совмещающих коллегиальное лидерство с партисипативной, сравнительно гибкой структурой. (Одна из первых группировок такого типа – западногерманские «Революционные ячейки», значительно уступая в известности современной ей РАФ, смогла, однако, за двадцать лет своей активности осуществить около двухсот терактов и избежать при этом масштабных арестов, подобных тем, что регулярно обескровливали «рафовцев» [16].) Несмотря на болезненную актуальность темы террористических сетей, в контексте данной статьи главный интерес представляют организации, подобные ИРА, поскольку их руководство устойчиво и полнокровно и роль его весома и системна, в отличие от тех в лучшем случае нитевидных связей, которые соединяют различные элементы организаций, близких к сетевым или уже ставших сетевыми.

ИРА, возможно, является самой изученной из всех террористических организаций. Так или иначе, доступная исследователям обильная информация о ней показывает, насколько эффективно в повседневной динамике этой «армии» сочетались коллегиальность руководства и двусторонний, партисипативный характер отношений между руководящим центром и прочими структурными элементами. Коллективное руководство прочно удерживало политическую и оперативную инициативу, не претендуя при этом на звание «идейного авангарда» (как лидеры РАФ или «Красных бригад») и тем более не строя культа, подобного тому, что окружал Гусмана или Асахару. Показательно, что один из начальников штаба ИРА (К. Маккенна), как и его предшественник, избранный на свою должность, был также и смещен с нее голосованием рядовых боевиков [11, с. 559]. Следует подчеркнуть, что подобная гибкость и извест-

ного рода «демократичность» позволяла ИРА путем планомерной перестановки кадров сравнительно легко восполнять потери в самых высоких своих эшелонах (две трети ее начальников штаба были арестованы во время исполнения своих обязанностей, но это ни разу не поставило ИРА на грань коллапса [10, с. 40]).

Необходимо отметить и то, что роль лидеров в повседневной жизни подчиненных им группировок в немалой степени определяется рядом факторов, внешних по отношению к природе самого руководства. Прежде всего, это масштаб группировки; глубина ее ухода в подполье; наличие/отсутствие «тихих гаваней» (сравнительно безопасных баз, тренировочных лагерей, укрытий) в своей стране или за ее пределами. Иными словами, речь идет о той степени рутинной близости между руководством и рядовыми боевиками, которую позволяют объективные условия существования подпольной организации. Чем безопаснее и стабильнее эти условия, тем прочнее могут стать вертикальные связи внутри группировки, тем насыщеннее персональными смыслами может быть роль ее лидера или лидеров.

Разумеется, фигура авторитарного лидера при любых обстоятельствах по определению будет отделена от рядовых боевиков значительной (если не непреодолимой) дистанцией. Некоторые из таких руководителей преднамеренно отгораживаются от своих подчиненных, не оставаясь перед самыми грубыми методами и опираясь на узкий круг избранных подручных (как, к примеру, это делал Абу Нидаль, прибегавший к репрессиям по отношению к подчиненным). Лидерам же, склонным поддерживать более доверительные отношения с обычными боевиками, сравнительно безопасная рутинная жизнь дает возможность предстать перед рядовым составом в ореоле доступности и скромности; играть на выгодном контрасте своих незаурядных лидерских качеств и бытовой неприхотливости и пр. Примером такого общения служит одиозный бин Ладен – «шейх», принимавший от новобранцев клятву в личной верности («байа») и в то же время разделявший с ними трапезу и некоторые развлечения [23, с. 165]. Наконец, даже роль авторитарного «вождя» (если он не одержим манией подозрительности, как Абу Нидаль) на почве повседневных контактов с подчиненными может наполниться дополнительным «позитивным» содержанием. В группировке авторитарного типа начальническое напутствие перед особенно опасными заданиями способно стать своего рода ритуалом; знаком высшего доверия; наградой, предшествующей самой акции (вопрос об искренности «вождя» здесь второстепенен, важно то, как оказываемые ему знаки внимания воспринимает рядовой боевик).

Однако рутинное общение с подчиненными – это роскошь, которую даже при желании может позволить себе далеко не каждый руководитель подпольной организации. Гораздо чаще перед лидерами террористов встает дилемма, всесторонне рассмотренная Дж. Шапиро: с одной стороны, необходимость регулярного управления группировкой, с другой – невозможность исполнять свои командирские функции (передавать информацию, встречаться с подчиненными, изучать объекты планируемых атак и пр.), не подвергая при этом себя и организацию в целом риску обнаружения, ареста или уничтожения [17]. Деятельность большинства террористических группировок и их лидеров представляет собой лавирование между двух «рогов» этой дилеммы.

На очереди вопрос о роли лидеров террористического подполья в дерадикализации подчиненных им группировок и их переходе к легальным методам политической борьбы. Во вступительной части этот вопрос был конкретизирован так: «Кем в данном контексте оказываются лидеры – инициаторами изменений, их противниками, пассивными объектами политических процессов?» Второй из этих вариантов следует отбросить сразу: смена курса антиправительственной организации невозможна без санкции и прямого участия ее руководящего звена. Можно допустить, что дерадикализации террористического подполья предшествует обновление его руководства, но, так или иначе, в старом или новом обличье, это руководство должно включиться в политический диалог с властями. Дать четкий ответ относительно двух оставшихся ролей сложнее. Нет ни одного примера того, как террористические группировки добровольно, без всякого внешнего давления отказывались бы от своих насильственных приемов. Одной из обязательных предпосылок возвращения боевиков в легальное поле (в тех редких случаях, когда это в принципе возможно) является нанесение им серьезного ущерба и демонстрация тупиковости изначально избранного ими пути. Таким образом, в известной степени лидеры дерадикализирующихся группировок могут рассматриваться как «объекты» правительственных антитеррористических усилий. В то же время нельзя говорить об их полной пассивности. Они не только реагируют на действия противоположной стороны, но и, в свою очередь, объявляют прекращение огня, иницируют переговоры, выдвигают предложения. В конце концов, оказываемое правительством давление – это лишь предпосылка политического компромисса, а не средство, автоматически усаживающее боевиков за стол переговоров. Необходимой встречной предпосылкой политического компромисса по определению является «добрая воля» руководителей подполья.

Органичным продолжением этих рассуждений становится вопрос о том, можно ли говорить о большей или меньшей «предрасположенности» к прекращению насилия определенных разновидностей лидеров боевиков. Здесь перед исследователем встает еще один парадокс. Может казаться, что и с политической, и с управленческой, и с чисто психологической точек зрения наиболее вероятным (и удобным) переговорщиком и участником компромисса является единственный авторитарный лидер, пользующийся безграничным авторитетом у подчиненных (и/или жестко контролирующей их), самостоятельно принимающий решения и, следовательно, свободный от необходимости маневрировать внутри группировки и преодолевать разногласия, неизбежные в контексте смены политического курса. Однако важно помнить о том, что власть и авторитет подобного лидера могут оставаться безусловными лишь в определенных границах. Опыт показывает: авторитарные лидеры – это, как правило, носители наиболее радикальных идей и авторы наиболее категоричных требований. Любое смягчение позиций грозит им утратой того почти гипнотического влияния, которым они пользуются как «несгибаемые борцы». Прежде всего, потому, что компромисс после многолетней борьбы не на жизнь, а на смерть будет означать, что «безупречный лидер» не смог привести свою организацию к победе. Наконец, бескомпромиссность и жесткость в подобном случае отнюдь не являются «игрой на публику». Определенные задатки, многолетнее напряжение подпольной жизни, почитание со стороны подчиненных – все это консервирует радикальные взгляды авторитарных лидеров, подкармливает их заикленность на очень узком наборе целей и методов. В таком свете авторитарный лидер, кажущийся свободным в выборе стратегии и тактики, предстает, напротив, как фигура, политическая маневренность которой крайне ограничена рамками одной роли.

Напротив, коллективное руководство или единичные лидеры, открытые для коллегиального соучастия в управлении группировкой, обнаруживают сравнительно большую гибкость в сближении с противником. Это не отменяет сказанного о маловероятности такого сближения. Не следует забывать о неповиновении руководителям, «предавшим общее дело», внутригрупповых междоусобицах, расколах и попытках «непримиримых» сорвать начавшееся сближение путем провокационных актов насилия. (Яркий пример – раскол ИРА на почве участия ее руководства в многосторонних англо-ирландских переговорах, закончившихся подписанием в Белфастского соглашения 1998 г.) Но какими бы незначительными ни были шансы на бесповоротное возвращение террористов в область законной политики, реализация

этих шансов наиболее вероятна в плоскости коллегиально управляемых, сравнительно гибких партисипативных организаций, руководство которых не зажато в нише своей «непогрешимости», а рядовой состав может быть привычен к полицентричности и периодическим сменам курса, отражающим внутригрупповую борьбу мнений.

Если учесть, что действия террористических группировок неоднократно становились причиной масштабных трагедий и серьезных внутривнутриполитических и международных конфликтов, уподобление вопроса о роли лидеров боевиков вопросу о роли личности в истории не кажется патетическим преувеличением. И выводы, к которым приводит даже предварительный, абрисный анализ поднятой здесь проблемы, во многом созвучны утверждениям, знакомым по давней дискуссии о месте индивида в исторических процессах.

Лидеры террористов не могут быть названы безусловно и неизменно ключевым фактором динамики подчиненных им группировок. Генезис и последующая активность террористического подполья в значительной (а нередко и в решающей) степени определяются объективными условиями протекания конфликта (демографический состав участников противостояния, наличие/отсутствие третьих сторон, история конфликта, коллективная память враждующих лагерей и т.п.) – условиями, полностью или в значительной мере неподвластными даже влиятельным руководителям крупных подпольных формирований. Отпечаток внешних факторов может лежать на конфигурации самого руководства террористического подполья.

В то же время руководящее звено террористических организаций – далеко не пассивный слепок внешних обстоятельств. Роль, которую оно играет в динамике своих группировок, подобнапризме, собирающей, соединяющей и преломляющей объективные и субъективные импульсы. При этом чем дальше исследователь отходит от стадии становления подпольных организаций, чем глубже он погружается в повседневную, рутинную деятельность этих организаций, тем острее и устойчивее становится влияние руководства подполья, тем теснее становится связь между его природой, с одной стороны, и динамикой террористической деятельности – с другой.

Изучение вышеобозначенных проблем не преподнесет никаких ключей от легкой победы над террористами. Даже будучи обезглавленными, многие группировки продолжали свою деятельность, более того, активизировали ее, стремясь освободить своих арестованных лидеров или отомстить за убитых. Лидеры террористов – это не «терроризм сам по себе», и ошибкой будет персонализировать противодействие террористической угрозе. Вместе с тем, как показывает статья, изучение руководящего звена террористических формиро-

ваний позволяет отчетливее представлять себе, как радикализируются определенные элементы оппозиционных кругов; как строятся отношения в среде тех, кто в противодействии властям избрал методы террора; как принимаются решения в террористическом подполье; чем может подпитываться его «боевой дух»; и, наконец, чем мотивируются/ограничиваются замыслы и действия лидеров террористических формирований. Не будучи ключом к скорой победе над изменчивым и весьма опасным врагом, дальнейшее изучение обозначенных проблем, безусловно, увеличивает шансы на успех в борьбе с ним.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Типы господства / М. Вебер // Библиотека «Гумер» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/veber/tip_gosp.php.
2. Aust S. Baader-Meinhof: The Inside Story of the RAF / S. Aust. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 457 p.
3. Boot M. Invisible Armies: An Epic History of Guerrilla Warfare from Ancient Times to the Present / M. Boot. – New York : Liveright Publishing Corporation, 2013. – 750 p.
4. Cronin A. How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns / A. Cronin. – Princeton : Princeton University Press, 2009. – 336 p.
5. Cronin A. ISIS is Not a Terrorist Group / A. Cronin // Foreign Policy. – 2015. – March/April Issue. – [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/isis-not-terrorist-group>. – Title from Screen. – Date of Access: August 16, 2017.
6. De La Pedraja Toman R. Wars of Latin America, 1948–1982: The Rise of the Guerrillas / R. De La Pedraja Toman. – Jefferson : McFarland and Company, 2013. – 363 p.
7. ISIS Financing. – Paris : Center for the Analysis of Terrorism, 2016. – 31 p.
8. Jenkins B. International Terrorism: A New Kind of Warfare / B. Jenkins. – Santa Monica : The Rand Corporation, 1974. – 16 p.
9. Jordan J. When Heads Roll: Assessing the Effectiveness of Leadership Decapitation / J. Jordan // Security Studies. – 2009. – Issue 18. – P. 719–755.
10. Perseverance of Terrorism: Focus on the Leaders / [M. Milosevic, K. Rekawek, A. Maskaliunaite, K. Libront]. – Amsterdam : IOS Press, 2013. – 147 p.
11. Moloney E. A Secret History of the IRA / E. Moloney. – New York : W.W. Norton and Company Ltd., 2003. – 600 p.
12. Orsini A. Anatomy of the Red Brigades: The Religious Mind-Set of Modern Terrorists / A. Orsini. – Ithaca : Cornell University Press, 2009. – 317 p.
13. Price B. Targeting Top Terrorists: How Leadership Decapitation Contributes to Counterterrorism / B. Price // International Security. – 2012. – Issue 4. – P. 9–46.
14. Inside Terrorist Organizations / [D. Rapoport, M. Crenshaw, R. Crelinsten, D. Schiller]. – London : Frank Cass, 2001. – 273 p.
15. Rapoport D. The Four Waves of Rebel Terror / D. Rapoport // Anthropoetics. – Spring/Summer 2002. – 14 p. – [Electronic resource]. – Access mode : URL: <https://wrlidrels.org/wp-content/uploads/2016/02/Rapoport-Four-Waves-of-Terror.pdf>. – Title from Screen. – Date of Access: 16 August 2017.
16. Revolutionary Cells // Mapping Terrorist Organizations. – Updated 5 January 2013. – [Electronic resource]. – Access mode : URL: <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/353>. – Title from Screen. – Date of Access: 16 August 2017.
17. Shapiro J. The Terrorist's Dilemma: Managing Violent Covert Organizations / J. Shapiro. – Princeton : Princeton University Press, 2013. – 335 p.
18. Simon J. Lone Wolf Terrorism: Understanding the Growing Threat / J. Simon. – Amherst : Prometheus Books, 2013. – 335 p.
19. Sullivan P. Kerry: ISIS Poses “threat to the entire world” / P. Sullivan // The Hill. – 2014. – 26 September. – [Electronic resource]. – Access mode : URL: <http://thehill.com/policy/international/218999-kerry-isis-poses-threat-to-the-entire-world..> – Title from Screen. – Date of Access: 16 August 2017.
20. Sundquist V. Political Terrorism: An Historical Case Study of the Italian Red Brigades / V. Sundquist // Journal of Strategic Security. – 2010. – Issue 3. – P. 55–63.
21. The War on Terror Encyclopedia: From the Rise of Al Qaeda to 9/11 and Beyond. – Santa Barbara : ABC Clio, 2014. – 493 p.
22. U.S. Grand Strategy: Al-Qaeda and ISIS: Existential Threat to the U.S. and Europe. – Washington : Institute for the Study of War, 2016. – 38 p.
23. Wright L. The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11 / L. Wright. – New York : Alfred Knopf, 2006. – 540 p.

Рижук О.М.

Інформаційні та гібридні війни в глобальному інформаційному суспільстві

Стаття наводить ряд визначень провідних науковців щодо поняття «інформаційна війна». Вказано, що на офіційному міжнародному рівні спостерігається відсутність єдиного підходу до цього явища, що веде до систематичного непорозуміння між представниками різних країн. Також акцент робиться на тому, що інформаційна війна є складовою частиною гібридної війни. Зазначено, що провідні країни світу мають дуже потужні види зброї, які роблять її використання небезпечним як для самого агресора, так і для усього світу. Для перемоги у гібридній війні не лише агресор повинен мати стійку державну владу, бути міцним економічно, морально і психологічно, але й в об'єкта агресії держава має бути нестійкою, існувати криза у суспільстві та проблеми в економіці. Така ситуація спостерігалася під час активної фази гібридної війни Росії проти України. Стаття аналізує поняття «гібридна війна» та вказує на характерні дії Росії проти України під час активної фази гібридного протистояння.

Ключові слова: інформаційна війна, гібридна війна, глобалізація, інформаційне суспільство, інформаційна безпека.

В статье рассмотрены определения ведущих ученых относительно понятия «информационная война». Указано, что на официальном международном уровне наблюдается отсутствие единого общепринятого подхода к этому определению, поэтому такая ситуация порождает состояние неопределенности между представителями разных стран. Также акцент делается на том, что информационная война является составной частью гибридной войны. Указано, что ведущие страны мира имеют такие виды оружия, использование которых может составлять опасность не только для самого агрессора, но и для всего мира. Для победы

в гибридной войне не только агрессор должен иметь устойчивую государственную власть, быть стабильным экономически, морально и психологически, но и у объекта агрессии государственная власть должна быть неустойчивой, существовать кризис в обществе и проблемы в экономике.

Такая ситуация имела место во время активной фазы гибридной войны России против Украины. В данной статье также анализируются определения «гибридная война» и указываются характерные действия России против Украины во время активной фазы гибридного протистояния. **Ключевые слова:** информационная война, гибридная война, глобализация, информационная безопасность, информационное общество.

The article gives a list of "information war" definitions by leading scientists and researchers. Emphasized is that single terminology is absent at the international level. It makes mutual understanding harder among representatives (investigators) from different countries. Attention is drawn to the fact that information war is a part of hybrid war. Stated that in the modern world there are powerful kinds of weapons (including weapons of mass destruction) which make classic wars very dangerous for both aggressor and the whole world. To win a victory in a hybrid war, the aggressor must be stronger not only morally, psychologically and economically but also state power of the object of aggression must be weak. There should be a split in a society and problems in economy. That is the situation that took place during the active phase of Russia's hybrid war against Ukraine. Analysed in the article is the "hybrid war" concept. Pointed out are Russia's actions towards Ukraine during the active phase of hybrid conflict.

Key words: information war, hybrid war, globalization, information society, information security.

УДК 327.88:[323.266:316.658](100)(045)

Рижук О.М.,
здобувач кафедри
суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

В індустріальному суспільстві конкурентоздатність держави, її військовий потенціал визначалися можливостями створювати важку зброю, транспортувати її та витримувати економічне навантаження. Інформаційне суспільство визначає військову конкурентоздатність держави її можливостями працювати з інформацією, а саме: обробляти та адаптувати до військових потреб інформаційні потоки, які впливають на майбутній перебіг бойових дій.

Військове протистояння між Російською Федерацією та Україною дедалі більше має формат інформаційного конфлікту. Нові цінності та можливості постіндустріального суспільства, яке формується і на пострадянську просторі, визначили особливості дій Росії з метою впливу на Україну.

У наш час тематика інформаційної та гібридної війни є надзвичайно актуальною. Вітчизняними дослідниками, які приділяють увагу інформацій-

ним та гібридним війнам, є: П. Жарков, Р. Калюжний, Є. Магда, Г. Почепцов та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити інформаційні війни, які набувають дедалі більшого поширення в сучасному інформаційному світі; відобразити зв'язок між інформаційними та гібридними війнами; проаналізувати причини виникнення такого явища, як «гібридна війна», та пояснити її надзвичайну популярність за сучасних умов серед певних країн, які хочуть досягнути своїх політичних цілей за рахунок інших країн.

Сучасні та майбутні війни характеризуються такими формами та способами ведення збройного протистояння [2, с. 20]:

1) через забезпечення армій новітніми засобами боротьби, які дають змогу вести неконтактні (дистанційні) бойові дії, зростає значення неядерного стримування супротивника;

2) широке використання сил швидкого реагування, аеромобільних військ та військ спеціального призначення дає змогу пришвидшити рівень динамічності військових та підвищити їх маневреність;

3) збільшення масштабів збройного протистояння, розширення території бойових дій із землі до води та повітря, заглиблення під воду та підняття до космічного протру;

4) можливості електронного та вогневого ураження передових військових, тилової інфраструктури, економіки та допоміжних комунікацій одночасно на усій території супротивника;

5) використання новітніх інформаційних технологій у протиборстві з супротивником;

6) проведення заходів по боротьбі з міжнародним тероризмом, де необхідно створювати спеціальні сили для проведення антитерористичних на миротворчих заходів.

Цей перелік має умовний характер, але разом із тим вказує на важливість цих тенденцій. Ці характеристики залежні від конкретних особливостей держав [2, с. 20].

Значний складник щодо переваги в інформаційній війні полягає у контролі над інформаційними потоками, а також діяльності з використання інформації у вигляді зброї, тобто для ведення бойових дій. Для сучасної держави інформація, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології, що разом становлять інформаційний простір, перетворюються на головний стратегічний ресурс країни.

Як свідчать історичні факти, інформаційні конфлікти між країнами відбувалися постійно, але відрізнялися різним ступенем конфліктності та їх системністю. Якщо проникнення до інформаційного простору іншої держави сплановано та організовано на державному рівні, це носить назву інформаційної війни.

Поведінка основних суб'єктів всередині країни може змінюватися навіть від звичайного спостереження за інформаційним простором іншої держави. Таким прикладом слугує Росія, яка розгорнула ряд інформаційних війн із пострадянськими країнами. Об'єктами інформаційної агресії Росії були Латвія, Естонія, Грузія, Молдова та Україна.

Взагалі пострадянський простір став ареною своєрідної «холодної війни». Це виникло з тієї причини, що кожна країна має власні економічні, політичні та військові погляди на свій розвиток, але разом із тим вони створюють конкуренцію іншим країнам.

Розглядаючи пострадянський простір як територію своїх інтересів, Росія намагається вийти на етап реалізації власної глобальної мети. Як доводять різні дослідники, Росія не може існувати без глобальної мети.

Україна ж протягом останніх років виявилася неспроможною побудувати власну модель реальності, сформувати власну точку зору, а через це держава постійно перебувала між прозахідними та проросійськими інтересами. З метою ефективного аналізу явища «інформаційна війна» необхідно зрозуміти, що воно саме собою являє, тобто зрозуміти його визначення.

Американські спецслужби були першими, хто увів своє визначення терміна «інформаційна війна». Інформаційною війною вони вважали війну в інформаційному просторі [8].

У «Дослідженні по інформаційним операціям» [6] під інформаційною війною розуміються інформаційні операції, де уточнюється, що це є конфліктом, в якому критично та стратегічно важливим ресурсом є інформація, яку необхідно освоювати або знищувати. Термін «інформаційні операції» дає змогу дослідити роль і місце інформаційного протиборства більше, ніж термін «інформаційна війна».

Офіційні та неофіційні джерела давали різні визначення терміну «інформаційна війна». Є. Денінг у своїй роботі «Інформаційна війна та безпека» [5] вважає, що під інформаційною війною розуміється сукупність операцій, які мають на меті експлуатацію інформаційних ресурсів або вже перейшли до неї.

Дж. Стайн у своїй роботі визначав інформаційну війну як заходи із застосування інформації, яку держава використовує для досягнення своєї реальної мети [9].

Американський теоретик М. Лібіціні у роботі «Що таке інформаційна війна» у 1995 р. навів 7 різновидів інформаційних війн [4]:

- 1) захоплення командно-контрольних пунктів внаслідок військового протистояння;
- 2) боротьба розвідки та контррозвідки;
- 3) боротьба в електронній сфері;
- 4) проведення операцій психологічного змісту;
- 5) організація систематичних та стихійних хакерських атак на інформаційні засоби;
- 6) проведення інформаційно-економічних війн із метою оволодіння інформацією та отримання контролю над торгівлею інформаційними продуктами – ці дані необхідні для отримання переваги над конкурентами;
- 7) проведення кібернетичних війн у віртуальному просторі.

У сучасному світі під інформаційною війною розуміється інтенсивне використання комп'ютерної техніки, електронних засобів комунікацій, психологічних методів, які, впливаючи на людську свідомість, можуть змінити хід думок, допомогти змінити рішення супротивника, одночасно захищаючи свою власну територію [4].

Оскільки на міжнародному рівні відсутній єдиний термінологічний апарат щодо вказаної про-

блематики, це ускладнює взаєморозуміння між представниками різних країн та веде до термінологічної плутанини в описі різних явищ чи подій [3].

Заради досягнення власних цілей провідні держави світу намагаються розробляти та застосовувати нові форми і методи боротьби. Про це говорить уся вищезазначена інформація. Класичні методи ведення боротьби в сучасному світі змінюються, а їм на зміну приходять так звані «гібридні війни», які тісно пов'язані з інформаційними засобами. Коло об'єктів, яких можуть охопити гібридні конфлікти, надзвичайно широке. Одні можуть спостерігатися у політиці, економіці, соціальній та інформаційній сферах та мати прихований характер. Армія за такої ситуації залучається в невеликій кількості та переважно з використанням спеціально-підготовлених військ, які розуміються на цьому напрямі боротьби. Такий підхід має на меті не фізичне знищення супротивника в межах масштабної війни, а проведення заходів, які можуть дезінформувати супротивника, призвести до зміни його керівництва, включити до сфери свого впливу.

Найхарактернішими ознаками «гібридних війн» є:

- боротьба в інформаційному полі;
- проведення заходів політичного та економічного тиску при юридичному збереженні відносин між обома країнами;
- проведення пропагандистських заходів із використанням «брудних» інформаційних технологій;
- початок агресивних дій без офіційного оголошення війни;
- використання мирного населення як криття під час проведення операцій;
- відмова від участі у конфлікті на офіційному рівні.

З метою врахування усіх основних аспектів воєнного конфлікту військова теорія використовує цілу низку критеріїв за якими можна визначити типи воєнних конфліктів. Якщо поділити конфлікти на типи, критеріями будуть ступінь охоплення дійсності, сфера їх дії, типи сторін, які є учасниками конфлікту, їх соціально-політичний устрій, соціально-політичні відносини, структура їх організації та рівень експлуатації тощо. Оскільки у воєнному конфлікті присутні різні його елементи, це говорить про велике різноманіття форм їх існування. В їх основі лежить комбінація трьох моделей війн – формальних, неформальних та війн «сірої зони». Формальним військовим протистоянням вважається військове зіткнення збройних сил двох і більше держав. Воно, як правило, оголошується офіційним (формальним) актом оголошення війни. До неформальних війн належать збройні протистояння, де учасниками конфлікту є недержавні утворення. Явище «сіра зона» виникло у зв'язку

з новими загрозами, які стали актуальними після холодної війни. Сірою зоною прийнято вважати комбінацію війни та військових дій у поєднанні з організованою злочинністю. Прикладами можуть бути війна у Чечні на території Російської Федерації, війна у Сирії з угрупованнями ІДІЛ тощо. Формальні війни характеризуються традиційними і нетрадиційними формами. Традиційними формами війни вважаються воєнні дії однієї держави, що здійснюються за допомогою регулярних збройних сил. Це контактні війни, які розробляють та впроваджують нові способи і засоби збройної боротьби. Новітні інформаційні технології дають змогу із традиційних війн виокремлювати мережеві та мережевоцентричні форми війн [2, с. 20].

Ф. Хоффман, який є одним з авторів концепції «гібридної війни» та консультантом Міністерства ВМФ США вказує на певні специфічні форми війни, якими характеризується кожна епоха. Це несе за собою нові термінологічні підходи. У військовій сфері, як зазначає Ф. Хоффман, сучасному світу притаманні процеси гібридизації, тобто відбувається перетворення традиційних форм війни з організованою злочинністю, тероризмом та іррегулярними формуваннями [7, с. 34–39]. Саме тому сучасні військові конфлікти необхідно називати «гібридною війною». Це допоможе охарактеризувати їх реальність. Цей термін відображає усю суть змін, що відбуваються у сучасних війнах.

Через це необхідно провести аналіз безпосередніх причин виникнення явища «гібридна війна» та пояснити, чому саме гібридні воєнні конфлікти набувають великої популярності у наш час для досягнення політичних цілей окремими країнами.

Щодо явища «гібридна війна» немає однозначного трактування, оскільки дослідження по ній тривають, але ми можемо виділити найбільш поширені приклади визначення гібридної війни [1, с. 22–39]:

- 1) поєднання звичайної, малої та кібервійни в єдину стратегію;
- 2) атака, яка передбачає використання усього арсеналу ядерної, біологічної та хімічної зброї, а також інформаційних засобів, залежно від масштабів протистояння;
- 3) один із видів війни, що ґрунтується на сучасних технологічних засобах та методах мобілізації;
- 4) метод асиметричного протистояння, що взаємодіє з трьома факторами і населенням конфліктної зони, тиловим населенням та міжнародною спільнотою;
- 5) комбінація дій ворога, з використанням дозволеної зброї, партизанських методів, тероризму, для досягнення політичних цілей.

З огляду на вищевикладене, гібридну війну можна охарактеризувати як сукупність заздалегідь підготованих і реалізованих дій, які націлені на досягнення стратегічної мети однієї держави

стосовно іншої та мають економічний, військовий, дипломатичний та інформаційних характер. Складовими частинами гібридної війни вважаються традиційні і нестандартні загрози, терористичні дії, що мають підривний характер, новітні та нешаблонні технології, які забезпечують перевагу над супротивником у військовій силі.

Оскільки гібридна війна не є війною у класичному розумінні цього слова, окрім протистояння на полі бойових дій, вона включає в себе економічні, психологічні, духовні складники протистояння та партизанщину. Залежно від розвитку суспільства визначаються і всі відношення цих компонентів у конфлікті.

Новітні технології у гібридних війнах працюють на межі своїх можливостей, постійно вдосконалюються, намагаючись обігнати конкурентів за перевагами. Саме ці технології надають перевагу гібридним збройним силам над традиційними. Гібридна війна стирає уявлення про традиційні війни.

Поняття «гібридна війна» може розглядатися у двох площинах: загальній та військовій. Загальна площина визначає гібридну війну як крайній ступінь конфліктів, які виникають лише між державами. Ці протиріччя можуть бути вирішені не лише воєнними методами, але й з використанням економічних та інформаційних підходів. Із розвитком демократії та вдосконаленням суспільних трансформацій, важливого значення набувають поняття справедливої та несправедливої війни. Усі держави, демократичні чи квазідемократичні, намагаються виставити себе учасниками справедливої війни перед своїми населенням та перед світовою спільнотою.

Сучасне міжнародне право створило ряд обмежень щодо методів, форм та порядку ведення сучасних війн. Для того щоб безболісно для власної держави застосовувати відкриту зброю проти іншої держави, потрібні потужні інформаційні переконання, які б виправдовували керівництво країни перед власним населенням, оскільки воєнні дії спричиняють великі людські жертви, тому перш, ніж почати воєнні дії, керівництво країни має заручитися підтримкою власних людей. Бажано знайти шляхи впливу і на населення супротивника, щоб заручитися і його підтримкою та мінімізувати опір. Це один із прикладів проведення гібридної війни, де агресивна політика держави підтримується власним населенням та забезпечується підтримка активного населення країни-жертви.

Винайдення потужних видів зброї, в тому числі і ядерної, перетворює класичні війни на небезпечні не лише для країни-жертви, але й для самого агресора. Традиційні воєнні дії призводять до руйнації інфраструктури, промислових об'єктів, значних людських жертв, появи біженців тощо. На країну-агресора можуть бути накладені міжнародні санкції, що похитне її положення на міжнародній

арені та завдасть проблем економічним зв'язкам. Тому, за сучасних умов, країні-агресору ефективніше встановити свій контроль над об'єктом агресії шляхом інтеграційних, політичних, економічних та безпекових систем, не завдаючи великих збитків.

Ще однією з умов, яка необхідна країні для впевненого розв'язування гібридної війни, є наявність сильної та дієвої влади, яка може згуртувати громадян навколо національної ідеї незважаючи на існуючі проблеми

Разом із тим гібридна війна може мати успіх через слабкість влади в об'єкті агресії, розколу у суспільстві, кризи в економіці, зниження рівня обороноздатності силових структур. У такому стані була Україна під час відкритої агресії з боку Росії. На той час практично усі сфери суспільного життя в Україні перебували в стані кризи – економіка, політика, культура. Висока залежність зовнішніх ринків збуту від Росії та відсутність інших шляхів постачання ресурсів поставили під загрозу українську державність. Російська пропаганда нав'язувала проблему дискримінації російського населення в Україні.

Гібридні війни, що стали поширеними у ХХІ ст. вимагають свого теоретико-методологічного осмислення. Необхідний досвід усієї світової наукової думки з метою вироблення методів ефективного протистояння гібридним загрозам. Під час дослідження гібридних небезпек мають братися до уваги не лише військові методи боротьби, а й політичні, культурні, економічні і геополітичні підходи. Будучи міцною політично, економічно і духовно, держава не завжди може потрапити під інформаційну пропаганду іншої країни. Політичні кризи, які можуть виникнути через неефективність державної влади, непорядність державних керівників, нестабільність політичної системи полегшують зовнішній інформаційний вплив інших держав та можуть призвести до інформаційних протистоянь зовнішнього та внутрішнього характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арзуманян Р.В. Определение войны 21 века. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических исследований Армейского военного колледжа, 6–8 апреля 2010 г. / Р.В. Арзуманян. – Ереван, 2010. – С. 22–39.
2. Василенко О.В. Основні світові тенденції розвитку озброєння та військової техніки для ведення війн у майбутньому / О.В. Василенко // Наука і оборона. – 2009. – № 4. – С. 18–22.
3. Деркаченко Я. Эволюция понятия «Информационная война», 2006р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psyfactor.org/psyops/infowar46.htm>.
4. Information operation Roadmap [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsarchive.gwu.edu>.
5. Information warfare and security by Dorothy E. // Denning Addison-Wesley. – 1998. – December.

6. Joint Publication 3-13 / Information operations/ November 1998 Incorporating change 120 November 140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dtic.mil>.

7. Hoffman Frank G. Hybrid warfare and challenges / F. G. Hoffman // Joint Force Quarterly (JFQ). – 2009. – Issue 52, Forth Quarter. – P. 34–39.

8. Strategic information warfare: a new face of war / Roger C. Molander, Andrew S. Riddle, Peter A. Wilson [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rang.org>.

9. The future of Information Warfare / Defining [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.airpower.maxwell.of.milles>.

Садикова Є.О.

Місцеве самоврядування в сучасній Україні: деякі аспекти трансформаційних процесів

У статті аналізуються процеси територіального розвитку, питання повноважень представницьких органів влади на рівні району та області, проблеми та перспективи реформування системи місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, трансформаційні процеси, децентралізація, представницькі органи влади.

стемы местного самоуправления в Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление, трансформационные процессы, децентрализация, представительские органы власти.

The article analyzes the processes of territorial development, the issues of powers of representative authorities at the level of the region and the region, problems and prospects for local self-government in Ukraine.

Key words: local government, transformation processes, decentralization, representative authorities.

УДК 352.07

Садикова Є.О.,
асистент кафедри політичних наук
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

В статье анализируются процессы территориального развития, вопросы полномочий представительских органов власти на уровне района и области, проблемы и перспективы реформирования си-

Розвиток місцевої демократії в Україні передбачає всебічне впровадження в життя інституту представництва як її невід'ємної ознаки та розвиток системи місцевого самоврядування як сфери реалізації місцевої демократії сучасного зразка.

Існують два основних підходи до тлумачення поняття «система місцевого самоврядування». Перший із них, правовий, ґрунтується на ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», за нормами якої до системи місцевого самоврядування в Україні входять: територіальна громада; сільська, селищна, міська рада; сільський, селищний, міський голова; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні і обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

У містах із районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради можуть утворюватись районні в місті ради.

Другий підхід, який є більш вживаним у політичній теорії, викладений у працях сучасних учених, зокрема В.В. Мамотової: «Система місцевого самоврядування (англ. system of local self-government) – впорядкована сукупність організаційних форм, інститутів місцевої демократії, зв'язків між ними та процесів, через які здійснюються функції місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення, а також людський, правовий, матеріальний та фінансовий (потенціал), необхідний для їх реалізації» [1, с. 342].

В.В. Мамонова уточнює: «Система місцевого самоврядування є складовою частиною публічного управління в державі поряд із системою державного управління. За своєю природою <...> є децентралізованим компонентом системи публічного управління, виступає організаційно-політичною структурою із забезпечення життєдіяльності населення відповідно до державних стандартів» [2, с. 342]. Цю думку поділяє також О.С. Ігнатенко,

який, зокрема, зазначає: «Однією з характерних особливостей місцевого самоврядування є те, що воно діє як певна система або той організаційно-правовий механізм, завдяки якому територіальні громади безпосередньо і через органи місцевого самоврядування здійснюють функції і повноваження місцевого самоврядування» [3].

Згідно з чинним законодавством, носієм права на місцеве самоврядування в Україні виступає територіальна громада. Під територіальною громадою варто розуміти жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або ж добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Основною проблемою місцевого самоврядування, пов'язаною зі статусом територіальної громади, є невідповідність її потенційних функцій як суб'єкта місцевого самоврядування реальному дифузійному стану вітчизняних громад, які являють собою неконсолідовану сукупність мешканців.

У сучасній науці немає цілісної, розвиненої теорії розвитку територіальної громади. Реформування у сфері місцевого самоврядування може давати потужний поштовх прискоренню розвитку суспільства загалом. Можна навести для прикладу досвід реформи самоврядування в Польщі, здійсненої урядом Т. Мазовецького на початку 1990-х рр. Ось що писав про її наслідки відомий польський публіцист С. Братковський: «Місцеве самоврядування, надаючи самостійність змінам, вивільнило динамізм та енергію, якої ніхто не сподівався. Малі містечка, тепер чисті й освітлені, змінювали свій вигляд із місяця в місяць; уже за рік Польща стала іншою країною» [4, с. 35].

Територіальна громада в Україні є базовим суспільствоутворювальним елементом, основним стрижнем місцевого самоврядування. Від її якісних характеристик, дієвості, здатності вирішувати

питання місцевого значення залежить загальний поступ суспільства, держави [5]. Але законодавчо закріплене в Конституції України право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України у більшості територіальних громад залишається нереалізованим.

Територіальні громади в Україні досить подрібнені, практично не мають власних можливостей розвитку, відбуваються старіння населення і зменшення його чисельності. Але водночас (якщо брати сільську територіальну громаду) при зменшенні чисельності сільського населення з 1991 по 2014 рр. на 2,5 млн осіб та кількості сіл на 348 одиниць збільшилася кількість сільських рад на 1 067 одиниць. Із 12 000 наявних територіальних громад понад половина мають чисельність жителів менше ніж 3 000 осіб.

У більшості з них не утворено виконавчих органів місцевих рад, як це передбачено чинним законодавством. У таких територіальних громадах немає бюджетних установ, комунальних підприємств тощо. Тому місцева рада такої територіальної громади фактично не може реалізовувати надані їй законом повноваження. Також лише 30% територіальних громад в Україні фінансово самодостатні, а 70% отримують дотації з держказни [6].

Варто зазначити, що правовий статус представницького органу місцевого самоврядування в Україні (ради) полягає в тому, що цей виборний орган територіальної громади є одним з основних елементів місцевого самоврядування, який має власну, визначену ним самим структуру і який порівняно самостійно здійснює надані йому законом повноваження на підставі функціонального розмежування їх між територіальною громадою й органами, які він утворює.

Важливим і не повною мірою використовуваним потенціалом місцевого розвитку, елементом системи місцевого самоврядування є органи самоорганізації населення (ОСН). Їх формування та функціонування регулюються Законом України «Про органи самоорганізації населення», окремі положення якого нині потребують змін. Зокрема, організаційно зайвою видається вимога щодо проведення так званих других або повторних зборів громадян, необхідних при утворенні ОСН; чинне законодавство не прописує прямої заборони для ОСН здійснювати господарську діяльність із метою одержання прибутку, що може спровокувати відмивання коштів із місцевого бюджету; не визначеними залишаються питання розподілу майна/коштів після припинення функціонування ОСН тощо. Водночас видається доцільним закріплення на рівні законодавства інноваційних форм взаємодії місцевих рад і ОСН, представлених серед краєвих муніципальних практик України.

Асоціації органів місцевого самоврядування відіграють значну роль у процесах територіального розвитку системи місцевого самоврядування [2, с. 222]. Їх діяльність, як відомо, регулюється окремим Законом України «Про асоціації органів місцевого самоврядування». Зважаючи на динамічний розвиток суспільства, варто перенести з наукової площини у законодавче поле визнання їх значущої ролі для функціонування системи місцевого самоврядування в Україні і закріпити цей крок, внівши зміни до ст. 5 базового Закону, додавши до переліку елементів системи місцевого самоврядування в Україні.

Отже, система місцевого самоврядування є досить розгалуженою, що визначає вимогу системності для очікуваних реформ.

Ключовим інструментом для успішної трансформації вітчизняної системи місцевого самоврядування має бути науковий та інституційний супровід реформ. Адже для підвищення ефективності функціонування системи місцевого самоврядування видається необхідним забезпечення збалансованості функцій шляхом утворення на регіональному рівні повноцінних виконавчих органів районних і обласних рад та модернізації окремих елементів і розширення їх переліку завдяки інституційним формам, що на практиці довели свою дієвість.

Виклики, які постали перед Україною в 2014 р., значною мірою зумовлені тим, що в державі за роки незалежності не вдалося сформувати сильне місцеве самоврядування, яке б ефективно вирішувало питання місцевого значення, забезпечивши тим самим поліпшення умов життя українців та звільнивши органи центральної влади від невластивих їм функцій. Хоча потреба в реформуванні місцевого самоврядування обговорювалася в державі на усіх рівнях протягом майже всіх років існування української державності, спроби його здійснити досі не були успішними. Сьогодні децентралізація – це вже не просто бажання поліпшити публічне управління, а необхідна передумова виходу з політичної кризи, яка склалася в Україні.

Водночас, щоб відповідні зміни заклали надійний конституційно-правовий фундамент для ефективного функціонування місцевого самоврядування, необхідно вирішити та узгодити між собою низку методологічних завдань і, як результат, чітко визначити:

- базові поняття, парадигми і теорії місцевого самоврядування, що слугуватимуть основою для вибору та правового закріплення моделі його здійснення в Україні;

- суб'єктів місцевого самоврядування (органи публічної влади, організації тощо), функції і завдання, які вони мають реалізовувати;

- скільки та які саме ресурси потрібні на здійснення реформи та подальшу повноцінну реалі-

зацію визначених функцій місцевого самоврядування;

- територіальну основу ефективного місцевого самоврядування з прив'язаною до неї системою його органів, зокрема з позицій здатності вирішувати поставлені завдання;

- систему принципів і методів реалізації місцевого самоврядування, їх співвіднесення з принципами і методами державного управління.

Український дослідник місцевого самоврядування О.В. Батанов вважає, що нині в чинному законодавстві України склалася правова колізія щодо встановлення розбіжностей у виборі теорії місцевого самоврядування, модель якої доцільно запровадити в умовах України. Це породжує причину гальмування розвитку місцевого самоврядування та всієї системи влади в Україні. Так, Європейська хартія місцевого самоврядування та Закон України «Про місцеве самоврядування України» базуються переважно на державницькій теорії, а Конституція України, про що свідчить детальний аналіз її положень, регулює питання місцевого самоврядування, зважаючи на концептуальні положення як державницької, так і громадської теорії та теорії дуалізму [7].

Відповідно до громадської теорії виписані, наприклад, такі положення Конституції України:

- органи місцевого самоврядування не включені до системи органів державної влади;

- місцеве самоврядування в Україні визнається, а не надається державою;

- місцеве самоврядування гарантується державою;

- основним носієм функцій і повноважень місцевого самоврядування є територіальні громади;

- служба в органах місцевого самоврядування розглядається як самостійний вид публічної служби;

- місцеве самоврядування визначається як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення [8].

Наведемо положення про відображення державницької теорії в Конституції України:

- носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ;

- народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

- від імені українського народу право власності (на землю та інші природні ресурси) здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України;

- громадяни України мають право на участь в управлінні державними справами, право обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, рівне право доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування;

- кожному гарантується право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб тощо [9].

У сучасних політичних і соціальних умовах України державницька теорія видається більш доцільною. Оскільки у конституційно визначеному понятті місцевого самоврядування не йдеться про спроможність його суб'єктів реалізовувати зазначене право, на практиці воно й не підкріплене відповідними повноваженнями та ресурсами. Крім того, територіальна громада, хоч і визнана в Україні основним суб'єктом місцевого самоврядування, не є юридичною особою, а отже, не має юридичної відповідальності.

Таким чином, дуже важливо в правовому полі усунути термінологічні суперечності щодо таких базових категорій, як «місцеве самоврядування», «питання місцевого значення», «реальна здатність територіальної громади», «жителі» та ін. Наприклад, під терміном «жителі» законодавець розуміє виключно громадян України, які мають право обирати і бути обраними (активне і пасивне виборче право) до органів місцевого самоврядування чи мають право ініціювати місцевий референдум, брати в ньому участь чи ініціювати створення органів самоорганізації населення. Але ж тоді виникає непорозуміння щодо не громадян України, які проживають на її території, адже Конституція України визнає рівність громадян, іноземців та осіб без громадянства.

У свою чергу, визначаючи парадигму, що слугуватиме основою для правових, структурних та організаційних характеристик місцевого самоврядування в Україні, варто звернути увагу на такі ключові завдання цього інституту: надання якісних муніципальних послуг; координація діяльності суб'єктів територіального розвитку; міжрівнева, міжмуніципальна та міжтериторіальна взаємодія; реалізація делегованих функцій держави; стимулювання розвитку територіальних громад тощо.

Отже, по суті, Україні необхідна така парадигма місцевого самоврядування, яка інтегрує в себе елементи багатьох підходів і парадигм, але вона має відповідати українським особливостям та чітко ідентифікувати значення, роль і функції місцевого самоврядування в життєдіяльності територіальних громад та держави загалом. Варто звернути увагу на потребу в узгодженні й інших важливих складників місцевого самоврядування.

Такі повноваження органів місцевого самоврядування, як їх права і обов'язки, у сукупності

становлять їх компетенцію. Повноваження визначаються двома факторами: законодавчим закріпленням та спроможністю територіальних громад їх реалізовувати.

Законодавче закріплення повноважень місцевого самоврядування є принципом, проголошеним Європейською хартією місцевого самоврядування. З огляду на цей принцип, держава на рівні закону відмовляється від частини повноважень і ресурсів та наділяє ними місцеве самоврядування. При цьому Хартія не розрізняє місцеве самоврядування за адміністративно-територіальними одиницями, що, відповідно, свідчить про те, що її принципи щодо визначення повноважень стосуються всіх органів місцевого самоврядування в Україні, зокрема й регіонального рівня. Таким чином, визначення повноважень усіх органів місцевого самоврядування в Україні є виключним повноваженням української держави на рівні її Конституції та законів.

Отже, проведений аналіз дає змогу зробити нижченаведені висновки.

По-перше, сучасна політична наука виокремлює два підходи до визначення поняття та складників системи місцевого самоврядування в Україні. З одного боку, політична наука визнає норми чинного законодавства та оперує лише тими складовими елементами системи місцевого самоврядування, що встановлює чинний закон. У такий спосіб система складатиметься з територіальної громади, їх очільників, представницьких органів влади та їх виконавчих комітетів, органів самоорганізації населення. З іншого боку, доцільно до системи місцевого самоврядування додати й інші компоненти місцевої демократії. У такому аспекті система місцевого самоврядування буде виступати як упорядкована сукупність організаційних форм, інститутів місцевої демократії, зв'язків між ними та процесів, через які здійснюються функції місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення, а також людський, правовий, матеріальний та фінансовий потенціал, необхідний для їх реалізації.

По-друге, протягом усього періоду розбудови української державності, система місцевого самоврядування постійно перебувала у стані необхідного реформування, спрямованого на зміцнення місцевого самоврядування як рівня влади в суспільстві, формування його потужної матеріальної та фінансово-економічної основи тощо. Серед проблемних питань залишалися й стратегічні позиції, а саме необхідність усунення неузгодженості в запроваджених теоріях місцевого самоврядування в законодавстві України шляхом визначення державницької теорії як такої, що найбільше відповідає сучасним реаліям політичного та суспільно-економічного життя України та її регіонів.

По-третє, представницькі органи місцевого самоврядування, які є обов'язковим структурним елементом діючої системи місцевого само-

врядування в Україні, потребують значного перегляду їх повноважень та компетентностей, а також доцільності запровадження виконавчих комітетів представницьких органів влади на рівні району та області, які нині їх не мають.

По-четверте, трансформувати чинну систему місцевого самоврядування в Україні, усунути всі недоліки та сформувану нову систему, спроможну відповідати національним традиціям та викликам часу, покликана реформа місцевого самоврядування, що має на меті децентралізацію влади в українському суспільстві та посилення ролі інституту місцевого самоврядування в національній системі влади.

По-п'яте, концепція децентралізації влади передбачає кілька етапів свого проведення, перший з яких вже розпочався в Україні. Нині він передбачає значне розширення повноважень представницьких органів влади, укріплення територіальних громад, зміцнення фінансової та матеріально-технічної основи діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.

По-шосте, аналіз першого етапу трансформації системи дає змогу виявити недоліки процесу, серед яких вагомими визнають обмеженість повноважень та нечітке розмежування функцій між центром та регіонами, невизначеність обсягу повноважень та відповідальності місцевих державних адміністрацій, високий рівень бюджетно-фінансової залежності місцевих бюджетів від центру тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маматова Т.В. Концепція ощадливого управління: перспективи впровадження в муніципальному менеджменті / Т.В. Маматова, О. В. Бортнік // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. – Х. : Магістр, 2012. – Вип. 4(12). – С. 50–55.
2. Мамонова В.В. Система місцевого самоврядування / В.В. Мамонова // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. Колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 5. – 2011. – С. 342–344.
3. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні : підручник / за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. – К. : НАДУ; Вид-во «Фенікс», 2010. – 400 с.
4. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / Б.А. Руснак. – Одеса, 2011. – 536 с.
5. Шарий В.І. Характеристика світових тенденцій розвитку місцевого самоврядування / В.І. Шарий // Публічне адміністрування: теорія та практика: електрон. наук. вид. – 2012. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2012_1/2012-01\(7\)/12svirms.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2012_1/2012-01(7)/12svirms.pdf).
6. Реформування місцевого самоврядування – запорука розвитку територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rv.gov.ua/sitenew/main/ua/publication/content/20903.htm>

7. Батанов О.В. Що таке місцеве самоврядування з точки зору права? / О.В. Батанов // Правова держава: щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2007. – Вип. 18. – С. 183–195.

8. Куйбіда В.С. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах / В.С. Куйбіда, В.В. Тол-

кованов // Зб. наук.-аналіт. та навч.-метод. матеріалів, нормативно-правових актів з питань впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні. – К.: ТОВ «Поліграфічний Центр «Крамар», 2010. – 258 с.

9. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / Б.А. Руснак. – Одеса, 2011. – 536 с.

Skrzyński T.

Regional and Local “New Liberation” (Nowe Wyzwolenie) PSL (Polish People’s Party) Structures (Paying Particular Attention to Voivodeships in Central and Southern Poland)¹

In 1946, a third people’s party, “New Liberation” Polish People’s Party, was created. The development opportunities of the People’s Party seemed significant. When a growing number of activists from the Polish People’s Party started to enter the “NL”, the communists decided to hamper the Party’s development on the local level.

Key words: PSL “New Liberation”, PSL, PPR, Poland 1946–1947.

У 1946 р. в Польщі засновано третю народну партію – Польську селянську партію «Нове визволення». Її структури створено у понад 1/3 повітів. Діячі та члени селянської партії неохоче ставилися до домінації комуністів на політичній арені. Комуністи побоювалися втратити вплив на «Нове

визволення» і вирішили унеможливити розвиток Селянської партії на місцевому рівні.
Ключові слова: ПСП «Нове визволення», ПСЛ, ППР, Польща 1946–1947.

В 1946 году в Польше основана третья народная партия – Польская крестьянская партия «Новое освобождение». Ее структуры созданы в более 1/3 уездов. Деятели и члены крестьянской партии неохотно относились к доминации коммунистов на политической арене. Коммунисты опасались потерять влияние на «Новое освобождения» и решили сделать невозможным развитие Крестьянской партии на местном уровне.

Ключевые слова: ПКП «Новое освобождение», ПСЛ, ППР, Польша 1946–1947.

УДК 323.2

Skrzyński T.,
Doctor Habilitated History
Pontifical University of John Paul II

In mid-1946, a third people’s party, “New Liberation” Polish People’s Party (in Polish: Polskie Stronnictwo Ludowe “Nowe Wyzwolenie”, “NW”), was created in Poland. It claimed that the members of that party (in Polish: Ludowcy) were to be independent from the Polish Workers’ Party (Polska Partia Robotnicza, PPR), carrying out Stalin’s orders. On the other hand, it opposed any full-scale political confrontation of the major people’s party, i.e. the Polish People’s Party (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL) [for more information about it see: 30] with the Polish Workers’ Party and its political allies. This article is aimed at describing the fate of “New Liberation” structures in Poland on the level of voivodeships, poviats and villages. The theme has been covered by few works, solely in the Polish language. Study results were published for the voivodeships of Krakow and Lublin [20–22; 28]. A synthetic description of Polish structures was included in a chapter devoted to that party’s fate [26, pp. 55–62]. Also a version of a lecture devoted to that theme, held in 2015 [24], was published. In this text, attention is mostly devoted to problems not covered by the works on that field so far, based on archived materials concerning “New Liberation” structures, not used before.

The “NL” activists started their organizational activities in poviats in June 1946. At the same time, the Polish People’s Party structures were first created by the Polish Workers’ Party [15, p. 362; 25 p. 171]. It had a dependent people’s party, or the People’s Party (PP) from Lublin [most extensive information

on it: 18]. Despite that, however, the Polish Workers’ Party considered supporting “NL” to be an important component of its struggle with the major, and soon the only opposition party, i.e. the Polish People’s Party.

The methods employed by the Polish Workers’ Party were, however, entirely different from those of representatives of the Chief Implementation Committee (Główny Komitet Wykonawczy, GKW) of “NL”. The threats of the Security Bureau (Urząd Bezpieczeństwa, UB) officers were decisive for acquiring the Polish People’s Party members. For example, in a way unknown to the “NL” activists, the Security Bureau officers forced the president of the Polish People’s Party in Łask, i.e. Czesław Grądzki, to meet an instructor of the Voivodeship Committee of the Polish Workers’ Party in Łódź. The objective of that conversation was to create “NL” structures. At the same time, the Polish Workers’ Party supported “NL” in other ways. The structures subordinate to the Ministry of Information and Propaganda were employed to exaggerate and publicize the fact of the Polish People’s Party members’ transfer to “NL” in poviats [7, p. 6; 6; 11; 24 IX, p. 3].

In mid-September, activities similar to the ones by the Polish Workers’ Party were initiated by the Polish Socialist Party. It did not use any threats but also did not consider the “liberators” to be its equal partner. It wished to create a people’s party dependent on itself (more information: 24). It believed that ultimately “if they wished to be free co-hosts of Poland, the peasants would have to leave their barnyards and stand

¹ This text was created as part of a project dedicated to PSL “New Liberation”, PSL “Left” and “reborn” PSL. The project was funded by the National Science Center (Niniejszy tekst powstał w ramach projektu pt. “Dywersja w ruchu ludowym czy próby pójścia na kompromis z komunistami. Miejsce na scenie politycznej i losy PSL “Nowe Wyzwolenie”, PSL “Lewica” oraz “odrodzonego” PSL w latach 1946–1949 (1950)” sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki).

[together with workers] under a common banner” [13, p. 4].

In at least two cases, a parallel agitation activity of “NL” activists and the Polish Workers’ Party covered the entire voivodeships. The most serious problems were encountered by the Polish Workers’ Party in the Voivodeship of Łódź. With the assistance of the Security Bureau, they managed to appoint a Voivodeship Management Board, and “elicit” activists in 9 poviats (Łódź, Łask, Brzeziny, Sieradz, Końskie, Piotrków, Skierniewice, Rawa and Opoczno). However, it could not change the fact that the Voivodeship Management Board approved by the Chief Implementation Committee had a greater impact and also created boards (e.g. in Łask, Wieluń and Kutno) [7, p. 38; 8, p. 68].

In the Voivodeship of Silesia (Katowice), the communists created their own management board, besides the Voivodeship Management Board appointed by the central authorities of “NL”, led by Władysław Włodarkiewicz [24, p. 450]. This is why on 24 October, a uniform Temporary Voivodeship Management Board, led by Włodarkiewicz, was appointed during a voivodeship conference. The conference was attended by about 30 people. The compromise concerning the choice of people was set off by the Polish Workers’ Party by obtaining, as could be supposed, a crucial influence on the wording of the resolution adopted by that Management Board [15, p. 362].

In October 1946, voivodeship conferences were organized all around Poland. Temporary Voivodeship Management Boards and Poviats Management Boards were elected there. For example, the conferences in Łódź and Warsaw were held on 13 October. Thanks to the endeavours of the authorities of the People’s Party, Polish Workers’ Party and Polish Socialist Party, most participants were poviat activists. The majority of them were not, however, elected in local elections. In many voivodeships, the moods of the participants were far from what had been expected. Frequently, “certain shyness and disinterest was felt among the [several dozen] participating Polish People’s Party members” [2, p. 2].

Similar attitudes prevailed during many poviat conferences. This is not surprising, given the frequent official presence of the Security officers in the conference room. It is even known that a Security Bureau officer was the first contributor to the discussion [7, p. 7, 32]. It should be stressed, however, that some presented a different stance at that organizational stage. For example, on 10 November in Kalisz (Greater Poland), 4 out of 23 conference participants openly voted against creating the “NL” structures, and one of them abstained from voting [4, p. 256].

Serious disputes took place also at the lowest level. The founding “NL” meeting in Ryputowice gathering (voivodeship of Łódź), led by a former president of the Polish People’s Party club, Leon Firaś, may be an example here. The secretary of the Polish Peo-

ple’s Party club, Sobczyk (member of the Poviat Management Body of the Polish People’s Party) protested firmly and left the room; thanks to this move, the entire club was taken over [7, p. 14].

Most people recruited for “NL” by the Polish Workers’ Party were not appreciated by the communists. An example may be the leader of the “liberators” in Biała Podlaska, Bolesław Horczyński. According to the Security Bureau, he was to accumulate in the “NL” “people disreputed by cooperating with the [anti-communist] underground” [10, p. 35]. The Security Bureau officers acquired knowledge on the “NL” structures emerging in poviats and people involved in them through agents [7, p. 8].

It was possible to organize some poviat assemblies (e.g. in the Voivodeship of Łódź). Their number, however, turned out insufficient to hold a voivodeship assembly campaign in Poland. Yet the appointment of the Voivodeship Management Boards in all regions of Poland was not a propaganda activity only. All of them met the constitutional condition, and had structures operating in at least three poviats [26, pp. 328–329].

It was important to recruit some activists from the Young Poles’ Union from Rural Areas (Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej), called “Wici”. This referred both to a voivodeship level (e.g. the president of “Wici” in the Voivodeship of Wrocław, Witold Oleszczak), [26, p. 96 footnote 512]), and to a poviat level (e.g. the President of the Poviat Management Board of “Wici” in Biała Podlaska, Bolesław Horczyński [9, p. 56]) and also on the level of communes and villages, (e.g. in Markuszowa, Voivodeship of Lublin). It was also vital to recruit some of People’s Party activists on the poviat or commune level who distinguished themselves when fighting the Nazi occupant [27, p. 174–175; 10, p. 39].

The structure creation was facilitated by various functions of the “liberators” in national councils, cooperatives or organizations like the Society of Fighters for Freedom and Democracy (Związek Bojowników o Wolność i Demokrację), an example being its Poviat Management Board President from Biała Podlaska) [10, p. 111].

The contacts with the Polish Workers’ Party and the Polish Socialist Party were sometimes promoted by family ties. For example, the father and brother of the “NL” leader in Wrocław belonged to the Polish Workers’ Party [6, p. 5. However, we must mention that the dates of his membership in the party are unknown].

In November and December 1946, and in early January 1947, thousands of members were recruited from the legal opposition groups. That phenomenon was far from being a mass one. The ideas of the Polish People’s Party were not popular enough with peasants. This was aggravated by the scale of the Security Bureau’s involvement in the creation of “NL” structures. Appealing to “keep away from the Security Bureau and the Polish Workers’ Party, [...], to live well

with them, but from away" [7, p. 40] was absolutely impractical.

At the same time, in the country many local Polish People's Party activists were considered careerists [26, p. 74; 29, p. 229–230] "always struggling to get a seat" [7, p. 15].

An important factor was the perception of the "NL" by the Polish Workers' Party. For it, the alliance of "workers and peasants" meant open recognition of the constant dominance of communists in political life. However, the members and activists of the Polish People's Party often wished solely to hide in the "NL" from repressive measures. Starting from late October, the Polish Workers' Party changed its attitude towards the "NL". The local and voivodeship activists entering the Polish People's Party [26, pp. 71–72] started to be harassed or arrested by the Civic Militia (*Milicja Obywatelska*, MO) and the Security Bureau [7, p. 22]. The censors started to intervene which lead to decreased presence of the Polish People's Party on the political scene [e.g. 2, p. 5–6]. The support of the Polish Socialist Party and the declarations of the poviats assemblies of "NL" and those entering their group concerning their intent to support the Polish Workers' Party and its allies "when building strong frames of the peasants' and workers' Poland" were insufficient [8, p. 68].

In the late 1946 and early 1947, "NL" was active in close to one half of Polish poviats. It can be estimated that before the Parliamentary election in January 1947 the Poviats Management Boards were created in more than 100 out of 299 poviats all around Poland. At the same time, attempts were made at appointing Management Boards in other 70 poviats [the calculations and estimates based on: 26, pp. 328–329]. In many regions of Poland, the Poviats Management Boards were, however, the only structure of the Polish People's Party. That was contrary to the statutes. According to the statutes, the Poviats Management Boards could be appointed solely where at least 5 clubs were active [14, p. 199]. The latter were appointed in 20–30% of Polish poviats. In some of them, several clubs were created. Probably, there were also poviats with over a dozen clubs. According to the voivodeship state administration structures of the Security Bureau and the Polish Workers' Party, "NL" had over a dozen thousand members in January 1947.

The conflict of the "NL" leaders, between scarce advocates of connecting with the People's Party and the remaining members of the Chief "NL" Council in February 1947, mentioned frequently in the reference works [17, p. 520] was not an internal problem of the People's Party. The poviats activists of the People's Party were informed that the "Chief Council blamed [the deputy minister of justice, Tadeusz] Rek for his dictatorship and not following the adopted resolutions of the Chief Council. [...] After [Rek and some of his followers] left the room, the meeting went on [...].

Having left the meeting [of the Chief Council], Rek was to secure the premises of the [Chief] Leading Committee, the printing office publishing the *Nowe Wyzwolenie* weekly, and the premises where the [Chief Council] meeting was held with the Security officers and with Militia officers [7, p. 18 quoted information received by the "NL" in Łęczycza].

It was obvious that the decisions to use the Security Bureau and the Militia were made by the authorities of the Polish Workers' Party. They decided to liquidate the "NL". There were plans to employ its activists to develop local structures of the People's Party. The Security Bureau forced to combine the "NL" structures with the management boards of the People's Party on a mass scale on the voivodeship, poviats and village levels [16, p. 126; 1; 15, p. 374]. The unofficial talks with the People's Party leader of that time, Bolesław Drzewiecki, and deputy Michał Rękas, who belonged to "NL" leadership, with the authorities of the Polish Workers' Party and the Polish Socialist Party were of no help [5, p. 96].

For example, in the Voivodeship of Silesia, first the President of the Voivodeship Management Board convened a voivodeship conference of activists for 16 March. He had planned to discuss the situation of the "NL" during the conference. Soon, the meeting of the Voivodeship Management Board was convened for 23 March. Probably, those convening it wished it to prove "NL" activity. Under the pressure of the Polish Workers' Party, following long night-time deliberations, in the morning, the Voivodeship Management Office declared connection to the People's Party [15, pp. 374–375]. Similar endeavours to retain the structures were made also in other voivodeships. For example, in Poznań, "in connection with a gossip published in some dailies" [4, p. 25], the Voivodeship Management Board announced convening the voivodeship conference on 24 February. It was expected that the secretaries and presidents of the Poviats Management Boards would attend it. The conference date, 16 March, was determined by the Chief Implementation Committee. However, due to the pressure from the Security Bureau, its results were contrary to the ones assumed.

Despite high expectations vis-a-vis the authorities of the Polish Workers' Party, the attempts at improving the influence of the party in the village had only limited results. The Polish Workers' Party reduced pressure on liquidating the existing "NL" structures. Several dozen percentage of the poviats management boards and clubs were left (e.g. in the Voivodeship of Łódź [7, p. 16] and Krakow). They enjoyed the support of members and socialists. Also, the aversion of the local "NL" workers to the Polish People's Party's activists was frequent. At least some of poviats in the voivodeship of Łódź and Lublin may serve as examples here [20; 7, p. 26].

In those circumstances, with the support of the Polish Socialist Party, "NL" recreated some of its voivodeship, powiat and communal structures [26, pp. 61–62]. However, the attempts at manifesting their existence by the People's Party entailed a threat of repressive measures. For example in Katowice, the participation of the Polish People's Party's representation during the 1 May parade led to arresting its participants by the Security Bureau officers for a short time, and then preventing the appointment of the Voivodeship Management Board in the powiat of Będzin, and detention of its president Władysław Adamczyk [e.g. 15, p. 375 with footnote 471].

Under the pressure from communists, in May and June many activists of all levels and many local management boards swapped for the Polish People's Party [23, p. 10]. To a lesser extent, the attempts at liquidating the local structures of that party were taken by the Security Bureau also in the summer (e.g. in the Voivodeship of Lublin) [7, p. 15]. Increasing harassment made the remaining "NL" management boards to reduce and then, in September, to terminate their activity. However, by late October, most voivodeships had their voivodeship authorities.

In that situation, financial problems played an important role. Mid-year, under the pressure from the Polish Workers' Party, the grant of the Inner Cabinet was reduced drastically (to 1 million zlotys) [26, p. 84, 86; 3, pp. 35, 38, 41]. In the short term, it would be a good solution to increase the existing debt of the Polish People's Party. By confidential negotiations, the Polish Socialist Party promised to pay 4 million zlotys to cover it. Actually, it paid 2 million by 28 October 1947 [5, p. 105]. Faced with harassment from the Polish Workers' Party, that was too little to renew the structure activity on a larger scale.

The date of the forced liquidation of the Polish People's Party structures in poviats and communes (November and early December 1947) was conditional on the resilient policy of the Polish Socialist Party towards the Polish Workers' Party and liquidation of the legal opposition [compare 19, pp. 112, 125].

The activists recruited to the Polish People's Party at that time were sometimes appointed for important powiat positions. On the voivodeship level, probably the highest position was taken by the former leader of the Voivodeship Management Board in Wrocław, deputy Witold Oleszczak. After his loyalty was verified in mid-1948, he was appointed secretary in the Voivodeship Management Board of the Polish People's Party in the voivodeship of Pomerania [6, p. 7].

In Autumn 1946, many local people's activists entered the "NL". In the political situation of Poland at that time, the development opportunities of the People's Party seemed significant. The policy of the Polish Workers' Party was decisive for further fate of field "NL" structures. The communists were aware that the moods in the Polish People's Party were far from will-

ingness to subordinate to the Polish Workers' Party. They did not trust the powiat and local "NL" activists. They realized that if the Polish People's Party developed, they would lose the influence on its structures. When a growing number of activists from the Polish People's Party started to enter the "NL", faced with terror, the communists decided to hamper the Party's development on the local level. It seems that further studies will enable the analysis of those problems on the level of villages and poviats in particular voivodeships in detail.

REFERENCES:

- Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego**
1. Spuścizna Bronisława Drzewieckiego
 - Archiwum Akt Nowych**
 2. Biuro Prezydium Rady Ministrów 5/113
 3. PPS 235/VIII-40
 - Instytut Pamięci Narodowej (Warszawa)**
 4. BU 1355/141 cz.2
 5. BU 01286/1474 cz. 1
 6. IPN BU 0423/4994
 - Instytut Pamięci Narodowej (Łódź)**
 7. Ld pf 10/677
 8. Ld pf 10/703
 - Instytut Pamięci Narodowej (Lublin)**
 9. Lu 0017/208 tom 3
 10. Lu 0017/208 tom 4
 11. "Głos Robotniczy" (Łódź) 1946.
 12. "Okólnik" GKW PSL „Nowe Wyzwolenie” 1947.
 13. Tezy do programu chłopskiego PPS, PPS. – Gdańsk 1947.
 14. Statut PSL "Nowe Wyzwolenie" / Dorobek polityczny i organizacyjny ruchu ludowego / ed. J. Gmitruk. – Warszawa : Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2005. – pp. 194–209.
 15. Dziuba A. Totalitaryzacja. Polska Partia Robotnicza na scenie politycznej województwa śląskiego 1945–1948 / A. Dziuba. – Katowice : Libron, 2016. – P. 786.
 16. Hemmerling Z. Walka o jedność ideowo-polityczną i organizacyjną ruchu ludowego w Polsce Ludowej / Z. Hemmerling // Z dziejów ruchu ludowego w PRL / ed. Z. Hemmerling. – Toruń : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. – P. 113–157.
 17. Komarnicki H. Rola i miejsce w systemie społeczno-politycznym Polski Ludowej 1945–1947 / H. Komarnicki. – Warszawa : Akademia Nauk Społecznych, 1987. – 633 p.
 18. Mieczkowski A. Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944–1949 / A. Mieczkowski. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1987. – 339 p.
 19. Palczak A. Walka komunistów o prymat polityczny w Polsce w latach 1945–1950. Od "demokracji" do stalinizacji / A. Palczak. – Gliwice : Politechnika Śląska, 1992. – 354 p.
 20. Romanek J. Powstanie i działalność Polskiego Stronnictwa Ludowego "Nowe Wyzwolenie" w województwie lubelskim / J. Romanek // Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. – 2011. – N 27. – P. 129–141.

21. Romanek J. Ruch ludowy w województwie lubelskim w latach 1944–1949 / J. Romanek. – Lublin : IPN, 2013. – 526 p.
22. Skrzyński T. Z dziejów Polskiego Stronnictwa Ludowego “Nowe Wyzwolenie” w województwie krakowskim w 1946 i 1947 roku / T. Skrzyński // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 2004. – No 54. – P. 193–207.
23. Skrzyński T. O jedność ludowców w latach 1945–1949 / T. Skrzyński // Kwartalnik Społeczno – Polityczny. Realia i co dalej... . – 2018 (in print).
24. Skrzyński T., Struktury regionalne i lokalne PSL “Nowe Wyzwolenie” / T. Skrzyński // Historia i tradycje ruchu ludowego. – t. 2 / ed. J. Gmitruk, A. Indraszczyk. – Warszawa-Kielce : MHPRL, Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, 2016. – P. 445–461.
25. Skrzyński T., Polskie Stronnictwo Ludowe “Nowe Wyzwolenie” w świetle sprawozdań Komitetów Wojewódzkich PPR i Wojewódzkich Komitetów PPS (czerwiec 1946–styczeń 1947) / T. Skrzyński // Przegląd Nauk Historycznych. – 2014. – No 1. – P. 167–185.
26. Skrzyński T. Miejsce na scenie politycznej i losy PSL “Nowe Wyzwolenie”, PSL „Lewica” oraz “odrodzonego” PSL w latach 1946–1949 (1950) / T. Skrzyński. – Warszawa : MHPRL, 2015. – 400 p.
27. Słownik biograficzny żołnierzy Batalionów Chłopskich / ed. M. Wojtas. – t. 5. – Lublin 2009. – P. 174–175.
28. Szpytma M. Próby dezintegracji ruchu ludowego w Polsce południowej na przykładzie Małopolskiej Grupy “Jedność Ludowa” (1946–1947) / M. Szpytma // Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956). – t. 1 / ed. J. Gmitruk, Z. Nawrocki. – Warszawa : MHPRL, IPN, 2003. – pp. 115–132.
29. Szczechura T. Ruch ludowy w Siedleckiem / T. Szczechura. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. – 303 p.
30. Turkowski R. Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949 / R. Turkowski. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1992. – 348 p.

Трофимов Е.А.

Структурно-факторный анализ основных форм участия россиян в политической жизни (часть 1)

Исследование состоит из двух статей и представляет структурно-факторный анализ основных форм участия россиян в политической жизни. В первой статье исследования осуществляется общий обзор участия населения в политической жизни России, а также рассматриваются факторы участия/неучастия россиян в «выборах». Во второй части статьи рассматриваются другие формы участия россиян в политической жизни, объясняются причины их востребованности/невостребованности подданными РФ.

Ключевые слова: *моноцентризм, политические права, подданство, патернализм, политическое участие, политическая традиция, «Русская власть».*

Дослідження складається з двох статей і становить структурно-факторний аналіз основних форм участі росіян у політичному житті. У першій статті дослідження здійснюється огляд участі населення в політичному житті Росії, а також фактори участі/неучасті росіян у «виборах». У другій статті розглядаються інші форми участі росіян у політичному житті відпо-

відно до їх рейтингу, отриманому в результаті масового соціологічного опитування в експериментальному регіоні; пояснюються причини їх затребуваності/незатребуваності росіянами.

Ключові слова: *моноцентризм, політичні права і державну приналежність, патерналізм, політична участь, політична традиція, «Російська влада».*

The research consists of two articles and represents a structural-factor analysis of the main forms of Russian participation in political life. In the first article of the survey, the main survey of the participation of the population in the political life of Russia, as well as the factors of participation/non-participation of Russians in the "elections" are carried out. The second article examines other forms of participation of Russians in political life in accordance with their ratings obtained as a result of a mass sociological survey in the experimental region. The reasons for their relevance/unclaimedness by the Russians are explained.

Key words: *monocentrism, political rights, citizenship, paternalism, political participation, political tradition, "Russian power".*

УДК 323.2

Трофимов Е.А.,
кандидат политических наук, доцент,
Президент Амурской региональной
Академии наук и образования

Россияне являются политически пассивной этнонациональной общностью, рассматривающей политику как чуждую сферу общественной жизни. Результаты социологических исследований свидетельствуют о том, что россияне не игнорируют отдельные виды политической деятельности: участвуют в реализации активного избирательного права; подписании петиций; в организации избирательных кампаний; в проведении митингов, демонстраций и пикетов; в деятельности профсоюзных организаций, политических партий и общественных объединений (таблица 1)¹.

Наибольшую активность россияне проявляют в процессе «выборов», *участвуя в голосовании*: средний показатель в общероссийской выборке – 41,29% и 52,76% – в экспериментальном регионе. Участие в процессе голосования является возможностью граждан-подданных проявить себя в политическом пространстве страны, осуществить «гражданский долг», приобщиться к цивилизованным политическим практикам общежития².

Первостепенный фактор, побуждающий россиян участвовать в процессе голосо-

вания определен символической идентичностью, «гражданским» недоопределением и гипертрофированностью формулы «быть как все», которые усиливаются процессами массовизации социума и хаотизацией идеологического пространства российской политики. Россияне склонны присоединяться к позитивной референтной группе на условиях приверженности групповым нормам и ценностям в ущерб гражданской идентичности [12, с. 13]. Вместе с тем часть электората идентифицирует себя со сторонниками той или иной политической партии или кандидатом, связывая их политические лозунги с личными пристрастиями. Легитиматоры³ могут указать на политические партии, которые они не будут поддерживать на «выборах». При этом их представления о партийных программах посредственны, а «выбор» политического актора связан с субъективной оценкой личных качеств персоналий. Так, они не способны отделить программные установки политических партий, относящихся к разным идеологическим платформам; отказ от поддержки оппозиционных демократических политических партий,

¹ Подготовлено на основании результатов социологических исследований ВЦИОМ [38] и массового опроса автора публикации. Массовый опрос проводился в мае 2015 (первая волна, 306 респондентов), в апреле 2016 года (вторая волна, 290 респондентов), в апреле 2017 года (третья волна, 302 респондента) в Амурской области (Россия). Цель исследования заключалась в выявлении общей картины реализации гражданами политических прав.

² В вопросе расхождения данных полученных в ходе исследования в экспериментальном регионе с данными социологического исследования ВЦИОМ и официальными данными ЦИК РФ, следует заметить, что последние могут отличаться от действительности. Например, по данным ВЦИОМ, участие в выборах отмечают 48 % респондентов (при этом официальная явка на президентских «выборах» 2012 года была 65,3 % граждан, а на «выборах» депутатов Государственной Думы РФ 2011 года – 60,2 %) [18]. Сомнения по поводу официальных данных ЦИК РФ высказывают и многие политические исследователи [5; 16].

³ Термин «легитиматор» вводится с целью отделения процедуры демократических выборов от процедуры легитимации принятого «государством» решения.

прежде всего «ПАРНАС» и «Яблоко», продиктован наличием в партийных избирательных списках М.М. Касьянова («ПАРНАС») и Г.А. Явлинского («Яблоко»), ассоциируемых у легитиматоров с неудавшейся «модернизацией» конца XX века; склонны голосовать по принципу «Против – За», о чем свидетельствует результативность стратегии большинства оппозиционных политических сил (как «системных», так и «внесистемных») на «выборах» в «представительные учреждения» федерального и регионального уровня последнего избирательного цикла – «Против «Единой России», за любую партию»⁴.

Протестное голосование характерно для жителей крупных (от 500 тыс. чел.) и средних (100–500 тыс. чел.) городов, а также для административной и культурной столиц, но для жителей Москвы и Санкт-Петербурга оно в большей мере рационально мотивировано; для населения малых городов и небольших поселений протестное голосование нехарактерно, поскольку «государство» ими воспринимается как единственный актор решения имеющихся проблем [6, с. 119].

Участие легитиматоров в «выборах» также определяется политическим и психологическим портретом партийного лидера, его узнаваемостью, фенотипическими данными, присутствием иных претендентов (партий и кандидатов) в информационном поле, поддержкой известными людьми, достижениями претендентов в различных сферах

деятельности, главным образом, в спорте и искусстве (кинематографии и музыке)⁵.

На реализацию активного избирательного права в значительной мере влияет *персоналистский паттерн*. Наибольшую активность легитиматоры проявляют на федеральных «выборах» в ходе голосования по кандидатуре федерального президента, на региональных – главы региона; на муниципальных – главы муниципального образования. «Персонифицированный лидер, – отмечает О.В. Великанова, берет на себя ответственность за систему, коллективный же орган призван донести до него волю населения. Русские люди были более верны Богу, чем церкви, царю верили более, чем правительству, Ленину, Сталину, более чем партии <...> По традиции простые люди со своими жалобами апеллировали к царю <...> и, минуя местную власть, искали правду наверху» [3, с. 168]. В советский период персоналистский паттерн поддерживался распространенными практиками «забалтывания» актуальных для населения вопросов представителями партийного руководства: «Получалось, что замыкающие любой политико-нравственной темы всегда ассоциировались с Генеральным секретарем и членами высшей номенклатуры СССР. Темы, вызывающие в обществе неподдельный интерес, заканчивались персонифицированными оценками и связывались с деятельностью либо московского, либо областного секретаря партии» [17, с. 119].

Таблица 1

Участие россиян в политической жизни страны. Распределение ответов на вопрос: «Лично Вам приходилось за последний год участвовать в общественной и политической жизни? (закрытый вопрос, любое число ответов)» и «Лично Вам приходилось за последние 5 лет участвовать в политической жизни? (любое число ответов)» (в процентах, %)

	Средний показатель по России (ВЦИОМ, 2004–2008, 2011, 2013 гг.)	Амурская область (чел.%)		
		05.15	04.16	04.17
Участвовал в выборах в органы власти различных уровней	41,29	165/52,26	173/59,66	140/46,36
Подписывал коллективные обращения, петиции	2,86	84/26,58	58/20,00	96/31,79
Участвовал в проведении избирательной кампании	5,43	46/14,56	19/6,55	32/10,60
Участвовал в митингах, демонстрациях, пикетах	3,57	58/18,35	22/7,59	48/15,86
Участвовал в деятельности общественных организаций	2,00	37/11,71	16/5,52	36/11,92
Участвовал в деятельности профсоюзных организаций	2,29	36/11,39	28/9,66	36/9,27
Участвовал в деятельности политических партий	1,14	24/7,59	10/3,45	19/6,29
Участвовал в забастовках	1,14	12/3,80	7/2,41	7/2,32
Ни в чем из перечисленного не участвовал	45	75/23,73	82/28,28	69/22,85
Другое	0,71	1/0	0/0	0/0
Затрудняюсь ответить	1,71	8/2,5	2/0,69	1/0,33

⁴ Данная форма протестов является востребованной даже несмотря на то, что в условиях действующей системы распределения депутатских мандатов и низкой популярности оппозиции приводит к тому, что большую часть голосов легитиматоров получает партия победитель.

⁵ Показательна в данном случае победа избирательного блока «Единство» на выборах в Государственную Думу в 1999 году. Созданный за несколько месяцев до выборов блок смог получить поддержку 23,32 % избирателей (64 мандата) и провести в одномандатных округах еще 9 депутатов.

О персонифицизме российского политического дискурса свидетельствует повышенная явка легитиматоров на участки для голосования при использовании мажоритарной избирательной системы, а также степень доверия к президентским «выборам» (таблица 2).

На показатели электоральной активности также влияет удаленность от Москвы (раскол по линии «Запад – Восток»), доля городского населения (раскол по линии «Север – Юг») и доля нерусского населения. При этом национальный фактор связывается со строением социальной сети в регионе, определяемом этнокультурными традициями организации политической коммуникации. Активное участие легитиматоров в «выборах» в национальных регионах связано и с самостоятельным продуцированием социальной сетью общего «стандарта участия» («принято ходить на выборы»), и с наличием механизмов воздействия на социальные сети со стороны региональной властной элиты (включая не только административную мобилизацию, но и прямые фальсификации) [11]. Строение социальной сети и механизм административного воздействия на социальные сети определяют пониженную степень активности населения в высокоурбанизированных регионах.

Особое место среди факторов электоральной активности занимает фактор «гражданский долг». Данный фактор используется «государством» в период «избирательных кампаний», мотивируя подданных на реализацию «гражданского поведения», а priori не существующего в неоталитарной среде. При селекции «государством» кандидатов и партий с помощью широкого спектра избирательной технологии «гражданский долг» является не более, чем долгом подданного по отношению «государству» [19]. Социум может быть ответственен за функционирование государства только при наличии у него возможностей по корректировке государственной политики, вос-

препятствованию «авторитарно / тоталитарному дрейфу» и тирании, как с помощью выборов, так и другого инструментария, в том числе, и их бойкотирования – наиболее безобидного приема, который может быть применим в демократических странах⁶.

Влияние на политическую активность имеют факторы, связанные с тем, были ли «выборы» основными или повторными. На повторных «выборах» явка ниже, что может говорить о восприятии людьми феномена «власть»: если кандидат не побеждает в первом туре, то его сакральный статус становится спорным. По этой причине победа кандидата в первом туре президентских «выборов» рассматривается российским «государством» как единственно приемлемый вариант, демонстрирующий святость (приближенность к Богу) «избираемой» персоны [2, с. 48–49]. Известным в российской политической практике фактом стал низкий показатель участия легитиматоров в повторных «выборах» в муниципальном образовании Звездное Санкт-Петербурга – явка составила 0,9%.

В условиях низкой ценности «выборов» особую роль играет упомянутый административный фактор. С помощью административного ресурса «государство» может регулировать явку легитиматоров на участки для голосования, добиваясь поддержки «избирателями» того или иного политического актора. Так, повышение явки в избирательном цикле 2007–2008 г. было достигнуто административными методами, а в следующем цикле административный ресурс, наоборот, работал уже на ее понижение [1, с. 83–116]. Административное воздействие на электорат используется в «государственных» учебных заведениях, воинских частях, СИЗО, на предприятиях.

Фактор «чистота выборов», а также недовольство легитиматоров деятельностью «государства», недостаточная информированность

Таблица 2

**Выборы в какой орган власти, на Ваш взгляд являются более честными?
Необходимо расставить предпочтения – баллы от 0 до 5 (сумма баллов/средний балл)**

Формируемый орган	Амурская область (сумма баллов/средний балл)		
	05.15	04.16	04.17
Президент РФ	1081/3,53	922/3,18	926/3,07
Государственная Дума РФ	809/2,64	660/2,28	628/2,25
Глава субъекта РФ (губернатор)	735/2,40	651/2,24	697/2,31
Региональный парламент (депутаты органа законодательной (представительной) власти субъекта РФ)	736/2,41	648/2,23	716/2,37
Глава органа местного самоуправления (мэр, глава сельского поселения и т.д.)	739/2,41	657/2,26	753/2,49
Коллегиальный представительный орган местного самоуправления (депутаты городской думы, сельского совета и т.д.)	724/2,36	670/2,31	742/2,46

⁶ В этом плане примечательно выглядит блокировка Роскомнадзором по требованию Генеральной прокуратуры РФ сайта activism.win и блога sruwwwborow.blogspot.ru, на которых размещались призывы к бойкоту выборов; а также удаление с двух других ресурсов – openrussia.org и politforums.net, схожей по характеру информации [15].

граждан-подданных о «выборах» и кандидатах, неудачно выбранный день голосования (например, совпадение с религиозным праздником), погодные условия, снятие популярных кандидатов или партий также влияют на политическую активность легитиматоров [9, с. 37] и используются *stato* в качестве политических технологий.

Влияние на электоральную активность россиян оказывает и вовлечение в политическую борьбу церкви [7; 8]. Как правило, уровень доверия к церкви не ниже 40% и в редких случаях может превосходить уровень доверия к президенту страны. Высокий уровень доверия к церкви в значительной степени определен концепцией «Москва–Третий Рим», «Русской идеей» и лежащим в ее основе православным христианским мировоззрением, рассмотрением «государства» в границах триады «Самодержавие, Православие, Народность», идеализацией «государства» в сопоставлении с религиозно-нравственным идеалом, живущем в российском социуме.

Значимыми для участия легитиматоров в «выборах» являются факторы политической рекламы, деятельности «производителей социального давления», «эффекта присоединения к большинству». В последнем случае особую роль играют «социологические исследования», призванные активизировать бессознательное «мы», направить человека на единство с окружающим миром, обеспечить защиту за счет других⁷. Но все же, электоральная активность россиян, в первую очередь, определяется представлениями электората о формируемом органе управления, его положении в моноцентрической системе управления.

In toto устойчивость электоральной активности населения низкая, что косвенно свидетельствует об отношении граждан-подданных к институту «выборы», не ставшим инструментом политического влияния россиян на «государство». Обращая внимание на важное значение «выборов» в инструментализации охранительного авторитаризма, следует согласиться с Ю.С. Пивоваровым и А.И. Фурсовым, что в воспроизводстве политической системы России наблюдается принципиальная дистанцированность «государства» от общества, легитимация политических институтов протекает за пределами социума, в трансценденции, и «государство» может обойтись без выборов [14].

В этом плане интересно было бы обратиться к информированности граждан о наличии у них пассивного избирательного права. Результаты исследования, полученные в экспериментальном регионе, позволяют утверждать, что о нали-

чи последнего информировано немногим более половины респондентов – 53,75% (таблица 3).

Опуская вопрос о готовности использования россиянами пассивного избирательного права, заметим, что его реализация в «стране революций» не представляется возможной в силу ряда причин: а) запрета на участие в «выборах» граждан Российской Федерации, имеющих гражданство другого государства, что является нарушением норм международного права, духа и буквы Основного закона РФ [13]; б) установления системы «фильтров», позволяющих «государству» и его «учреждениям» осуществлять селекцию кандидатов. Так, для регистрации кандидат на должность главы субъекта РФ претендент должен получить поддержку от 5% до 10% (обычно 7%) депутатов представительных органов муниципальных образований и (или) избранных на муниципальных выборах глав муниципальных образований субъекта Федерации. При этом кандидат должен быть поддержан указанными лицами не менее чем в трех четвертях муниципальных районов и городских округов субъекта Федерации или внутригородских округов – применительно к городам федерального значения. Подписи муниципальных депутатов в поддержку кандидата на должность главы субъекта Федерации должны иметь нотариальное удостоверение («нотариальный фильтр»). Кроме преодоления муниципального и нотариального «фильтров» кандидаты, выдвигаемые путём самовыдвижения, обязаны собрать от 0,5 % до 2 % подписей «избирателей». Процент подписей устанавливается региональным законодательством, и, как правило, он максимальный. Условие сбора подписей «избирателей» после прохождения муниципального «фильтра» ставит кандидатов самовыдвиженцев в неравные условия с «партийными» кандидатами, что также является дискриминационным механизмом, призванным не допустить регистрацию менее зависимых от «государства» кандидатов. Следует обратить внимание на то, что на выборах 14 сентября 2014 г. в главы субъектов РФ было выдвинуто 207 кандидатов – 204 кандидата от 42 политических партий и только 3 кандидата в порядке самовыдвижения; в избирательные бюллетени были внесены фамилии 135 партийных кандидатов от 24 политических партий и только 2 кандидатов, выдвинутых в порядке самовыдвижения [4]. М.А. Липман и Н.В. Петров указывают: «При регистрации на выборах 2015 г. кандидатов по округам и партсписков были установлены новые рекорды отсева: среди выдвинутых партсписков на выборах региональных парламентов в 2015 г. не дошли до выборов 39% (в первую очередь из-за массо-

⁷ Значительная степень искажений реальной картины партийно-политических приоритетов являющихся формой реализуемых политических технологий манипуляции массовым сознанием привела к ограничениям на публикацию рейтингов перед выборами в некоторых странах, например, в Латвии, Франции, Словении. Данный запрет действует и в России.

вых отказов в регистрации представителям новых партий по итогам проверки подписей). Для сравнения, в 2012 г. этот показатель составлял для партсписков 2,4%, в 2013 г. – 8,5%, в 2014 г. – 20%. На выборах горсоветов региональных центров, где ситуация чуть лучше оттого, что требуется собрать меньше подписей в абсолютном выражении, общий отсеив списков составил 23,2% (в 2014 г. – 10%, в 2013 г. – 7,4%). Еще сильнее вырос отсеив представителей партий, не имеющих льгот, и самовыдвиженцев по мажоритарным округам» [10, с. 3]; в) запрета на использование избирательного залога, ограничивающего альтернативные варианты регистрации кандидатов; г) сохранения неюридической терминологии в избирательном законодательстве, например, использование понятия «безупречная репутация», фигурирующего на выборах членов Совета Федерации ФС РФ.

Кроме перечисленных правовых ограничений, важное место занимают *политические* и *экономические* механизмы ограничения пассивного избирательного права. Нарушение принципа невмешательства государства в избирательный процесс приводит к тому, что кандидат или политическая партия могут быть не зарегистрированы или сняты с «выборов», результаты «выборов» сфальсифицированы, кандидаты – запуганы. Для достижения данной цели «государство» использует «избирательные комиссии», являющиеся частью «вертикали власти» и другие «учреждения», включая нелегальные.

Экономический механизм нейтрализации возможности использования гражданами-подданными пассивного избирательного права также эффективен. Как известно, стоимость эффектив-

ной избирательной кампании за рубежом оценивается в \$ 1–2 умноженное на количество избирателей в округе. Даже если использовать данный критерий эффективности избирательной кампании⁸, абсолютное большинство россиян, *de facto* лишается данного права по причине бедности.

В политическом плане выборы в России носят фантомный характер и не могут рассматриваться в качестве демократического механизма формирования представительных «учреждений», включая институт «главы государства», так как нарушаются природообразующие принципы выборов – невмешательство государства в избирательный процесс, равенства кандидатов и политических партий, толерантного отношения политических акторов друг к другу.

Нерепрезентативными могут показаться ответы респондентов при анализе позиции «Участвовал в проведении избирательной кампании», по данным Левада-Цента – 5,43%; по данным социологического исследования в экспериментальном регионе – 10,56%. Причина относительно высокой активности населения в подготовке и проведении «выборов» в экспериментальном регионе имеет технологический характер. Участие в организации и проведении избирательной кампании относится к демократическому дискурсу гражданственности, в России оно сопряжено с улучшением материального положения: «ответственный избиратель» заключает договор об оказании услуг с представителем избирательного штаба кандидата или политической партии и осуществляет на территории вмененного избирательного округа как агитационную, так и иную деятельность (привод избирателей на избирательный участок, их подкуп и т. п.), за которую получает денежный бонус, соответ-

Таблица 3

**Информированность россиян об основных политических правах.
Назовите основные политические права (в процентах, %)**

	Амурская область (чел./%)		
	05.15	04.16	04.17
Право на гражданство	208/67,97	131/45,17	137/45,36
Право избирать (активное избирательное право)	254/83,01	248/85,51	238/78,81
Право быть избранными (пассивное избирательное право)	160/52,29	170/58,62	152/50,33
Право на защиту права	138/45,10	90/31,03	115/38,08
Право на объединение, включая создание политических партий, общественных и религиозных объединений	102/33,33	71/24,48	107/35,43
Право на митинги, шествия, демонстрации, забастовки и т.п.	97/31,70	74/25,51	103/34,11
Право на свободу слова	224/73,20	241/83,10	218/72,19
Право на обращение в органы государственной власти и органы местного самоуправления	100/32,70	76/26,21	107/35,43
Право на референдум и правотворческую инициативу	66/21,57	48/16,55	77/25,50
Право на замещение вакантных должностей в органах государственной власти и органах местного самоуправления	37/12,25	16/5,52	50/16,56

⁸ В России для «несогласованных» кандидатов он будет несравнимо выше по причине широкого использования административного ресурса.

ствующий результату голосования за кандидата по вмененному «договорнику» округу.

Исследование выявляет принципиальную дистанцированность между реализацией гражданами РФ избирательного права и другими политическими правами. Активное избирательное право в России продолжает существовать формально, нуллифицируясь системой ограничителей и запретов, избирательными и манипулятивными технологиями и т. д., не позволяя россиянам реально влиять на формирование государственных и муниципальных органов. Пассивное избирательное право также декларативно.

Механизмы нуллификации выборов как способ ненасильственной смены представителей государственных и муниципальных органов ведет к витализации утилитарного подхода в реализации избирательного права, существующего в границах неототалитарного пространства российской политики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бузин А.Ю., Любарев А.Е. Преступление без наказания: Административные избирательные технологии федеральных выборов 2007–2008 годов / А.Ю. Бузин, А.Е. Любарев. – М.: Группа Компаний «Никкола М», Панорама. – 2008. – 284 с.
2. Бухарова О.И. Сакрализация власти: карнавальский аспект PR технологий / О.И. Бухарова // Космополис. – 2008. – № 3(22). – С. 48–49.
3. Великанова О.В. Функции образа лидера в массовом сознании. Гитлеровская Германия и Советская Россия / О.В. Великанова // ОНС: Общественные науки и современность. – 1997. – № 6. – С. 162–173.
4. Выборы-2014 – Единый день голосования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://azerros.ru/events-and-comments/20118-vybory-2014-edinyy-den-golosovaniya.html>.
5. Выборы Президента России 4 марта 2012 года: Аналитический доклад. – М.: ГОЛОС, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://archive.golos.org/asset/6088>.
6. Дифференциация гражданских и политических практик в России: институциональная перспектива: Научно-аналитический доклад. – М.: Институт социологии РАН, 2013. – 185 с.
7. Доверие институтам власти [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/press/2007040901.html>.
8. Исследование «РОМИР»: рейтинг доверия социальным институтам в России в 2013 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2013/09/04/6218>.
9. Климов В.А., Буханова Т.Н., Зайцев И.В. Активность российских избирателей: проблемы и пути их решения / В.А. Климов, Т.Н. Буханова, И.В. Зайцев // Журнал о выборах. – 2005. – № 4. – С. 35–43.
10. Липман М.А., Петров Н.В. 2015: завершение перехода от «мягкого авторитаризма» к более жесткому / М.А. Липман, Н.В. Петров // Контрапункт. – 2016. – № 4. – С. 1–16. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.counter-point.org/wp-content/uploads/2016/07/lipman_petrov_4-1.pdf.
11. Любарев А.Е. Активность избирателей на федеральных, региональных и муниципальных выборах в Российской Федерации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://e-notabene.ru/pr/article_8778.html#12.
12. Нечушкин А.Ю. Групповой эгоизм в российском обществе: социологический анализ : автореф. дис. ... д-ра соц. н. / А.Ю. Нечушкин. – Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2007. – 46 с.
13. Особое мнение судьи Конституционного Суда РФ Кононова А.Л. по Определению Конституционного Суда Российской Федерации от 4 декабря 2007 года. – № 797-О-О // Вестник Конституционного Суда РФ. – 2008. – № 2. – С. 24–29.
14. Пивоваров Ю.С., Фурсов А.И. «Русская Система» как попытка понимания русской истории // ПОЛИС: Политические исследования. – 2001. – № 4. – С. 37–48.
15. Роскомнадзор заблокировал ряд сайтов за призывы к бойкоту выборов в Госдуму [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://lenta.ru/news/2016/07/08/rkn_boycot/.
16. Сулакшин С.С. Избирательная система и успешность государства (тайное всегда становится явным) / С.С. Сулакшин // Материалы постоянно действующего научного семинара. – Вып. 5(52). – М.: Научный эксперт, 2013. – 112 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vbagdasaryan.ru/izbiratel'naya-sistema-i-uspeshnost-gosudarstva/>.
17. Титов В.Ю. Персонификация облика политической элиты в советском общественном мнении: от сакрализации до отторжения / В.Ю. Титов // Вестник Томского государственного университета. – 2004. – № 282. – С. 118–122.
18. Участие россиян в политической жизни страны в 2013 году: Исследование ВЦИОМ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2013/04/03/5773>.
19. Яковенко И.Г. Проблема гражданского долга / И.Г. Яковенко // Нева. – 2012. – № 11 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/neva/2011/12/ia14.html>.

Філатов Б.А.

Неоконсервативні та патріотичні політичні сили: специфіка інституційної трансформації

Розглядаються співвідношення інституційних і ціннісних чинників у формуванні патріотичних і неоконсервативних політичних сил у сучасній Європі і світі, вивчаються механізми електоральної конфронтації правих і консервативних настроїв у суспільстві на конкретні здобутки у контролі над владою у конкретних країнах сучасного світу. Надається увага формуванню правоконсервативних правлячих коаліцій і урядів в країнах Центральної та Східної Європи, вивчаються елементи співпраці консервативних сил, які можуть бути застосовані у політичній практиці сучасної України.

Ключові слова: політичні партії, неоконсерватори, політичний патріотизм, громадська думка, інституалізація, громадсько-політичні рухи.

Рассматривается соотношение институциональных и ценностных факторов в формировании патриотических и неоконсервативных политических сил в современной Европе и мире, изучаются механизмы электоральной конфронтации правых и консервативных настроений в обществе на конкретные достижения в контроле над властью в конкретных странах

современного мира. Уделяется внимание формированию правоконсервативных правящих коалиций и правительств в странах Центральной и Восточной Европы, изучаются элементы сотрудничества консервативных сил, которые могут быть применены в политической практике современной Украины.

Ключевые слова: политические партии, неоконсерваторы, политический патриотизм, общественное мнение, институализация, общественно-политические движения.

The correlation of institutional and value factors in the formation of patriotic and non-conservative political forces in contemporary Europe and the world is considered. The mechanisms of electoral confrontation of right and conservative moods in society are studied. Attention is paid to the formation of right-wing ruling coalitions and governments in the countries of Central and Eastern Europe. It is proved that the practice of cooperation between conservative forces could be useful for political life of contemporary Ukraine.

Key words: political parties, neoconservatives, political patriotism, public opinion, institutionalization, social and political movements.

УДК 329.11

Філатов Б.А.,
кандидат юридичних наук,
член політичної ради політичної партії
«Українське об'єднання патріотів»

Політичні доктрини консерватизму і патріотизму переживають період трансформації і наповнення нових змістів. Проблема міграції стала одним із вагомих чинників зростання електоральної привабливості правих політичних сил. У багатьох країнах ЄС у правій частині спектру інтенсивно конкурують політичні сили з різними програмними векторами, історією передвиборчих перегонів та соціальною базою. Нерідко респектабельні політичні сили, наприклад, християнсько-демократичні партії, вступають у взаємодію з порівняно маргінальними і новими політичними гравцями. У цьому контексті взаємодія правих консервативних і патріотичних політичних сил потребує роз'яснення і встановлення форм співпраці і напрямів їх подальшого розвитку. Як свідчать події в сучасній Франції, прореспубліканські політичні сили правого спрямування об'єдналися навколо кандидатури Е. Макрона проти ще більш радикально правої М. Ле Пен. Це позначає рівень співпраці та підтримки між патріотичними політичними силами та їх прагнення щодо збереження статусу-кво. Інституційними формами неоконсервативних і правих політичних сил у різних країнах світу є, як добре відомо, політичні партії, громадські організації, громадські рухи, мережеві спільноти. На сучасному етапі видозміни означених форм є актуальними для сучасної України. У нашій державі на ґрунті націонал-демократичних та ідеологічних доктрин конкурують багато політичних сил – тих, що мають

давню історію, й тих, які утворилися нещодавно. Тому однією з частин проблеми цієї статті є можливість застосування досвіду країн ЄС у сучасній Україні, а саме консолідації поміркованих правих та патріотичних політичних сил.

Проблему інституційної еволюції правих політичних сил досліджували такі знані іноземні вчені, як Ф. Фукуяма [9], П. Бьюкенен [1]. Серед вітчизняних дослідників темою опікувалися П. Юхименко [11], К. Гаращук [2], Н. Рудницька [5], О. Ситник [6], В. Тарасевич [7]. Водночас значної уваги потребує розроблення специфіки інституційної трансформації правих та патріотичних політичних сил у співвідношенні з розвитком неоконсервативних політичних цінностей.

Метою статті є встановлення особливостей інституційної еволюції неоконсервативних і патріотичних сил у сучасному світі. Завданням статті є визначення домінуючих інституційних форм неоконсервативних і патріотичних політичних сил, а також встановлення розбіжностей між ними.

Мотивація підтримки консервативних політичних сил виборцями пов'язана, передусім, з ідейними засадами, які зустрічають підтримку у найширших верствах населення. Економічно активні групи суспільства, як правило, виступають за збереження сприятливих нормативних умов для підприємництва та забезпечення сталої та передбачуваної економічної політики. Загалом неоконсерватизм – це прагматична ціннісна док-

трина, яка орієнтована на проактивну позицію громадян. Однак у глобальному вимірі неоконсервативні рецепти політичного управління були чинними до моменту економічних криз 2008–2010 рр. У сучасний період відбувається трансформація бази прибічників консерватизму в політиці, що впливає на інституційні форми, що обирають консервативні політичні сили. Можна погодитися з К. Лопух, яка зазначає: «Стабільна економіка виступає міцним фундаментом сильної держави. При цьому стимулювання стійкого економічного зростання має відбуватися шляхом скорочення податкових ставок, яке має забезпечувати зайнятість та дохід середньостатистичному громадянину. Тільки перспектива економічного росту, що дає кожному одночасно однакової можливості для розвитку, може забезпечити демократичним державам легітимність та стабільність» [3, с. 377]. Тому інституційними формами втілення консервативних цінностей та політичних доктрин були партії, які тривалий час існували в англо-саксонській політичній системі напередодні та після Другої світової війни.

У країнах сучасного ЄС консервативні політичні сили, зокрема християнські демократи, зберігають міцну підтримку у Німеччині та Італії. Клерикальна складова частини партійних рухів пов'язана із традиційними цінностями та захистом сімейної моралі, засуджується надмірна свобода індивідів. Водночас неоконсервативні політичні партії Європи змушені постійно відчувати вплив партій, які виступають носіями більш м'якої, або легкої, версії консерватизму. Вони не є жорсткими захисниками моралі чи релігійних цінностей, проте виступають із патріотичних позицій. Тому старі консервативні партії змушені вступати у відносини співпраці, або конфронтації, з новими патріотичними політичними рухами, які не мають ідеологічного доктринального забарвлення. К. Лопух вважає: «Неоконсерватори називають себе прихильниками «консервативної держави добробуту» і виступають проти надмірної свободи, оскільки вона веде до неконтрольованості індивідів, та за сильну державу, яка, перш за все, виступає альтернативою хаосу індивідуальних інтересів та забезпечує порядок» [3, с. 378].

Стабільність успіху неоконсервативних політичних партій у Європі пов'язана з апеляцією до політичних традицій та незмінністю позицій у світі, де відчутним є вплив технологічних новацій. У цих умовах пошук нової політичної ідентичності з боку неоконсерваторів виливається у спроби інституційної мімікрії та спроби використовувати символіку та підходи більш нових та технологічних політичних рухів. К. Лопух вказує: «В економіці неоконсерватори не є прихильниками необмеженого вільного ринку, проте наголошують на тому, що ринкові механізми мають застосовуватися

всюди, де це можливо зі збереженням соціальної стабільності. Загалом вони позитивно ставляться до соціальних реформ, але тільки як способу забезпечення індивідів необхідними захистом та іншими благами у динамічному, урбанізованому суспільстві» [3, с. 378]. В умовах зниження популярності традиційних ідеологічних політичних партій неоконсерватори намагаються зайняти політичну й електоральну нішу лібералів, виступаючи за відстоювання прав і свобод людини.

Тимчасова поразка соціал-демократичної альтернативи у Європі (зокрема у Великобританії, Франції, Німеччині) засвідчила, що соціальний популізм та утриманство зустрічають опір і нерозуміння у суспільстві в умовах економічної кризи. Політична риторика неоконсерваторів пов'язана не зі стрімкими змінами, а з досягненням соціальної рівноваги, що виглядає більш прагматичним порівняно з їх опонентами. Однак масова незгода з політикою правих консервативних урядів проявляється не на національному, а, швидше, на наднаціональному рівні, зокрема в антиглобалістичних протестах. Наявність базису електоральної підтримки у кожному конкретному суспільстві пов'язана з наявністю певних подій, які можуть загрожувати соціальному добробуту населення та стандартам життя.

Як не дивно, у сучасному ЄС неоконсервативні політичні сили не виступають як антиєвропейські. За вихід з ЄС у Великобританії виступає політична сила «Партія незалежності Сполученого Королівства» (UKIP). Вона утворилася 1993 р., тому що широка підтримка неоконсерваторів була зумовлена в основному широкими загальнолюдськими цінностями й економічною ситуацією у світі загалом. Патріотизм як певна «жорстка» модифікація неоконсерватизму з'являється на політичній арені в умовах, коли необхідно підкреслити загрозу національним інтересам. К. Шаповал стверджує: «Різноманітність стилів життя та посилення різноманітної незалежності людини саме від новітніх технологій, прискорений темп життя та порушення духовної та екологічної рівноваги – це все породило масштабні кризи в суспільствах західних країн та поставило під сумнів багато вже наявних цінностей європейської цивілізації» [10, с. 180].

Ціннісне тло електорального вибору, спрямованого на підтримку неоконсерваторів, має не лише цивілізаційний, але й прагматичний характер. Разом із тим вона пов'язана зі зміною акцентів у розумінні консервативного і ліберального політичного мислення. В європейських країнах, як стверджується у публікаціях сучасних аналітиків, зокрема Дж. Макулі [13], у Франції протягом 20–30 років не було сильного соціального єднання, що свідчить, на думку опитаних представників консервативних католицьких верств Франції, про втрату їх цінностей. Як зазначається,

пересічні французи надсилають дітей до місцевих католицьких шкіл, замість державних. Також стверджується, що зростає вплив релігійних міркувань у контексті останніх терористичних атак у Франції, що спричинило повернення багатьох світських французів-католиків до церков вперше за останні роки. Вітчизняний фахівець К. Шаповал основну відповідальність за збереження життя людини, покладає саме на індивіда, яки має, перш за все, розрахувати на власні сили. Така позиція мала підтримувати в нього ініціативу і стійкість та водночас не давати змоги індивіду розхолоджуватись завдяки постійній підтримці держави, очікувати на її допомогу для вирішення кожного нагального питання, незважаючи, чи входить це до її компетенції [10, с. 180].

Підтримка неоконсервативних партій постає для стійких та традиційних за поглядами громадян чинником захисту їх соціальних позицій та світу в тому вигляді, в якому вони його уявляють. Згідно з думкою американського аналітика Т. Рогана, американські консерватори мають підтримати кандидатуру Е. Макрона на посаді президента Франції. На думку американських аналітиків, програма М. Ле Пен є майже соціалістичною, оскільки намагається захистити стагнуючу французьку промисловість від зовнішньої конкуренції [14]. Програмою Е. Макрона, натомість, є патріотизм, поєднаний із новими можливостями. Це саме той політичний наратив, що потрібен сучасній Франції. У цьому контексті важко не погодитися з тезою К. Шаповал, що держава в неоконсервативній ідеології, має базуватись на моральних принципах та збереженні єдності суспільства, забезпеченні для людини необхідних для існування умов на основі виключно законності та правопорядку, наданні можливості створювати політичні асоціації, розвитку інститутів та громадянського суспільства [10, с. 180].

Виборці консервативних партій у сучасному світі намагаються надати державі конкретні завдання зі збереження можливостей для пересічних індивідів, які покладаються на самих себе. Як зазначає французький аналітик Ф. Лабрек [12], місце, яке посідає той чи інший громадянин у політичному спектрі, залежить від особливостей національного контексту і того, яким чином сформований національний політичний спектр. Французькі реакціонери у другій половині ХХ ст. збудували добре артикульовану критику комуністичних засад прогресизму починаючи з 1960-х рр. Експерти стверджують, що французькі консервативні реакціонери мають перевагу над лівими на ґрунті соціальних цінностей. Вони намагаються боротися зі спрямованістю лівих на утопічну соціальну інженерію. Французькі реакціонери застосовують холістичний підхід щодо консерватизму у світі постмодерному замість застосування економічного підходу, як це відбувається в англосаксонському середовищі.

Отже, маючи значну аргументативну й доктринальну підготовку, консервативні сили Європи мають можливість обґрунтовано звертатися до нації у своїх країнах і Європи загалом. Відображенням глибокого заперечення неоконсерваторами проблем сучасного суспільства є обережні підходи до народного волевиявлення. Саме тому до неоконсервативних партій і рухів (навіть таких, які утворюються напередодні виборів, як, наприклад, «Республіка на марші» Е. Макрона) звертаються громадяни, які втратили довіру представницьких інституцій і до процедури волевиявлення як такої.

Неоконсервативні партії і рухи у світі намагаються набути тих інституційних форм, які є найбільш придатними для політико-комунікаційного впливу на громадськість. В окремих країнах вони уособлюють себе традиційними партіями (як, наприклад, Християнські демократи у Німеччині). В інших країнах вони формують більш гнучкі масові структури, щоб протидіяти популістським лівим і ліберальним політичним силам.

Політичне майбутнє неоконсервативних політичних сил у сучасній Європі пов'язане, зокрема, з відповіддю на виклики монетаристського менеджменту та забезпечення інноваційного і динамічного розвитку своїх країн. Наголос на самодостатності та успішності національної моделі розвитку та місця у глобальній конкуренції дають змогу здобувати популярність, незважаючи на персоналізацію виборів та маніпулятивне середовище. Як показали останні президентські вибори у США, неоконсерватизм стає привабливим навіть у середовищі тих, хто постійно підтримував Демократичну партію. Консолідація підтримки неоконсервативних політичних сил є можливою за умови популярності на основі повної дискредитації патерналістського підходу до державної регуляції соціальних процесів. При цьому неоконсервативні політичні сили нерідко можуть використовувати «інституційну мімікрію» для більшої привабливості, з огляду на ситуацію в конкретній країні. Зокрема, в такій країні, як Австралія, існують Демократична лейбористська партія, Австралійська консервативна партія, Австралійська партія Кеттера, Ліберальна партія Австралії (яка одночасно є й найбільшою консервативною політичною силою цієї країни). Також існують Національна партія Австралії, «Партія однієї нації Поулін Хенсон» і Об'єднана консервативна партія. Різноманіття в назвах показує, що консервативні сили можуть апелювати як до продемократично, так і до націоналістично налаштованих верств населення.

Неоконсервативні партії та політичні групи в багатьох країнах світу зберігають своє існування і мають перспективи розвитку завдяки незмінності своїх ідейних позицій та зручних можливостей для критики чинних урядів. Оскільки у сучас-

ному світі вибір для політичного управління між жорстким державним регулюванням економіки та підтримкою вільного підприємництва залишає невелику кількість варіантів дій, вони можуть залишити незадоволеними певні групи населення. Приклад сучасної Австрії показує, що неоконсервативні сили мають досить широкий фронт і можуть об'єднувати зусилля під час електоральних кампаній, а можуть діяти цілком незалежно. Зокрема, Австрійська Народна партія, Партія Свободи Австрії, «За майбутнє Австрії», Християнська електоральна спільнота, Християнська партія Австрії, Партія свободи Карінтії та Партія реформістських консерваторів втілюють консервативну альтернативу цієї країни. Зазначений перелік свідчить про можливість гнучкого застосування консервативних політичних ідей у партійній діяльності. Вітчизняний фахівець О. Удовенко вважає: «Неоконсерватизм виявився більш ефективним та результативним порівняно з іншими ідеологіями, він містить досить ефективні засоби вирішення економічних, політичних, культурних та соціальних проблем. Положення неоконсерватизму були пристосовані до проблем та потреб суспільства нової епохи основними пріоритетами» [8, с. 62].

Привабливість позицій консервативних партій у світі пов'язана також з іміджем національних лідерів та їх діяльністю щодо конкретних досягнень у різних галузях національного розвитку. Зокрема, консерватори у Великобританії виступають політичною силою, яка очолює націю у період випробувань. Згідно з маніфестом консерваторів, підписаним нині чинним прем'єр-міністром Терезою Мей, це є планом для побудови більш сильної та заможної Великобританії, який буде реалізований у найближчі п'ять років під час реалізації Brexit. У всіх публічних політичних діях консерваторів як правлячої партії у Великобританії простежується зв'язок із традицією тетчеризму як зразку вольової, незалежної й результативної політики. О. Удовенко стверджує: «Саме Велика Британія раніше за всі інші держави здійснила «правий поворот». І саме під час урядування кабінету Маргарет Тетчер була розроблена система заходів державної політики у галузях економіки, внутрішньої та зовнішньої політики для регулювання економічних і соціальних криз, яка потім була застосована іншими державами. Тому тетчеризм став основним об'єктом уваги дослідників неоконсерватизму» [8, с. 62].

Таким чином, реалізація консервативних засад внутрішньої і зовнішньої політики потребує певної ситуації і кон'юнктурних умов, які забезпечать сприйняття цієї діяльності у суспільстві. Водночас консервативні погляди потребують поширення у політичній еліті з метою формулювання конкретних підходів до політичного управління та консолідованої підтримки певного курсу.

Зміна президента у США 2016 р. вказує на те, що політичний істеблішмент цієї країни був готовий до зміни курсу, яка надає більш широкий маневр для політичного управління і звільняє від обтяжливих соціальних зобов'язань. Загалом консервативна альтернатива ліволіберальним діям завжди буде залишатися програмою, як має реалізовуватися під час електорального оновлення політико-адміністративної еліти. Згідно з Є. Мочаловим, неоконсерваторами в американській історико-політичній традиції прийнято називати «групу суспільно-політичних діячів, які дотримувалися ряду відокремлених принципів в аналізі зовнішньої політики та оцінці систем національної безпеки» [4, с. 80]. Таким чином, неоконсерватори в багатьох країнах світу реалізують амбітні цілі та декларують широкомасштабні та довготривалі реформи, спрямовані на адаптацію своїх країн до умов глобальної конкуренції, внутрішню реструктуризацію, пристосування до зовнішніх викликів.

Маючи підтримку виборців та певний кредит довіри, вони спрямовують зусилля на тверезий розрахунок сил і засобів у своїх країнах, орієнтуються на приватну ініціативу та інтерес громадян, скоріше, до самореалізації, аніж до соціального утримання. Патріотизм в їх діяльності і риториці виступає тлом, яке обґрунтовує претензії на загальнонаціональне лідерство незалежно від політичних розбіжностей. Вибір інституційної форми політичних сил залежить, передусім, від конкретної країни і ґрунтується на двох полюсних альтернативах: або наявності багатьох порівняно дрібних партій, або консолідації навколо однієї традиційної великої партії із багаторічною історією. Обидва варіанти забезпечують збереження консервативних цінностей у нетривіальній і привабливій для виборців формі.

Неоконсервативні політичні сили в сучасній Європі мають давню традицію. Перебуваючи у постійній конкурентній боротьбі із соціал-демократичними і лівими політичними силами, неоконсерватори намагалися уберегти свої країни від надмірних та поляризуючих перетворень. Водночас, якщо у другій половині ХХ ст. християнські демократи набували популярності за умов економічного піднесення, в другому десятилітті ХХІ ст. утворилася ситуація, в якій християнські демократи як ідеологічні консервативні сили, а також націоналістичні праві та етнічні партії змушені здобувати популярність в умовах впливу криз міграції та втрати соціально-економічної стабільності. По суті, консервативні політичні сили змінили свої доктринальні вимоги захисту приватної підприємницької ініціативи і перейшли на позиції соціального лібералізму за умови захисту інтересів домінантної більшості титульної нації. Цей зсув змусив традиціоналістські політичні сили грати на електоральному полі їх традиційних опонентів – попу-

лістських лівих сил, які, передусім, відстоювали високий рівень соціальних стандартів. Важливим конкурентами консервативних і правих сил на полі соціального популізму стали так звані народні партії, які поєднують праву риторику із соціальними вимогами і посідають значне місце у наднаціональних структурах ЄС, насамперед, Європарламенті. Політичний патріотизм став для багатьох консервативних сил засобом політичного ребрендингу та чинником підвищення популярності. Він спричинив опанування настроями громадської думки. На відміну від європейських парламентських демократій, трансформаційні країни Центральної та Східної Європи колишнього СРСР стали прикладом появи особливих патріотичних партій і рухів. Вони, з одного боку, виступали чинником партійної ідентифікації правлячих режимів, а з іншого боку – виконували політико-технологічне замовлення, яке було встановлено на основі аналізу стану громадської думки. Формування особливих партійних об'єднань у країнах Центральної та Східної Європи, які мають ідеологічні засади патріотизму, пов'язане з тенденцією правого реваншу і реакцією на спроби побудови соціал-демократичної моделі управління в окремих країнах (зокрема в Угорщині та Польщі). Також праві політичні партії і рухи стали основою для консолідації нових політичних режимів правої консервативної гегемонії (зокрема, правління В. Орбана в Угорщині). Вказана ситуація формує умови інституційного багатоманіття правих та консервативних політичних сил, а також безліч варіантів їх взаємодії: від відкритої і тісної співпраці до конкуренції. Для України цей досвід указує на можливість консолідації правої частини спектру з метою досягнення важливих суспільних завдань, зокрема укріплення євроатлантичної орієнтації держави та поглиблення реформ. Перспективою подальшого розроблення теми, порушеної в цій статті, є розгляд ролі соціального капіталу у процесах інституалізації правих політичних сил.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бьюкенен П.Д. Правые и не-правые. Как неоконсерваторы заставили нас забыть о рейгановской революции и повляили на президента Буша / П.Д. Бьюкенен; пер. с англ. К. Ковешников. – М. : АСТ ; М. : Транзиткнига, 2006. – 348 с.
2. Гаращук К.В. Особливості неоконсервативних освітніх реформ в Англії в останній чверті ХХ ст. / К.В. Гаращук // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – Вип. 28. – С. 64–68.
3. Лопух К.В. Історія економічного неоконсерватизму: відродження старих цінностей у нових умовах / К.В. Лопух // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 376–381.
4. Мочалов Є. Етнічні витоки американського неоконсервативного середовища / Є. Мочалов // Етнічна історія народів Європи. – 2015. – Вип. 47. – С. 80–84.
5. Рудницька Н. Проблема бюрократії в неоконсервативній концепції / Н. Рудницька // Політ. менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 175–180.
6. Ситник О.І. Консерватизм: генеза ідей / О.І. Ситник; Волин. ін-т економіки та менеджменту. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 62 с.
7. Тарасевич В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит / В. Тарасевич // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 13–27.
8. Удовенко О.Ю. Неоконсерватизм як актуальна проблема на прикладі Великої Британії за часів урядів Маргарет Тетчер / О.Ю. Удовенко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2013. – № 1. – С. 62–64.
9. Фукуяма, Френсіс. Америка на распутьє. Демократія, власть и неоконсервативное наследие / Ф. Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиев. – М. : АСТ [и др.], 2007. – 288 с.
10. Шаповал К.І. Сутність та базові цінності неоконсерватизму [Текст] / К.І. Шаповал // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2014. – Вип. 15. – С. 179–183.
11. Юхименко П.І. Монетаризм: теорія і практика : [Моногр.] / П.І. Юхименко. – К. : Кондор, 2006. – 311 с.
12. Labrecque Philippe What French Conservatism can teach the Anglo-Saxon right / Ph. Labrecque [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://libertygb.org.uk/news/what-french-conservatism-can-teach-anglo-saxon-right>.
13. McAuley James In secular France, Catholic conservatism makes a comeback / J. McAuley [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.washingtonpost.com/world/europe/in-secular-france-catholic-conservatism-makes-a-comeback/2016/12/07/034befd2-5ef7-4d3c-a369-10912bf472df_story.html?utm_term=.274430b3c62d.
14. Rogan Tom French Election: American Conservatives Should Support Macron / T. Rogan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nationalreview.com/article/446988/french-election-american-conservatives-should-support-macron>.

Якушев Д.В.

Екологічна політика: стратегічне управління сталим розвитком території

У статті розглянуто особливості реалізації екологічної політики в Україні. Здійснено структурування основних функцій управління сталим розвитком території з урахуванням світового та вітчизняного досвіду впровадження стратегічного управління. Запропоновано концептуальні умови щодо удосконалення екологічної політики з метою забезпечення сталого розвитку території.

Ключові слова: екологічна політика, стратегічне управління, сталий розвиток, екологічний розвиток, територіальна громада.

В статье рассмотрены особенности реализации экологической политики в Украине. Осуществлено структурирование основных функций управления устойчивым развитием территории при учете мирового и отечественного опыта внедрения стратегического управления. Предложе-

ны концептуальные условия для совершенствования экологической политики для обеспечения устойчивого развития территории.

Ключевые слова: экологическая политика, стратегическое управление, устойчивое развитие, экологическое развитие, территориальная громада.

The article considers the peculiarities of implementation of environmental policy in Ukraine. The structuring of the main functions of management of the sustainable development of the territory is carried out taking into account the world and national experience of implementing strategic management. The conceptual pre-conditions for improvement of ecological policy for ensuring sustainable development of the territory are proposed.

Key words: ecological policy, strategic management, sustainable development, ecological development, territorial community.

УДК 351.502

Якушев Д.В.,
аспірант кафедри менеджменту та управління проектами
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Проблематика кризової ситуації в Україні з ряду природоохоронних питань вимагає необхідності удосконалення екологічної політики, а саме забезпечення діяльності соціуму відповідно до законів природи за допомогою ефективного державного регулювання у сфері охорони довкілля та подальшого сталого розвитку територіальних громад. Наявна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища має бути переформатована під час подальшої реформи децентралізації влади.

Політика управління екологічним напрямом має включати внутрішню та зовнішню складові частини на рівні територіальних громад під час загальнодержавної стратегії сталого розвитку держави. Концепція політики сталого розвитку регіонів спрямована на вирішення одночасно двох ключових питань, підвищення конкурентоспроможності громади за умови зниження негативного впливу на довкілля.

Формуванню теоретичної бази з питань державного управління щодо удосконалення екологічної політики в Україні присвячені дослідження таких науковців: Г. Білявського, Т. Галушкіної, В. Керецьмана, О. Куценко, О. Лазора, В. Лісничого, В. Лук'янихіна, Н. Нижник, В.С. Романюка, В. Тертички, В. Шевчука тощо. Зокрема, варто виділити таких науковців, як В. Антонюк, О. Бондар, С. Гривевська, В. Молоканова, О. Новикова, І. Осауленко, Н. Сментина, І. Чикаренко, Ю. Шаров, роботи яких стали ґрунтовною основою для подальших досліджень щодо винайдення оптимальних рішень із метою забезпечення сталого розвитку в Україні. Проте, якщо взяти до уваги екологічний стан регі-

онів України, питання удосконалення екологічної політики залишаються актуальними.

Нині екологічні проблеми набули кризового характеру, оскільки розвиток соціально-економічної системи суспільства до кінця ХХ ст. не включав екологічну складову частину. У ХХІ ст. більшість економічно розвинутих країн переглянули свої принципи щодо реалізації екологічної політики. Заради забезпечення сталого розвитку України розумна екологічна політика має стати невід'ємною складовою частиною, як внутрішньої, так і зовнішньої політики будь-якої держави.

Для забезпечення сталого розвитку території країни необхідною умовою є удосконалення економічних механізмів у сфері охорони навколишнього природного середовища, впровадження механізмів державної підтримки щодо скорочення та ліквідації екологічних наслідків, а також забезпечення гідних умов життя для людини.

Удосконалення екологічної політики можливе за умови послідовного формування державних регуляторів господарювання та застосування методології проектного підходу відповідно до сучасних пріоритетів розвитку суспільства. Заради забезпечення впровадження проектного підходу під час реалізації концепції екологічного розвитку території існують інструменти та засоби, що мають бути спрямовані на подальший сталий розвиток.

Для сталого розвитку в межах виділеної території необхідною умовою є забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, спрямованої на покращення умов та рівня життя громади. Екологічний складник сталого розвитку передбачає розроблення та впровадження стратегії, програм, проектів, реалізація яких дасть змогу територіаль-

ній громаді забезпечити покращення екологічних умов з огляду на ряд факторів: промисловість, інфраструктуру, технології тощо.

Традиційно вважається, що сталий розвиток спрямований на покращення якості життя людей із таких головних напрямів: соціально-економічне забезпечення, екологічно сприятливе середовище для життя, безпека життєдіяльності та охорона здоров'я [8].

Принципи і підходи Європейського Союзу щодо сталого розвитку ґрунтуються на концептуальних засадах державного менеджменту, політичних мереж, демократичного врядування. Екологічні принципи і підходи сталого розвитку реалізуються через конкретні механізми, а саме: податки, стандарти, управління та аудит, штрафні санкції, стимулювання тощо.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» сформульовано мету і принципи національної екологічної політики та визначні стратегічні цілі та завдання. Тому, зважаючи на основні засади державної екологічної політики України, варто виділити, що метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України заради гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем [5].

В означеному нормативно-правовому акті визнається, що однією з першопричин екологічних проблем України є наявна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій.

Під час удосконалення екологічної політики саме екологічне управління має бути спрямоване на сталий розвиток, враховуючи екологічні наслідки у разі прийняття управлінських рішень та розроблення та реалізації соціально-економічних програм чи проектів. Участь інститутів громадянського суспільства та відповідальних суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також врахування їхніх пропозицій під час вдосконалення природоохоронного законодавства має стати невід'ємною складовою частиною нової екологічної політики.

Концепція сталого розвитку має бути реалізована у вигляді плану дій, який пристосовує наукові підходи до потреб територіальної громади. Тому план дій сталого розвитку конкретної територіальної громади є єдиною системою цілей, завдань

та заходів, реалізація яких має сприяти переходу населеного пункту на засади сталого розвитку та є основою для розроблення стратегій, екологічних проектів та програм.

Для забезпечення сталого розвитку територіальної громади важливим інструментом постає стратегічне партнерство, суть якого полягає у тісному співробітництві місцевої влади з суб'єктами господарювання за підтримки органів державної влади. Основу стратегічного партнерства становлять не лише угоди, спільні проекти, а й усвідомлення відповідальності подальшого розвитку територіальної громади. Залучення громадськості до формування та реалізації екологічної політики уможливорює більш об'єктивний аналіз та вдосконалення запланованих проектів та програм.

Залучення представників інститутів громадянського суспільства до управління розвитком території нині можливе через інститути громадських рад та передбачає сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органу, сприяння врахуванню органом громадської думки під час формування та реалізації державної політики [10].

Вивчення громадської думки сприяє отриманню інформації про потреби територіальної громади та дає змогу визначити напрями подальшого розвитку та першочергові завдання, а також установити порядок узгодження громадських та владних інтересів.

Забезпечення сталого розвитку територіальної громади під час запровадження інноваційних підходів є ще одним актуальним завданням удосконалення екологічної політики в Україні.

Термін «сталий розвиток» часто вживається як «сталий інноваційний розвиток», що зумовлено сучасною парадигмою розвитку провідних країн світу, в яку органічно імплементовані як самі принципи сталого розвитку, так і концепція інноваційного розвитку [4, с. 14].

Інноваційний сталий розвиток території забезпечується впливом низки об'єктивних факторів та залежить від наявного потенціалу території, ресурсів, особливостей промислової бази тощо. Найбільш сприятливим рівнем реалізації концепції сталого інноваційного розвитку є об'єднані територіальні громади, адже оновлені органи місцевого самоврядування є найближчими до громадян органами та можуть реагувати на очікування та інтереси громади.

Процеси розвитку об'єднаних територіальних громад дають змогу забезпечити місцевій владі більш тісний зворотний зв'язок із громадою, показуючи, які види діяльності призводять до збалансованості розвитку, а які, навпаки, перешкоджають цьому. У цьому контексті окремо варто виділити інноваційну діяльність, яка завжди є каталізатором

змін, що призводять до прогресу, та забезпечує позитивну динаміку зростання [14].

В умовах децентралізації влади й реформування місцевого самоврядування стратегії та проекти розвитку територіальних громад розглядаються як основоположні інструменти програмування розвитку громад і територій. Перенесення до публічного сектору позитивних практик управління проектами в бізнес-менеджменті має доволі відчутну специфіку. Некоректне використання технологій проектного підходу призводить до недостатньої ефективності наявних державних та регіональних цільових програм, неналежного опрацювання проектів місцевого розвитку на рівні територіальних громад. І очевидно, що причини криються не лише у технологіях проектного управління, недостатня адаптованість яких є лише одним із факторів зниження їх ефективності, а й в існуванні «м'якого» фактору, пов'язаного з неготовністю службовців органів місцевого самоврядування до розроблення та реалізації специфічних проектів екологічної сфери. Очевидно, що застосування проектного підходу передбачає наявність хоча б мінімального рівня готовності службовців органів місцевого самоврядування до здійснення проектної діяльності [2].

Екологічний розвиток територіальної громади залежить від наявності передумов, які становлять основу екологічної політики. Основою для забезпечення екологічного розвитку територіальної громади є відповідна нормативно-правова база, екологічна культура. Реалізація низки етапів, які властиві класичному процесу стратегічного планування, також є необхідною умовою для екологічного розвитку. Для визначення суті, особливостей та ролі стратегії сталого розвитку територіальної громади будь-які дії завжди мають інноваційний характер, а інновації, у свою чергу, успішно впроваджуються у межах відповідних стратегій та програм розвитку. Екологічна стратегія при цьому є одним із засобів досягнення конкретних цілей та відрізняється від інших засобів своєю новизною в рамках стратегічного планування.

Екологічний розвиток території має вписуватися в концепцію сталого розвитку, але не існує єдиного рецепту такого розвитку, бо кожна територія є унікальною, як і здатність реалізовувати екологічні проекти та програми. Тому підхід стратегічної екологічної оцінки, який являє собою систематичний та підготовчий процес, що здійснюється з метою аналізу екологічних наслідків запропонованих планів, програм та інших стратегічних дій, а також із метою включення результатів досліджень до процесу ухвалення рішень [12].

Стратегічна екологічна оцінка в країнах Європейського Союзу застосовується з початку двохтисячних років та регулюється Директивою 2001/42/ЕС «Про оцінку впливу окремих планів та програм

на навколишнє середовище». Для вітчизняних умов стратегічна екологічна оцінка – це новий підхід, який базується на наявних принципах оцінки впливу на навколишнє середовище, але передбачає оцінку комплексного впливу на довкілля проектів, програм.

Метою стратегічної екологічної оцінки є забезпечення врахування екологічних аспектів під час ухвалення стратегічних рішень для підтримки екологічного розвитку. Процеси проведення стратегічної екологічної оцінки вимагають запровадження інноваційних підходів як на рівні формування політики, так і на рівні реалізації стратегій, програм і проектів, зокрема під час ухвалення стратегічних рішень. Результати проведення стратегічної екологічної оцінки сприяють «міжсекторальному втручанням» та зменшенню негативних наслідків, своєчасним інституційним коригуванням стратегій, програм та проектів, запровадженню інновацій у планах та процедурах [15].

Забезпечення сталого розвитку територіальних громад під час застосування стратегічної екологічної оцінки дасть змогу більш ефективно розробляти та впроваджувати екологічну політику і формувати стратегії розвитку територій.

З огляду на поступову європейську інтеграцію України не викликає сумнівів доцільність запровадження стратегічної екологічної оцінки під час комплексної експертизи екологічних проектів на стадії розроблення стратегії сталого розвитку територіальної громади.

Концепція сталого розвитку активно сприяє не тільки розробленню місцевих програм сталого розвитку, а й є важливим механізмом ефективного управління та вироблення ефективної екологічної політики, що базується на проектному підході.

Управління сталим розвитком, в умовах соціальних та економічних обмежень, необхідності забезпечення раціонального природокористування потребує, насамперед, взаємодії між суб'єктами господарювання, органами публічної влади, громадськістю, територіальною громадою, що зумовлює необхідність забезпечення належного рівня координації, контролю та відповідальності.

Метою реформи децентралізації влади є формування самодостатньої, конкурентоспроможної громади, яка здатна якісно та самостійно забезпечувати сталий розвиток території. У процесі реформ, що впроваджуються в Україні, екологічна політика має розглядатися в розрізі сталого розвитку території за умови перетворень не тільки природоохоронної галузі, а й економічної, промислової та освітньої, а також реалізовуватися шляхом взаємного узгодження стратегії та програм екологічного розвитку території.

Перші приклади новостворених спроможних громад продемонстрували, що об'єднані територіальні громади за умови правильної самоорганізації

населення, достатнього фінансування інфраструктурних проектів показали ефективність вирішення основних соціальних, економічних, культурних та екологічних питань та стали запорукою забезпечення сталого розвитку населених пунктів.

У подальшому будуть розглянуті найкращі практики об'єднаних територіальних громад та їх досвід із впровадження стратегічних планів, конкретних проектів та програм. Перспективою подальших наукових досліджень у цьому напрямі має бути подальший науковий супровід реалізації механізмів забезпечення сталого розвитку та показників оцінювання ефективності запровадження екологічних проектів і програм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаєв В.М. Управління міським господарством: теоретичні та прикладні аспекти: [Монографія] / В.М. Бабаєв. – Харків: Вид-во ХРІДУ НАДУ «Магістр», 2004. – 204 с.
2. Безуглий Д.Г. Проектний підхід в управлінні розвитком та співробітництвом укрупнених територіальних громад / Д.Г. Безуглий, Ю.П. Шаров // Аспекти публічного управління. – Д. : ДРІДУ НАДУ. – 2015. – № 9(23). – С. 64–71.
3. Бондар О.І., Барановська В.Є., Берзіна С.В. Сучасний стан та перспективи розвитку української системи технічного регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів // Екологічні науки: науково-практичний журнал / Головний редактор О.І. Бондар. – 2012. – № 2. – С. 68–77.
4. Гусєв В.О. Парадигма сталого інноваційного розвитку / В.О. Гусєв, О.О. Мужилко // Економіка та держава. – 2011. – № 9. – С. 115–118.
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
6. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19(598). – С. 77.
7. Мороз О.Ю. Особливості становлення системи місцевого управління в Україні / О.Ю. Мороз // Ефективність державного управління: Зб. наук. пр. Львівського ЛРІДУ НАДУ / За заг. ред. А.О.Чемериса. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 9. – С. 398–404.
8. Національний стандарт України: інноваційна діяльність. Терміни та визначення понять : ДСТУ ГОСТ 31279:2005. – К. : Держспоживстандарт України, 2005.
9. Савченко В.Ф. Теоретичні засади регулювання соціально-економічного розвитку держави та регіонів / В.Ф. Савченко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2009. – № 1(2). – С. 23.
10. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010>.
11. Сментина Н.В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні: теорія, методологія, практика: [монографія] / Н.В. Сментина. – Одеса: Атлант, 2015. – 365 с.
12. Стратегічна екологічна оцінка : посіб. // Розбудова спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку областей і міст України : Проект міжнародної технічної допомоги РЕОП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebed.org.ua/sites/expertise.one2action.com/files/posibnyk_sea.pdf.
13. Черкашина К.В. Місцеве самоврядування як засіб забезпечення сталого розвитку територій / К.В. Черкашина // Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення: матеріали II міжнар. наук. практ. конф., 1 жовт. 2011 р. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2011. – С. 88–90.
14. Чикаренко І.А. Формування системи управління інноваційним розвитком територіальних громад : [монографія] / І.А. Чикаренко. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2014. – 338 с.
15. Що таке стратегічна екологічна оцінка (CEO)? // Building Capacity in Evidence-Based Economic Development Planning in Ukrainian Oblasts and Municipalities (EBED) : Project of International Technical Assistance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebed.org.ua/sites/expertise.one2action.com/files/what_is_sea_ebed_1.pdf.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Аббасова Аферин

Роль политического доверия в политической деятельности

В статье автор пытается показать, что политическое доверие превращается в важный фактор политической активности. Правила, выдвигаемые обществом, не приводят к улучшению жизни, достижению счастья. Вот почему необходимо принимать активное участие в общественной жизни общества и правильно его оценивать. Политическая деятельность личности доказывает реальность существующих проблем. Политическое доверие будет иметь значение только в том случае, если личность повысит свою социально-политическую активность, укрепляя тем самым надежду людей на счастливое будущее.

Ключевые слова: политическая социализация, политическое участие, политическая активность, политическое доверие, политическая деятельность, гражданское общество.

У статті автор намагається показати, що політична довіра перетворюється на важливий фактор політичної активності. Правила, що висувуються суспільством, не призводять до покращення життя, досягнення щастя. Ось чому необхідно брати

активну участь у громадському житті суспільства і правильно його оцінювати. Політична діяльність особистості доводить реальність наявних проблем. Політична довіра буде мати значення тільки в тому разі, якщо особистість підвищить свою соціально-політичну активність, зміцнюючи тим самим надію людей на щасливе майбутнє.
Ключові слова: політична соціалізація, політична участь, політична активність, політична довіра, політична діяльність, громадянське суспільство.

In the article the author tries to show that the political confidence is rolled as the important factor of political activity. The rules put forward by the society do not lead the improvement of happy life and living condition itself. That is why it needed to take an active part in the social life of the society and appreciate it correctly. The political activity of personality shows the reality of his existed problems. The political confidence will only have its importance if it increases its socio – political activity and strengthens the hope of people for happy future.

Key words: political socialization, political participation, political activism, political trust, political activity, civil society.

УДК 323.2:316.75: 159

Аббасова Аферин,
докторант кафедры психологии
Бакинского государственного
университета

Общественная позиция личности во многом детерминирована общественными условиями жизни человека. Общественные процессы и преобразования служат причиной коренных изменений в системе социальных взаимоотношений личности. Это приводит к изменениям в структуре личности, образе мышления и мировоззрении.

В современных условиях активное участие личности в общественной жизни предполагает высокую гражданскую ответственность. Каждый человек сталкивается с необходимостью соотносить свое бытие, удовлетворение потребностей и реализацию своих интересов с существующими формами социально-политической системы. Жизнедеятельность человека неотделима от общества. Социальные действия, в том числе в сфере политики, есть неперемное условие его функционирования. Не следует забывать, что постепенное социальное развитие человека осуществляется в процессе политической социализации.

В результате анализа проведенных исследований было установлено, что внутренний мир человека как содержательная характеристика структуры личности активно перерабатывает социальный опыт, формируя систему отношений человека к социальной реальности, в которой он живет.

На современном уровне развития общества демократизация общественной жизни выступает

надежным условием вовлечения граждан в политические процессы, происходящие в обществе.

Исследователи выделяют ряд факторов, определяющих активное участие личности в политической жизни общества. Сюда могут быть отнесены следующие факторы:

– во-первых, такая деятельность способствует полному раскрытию потенциальных возможностей человека, раскрывает его творческий потенциал, это, в свою очередь, расценивается как важнейшая основа для решения общественных задач. Качественно новая организация всех сфер общества предусматривает усиление роли человеческого фактора, сознательное и активное участие в этом процессе широких народных масс;

– во-вторых, тесное взаимодействие между политическими организациями и гражданским обществом, а также народный контроль над деятельностью структуры политического управления тоже является важным фактором рассматриваемого процесса;

– в-третьих, общество, развивая демократию, удовлетворяет потребность граждан участвовать в политическом управлении. Реализация целей и задач политической деятельности в определенной степени зависят от деятельности самой личности и мотивов, которыми она руководствуется. В случае, если сама мотивация, с точки

зрения общественных интересов, негативна, способна помешать развитию демократии в рамках общества, то это будет ограничивать политическую деятельность личности. Серьезное влияние на политическое участие личности оказывает социальная среда с ее демократической природой и культурой. Следует помнить, что формирование мотивов социального поведения создает условия для политической активности личности.

Политическая социализация, прежде всего, есть вхождение личности в политический мир, иными словами – это формирование политических представлений и целей, а также овладение навыками политического участия. В ходе этого процесса общественные ценности и нормы присваиваются и становятся системой ценностей личности. Эта система ценностей составляет основу политического мышления, политического сознания личности. Политическое мышление наряду с политическими знаниями, возникающими в связи с осмыслением политических событий, выражается и в отношении субъекта к политическим событиям [1, с. 2].

Политическая социализация личности состоит не только из форм взаимосвязей между человеком и социальной средой. Это сложный процесс, зависящий от уровня зрелости общества. В ходе политической социализации происходит процесс овладения личностью основными достижениями общества, которому он принадлежит. Политическая социализация – это результат общественной активности личности. Политическая социализация является неотъемлемым и важным звеном общей социализации. Она способствует более глубокому осознанию человеком, личностью своего общественного назначения в структуре общества.

Целый ряд общественных проблем, в том числе и переломные периоды в развитии общества, оказывает важнейшее влияние на процесс политической социализации личности. Так, переход от одной формации к другой, безусловно, оставляет определённый след в политическом сознании людей. Изменение социальных норм и духовных ценностей находит свое отражение в определённом отношении общества к политической системе. Людям, долгое время жившим под гнетом политического режима, очень сложно в одночасье принять принципы демократического режима.

В этой связи уместно напомнить мнение исследователей: «Большинство реальных противоречий и социальных ожиданий, с которыми сталкиваются люди, вызвали, мягко говоря, недоверие к демократии. Причина этого, в первую очередь, кроется в том, что социальные ожидания совпали с большими переменами. Люди думали, что с достижением демократии все их проблемы сразу же найдут своё решение. В про-

тивоположность этому люди столкнулись с ещё большими проблемами. Здоровая конкуренция и рыночные отношения являются показателем развития демократии, так как рынок, основанный на здоровой конкуренции, обуславливает характер экономических и социальных отношений, обеспечивает истинную свободу и независимость личности» [1, с. 11].

Сохранение социально-политической стабильности – характерная особенность демократического общества. Особенно актуален в современном обществе характер и уровень взаимоотношений сложившихся между людьми. В последнее время исследование вопросов политического доверия, политического участия особенно актуально в области политических и психологических теорий.

Политическая жизнь общества, так или иначе, тесно связана с феноменом политического доверия. Политическое доверие выступает как отношение людей к политическим лидерам, проявляющееся посредством оказываемой им поддержки. Политическое доверие – это потенциальная поддержка демократического общества, связанная со скорейшим достижением членами общества поставленных целей, успешным осуществлением их идей, с деятельностью власти и политических институтов. Будучи важнейшим условием политической власти, политическое доверие является основным фактором обеспечения стабильности политической системы [4; 6; 8].

Политическое доверие – это результат осмысления и оценки социальными группами, составляющими общество, его поступков, идей с точки зрения их соответствия своим интересам, потребностям и ценностям. Доверие как выражение отношений может формироваться и меняться под воздействием различных социально-психологических факторов. Факторы, влияющие на доверие, могут быть объективными и субъективными. К объективным факторам относятся политические, экономические, социокультурные условия жизни различных социальных групп. К субъективным факторам относятся жизненный уклад, социально-экономическое положение, традиции и ценности граждан, их половые, возрастные характеристики, уровень образования. Западные исследователи склонны расценивать проблему политического доверия как важнейший фактор политического развития. В этом случае возникает следующий вопрос: является ли проблема доверия лишь политической проблемой, или же она возникла в результате коренных изменений, происходящих в современном обществе [4, с. 7]?

Будучи важным фактором развития общества, политическое доверие является также и составляющей механизма демократического развития. Оно является также процессом, способствующим возникновению стабильных, устойчивых отно-

шений в экономической, правовой, социальной и бытовой сферах. Кроме того, доверие как нравственная категория участвует в процессе формирования сотрудничества и межличностных взаимоотношений. Развитие в современных условиях успешного гражданского общества опирается на принципы развития демократических общественных ценностей.

Важный вклад в исследование содержания и сущности доверия, как политического феномена, внесли труды М. Вебера и Э. Дюркгейма. Основополагающей в исследованиях Дюркгейма является идея общественной солидарности. На вопрос: «Какие связи объединяют людей и создают доверие?» он отвечает следующим образом: «Общество, в котором преобладает естественная солидарность, создает условия для развития личности, ее прав и свобод». По этой причине Дюркгейм отмечает, что следует уделять большое внимание и значение коллективному сознанию. Принятие коллективного сознания является источником доверительных отношений между гражданами в обществе [4, с. 13].

Развитию доверия в обществе может способствовать лишь осуществление социально-ориентированной политики. Это есть результат взаимоотношений внутреннего мира человека с социальной и общественной средой. Невозможно в короткие промежутки времени изменить внутренний, нравственный и психологический мир человека. В процессе построения демократического общества особенно важно политическое участие граждан, так как демократия не может возникнуть сама по себе, она возникает в процессе взаимоотношений и совместной деятельности членов общества. Демократия возможна лишь в том случае, когда среди людей, осуществляющих сознательную, осмысленную деятельность, направленную на создание успешного гражданского общества, личные интересы подчинены коллективным, общим интересам.

На всех этапах развития человеческой истории и в результате революционных изменений, завершающихся сменой общественно-политических формаций, одной из основных целей было создание условий для обеспечения политической активности личности. Именно эти цели служат основой преодоления сложностей, связанных с обеспечением общественной активности личности. Сами

по себе общественные нормы и законы не приводят к улучшению условий жизни.

Для этого следует активно участвовать во всех сферах общественной жизни и правильно оценивать ее. Политическая деятельность человека возможна лишь в том случае, когда она не направлена на удовлетворение личных интересов, а осуществляется во имя достижения коллективных, общественных целей. Политическая деятельность личности обязывает её глубоко вникать в существующие общественные проблемы и пытаться эффективно их решать.

На основе проведенного анализа можно сказать, что при построении демократического общества политическое доверие выступает как основной фактор политической деятельности. Рост уровня политического доверия способствует созданию благоприятных условий для его дальнейшего развития в гражданском обществе. В свою очередь, о росте политического доверия свидетельствует укрепление веры в будущее и социально-политическая активность граждан.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алиев Б. Философско-психологические вопросы строительства демократического общества / Б. Алиев // Психологический журнал. – 2007. – № 3.
2. Алиев Б. Национальная государственность и демократическое развитие / Б. Алиев // Дирчелиш. – 2003. – Май. – С. 80–88.
3. Мехтиев Р. На пути к демократии: размышляя о наследии / Р. Мехтиев // Газета «Республика». – 2007. – 19 апреля.
4. Басина Т.А. Политическое доверие как фактор солидаризации общества / Т.А. Басина // Сборник научных трудов участников Харьковских социологических чтений. – Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, 2001.
5. Зинченко В.П. Психология доверия / В.П. Зинченко. – Самара, 1999. – 112 с.
6. Лукин В.Н. Политическое доверие в современном гражданском обществе: культурологические и институциональные модели [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.orenburg.ru./culture/credo/>.
7. Мильнер Б.З. Принципы установления доверия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.elitarium.ru/principy_ustanovlenij.
8. Мишле В., Роуз Р. Каково происхождение политического доверия? Опыт посткоммунистических обществ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nwe.ufl.edu/>.

Зубко О.В.

Політична культура в Україні у контексті взаємовідносин між політичними партіями з різними ідеологічними платформами

У статті досліджено і проаналізовано феномен політичної культури в контексті взаємовідносин між партійними угрупованнями з радикально протилежною ідеологією. Розкриті поняття і сутність політичної культури в процесі взаємовідносин між ідеологічно різними політсилами та її вплив на хід цих відносин. Виявлені шляхи удосконалення комунікації антагоністичних політичних партій.

Ключові слова: політична культура, політична партія, конфлікт інтересів, антагонізм, суспільство, політичні процеси.

в процесі взаємоотношений между идеологически разными политическими силами и ее влияние на ход этих отношений.

Ключевые слова: политическая культура, политическая партия, конфликт интересов, антагонизм, общество, политические процессы.

The paper studied and analyzed the phenomenon of political culture in the context of relations between the party groups with radically opposing ideology. The concept and essence of political culture in the relationship between ideologically opposed political factions and its impact on the course of these relations. Identified ways to improve communication antagonistic political parties.

Key words: political culture, political party, conflicts of interest, antagonism, society, political processes.

УДК 1.000.165.6

Зубко О.В.,
аспірант
Київського національного університету
культури і мистецтв

В статье рассмотрен и проанализирован феномен политической культуры в контексте взаимоотношений между партийными организациями с радикально противоположной идеологией. Раскрыты понятия и суть политической культуры

Дослідження взаємовідносин між партійними угрупованнями з радикально протилежною ідеологією не буде деталізованим і результативним без глибокого аналізу політичної культури учасників цього процесу. Політична культура суттєво впливає на їх статус, розвиток і характер.

В умовах прогресу громадянського суспільства, якості і темпів його розвитку надважливу роль відіграє перезавантаження цінностей і понять політичної культури у свідомості суб'єктів політики – як пересічних громадян, так і політичних діячів. Насамперед, оновлення смислових якостей політичної культури важливе у взаємовідносинах антагоністичних партій, бо від їх комунікації напряду залежить ставлення соціуму до політичної ситуації в країні та його участь в її становленні та розвитку.

Вищевказане підтверджує, що будь-яке дослідження процесів у межах суспільно-політичних наук неможливе без поглибленого аналізу політичної культури як чинника модернізації суспільства.

Проблему політичної культури у своїх роботах досліджували такі вчені, як: О. Ставицька, В. Ясинська, П. Андрущенко, В. Бебик, В. Конорчук та інші.

Комплексних досліджень політичної культури саме в контексті взаємовідносин між антагоністичними політичними партіями в Україні не проводилось.

Метою статті є дослідження феномена політичної культури в контексті взаємовідносин між партійними угрупованнями з радикально протилежною ідеологією та впливу цих процесів на українське суспільство, а також виявлення шляхів удосконалення комунікації антагоністичних політичних партій.

Вчені, які досліджують феномен політичної культури, вважають її невід'ємним компонентом загальної культури суспільства. Це пов'язано з діяльністю суспільства у соціально-політичному сегменті, його уподобаннями, змаганням за владу і її використанням.

Політична культура суспільства і рівень її розвиненості суттєво впливають на політичну систему держави, становлення політичних сил, розвиток партійних структур та їхню здатність сприяти реальному розвитку суспільства, яке в ідеалі має бути політично зрілим, щоб впливати на розвиток державних інститутів і контролювати їх розвиток.

Шлях суспільства до демократизації і є одним із факторів, з яким пов'язане формування політичної культури.

Політичні партії – організації, які додають динаміки політичному життю держави, змагаючись за різні ідеології і представляючи інтереси різних соціальних класів населення.

Так, суспільство стає ніби рингом для боротьби за владу протилежних політичних курсів та ідеологій, які виражають інтереси різних груп. Це і становить основу вироблення оптимальних суспільних рішень як щодо сутності проблем, так і щодо врахування інтересів суспільних груп [1, с. 276].

Результати діяльності партій ймовірні за умов, що ті мають реальну вагу та можуть вільно боротись між собою за владу у державі.

Партійні структури – не тільки важливий елемент політичної системи, а й один із важливих та основних складників громадянського суспільства, який постійно перебуває у стані еволюціонування як соціальний феномен.

Нині урізноманітнилися причини і способи їх виникнення, суттєво змінюються їхні форми і сутність, уявлення про їхню роль у суспільстві та й сама ця роль, методи діяльності та функції [4, с. 248].

Ознаки політичних партій: добровільність об'єднання, певна тривалість існування в часі, наявність організаційної структури, прагнення влади, пошук народної підтримки.

Задля захисту соціально-класових, національних, а нерідко й плеємінних, релігійних, регіональних інтересів, а також цілей, пов'язаних із виборчою боротьбою, і виникають політичні партії.

М. Вебер в історії становлення партії вирізняв три етапи: аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія. Партії виростили з депутатських клубів і фракцій у парламенті, орієнтованих на інтереси різних кіл нової політичної та економічної еліти.

Щодо тлумачення поняття «політична партія» серед політологів немає одностайності, що зумовлено складністю та багатоманітністю партій як об'єкта дослідження, різними підходами до вирішення цієї проблеми та різними традиціями національних політологічних шкіл. Попри те можна визначити спільні ознаки, які характеризують партію. Серед них найважливіша – добровільність об'єднання [5, с. 624].

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Кожна партія має ідеологію, політичну платформу, організаційну структуру, певні методи й засоби діяльності, соціальну базу, електорат (виборців, які голосують за неї) [3, с. 344].

Основна мета діяльності політсили – здобути політичну владу в державі та реалізувати свою головну мету, тобто ідеологію, політичні цілі за допомогою законодавчої діяльності і гілок влади.

Свої програмні цілі політичні партії проводять у життя через ідейно-політичну, організаційну, пропагандистську, діяльність, виробляючи стратегію й тактику своєї поведінки на різних історичних етапах розвитку і за різних політичних умов.

Сприйняття партій та їхньої ролі в житті суспільства тривалий час було негативним. Європейська політична думка радикально змінила ставлення до них у XVII – XVIII ст.

Нині остаточно утвердилася позиція, що без сильних політичних партій, альтернативних політичних рухів демократична природа влади неможлива. Політичні партії забезпечують зв'язок між народом і представницьким механізмом правління. Саме через партії уряд може звернутися до мас за підтримкою, а маси через партії можуть критикувати керівництво і висувати вимоги до нього [1, с. 276].

Класифікація політичних партій

Політичні партії відрізняються одна від одної походженням, місцем і роллю в політичній системі, соціальною базою, ідеологією, програмою тощо.

Політичні партії в Україні можна класифікувати за такими критеріями: ставлення до державного суверенітету, соціально-економічні пріоритети, ідейно-політичні засади тощо.

За ідейно-політичним спрямуванням виокремлюють: національно-радикальні, національно-демократичні, загальнодемократичні, соціалістичного спрямування, національних меншин.

Роль і функції партій у суспільно-політичному житті та розвитку політичної культури країни.

Політичні партії активно впливають на діяльність органів державної влади, економіку, соціальні процеси, відносини між країнами. Вони є одним з основних інститутів сучасного суспільства, без якого неможливе функціонування демократії загалом. За відсутності антагоністичних політсил посилюється загроза виникнення авторитарного режиму.

Сучасне демократичне суспільство базується на засадах свободи вибору, які забезпечуються участю партій у виборчих кампаніях, де в ідеалі борються не амбіції лідерів, а ідеології – інтереси груп, класів.

Нині партії є невід'ємним сегментом демократичної системи, особливо якщо йдеться про парламентську демократію, робота якої здійснюється через партії.

Варто зазначити, що багатопартійність є певною гарантією проти корупції, зловживань владою, своєрідним способом контролю державних діячів, але варто розуміти, що часто конфлікти і протиріччя можуть з'явитись між ідеологічно-різними осередками.

Перспективи посттоталітарного розвитку колишніх соціалістичних країн, зокрема України, пов'язані зі становленням політичних партій.

Відсутність сильних партій, які легітимно представляють інтереси основних соціальних груп у відносинах із державою, ставить її над суспільством і розв'язує їй руки у виборі політики. Хоча це не факт, бо замість політично організованих опонентів, з якими можна вести діалог і шукати консенсус, владі за таких обставин протистоїть стихійна маса людей. Слабкість партій неминуче обертається безсиллям держави, яка позбавляється зворотного зв'язку з масами і втрачає контроль над політичним процесом.

Вплив політичних партій на маси, а отже, і завоювання владних позицій у суспільстві визначається такими чинниками: наявністю стійкої ідеології, яка відображає інтереси мас, організаційною оформленістю, структурністю, здатністю реалізувати цілі, компетентністю, авторитетністю вождів, достатньою масовістю й активністю партій-

ців, вмінням відобразити гострі суспільні проблеми в зрозумілих масам конструктивних лозунгах, наявністю достатньої матеріальної та ресурсної баз для втілення оприлюднення політики партії через ЗМІ та діяльність осередків.

Авторитет партії в суспільстві залежить від того, наскільки ефективно вона реалізовує функцію вироблення політики і здійснення політичного курсу.

Обсяг і ефективність реалізації цієї функції залежать від місця партії в політичній системі.

У сучасній Україні існує безліч ідеологічно-різних партійних угруповань. Деякі з них більш популярні, тому знаходяться при владі і лобіюють власну ідеологію і принципи у широкі маси. А деякі залишаються невідомими, бо представляють інтереси менших груп українців і не відповідають цінностям широкого загалу.

Дуже часто від нестачі політичної культури між такими групами утворюється протистояння, яке переростає у конфлікт.

Розрізняють кілька типів міжпартійних конфліктів.

1. Конфлікт цінностей. Постає як зіткнення різних ціннісних орієнтацій (ліві–праві, ліберали–консерватори, інтервенціоністи–ізоляціоністи). Розбіжності в цінностях – одна з передумов для протистояння і конфлікту, а коли вони виходять за певні межі, виникає конфліктний потенціал, формується передконфліктна ситуація. В Україні конфлікт таких цінностей проминув три стадії: девальвація колективістських цінностей комуністичного суспільства, порівняна перемога індивідуалістських цінностей вільного демократичного суспільства, реанімація колективістських цінностей у ліво- та правототалітарних формах.

2. Конфлікт інтересів. Цей конфлікт пов'язаний із зіткненням різних, в першу чергу, політичних і соціально-економічних інтересів.

3. Конфлікт ідентифікації. Виявляється він як суперечність щодо вільного визначення вільним громадянином своєї етичної та громадянської належності. Властивий усім країнам, які утворились внаслідок розпаду комуністичних імперій (СФРЮ, СРСР) [1, с. 399].

Існують дві форми конфліктів: відкрита, для якої характерне відверте протистояння, і закрита, чи латентна, під час перебігу якої немає відкритого протистояння.

Конфлікти, які розгортаються між антагоністичними політсилами на теренах політичного життя, в основному відкриті.

В сучасній Україні, незважаючи на демократію, участь суспільства у політичному житті та високий рівень свідомості людей, політична культура не до кінця розвинена.

В умовах поглибленої кризи політичні еліти, які представляють владу та опозицію у країні, мали б

бути прикладом розвитку політичної культури. Але, на жаль, це не так.

Українська політика побудована на протистоянні ідеологічно-різних партійних організацій. Такі угруповання не гребують нічим у боротьбі за владу, прибігаючи до чорних піар-кампаній один проти одного, популізму та інших технологій.

Проаналізувавши ситуацію зсередини, виявляємо, що партійні осередки в Україні здебільшого борються за владу, посади та грошові потоки, а не за ідеологію.

Таким чином, розвиток політичної культури припиняється чи скеровується у зовсім інше русло. Українцям, які все життя були далекі від політики, у складні для країни часи доводиться, за власним бажанням чи за волею обставин, брати участь у політичному житті країни.

Проаналізувавши перебіг політичного життя у сучасній Україні, виявлено, що відносини між антагоністичними політичними партіями в нашій країні не врівноважені та не відповідають загальноприйнятим нормам.

Розвиток політичної культури та свідомості українців залишається на недостатньому рівні, бо постійні публічні конфлікти та протистояння між ідеологічно-різними угрупованнями заважають їх розвитку як політично свідомих особистостей.

У контексті намагання України приєднатись до європейського суспільства, цінності, які нав'язує наша політична еліта у перебігу політичного життя, неприйнятні для Європи та її політикуму.

У сучасній Україні триває боротьба за владу, посади та грошові потоки, а не за ідеологію.

Якщо конфліктні ситуації мають бути в європейській політиці, вони в основному спалахують через різну ідеологію та позиції. Політсили борються за інтереси свої виборців – соціальних груп.

Щоб змінити курс політичної культури, насамперед, треба міняти політичну еліту країни, яка впливає на свідомість українців, а людям прищеплювати цінності, які, в першу чергу, визначають рівень відповідальності за перебіг політичного життя у власній країні.

Якщо кожен українець відчуватиме, що від нього залежить власне майбутнє, прийшовши у політику, він боротиметься, насамперед, за цінності та ідеологію, а не за владу і гроші. Тоді і протистояння між антагоністичними політсилами не буде таким химерним, бо боротьба за інтереси громадян – не матеріальна, як до цього звикли наші політики, а ідеологічна. У цьому і полягає місія політичної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабкіна О.В., Горбантенко В.П. Політологія / О.В. Бабкіна, В.П. Горбантенко. – К.: «Академвидав», 1999. – 400 с.

2. Арон Р. Демократія і тоталітаризм / Р. Арон. – М., 1993. – 115 с.

3. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О. Дергачов // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 3–24.

4. Піча В.М. Соціологія: загальний курс. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України / В.М. Піча. – К.: «Каравела», 1999. – 248 с.

5. Філософія: Навчальний посібник / [І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко та ін.] ; За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.

6. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г. Гордяненка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 560 с.

Шедяков В.Е.

(Пере)формирование политических ценностей – предпосылка адекватности нового Сверхпроекта развития особенностям новой эпохи

Развитие и реализация политических ценностей рассматриваются в контексте исторических трансформаций. Становление нового Сверхпроекта развития изучается с позиции стратегического дизайна культурно-цивилизационных миров. Ценностно-смысловое пространство анализируется как важнейший аспект социокультурного капитала. Баланс соотношения общественно весомых традиций и инноваций исследуется как фактор гармонии политических устойчивости и развития. На фоне нового парадигмального скачка рассматриваются вектор изменений и их черты. Делаются выводы о стратегической культуре проведения форсированных преобразований.

Ключевые слова: политические ценности, ценностно-смысловое пространство, культурно-цивилизационный мир, традиции, инновации, Сверхпроект, парадигмальный скачок, стратегическая культура, рефлексивное управление, контрманипулирование.

Розвиток та реалізація політичних цінностей розглядаються в контексті історичних трансформацій. Становлення нового Надпроекту розвитку вивчається з позиції стратегічного дизайну культурно-цивілізаційних світів. Ціннісно-смысловий простір аналізується як важливіший аспект соціокультурного капіталу. Баланс співвідношення суспільно вагомих традицій та

інновацій досліджується як чинник гармонії політичних стійкості та розвитку. На тлі нового парадигмального стрибка розглядаються вектор змін та їх риси. Сформульовано висновки щодо стратегічної культури проведення форсованих перетворень.

Ключові слова: політичні цінності, ціннісно-смысловий простір, культурно-цивілізаційний світ, традиції, інновації, Надпроект, парадигмальний стрибок, стратегічна культура, рефлексивне управління, контрманіпулювання.

Development and realization of political values are considered in the context of historical transformations. The formation of a new super-project of development is studied from the position of the strategic design of cultural and civilizational worlds. The value-sense space is analysed as the most important aspect of sociocultural capital. The balance of the correlation of socially significant traditions and innovations is explored as a factor in the harmony of political stability and development. Against the backdrop of a new paradigm jump, the vector of changes and their features are considered. Conclusions about the strategic culture of forced reforms' conducting are drawn.

Key words: political values, value-sense space, cultural and civilizational world, traditions, innovations, super-project, paradigmatic jump, strategic culture, reflexive management, counter-manipulation.

УДК 323.1

Шедяков В.Е.,
доктор социологических наук,
независимый исследователь

Те страшные религиозные и династические войны, которые бушевали в Европе на протяжении многих поколений, финансировались за счёт награбленных в Америке богатств. Если бы Европа не завладела Америкой, разве могла бы она распространить свое влияние на весь мир? Неужели ты думаешь, что мир, где господствовал ислам или китайская демократия, уничтожил бы себя так, как это сделали мы, – в мире, где каждая нация пыталась стать как можно более европейской?

(О.С. Кард. «Искушение Христофора Колумба»)

Общественная «система жёлтого дьявола» перерабатывает человека в экономическое животное, потребителя и/или стяжателя, легко манипулируемого извне. Опасность оттока знающих и творчески ориентированных кадров и распространения вещизма не менее угрожающая, нежели стремительное обнищание населения, падение ВВП и промышленной продукции, резкое ослабление национальной денежной единицы и становление военно-олигархического государственного механизма. Это обстоятельство когда-то вынудило Аристотеля к кардинальному различению целей и закономерностей экономики и хрематистики, коррелирующих

с совершенно разными ценностными ориентациями и смыслами.

Роль механизмов формирования политических ценностей и их общественные функции анализировали А. Абишева, С. Арутюнов, Л. Архангельский, Э. Афонин, В. Бакиров, О. Балакирева, Л. Баранова, Л. Беляева, И. Борзихина, В. Брожик, Л. Буева, Т. Ветрова, И. Витаньи, Э. Володин, Г. Выжлецов, Б. Додонов, О. Дробницкий, Н. Дятленко, Л. Дятченко, А. Егорова, А. Здравомыслов, Э. Ильенков, Х. Йоас, М. Каган, В. Каманкин, В. Ковалёв, Л. Колбина, Д. Королёв, А. Коршунов, О. Лушникова, В. Паниотто, Н. Победа, Е. Подольская, Т. Приходько, В. Радаев, К. Рихтаржик, Л. Розин, А. Ручка, В. Сагатовский, В. Тугаринов, С. Хохлявин, Т. Чубарова, Ю. Шайгородский, В. Шилов, Р. Щукина, В. Ядов, Л. Яковлев и др. Изучение места ценностно-смыслового простора в балансе общественно важных традиций и инноваций, а также понимание стратегической культуры поддержания баланса саморегулирующих сил общества и регулирования социально-политических процессов базируется на подходах школ Платона (Аристокла), Аристотеля, М. Армстронга, Ж. Бодрияра, И. Валлерстайна, Б. Гросса,

Р. Дарендорфа, Д. Калаича, Т. Кампанеллы, И. Канта, Р. Мертона, Т. Парсонса, К. Поппера, П. Ромера, П. Сорокина, Э. Тоффлера, И. Фихте, В. Франкла, Э. Фромма, Ю. Хабермаса, М. Хайдеггера, Ф. Хайека, К. Ясперса и учитывает идеи А. Аллега, А. Аузана, А. Ахиезера, Л. Беляевой, М. Бунге, Т. Быковой, К. Гаджиева, П. Гончарова, Ю. Громыко, А. Гусейнова, А. Емельянова, В. Зарина, Н. Зарубиной, В. Звиглянича, В. Иноземцева, Н. Козловой, С. Кургиняна, Н. Лапина, А. Леонтьева, А. Малашенко, Г. Мирского, Д. Мисюрова, Л. Нагорной, Э. Паина, В. Пантина, В. Петухова, В. Плахова, Г. Плиссонье, Н. Поляковой, В. Сагатовского, И. Сундиева, В. Толстых, А. Уткина, В. Федотовой, А. Цуладзе, В. Шаповалова, О. Шевниной.

Формирование политических ценностей в процессах социализации и аккультурации индивида интенсифицируется в молодом возрасте во время игры и образования (как не только обучения, но и создания личности), а также с той или иной плотностью охватывает все сферы на протяжении жизни, использование чего существенно влияет на оценку перспектив Украины [1–4]. «Постоянство непостоянства» в межпарадигмальный переходный период делает обязательным не только регулярное переобучение, но и доформирование, а также переформирование политических ценностей, на что активно воздействуют состояние и динамика как общественной психологии, так и идеологии.

Возможности и риски, даруемые человечеству развёртывающимся историческим процессом, включают тренды прогнозируемые и непрогнозируемые, стихийные и целенаправленные, уникальные и закономерные, неуправляемые, самоуправляемые и управляемые, эволюционные и революционные, циклично-волнообразные и необратимо-поступательные (как прогрессивные, так и регрессивные). При этом исключение стихийности из механизма общественного развития, во-первых, невозможно, а во-вторых, не имеет смысла. Стихийность как форма саморегулирования, самоуправления системы в социальной жизни сохранится всегда, да и сама сознательная деятельность в ряде случаев может вызвать непредвиденные, стихийные последствия. Представления об обществе, где абсолютно все сознательно (централизованно) организуется и регулируется и нет места стихийности, утопичны и, в конечном счете, смыкаются с механическим детерминизмом. Тем самым взаимодействие традиций и инноваций создаёт социокультурное пространство (при капитализации общественных отношений принимающее форму социокультурного капитала) и вырабатывает доверие между контрагентами вокруг зиждующихся в толщах общественной психологии и идеологии базовых для культурно-цивилизаци-

онных миров ценностно-смысловых комплексов. Ядром (пере)формирования социокультурного пространства становятся ценностно-смысловые комплексы – духовно-нравственные и мировоззренческие структуры, включающие в себя социальные элементы как кросскультурные, так и специфические для каждого конкретного культурно-цивилизационного мира; содержание которых тесно связано с особенностями ценностных иерархий при реализации ценностных коррелятов в системе оценки. Одним из ведущих факторов становления социокультурного простора является Сверхпроект развития, рождающий чувство сопричастности и гордости за совместные общественные свершения, а также позволяющий как найти своё место в нём, так и осуществлять развитие своих сущностных сил [5–9]. При этом общественный Сверхпроект консолидирует «дух эпохи» и определяет субъектность изменений, а социокультурная общность как целое становится субъектом рефлексивных отбора вариантов и оценки социального поведения. Внутренняя структура культурно-цивилизационных миров определяется исторической чередой Сверхпроектов, сосредотачивающих в себе сущность их порывов исторического творчества. Причём именно ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационных миров, переходя в матрицы ментальных кодов народов, влияют на состояние и вектор трансформаций эмоционального интеллекта общества, определяют общественные предпочтения, поведение и исторический выбор. Соответственно, на их основе появляется возможность уточнить модель развития и создать более органичное представление о желаемом.

Так, с одной стороны, всякие попытки заставить базовые основания культурно-цивилизационного мира измениться ведут к повышению непроизводительных расходов ресурсов (включая человеческий ресурс), а то и превращению в строительный элемент иных культурно-цивилизационных миров. Результаты их оказываются неэффективными и часто сметаются в ходе дальнейших общественных трансформаций. Напротив, эффективным путём трансформаций становится направление, связанное с поддержкой перспективных форм развития для укоренённых ценностно-смысловых комплексов, базирующихся на них принципах, укладах и подходах. Органичное развитие общества при этом связано с доминированием в его социальном капитале черт интеграции, а не разобщённости; на основании согласования, а не подчинения интересов общественных групп.

С другой стороны, вызревание постглобальных и постиндустриальных тенденций развития постсовременности испытывает на излом каждый из культурно-цивилизационных миров радикальностью социально-экономических трансформаций

и уровнем вставших перед обществом (и, соответственно, обществоведением) задач. Вместе с тем, уже недостаточная глубина первичных абстракций может повлечь за собой сужение получаемых в процессе восхождения от абстрактного к конкретному как теоретических, так и практических рекомендаций. Основой регулярного получения непредусмотренных (отличных от декларируемых) результатов может быть не только своекорыстность, расхождение интересов коренных народных и элитных групп, но и неумение осуществлять стратегическое управление институциональными трансформациями на основе постсовременного диапазона инструментария прогноза и преобразования.

Вместе с тем, рефлексивность управления процессами и тенденциями общественной жизни коррелирует с особенностями постсовременности как среды моделей и практик формирования черного наброска будущего, создания его замысла и выявления намерения, наиболее обострённо проявляясь именно в период форсированных трансформаций. Существо же происходящего парадигмального перехода связано с перерастанием стадийного (формационного, этапного) развития, с преодолением материальной доминанты жизнедеятельности. Так, в частности, основными чертами, определяющими диапазон как наметившихся стратегических трансформаций, так и воздействия на них, становится переход:

- от экономики простого труда к экономике уникального творчества;
- от экзогенного количественного роста к эндогенному качественному развитию;
- от доминанты материального к духовно-нравственному и интеллектуальному;
- от формационного к неформационному;
- от обмена на основе сравнения товаров к обмену на базе сопоставления способностей;
- от дихотомии демократии/автократии к меритократии;
- от концептуальной открытости к признанию права на самоценность и обособленности культурно-цивилизационных миров;
- от космополитизма/национализма к регионализму и стратегическому партнёрству;
- от навязывания единства шаблонов глобализма к постглобальному разнообразию.

Ныне осуществляются изменения не только отдельных социальных институтов, но и самих моделей жизнедеятельности и развития, культурной среды, отношений и структур. При этом значимым фактором участия, культурно-цивилизационного мира и конкретного предприятия в развитии общественного климата становится трансформация маркетинговой стратегии («реализуй то, что произведено» – «производи то, что нужно рынку» – «производи то, что требует

рынок, делая это лучше, чем конкуренты» – «производи то, что требуют конкретные рыночные сегменты» – «производи то, что нужно конкретному потребителю») и увеличение диапазона средств воздействия на состояние и тенденции изменения потребителя, прежде всего, неценовыми факторами конкуренции (за счет брендинга, формирование моды и т.д.). Повышение интенсивности международных коммуникаций и степени взаимозависимости происходит при переплетении тенденций к социализации и индивидуализации в жизни общества [10–14].

В рамках этого парадигмального скачка от волн прогресса и циклов «прогресс – регресс» человечество переходит к необходимости постоянного состояния модернизации и превращения циклов развития в его внутреннюю характеристику при разворачивании рефлексивности её проведения обществом [15–20]. Стратегический дизайн этого парадигмального перехода акцентирует интеллектуальную составляющую жизнедеятельности. Переход к постсовременным ресурсно-методологическим базам рефлексивного управления и моделям стратегического дизайна, усиление роли анклавов «умного общества», «информационный взрыв» воздействуют на соотношение возможностей и факторов осуществления, реактуализируя как творческие (прежде всего, научно-интеллектуальные) возможности культурно-цивилизационных миров, так и устойчивость их базовых ценностно-смысловых комплексов, а также умение ими распорядиться, их защитить, активизировать и нарастить, в частности посредством социокультурного пространства. Одновременно уже и само человечество превратилось в фактор, соизмеримый с мощью всей Природы.

Закон неравномерности исторического развития характеризует «зигзаги истории», на которых одни «обгоняли, не догоняя» других. Вместе с тем, кто забывает о своём прошлом, расплачивается будущим. Да и учиться лучше на ошибках, совершаемых другими. Черты постглобализма и постсовременности выносят на авансцену исторического творчества народы, обеспечивающие наиболее полное выявление и общественно полезное раскрытие одарённости каждого. С одной стороны, повышение ёмкости внутреннего рынка, подъём экономики спроса, связанный с ними рост благосостояния населения и улучшение демографической ситуации – необходимость устойчивых жизнедеятельности и развития культурно-цивилизационного мира. С другой стороны, как укрепление социокультурного основания экономического прогресса, базирующееся на особенностях коллективного бессознательного и воплощённое в базовых ценностно-смысловых комплексах, социальном наследии, народном опыте, так и расширение участия в управлении (тем самым

усиливающим черты самоуправления) широких масс тружеников является неотъемлемой предпосылкой долговременных позитивных трендов в трансформациях [21–25]. Отнюдь не формальные конструкты, а качество жизни и возможности творчества определяют прогресс страны, новые же горизонты развития открываются там, где общественное устройство максимально способствует общественно полезной реализации творческого потенциала каждого. Соответственно, уровень реализации прав человека, качество его жизни, возможности творческой самостоятельности и самовыражения – принципиальные завоевания социального прогресса, его неотъемлемые черты. В этих условиях отказ от идеологии социального государства мог бы привести не только к утрате трудового (в частности, научно-интеллектуального) потенциала, ослаблению заинтересованности работников, но и к подрыву социокультурной базы общественного согласия и социально-экономического развития. При этом представления об обществе и государстве общего процветания (благополучия) сегодня связываются, скорее, с ценностно-смысловыми комплексами не праздности и потребительства, а созидания и творческого поиска. Это ориентирует не на скопление разнообразных социальных изживенцев и их услуги, а на активную поддержку творчества с приоритетом прав и свобод человека; социальной справедливости, то есть социального равенства людей в правах и возможностях; солидарности, понимаемой как выражение общности человечества и сочувствия к жертвам несправедливости. Настройки государственного управления дополнительно напоминают о наличии трёх главных измерений: обеспечения индивидуальных и прав человека, подъёма социально-экономического благосостояния и политического сознания. Эти направления взаимосвязаны, при этом, например, высокий уровень культуры вложений в образование и профессиональную подготовку, науку, здравоохранение и социальное обеспечение работников – неотъемлемая черта (само)управления, превращения человеческого потенциала в человеческий фактор модернизации.

Соответственно, страны, которые демонстрировали высокие достижения во всех областях социального общежития, как правило, основывались на широком объединении усилий различных слоёв населения на задачах гражданского согласия и достижения соборности общественного устройства. Гуманность, человечность закономерно приоритетнее любых доктрин: основной регулятор – закон «не мешай». И в этом направлении разрешается основная проблема постмодерна: если аутсайдерство – норма с необъятным диапазоном моделей социогенеза, а вовсе не отставание на общей (единой для всех) дороге,

то люмпены, маргиналы (люди и страны) имеют право на собственный выбор – пока не покушаются на выбор других. Вместе с тем, надёжно мотивировать не страхом или корыстью, а интересом/любопытностью, любовью/надеждой можно лишь с опорой на ценностно-смысловые комплексы своего культурно-цивилизационного мира. При том из каждого вида модели (традиционной, современной, постмодерной) развития конкретный культурно-цивилизационный мир может получить свою конкретику соответственно как глубинным пластам своих ценностно-смысловых комплексов, так и динамике трансформации. Соответственно, необходимо переходить от привычки к навязыванию глобальных стандартов крайне разнородным культурно-ценностным мирам к ориентации на культивирование собственных общесоциальных условий продуктивности и долговременной стабильности жизнедеятельности. Дифференциация и усложнение структуры постглобального мира позволяет создавать крайне разнообразные модели достижения и поддержания конкурентоспособности, достижения культурно-цивилизационным миром успеха в обеспечении и качества/осмысленности и условий человеческой жизни, и созидании своего материального и духовного социокультурного наследия. Каждый волен отбирать в окружающем: актуальном и отзвуках ушедших и приходящих эпох то, что внутренне близко ему; нет принуждения, и никто никому ничем не обязан. Соответственно, не надо служить ничьим идеям, кроме своих, разделять чужие принципы и подходы, кроме собственных. При этом не просто создаются основания, точки конденсации роста общественности и гражданственности, но формируются социально значимые мотивации действий/бездействия, конечный вектор трансформаций, активизация производительных сил общества, структурируется и упорядочивается социальный хаос.

В этом контексте и само понятие развития нуждается в обновлении: кроме стабильного и сбалансированного роста, оно должно ориентироваться на такие максимы, как солидарность, взаимоуважение, свобода выбора, убеждений и слова, терпимость. Исчезает понятие периферийной культуры: они равноценны и равноправны. Усиливаются процессы соизмерения друг другом внешне противоположных подходов, на смену чистым формам (в частности, мыслетформам) и образам приходят превращённые (преобразованные), вобравшие в себя элементы иной истории и отражающие черты новых носителей.

Прогресс как фундаментальная характеристика общественных трансформаций отнюдь не сводим к сумме инструментальных подходов, применяемых для освоения и создания среды обитания. Он – способ жизни и деятельности,

имманентный достигнутой эпохе развития цивилизации. Рассматриваемый с таких позиций прогресс выступает не столько инструментом продвижения к определённому рубежу эволюции региона, сколько порождением уровня развития культуры общества. Общественный регресс можно обозначить как нисходящую линию развития в социальных процессах, выражающую понижение уровня их организации, попятное движение или застой, разложение, распад общественного организма. Отсюда критерий регресса можно видеть как в снижении уровня развития материального производства, социально-экономических отношений, устойчивом замедлении его темпов роста, так и в ограничении развития духовной культуры (например, идеологических матриц), а, следовательно, и самой человеческой личности. При этом причины регресса могут лежать как в самом явлении, так и вне его (кризисные моменты в способе производства, системе политических отношений, общественной морали, абсолютизации каких-либо идеологических принципов или насильственное воздействие, порабощение одного народа другим). Вместе с тем намеренное, целенаправленное искажение информационного поля путем распространения специально подготовленной информации может кардинально изменить направление общественного развития, и сбить развитие общества с темпа, а также разрушить систему его безопасности. Соответственно, все сообщества пытаются и защититься от проникновения недобросовестной информации, и нарастить свои системы контрпропаганды. Защита наиболее эффективных для своего культурно-цивилизационного мира вариантов обеспечения безопасности и развития предполагает опору как на создание общей социокультурной среды, так и на оформление точек прорыва к необходимым анклавам соединения традиций и инноваций, как на системные, так и на внесистемные элементы. В этом контексте контрманипуляция – использование набора средств, ресурсно-методологических баз для предотвращения, локализации или ликвидации нежелательных воздействий, прежде всего, попыток внесения негативных вирусов в общественное сознание (в частности, за счёт разнообразного искажения информационного поля). В свою очередь, тенденции к становлению в глобальном масштабе общества знаний усиливают значение интеллектуальной составляющей производительных сил, повышают востребованность творческой активности и информационной гибкости. Это создает предпосылки расширения диапазона воздействий в духе окна Овертона с обеспечением плавного сдвига восприятия вносимых подходов от неприемлемых к привлекательным, воспринимаемым как естественные, через стадии от возмущения к признанию

и превращению в норму с формированием новых комплексов традиций, идеологий и мифов, что, в свою очередь, повышает требования к социально-экономической регионалистике для создания продуктивного трансформационного вектора и эффективного применения принципов и механизмов осуществления публично-приватного партнерства при глобальных тенденциях к усилению структурирующего значения общества знаний и многоярусности хозяйствования. Так что обеспечение приемлемых позиций, тем более, достижение долгосрочного лидерства на определённом уровне ориентируют на эндогенные модели социально-экономического развития и прагматичное использование международных отношений. Вместе с тем регресс в одном может стимулировать прогресс в другом. Регресс в частном оказывается элементом прогресса в целом. Да и сама антитеза прогресса и регресса, свободы и отчуждения подвижна. Бунт против косности, «порыв к свету» тоже может быть основан на отрицательной моральной силе. Под покровом одних идей легче скрываться ворами, других – краснобаям или певцам насилия. Более ёмкие потоки мировоззрений, как правило, предоставляют и более широкие возможности интерпретаций. А что разрешается в мире идей, потом осуществляется и в мире реальном (с переходами в духе, например, окна Овертона). Вместе с тем, безусловно, крайне трудным оказывается, находясь внутри самой ткани социальных преобразований, определить (не с сиюминутных и групповых эгоистических, а с гораздо более широких позиций), какая из ветвей живая, какая – мертвая, где прогресс, а где – регресс. Вместе с тем, неблагоприятные тенденции могут складываться как из-за запаздывания с переменами, так и из-за поспешности с ними. С одной стороны, зачастую социально важным инновациям тяжело преодолеть инерцию процессов. Конгрессмен Э. Фейган признал: «Я думал, что уж в конгрессе-то смогу что-то предпринять. Вроде бы и должен, а на самом деле ничего не можешь. Слишком многие из нас боятся и пальцем шевельнуть» [26, с. 74]. С другой же стороны, широко известны и прецеденты долгожданных и достаточно продуманных реформ сверху, торпедированных авангардизмом радикалов. Между тем, каждый этап социальной эволюции открывает (наряду с прочими) и потенциально оптимальный сценарий, который часто отвергается при самом деятельном участии прогрессивных сил (жаждущих прищипорить исторический процесс). Избранный в результате скачкообразный путь становится дорогой утрат и разочарований либо в виде объективно неизмеримо худшей модели того же эволюционного развития, либо в качестве самой революционной ломки всего, оставляющей за собой пепелища и раздор. Тогда как органично и постепенно нака-

пливающие изменения в развитии народы спойно проживают в то же время очередные этапы трансформации, уходя далеко вперед и сохраняя национальные ресурсы.

Органичный прогресс общества, не вызывающий разрушения общества и/или не запускающий в нём потенциально доминирующих отрицательных трендов, базируется на созданных самобытно (инновационных для человечества), а не имитационно-подражательных формах социального общежития. Органичный прогресс является целостным явлением, включающем различные пласты, прежде всего, ценностно-культурный, социально-экономический и технико-технологический. Целостность состояния прогресса, базирующаяся на переплетении своих общественно значимых традиций и инноваций культурно-цивилизационного мира позволяет ему компенсировать, локализовать и/или заменять инвалидные связи. Таким образом, гармония общественно значимых традиций и инноваций проявляется в исторически эффективном саморегулировании и саморазвитии. Инновационный процесс, основанный на творческом подходе к работе, вообще требует инициативного, высококвалифицированного, высокомотивированного работника, который систематически привлекается к принятию управленческих и технологических решений. Вместе с тем, сокращения разрыва между уровнями социального развития и экономического роста, овладения позитивных перспектив общества знаний и увеличения роли соответствующих ценностно-смысловых комплексов невозможно устойчиво достичь без целенаправленной политики повышения уровня взаимодействия регионов и корпораций. В развитии же и активизации научно-интеллектуального комплекса существует и масса разнообразных составляющих, предполагающих самостоятельный анализ, и своеобразии общих методов стимулирования труда и управления деятельностью. Их наложение друг на друга и диапазон возможностей применения, особенно в условиях пересечения моделей постсоциалистических и постиндустриальных преобразований требует использования кумулятивности усилий слоёв общества. Вместе с тем, цели и миссии трансформации значимо меняются при их смене. Органичное социально-экономическое развитие связано с доминированием в социальности черт интеграции, а не разобщённости; вместе с тем на основании именно согласования, а не подчинения конкретных интересов общественных групп. Это предполагает обязательность укоренённости в его постоянно воспроизводящихся особенностях, сводимых в ценностно-смысловые комплексы.

Соответственно, если знания – важнейший ресурс качества жизни и преуспевания, а интеллектоёмкость производства – необходимость обе-

спечения конкурентоспособности, то обеспечение состояния, расцениваемого народом как справедливое, нравственное сегодня – обязательное условие сохранения жизни и культуры, доверия как основы сотрудничества и кооперации. Гуманизация общественной жизни вызывает к жизни массовый перенос центра тяжести организационно-управленческих отношений от директивного администрирования к стимулированию желательных изменений, учитывающему особенности ценностного управления, общественно оправданного и социально ответственного рефлексивного управления [27–35]. Интеллектуальное и нравственное измерения общественной жизни и хозяйственно-производственной деятельности формируют как качество фундаментально-методологического фундамента, так и напряжённость творческого поиска. Вместе с тем научно-интеллектуальный потенциал становится общественным богатством только при своей актуализации.

Действие же закона неравномерности исторического развития приводит к постоянной смене лидеров развития в ойкумене, изменяя представления о должном и желательном (в частности, в организационно-управленческих отношениях). При этом, с одной стороны, история полна зигзагов общественной жизнедеятельности культурно-цивилизационных миров, демонстрирующих неравномерность их развития и опору на разные комбинации факторов политико-экономического успеха, возможность «обогнать, не догоняя». С другой стороны, хорошо известны и случаи, когда культурно-цивилизационных миры отказывались от дальнейшего развития в пользу сохранения существующего. Вместе с тем, участие в любых внешних проектах (в том числе интеграционных) – это, разумеется, не самоцель, а лишь средство: стабильного качества жизни, обеспечения возможности самостоятельно принимать решения, руководствуясь глубинными интересами своего народа. Соответственно, кардинальный выбор в переборе моделей и сценариев остается связанным с пониманием и реализацией приоритетов истинных, а не декларируемых. Легко скатиться к «мировому селу», став донором ресурсных баз (от природных ископаемых до человеческих ресурсов), выбрав участь обслуживающей мировой периферии. Одновременно происходит тотальная бюрократизация и милитаризация ведущих сторон общественной жизни с нарастающим разрывом между уровнем жизни основной части населения и «избранных», а также засильем иностранцев. Альтернативная модель предполагает ставку на сохранение, развитие и актуализацию своей ресурсной базы для реализации эндогенных моделей прогресса. Так, при диффузии социокультурных институций эффективным при заимствовании оказываются изучение и ана-

лиз логики появления идеи конкретного подхода или механизма, а не попытки автоматического перенесения удачной в конкретной среде схемы. Вместе с тем технологические новшества при старых общественных отношениях бесполезны, могут породить неопределённость, инфернальность, хаос; появляется парадоксальность, иррационализм, спонтанность как черта общества в столкновении рациональных и традиционных культур. Эффективной стратегией оказывается не попытка культуртрегерского переноса чужих шаблонов, «модернизации насильно» (результаты которой заведомо затратны, непрочны и сметаются ходом истории в дальнейшем), а подбор прогрессивных форм имеющимся привычкам и традициям, «вписывание» их в контекст инноваций.

Причём в условиях непривилегированных регионов возможности постглобализма накладываются на контрмодерн «нового средневековья» с откатом в агрессивный антиинтеллектуализм, мистику и суеверия. При этом отрыв лидеров от обираемой ими оставшейся части мира нарастает – и это тоже становится условием успеха лидеров. Соответственно, при существующей системе контактов выезд одарённых исследователей: преподавателей и студентов, а также дистанционное предоставление ими научно-образовательно-производственных услуг тем, кто в состоянии их оценить, – становится одной из существенных форм международных экономических отношений. Нынешний разрыв в уровнях развития доминирующих и отстающих стран таков, что шансы последних при полной открытости хозяйства сводятся к получению статуса обслуживающей экономики и ресурсной базы (в том числе, трудовых мигрантов). Вместе с тем, для некоторых элементов хозяйственной структуры именно закрытость и является фактором фиксации отсталости. Баланс составляющих открытости и закрытости, возможностей пострыночного механизма и публично-приватного взаимодействия предусматривает формы сочетания энергии частной инициативы и предпринимательства с гибким государственным регулированием. Вместе с тем дело здесь не в «национальных особенностях» как таковых (они присущи каждому государству), а в масштабе и уровне ранее достигнутого индустриального развития, ранее созданном богатом научно-промышленном потенциале, качестве общеобразовательной и профессиональной подготовки кадров и месте постсоветского пространства в общей архитектонике геостратегического баланса.

Сложившаяся ситуация конвертирует вопрос конкретизации представлений о социальном государстве в плоскость качества стратегического управления, субъектности перемен. Главным фактором успеха при реализации рефлексивно-

управленческих технологий прорывного уровня становятся гибкость, мобильность, восприимчивость, умение быстро адаптироваться к изменениям хозяйственной конъюнктуры, прежде всего, за счёт качества отношений, гармонии и соборности социокультурного пространства. Природа рефлексивного управления требует внимания и учёта качеств не только объективной, но и субъективной составляющей исторического процесса, в частности, деятельных участников и колеблющихся, актива и пассива происходящего, союзников и противников, их структурной и функциональной определённости. Тем самым оптимальное развитие социально-политических процессов предполагает вызревание как самой общественной среды, так и кластеров будущего как звеньев цепи, потянув за которые, можно изменить положение всей цепи общественного организма. В постсовременных условиях проведения рефлексивной модернизации реализация противоречий фокусируется в выборе между глубокой несправедливостью в распределении возможностей использования наличных и потенциальных ресурсных баз (прежде всего, в формах олигархата) и механизмами народного контроля, поддерживающими равноправие людей и равнодоступность общественных благ. Постсовременное взаимопересечение признаков постиндустриальности и постглобализма и восстанавливает уже во всемирном масштабе эффект агоры, и усиливает искус задеирования манипуляций для получения результата и обеспечения трансформаций, расцениваемых как выгодные. Безопасность и развитие общества обеспечивается функционированием контуров координации и самоуправления, качество которых предопределяет характер ответов социальной целостности на внутренние и внешние вызовы. Таким образом, залогом успеха в использовании открывающихся новыми парадигмальными трансформациями перспектив становятся управленческие композиции, представляющие собой комплексные инновационные решения по освоению эффективных организационно-управленческих моделей в данных конкретных условиях. Как известно, традиционная культура аграрного общества реализовывала основную функцию управления хозяйственной деятельностью в рамках формулы «делай так, потому что так делалось до тебя». В индустриальном обществе с культурой модерна генерализующим направлением хозяйственного управления было «делай так, потому что это рационально». Для постиндустриального региона характерен подход «делай так, потому что это эффективно». Причем эффективными для региональных хозяйственных систем могут быть самые разные парадигмы осуществления управленческих композиций. Культура постмодерна постиндустриального общества является принципиально открытой,

деидеологизированной, ненасильственной и базируется, скорее, на развитии своих преимуществ, а не устранении отличий, подчас воспринимаемых как недостатки. Соответственно, предельно важным становится не столько войти в общую колею, «ликвидировать отставания», сколько «сохранить и нарастить свои конкурентные преимущества», создав на их базе как благотворную социокультурное пространство, так и кластеры подъёма.

Исторический процесс требует постоянного поддержания баланса общественно важных традиций и инноваций, что обеспечивается структурой верениц Сверхпроектов культурно-цивилизационных миров. Единство и органичность процесса формирования и переформирования политических ценностей – необходимость оптимизации социально-политического развития и обеспечения общественной безопасности. Качество и своевременность обеспечения обществом и государством (пере)формирования политических ценностей – условие эффективного расширения диапазона использования возможностей эпохи при уклонении от свойственных ей опасностей.

Осуществление каждой новой социально-политической модернизации парадигмального уровня и исторического масштаба предполагает восстановление такого баланса в формах, адекватных изменившимся условиям.

Какие именно общественно важные инновации вырабатываются или адаптируются в социально-политическом пространстве культурно-цивилизационных миров, во многом зависит от базовых и доминирующих ценностно-смысловых комплексов, взаимно формирующих общественные уклады и традиции, обоюдной их комплиментарности или взаимного отторжения. Ход и результат духовного врачевания зависят, прежде всего, от готовности излечиться или же обречь себя на смерть, а также умения и намерений врача. Вместе с тем целостность общественного организма зависит как от свойственных ему иммунных характеристик, так и от системности направленного контрманипулирования.

Механизм возникновения и распространения общественно важных инноваций коррелирует с продуцированием институтов власти и управления, ныне – с реализацией потенциала рефлексивного управления, прежде всего, при стимулировании желательных изменений, культивировании их среды и кластеров.

Диапазон, глубина, сроки, ограничения и последовательность эффективного целенаправленного влияния на процесс трансформирования общественных инноваций зависят от их близости наличным традициям и базовым ценностно-смысловым комплексам культурно-цивилизационных миров. Соответственно, возрождение в новых формах базовых ценностно-смысловых комплексов

неотъемлемо от сохранения и развития культурно-цивилизационного мира.

Попытки навязать социально-политические формы, несущие в себе потенциал слома самобытных форм базовых ценностно-смысловых комплексов либо опровергаются последующим ходом истории, либо адаптируются новым слоем иррациональных отношений (когда сходная внешность скрывает разницу содержания), либо ведут к превращению в строительный материал другого/других культурно-цивилизационного мира/миров.

Дальнейшее научное осмысление темы связывается со специальным рассмотрением особенностей динамики объективно-субъективных характеристик трансформаций в переходный период.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Шедяков В.Е. Украина в контексте логики постмодерна / В.Е. Шедяков // Вибір. – 1998. – № 1–2. – С. 52–57.
2. Шедяков В.Е. Культурно-цивилизационные миры и проведение новой модернизации: демифологизация проблемы / В.Е. Шедяков // ВУЗ. XXI век. – 2012. – № 1. – С. 46–66.
3. Шедяков В.Е. Полілог як простір стратегічної конкуренції між культурно-цивілізаційними світами / В.Е. Шедяков // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – № 8. – С. 151–155.
4. Шедяков В.Е. Стратегическое управление как фактор постглобальной конкуренции / В.Е. Шедяков // The global competitive environment: development of modern social and economic systems: Proceedings of the International Scientific Conference. – Moldova state university, Faculty of economic sciences. – Chisinau, Republic of Moldova, 2017. – P. 53–55.
5. Серебрякова Г.В. Процесс ценностного управления / Г.В. Серебрякова, И.В. Незамайкин. – М. : Lambert Academic Publishing, 2013. – 380 с.
6. Шедяков В.Е. Життєві цінності населення в контексті перспектив модернізації країни / В.Е. Шедяков // Соціальна психологія. – 2012. – № 1–2. – С. 11–20.
7. Шедяков В.Е. Ціннісно-сміслові комплекси у створенні та підтримці суспільного середовища соціокультурної мобілізації / В.Е. Шедяков // Гілея. – 2013. – № 78(11). – С. 247–252.
8. Шедяков В.Е. Актуализация ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационного мира как условие успешного участия в стратегической конкуренции / В.Е. Шедяков // Государство и общество в современной политике: Сборник статей. – Воронеж : Научная книга, 2013. – Выпуск 1. – С. 158–168.
9. Шедяков В.Е. Мегапроект як умова існування країни / В.Е. Шедяков // Політичний менеджмент. – 2012. – № 1-2. – С. 50–60.
10. Калаич Д. Третья мировая война / Д. Калаич. – М. : Литератор, 1995. – 156 с.
11. Engdahl F. W. A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order / F. William Engdahl. – Pluto Press, 2004. – 312 p.

12. Швейцер П. Тайная стратегия развала СССР / П. Швейцер. – М. : Эксмо : Алгоритм, 2010. – 304 с.
13. Шедяков В.Е. Геостратегія сорозвитку: ціннісно-сміслові комплекси як основа взаємодій культурно-цивілізаційних світів / В.Е. Шедяков // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія Філософія Соціологія Політологія. – 2015. – № 2. – С. 217–229.
14. Шедяков В.Е. Формирование умного общества и расширение оснований контрманипулятивных практик / В.Е. Шедяков // Час вибору: виклики інформаційної епохи / заг. ред. О.А. Івакіна, Д.В. Яковлева. – Одеса : Гельветика, 2016. – С. 196–216. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : elibrary.kubg.edu.ua/.../2/M_Sanakuiev_Title_KM_C24.PDF.
15. Авилов А.В. Рефлексивное управление. Методологические основания / А.В. Авилов. – М. : ГУУ, 2003. – 174 с.
16. Шедяков В.Е. Рефлексивная постсовременная модернизация и рефлексия постсовременной модернизации / В.Е. Шедяков // ВУЗ. XXI век. – 2012. – № 2. – С. 50–73.
17. Бирштейн Б.И. Стратегемы рефлексивного управления в западной и восточной культурах / Б.И. Бирштейн, В.И. Боршкевич // Рефлексивные процессы и управление. – 2002. – Т. 2. – № 1. – С. 27–44.
18. Шедяков В.Е. Стратегия постсовременного взаимодействия: методология и ресурсная база дальнейшего совершенствования / В.Е. Шедяков // Нова парадигма. – 2014. – Вип. 119. – С. 34–52.
19. Шедяков В.Е. Якість соціального управління як чинник національної безпеки / В.Е. Шедяков // Стратегічна панорама. – 2009. – № 1. – С. 39–43.
20. Шедяков В.Е. Зміна ролі, методології та ресурсних баз наукової рефлексії як чиннику реалізації та використання ціннісно-сміслових комплексів в інформаційних обмінах стратегічного рівня / В.Е. Шедяков // Гілея. – 2015. – Вип. 92(1). – С. 174–183 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/.../j-pdf/gileya_2015_92_44.pdf.
21. Шедяков В.Е. От постсовременных трансформаций к постиндустриальному уровню производственной демократии / В.Е. Шедяков // Матер. XXXIII Междунар. науч.-практ. конф., посвященной проблемам общественных наук: сб. со статьями. – М., 2015. – С. 102–105.
22. Шедяков В.Е. Соціальна творчість та інноваційність стратегічного управління / В.Е. Шедяков // Політичний менеджмент. – 2013. – № 1-2(57-58). – С. 42–51.
23. Шедяков В.Е. Парадигмальний перехід в теорії і на практиці: стратегічний дизайн форсированих трансформацій / В.Е. Шедяков // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. – Сер. Економічні науки. – 2017. – Вип. 23. – Частина 1. – С. 54–58.
24. Шедяков В.Е. Стратегічний організаційно-управлінський дизайн соціально-економічних точок розвитку суспільства / В.Е. Шедяков // Економіст. – 2015. – № 12. – С. 13–18.
25. Шедяков В.Е. Воплощение идей социального государства: утопия или необходимость, позади или впереди? / В.Е. Шедяков // Первый независимый научный вестник. – 2015. – № 1. – Ч. 2. – С. 44–48 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.firjournal.com.ua>.
26. Аллег А. SOS, Америка / А. Аллег. – М. : Прогресс, 1987. – 272 с.
27. Марача В.Г. Управление общественными изменениями: синтез рефлексивного и институционального подходов / В.Г. Марача // Рефлексивные процессы и управление. – 2008. – Т. 8. – № 2. – С. 44–65.
28. Шедяков В.Е. Управління суспільними процесами: методологічні можливості й обмеження / В.Е. Шедяков // Соціальна психологія. – 2013. – № 55. – С. 157–166.
29. Шедяков В.Е. Здійснення бажаних трансформацій соціально-інформаційних систем: постсучасні методологія та онтологія / В.Е. Шедяков // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2013. – № 1(16). – С. 80–87.
30. Шедяков В.Е. Конкуренція смислів і протистояння стратегій соціально-інформаційних систем / В.Е. Шедяков // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2013. – № 2(17). – С. 109–114.
31. Шедяков В.Е. Тенденции создания постиндустриальных отношений и стимулирование желательных трансформаций / В.Е. Шедяков // Актуальные проблемы науки XXI века: Матер. I Междунар. науч.-практ. конф.: сб. статей. – М., 2015. – Ч. 2. – С. 183–187.
32. Шедяков В.Е. Использование ценностно-смысловых комплексов в создании управленческих композиций на основе постиндустриальных трансформаций трудовых отношений / В.Е. Шедяков // Корпоративное управление: процесс, стратегия, технология / заг. ред. К.С. Шапошникова та ін. – Херсон : Гельветика, 2015. – С. 260–295.
33. Шедяков В.Е. Ценностные основания национальных моделей социально-экономического развития / В.Е. Шедяков // National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. – Kielce, Poland : Baltija Publishing, 2016. – Vol. 2. – P. 164–190.
34. Шедяков В.Е. Соціокультурні підвалини стимулювання інноваційної економіки / В.Е. Шедяков // Innovations in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic and mesoeconomic levels / ed. by J. Zukovskis, K. Shaposhnykov ; Aleksandras Stulginskis University, Business and Rural Development Management Institute. – Kaunas, Lithuania : Baltija Publishing, 2016. – Vol. 2. – P. 83–97.
35. Шедяков В.Е. Гуманизация социальных отношений средствами публично-privatного партнерства в процессе становления умного общества / В.Е. Шедяков // Personality Development In the Age of Globalization. – USA, Morrisville : Lulu Press., 2016. – P. 46–50.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Михайлова О.Б.

Концепт «регіон» у контексті трансформації сучасної системи міжнародних відносин

Стаття присвячена дослідженню концепту «регіон» у контексті сучасних тенденцій міжнародного розвитку. Розглянуто теоретичні підходи щодо розуміння та визначення цього концепту. Проаналізована змістовна еволюція поняття «регіон» від внутрішньодержавної структурної одиниці до міжнародного та глобального його виміру. Охарактеризовано тенденції формування регіонального простору в контексті процесів глобалізації.

Ключові слова: регіон, міжнародний регіон, глобалізація, регіоналізація, трансформація міжнародної системи.

Статья фокусируется на исследовании концепта «регион» в контексте современных тенденций международного развития. Рассмотрены теоретические подходы относительно понимания и определения данного концепта. Проанализирована содержательная эволюция понятия «регион» от внутригосудар-

ственной структурной единицы до его международного и глобального измерения. Рассмотрены тенденции формирования регионального пространства в контексте процессов глобализации.

Ключевые слова: регион, международный регион, глобализация, регионализация, трансформация международной системы.

The article is focused on the studies of the concept of "region" in the context of modern trends and challenges in international development. Theoretical approaches to understanding and defining this concept are considered. Additionally, the article presents the evolutionary analysis of the concept of "region" in three dimensions: intrastate, international, and global dimension. Recent tendencies at the regional level in light of globalization and regionalization are also analysed.

Key words: region, international region, globalization, regionalization, transformation of international system.

УДК 327.57

Михайлова О.Б.,
аспірант кафедри історії
та світової політики
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Сфера сучасних міжнародних відносин останнім часом зазнає істотних змін. Актуальні тенденції світового розвитку як глобалізація, регіоналізація та фрагментація формують нову геоструктуру світу. Перехідний період визначається зміною усталених понять та категорій, серед яких поняття «регіон», який також зазнав значної трансформації.

У наукових джерелах під це поняття підводяться різноманітні за масштабом просторові системи – від невеликих за площею адміністративно-територіальних одиниць та їх частин до груп держав.

Концепту «регіон» та процесам конструювання міжнародно-політичних та міжнародно-економічних регіонів присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них можна виокремити роботи Б. Бузана, Е. Маркузена, Ф. Содербаума, А. Харрелла, Б. Хеттне, М. Кітінг, Б. Расета, Дж. Найя, Д. Лемке, С. Коєна, С. Стрендж, Я. Верменич, Ю. Гладкого, Л. Чернюк, М. Афанасьєв, А. Шемаєва, Г. Черкашина, Ф. Кошуріна, О. Градова, В. Семиноженко, Б. Данилишина. Тематика досліджень вказаних авторів охоплює різноманітні аспекти поняття регіону: від розробок з економічної статистики й соціального планування до досліджень, присвячених вивченню регіональних конфліктів, від геополітики і географії до філософії та історії.

В умовах активізації інтеграційної взаємодії держав на регіональному рівні, дослідження концепту «регіон» є дедалі більш актуальним. Саме

це зумовлює мету статті – дослідити основні підходи щодо трактування поняття «регіон», його змістовну еволюцію та сучасні характеристики.

Поняття «регіон» досліджується багатьма науками, отже, його визначення залежить від наукової області, в якій цей термін аналізується. Так, наприклад, існують економічне, культурологічне, політологічне, геополітичне, філософське, адміністративно-правове та інші тлумачення цього терміна.

Термін «регіон» походить від латинського слова "regio", яке також мало велику кількість різноманітних трактувань та визначалось як «напрямок», «положення, стан», «кордон, рубіж», «країна, край», «область, округ, район». Крім того, якщо перевести етимологічно близький термін "regere", який означає «керувати», то можна зробити висновок, що з самого початку структура цього поняття містила функціональний та управлінський компонент.

На думку шведського дослідника Ф. Содербаума, історично поняття «регіон» розвивалось переважно як «простір поміж національним та локальним рівнями в межах одної певної держави». Такий тип регіонів він визначає як «мікрорегіони». Більші територіальні та нетериторіальні одиниці чи підсистеми, які охоплювали кілька і більше держав, він називає «макрорегіонами» (так звані «світтовими регіонами») [1, р. 478]. Саме «макрорегіони» є об'єктом аналізу в сучасних міжнародних дослід-

дженнях, тоді коли «мікрорегіони» досліджуються у межах політичної та економічної теорій.

Як стверджує британська дослідниця Л. Фоссет, регіони в історії міжнародних відносин могли бути представлені у вигляді імперій, зон впливу, у вигляді альянсів великих держав та їх союзників. У сучасному розумінні, на думку Л. Фоссет, регіони виділяються як окремі частини міжнародної системи, які мають самостійну універсальну активність та вперше починають функціонувати як самостійні одиниці на початку ХХ ст. після завершення Першої світової війни [2].

Однак у більшості досліджень багато років концепт «регіон» був наповнений географічною суттю, позначав певні кордони чи обмежені простори, часто провінції, та розумівся як територія, яка має певні єдині параметри.

Такий підхід щодо визначення цього терміна закріпився на багато років. Окрім цього, у радянських дослідженнях поняття «регіон» та «регіоналізм» у міжнародному контексті майже не використовувався [3, с. 19]. Однак в умовах наукового розвитку варіативність тлумачення терміна «регіон» значно розширилась, що призвело до того, що в рамках кожної дисципліни сформувався своє розуміння цього поняття, через що він отримав міждисциплінарний характер.

Отже, окрім традиційно географічного підходу щодо визначення регіону, можна виділити також:

- економічний підхід: регіон – це територіально-спеціалізована, адміністративно окреслена частина економіки країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювальних процесів та управління [4, с. 288];

- філософський підхід, де регіон – це «аналог особливого світу із властивим тільки йому менталітетом, способом мислення, традиціями, світоглядом і світовідчуттям» [5, с. 172];

- формально-юридичний підхід: регіон – це визначені законодавством територіальні утворення субнаціонального рівня з системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також інші територіальні утворення, які характеризуються специфічністю, цілісністю та спільністю проблем розвитку і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територій [6];

- політичний підхід, де регіон є політичним простором, який відрізняється особливою політичною організацією або (та) наявністю особливого політичного інтересу [7];

- міжнародно-політичний підхід: за таких умов поняття регіону не має чіткої концептуальної основи та може бути визначене як «субрегіон» чи як «транснаціональний регіон», «політичний регіон» чи «транскордонний регіон» [8];

- «синтетичний» підхід, який являє собою спробу деяких вчених об'єднати всі вищевка-

зані характеристики. Так, на думку Е. Маркузен, регіон – це «історично еволюціонуюче, компактне територіальне співтовариство, яке містить у собі фізичне оточення, соціоекономічне, політичне й культурне середовища, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць, таких як місто або нації» [9].

Про підходи щодо визначення поняття «регіон» пише німецький дослідник П. Катценштейн [10, р. 6]. Він пропонує таку класифікацію підходів:

- матеріалістичні, класичні теорії геополітики: розподіл світового простору на геополітичні регіони – Хартленд, Римленд, Велика Євразія;

- ідейні, критичні теорії географії: регіони є політично сконструйованими утвореннями – Європа в історичному та сучасному контексті;

- біхевіористичні теорії: основна ідея полягає в тому, що регіони формуються політичною практикою і є матеріальними структурами, які мають поведінковий характер.

Таким чином, наведені підходи щодо визначення поняття «регіон» підтверджує тезу про багатогранність цього феномена.

Російський дослідник І. Баригін виділяє такі виміри та рівні концепту «міжнародний регіон»:

- на макрорівні під міжнародним регіоном розуміють територіальні утворення, що володіють необхідним набором цілісних характеристик і складаються з груп держав, які далеко не завжди мають спільні кордони, схожі культурні, соціально-демографічні параметри (регіон Півночі, регіон Південно-Східної Азії);

- на мезорівні під міжнародним регіоном розуміються територіальні утворення, що складаються з держав, а також територій держав, що примикають до цього регіонального утворення на підставі будь-якого системоутворюючого фактора (наприклад, регіон Каспійського моря). У такому разі порівняно однорідними, як правило, виступають близькі мови, релігія, елементи культури та способу життя;

- на мікрорівні під міжнародним регіоном розуміють територіальні утворення всередині двох або більше країн, що складаються з одного або кількох адміністративних та інших районів і демонструють певну ступінь однорідності в загальному природному, культурному, економічному ландшафті (наприклад «єврорегіон»);

- на нанорівні під міжнародним регіоном розуміються особливим чином об'єднані частини суб'єктів адміністративно-політичної та господарської діяльності (віртуально або реально) суміжних держав. Це, наприклад, регіональна взаємодія на рівні районів суміжних областей держав [11].

Окрім загальноприйнятої географічної класифікації регіонів (макрорегіони, мезорегіони, мікрорегіони), можна виділити також історико-культурні регіони – китайський, корейський, в'єтнамський

(В'єтнам, Лаос, Камбоджа), індійський (Індія, Непал, Бутан, Шрі-Ланка), індо-іранський (Пакистан, Афганістан, Іран, Таджикистан), тюркський, арабська, російський (слов'янський), європейський, північноамериканський, латиноамериканський, африканський регіони. Що ж стосується культурно-релігійних макрорегіонів, до них зазвичай належать: конфуціансько-буддійський, індустський, мусульманський, православний, західнохристиянський та ін.

У 60-х роках ХХ ст. американський географ С. Коен розробив рівні геополітичної організації світу та запропонував поділ світового простору на геополітичні регіони – морські (Приморська Європа і Магриб, Африка на південь від Сахари, Північна Америка і Карибський басейн, Південна Америка, Острівна Азія і Океанія) і континентальні (Хартленд і Східна Європа, Східна Азія). Геополітичні регіони, за Коеном, – це великі підрозділи геополітичних сфер, порівняно однорідні за економічним, політичним, культурним ознаками, в межах яких знаходяться світові наддержави, які визначають рівновагу і подальший розвиток світової системи [12].

Поряд із перерахованими вище регіонами С. Коен виділяє Південно-Східну Азію, Близький Схід, Африку на південь від Сахари як особливу геостратегічну сферу («зони розлому»), яка виступає як «розділовий пояс» між океанічними і континентальними світами. Постколоніальний синдром, зовнішній тиск, високий конфліктний потенціал – усі ці фактори сприяють відсутності регіональної єдності між країнами цих регіонів.

Російські дослідники Г. Федоров та В. Корнеєв виділяють два види міжнародних регіонів – транснаціональні і транскордонні регіони [13].

На думку вчених, найчастіше транснаціональні регіони формуються на основі загальних політичних інтересів, які були інституціолізовані міжнародними договорами, наприклад, для забезпечення військової безпеки – НАТО; для узгодження та декларації спільності політичних позицій у міжнародних відносинах – Ліга арабських країн, Організація африканської єдності. Як приклад ефективності створення транснаціональних регіонів на основі формування єдиного економічного простору вчені наводять таке об'єднання, як Європейський союз, для якого також характерні політична єдність та соціально-культурна спільність.

У той час як транскордонні регіони створюються у процесі співробітництва адміністративно-територіальних і муніципальних утворень сусідніх держав або, в разі соціально-культурних регіонів, включають близькі за важливими параметрами прикордонні регіони країн-сусідів. В основі їх формування лежать зв'язки між територіями різних країн. Трансдордонні регіони є, перш за все, результатом взаємодії прикордонних регіонів сусідніх країн.

Таким чином, можна стверджувати, що поняття «регіон» пройшло певну змістовну еволюцію від внутрішньодержавної структурної одиниці до міжнародного виміру поняття «регіон». У першу чергу це пов'язано з динамічним розвитком світових інтеграційних процесів, глобалізацією, транснаціоналізацією. Зовнішньоекономічна діяльність держав сприяє формуванню нових форм організації світового простору.

Якщо до середини ХХ ст. у традиційній системі міжнародних відносин «міжнародний союз (економічний, військово-політичний, інший) не розглядався як регіон» [14, с. 41], то в сучасних умовах ситуація починає змінюватися. Це зумовлено такими факторами:

- динамічний розвиток інтеграційних союзів – в умовах політичної та економічної нестабільності держави шукають нові інтеграційні підходи до міжнародної співпраці та регіонального управління;

- глобалізація, яка диктує нові принципи взаємодії елементів міжнародної системи, їх взаємозалежність та взаємозалежність;

- інтернаціоналізація виробництва, результатом чого стало посилення економічної взаємозалежності між державами тощо.

Фахівці-міжнародники визначають сутність міжнародного регіону як певну кількість держав, об'єднану спільними характеристиками та проблемами. Так, наприклад, американський вчений Дж. Ная визначав регіон як «обмежену кількість держав, об'єднаних на основі географічної близькості та загальної взаємозалежності» [15, р. 7]; британський фахівець в області міжнародних відносин Б. Бузан розуміє регіон як «географічний кластер підсистем держав, який відрізняється з точки зору його внутрішньої структури і процесу від більш широких понять, таких як міжнародна система або суспільство, частиною якого він є» [16, р. 22]; Д. Лемке під регіонами розуміє «паралельно утворені, більш дрібні міжнародні системи» [17]; російський дослідник А. Воскресенський розробляє поняття «міжнароднополітичний регіон» і визначає його як «порівняно самостійну підсистему міждержавних відносин, об'єднаних, перш за все, спільністю певних, властивих саме цьому регіону, політичних проблем і відповідних їм відносин» [18, р. 7].

Критерії визначення «міжнародного регіону» були сформульовані Б. Расетом:

- географічна близькість;
- культурна та ціннісна однорідність регіонів;
- держави регіону мають схоже політичне бачення зовнішнього світу і спільного майбутнього;
- національні та міжурядові політичні структури перебувають у постійній кооперації;
- високий рівень внутрішньо регіональної торгівлі і т.д. [19].

Таким чином, міжнародний регіон – це, в першу чергу, територія, що включає в себе певну кількість прилеглих держав, однак під час його формування важливе значення мають і інші фактори: спільність історичних культурних, економічних, політичних зв'язків, тобто цілий комплекс відносин.

Однак, на думку ряду дослідників, міжнародні регіони є проміжним етапом між національним і глобальним рівнем управління [20]. Об'єктивні процеси трансформації міжнародної системи призвели до появи нових форм регіональних просторів та нових принципів їх формування. На зміну територіально-державного принципу регіонального будівництва прийшов принцип просторового взаємодії у глобальному масштабі.

Отже, слідує понятійній еволюції, наступним етапом у розвитку регіонів стає глобальна стадія, якій притаманне формування нового типу регіонів. Процеси глобальної регіоналізації реструктурують світову систему, тим самим підвищуючи значимість регіону у світополітичному контексті. Глобальний регіон – нове, активне утворення, інтегроване не тільки на основі традиційних факторів, але і на базі недержавних чинників – мережевих, комунікаційних, віртуальних тощо» [21, с. 186].

Новизна полягає в тому, що глобальний регіон має більш складну структуру, варіацію форм, що зумовлює його глобальний, не за масштабом, а за функціональністю характер.

Глобалізація регіону проявляється в переході від територіального виміру сутності регіону до просторового. Простір є структурою, що наповнює регіон у процесі регіоналізації, це більше ніж територія. Так, наприклад, М. Кітінг стверджує: «Регіон – це простір, але важливо розширити поняття простору над всім територіальним, для того щоб він ввібрав у себе функціональний простір, політичний простір та соціальний простір. Регіон утворює територія, в значення якої включений функціональний і політичний контекст» [22].

Намагаючись осмислити ці явища, дослідники розробили теорії про «кінець географії» [23], «смерть відстані» [24], «світ без кордонів» [25]. Дійсно, це дало змогу відійти від суто географічної прив'язки і розглядати формування регіонів на підставі функціонального принципу та підходу (так зване поняття «багатомірності»). У рамках цього підходу сформульовано висновок: «Регіони – це діяльність, спрямована на досягнення теоретичних цілей, а тому формування регіонів зумовлено політичною необхідністю» [26].

Головною характеристикою глобального регіону є різноманітність учасників інтеграції. В умовах глобалізації держави більше не можуть утримувати монополію на управління і змушені ділити ці функції з недержавними акторами – транснаціональними компаніями, міжнародними організаціями, структурами громадянського суспільства

ціями, структурами громадянського суспільства (інтеграція «знизу»). Американська дослідниця С. Стрендж у 1990-х рр. писала про те, що всі держави, незалежно від території, розмірів, могутності, слабшають у світлі технологічних і фінансових змін, а також у світлі прискорення інтеграції національних економік в єдиний світовий ринок [27]. Частина управлінських функцій переходить на наднаціональний рівень. Саме наднаціональний характер інтеграційних процесів спричинив трансформацію розуміння терміна «простір». Простір держави трансформується, оскільки в сучасній глобальній системі відбувається делегування суверенними державами певного об'єму своїх прав та повноважень новим наднаціональним структурам.

Таким чином, завершуючи розгляд питання про понятійну еволюцію концепту «регіон» у міжнародно-політичних дослідженнях, можна зробити такі висновки:

– по-перше, починаючи з другої половини ХХ ст. процеси глобалізації трансформують сучасну систему міжнародних відносин, особливо це можна простежити протягом останніх десятиліть. Паралельно з цими процесами відбулася еволюція поняття «регіон», результатом чого стало співіснування його різних форм: внутрішньодержавної, міжнародної та глобальної;

– по-друге, в індустріальну епоху поняття «регіон» мало виключно географічне наповнення й означало певну територію. Характерною рисою регіону в сучасних умовах ХХІ ст. є певна цілісність, де територіальний принцип не домінує, а на перший план виходить динамізм просторових трансформацій, їх наслаювання, яким характерні транскордонність, відкритість та світополітичний вимір;

– по-третє, наряду з традиційними засадами формування регіону, структуроутворюючими факторами є більш широкий спектр сфер життєдіяльності;

– по-четверте, розвиток інтеграційних просторових форм призвів до того, що держави ділять свої управлінські функції з недержавними акторами – транснаціональними компаніями, міжнародними організаціями, структурами громадянського суспільства;

– по-п'яте, наднаціональний характер сучасних інтеграційних процесів проявляється в делегуванні частини суверенних повноважень на наднаціональний рівень наднаціональним структурам.

Отже, регіон є вагомим актором сучасного міжнародно-політичного процесу, формування якого є наслідком поглиблення інтеграційної взаємодії між державами. Унаслідок посилення процесів регіоналізації відбувається формування відповідної просторової конфігурації сучасного глобального

простору. Тобто сучасною тенденцією світового розвитку є зміцнення нових центрів сили, зокрема і міжнародних регіонів, які поступово стають ключовими елементами міжнародної системи XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Soderbaum F. Comparative Regional Integration and Regionalism / F. Soderbaum // SAGE Publications Ltd. – 2009. – P. 478.
2. Fawcett L. Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism / L. Fawcett // Intern Affairs. – 2004. – № 80/3. – P. 429–446.
3. Полосин А.В. Политический регион. Опыт операционализации и концептуализации понятия / А.В. Полосин. – М.: Издательство московского университета, 2010. – С. 19.
4. Воротіна В.Є. Державне управління регіональним розвитком України / В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К.: НІДС, 2010. – 288 с.
5. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм: XV – XVIII вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.auditorium.ru/books/2021/goto.cgi-13+283+ brod.htm>.
6. Концепція державної регіональної політики: Затверджена Указом Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.minregionbud.gov.ua.
7. Ребкало В.А. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / В.А. Ребкало, Л.Є. Шкляр. – К. : Міленіум, 2003. – 172 с.
8. Федоров Г.М. Осуществление соотношения понятий «регион», «международный», «транснациональный» и «трансграничный» регион / Г.М. Федоров, В.С. Корнеев // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2010. – № 3.
9. Markusen A. Regions : Economics and Politics of Territory / A. Markusen // N.Y.: Rowman and Littlefield Publishers. – 1987.
10. Katzenstein P.J. A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium / P.J. Katzenstein // Cornell University Press. – 2005. – P. 6.
11. Барыгин И.Н. Международное регионоведение / И.Н. Барыгин. – СПб.: Питер, 2009.
12. Cohen S. Geography and Politics in a World Divided / S. Cohen. – New York, Oxford University Press, 1973.
13. Федоров Г.М., Корнеев В.С. Трансграничные регионы в иерархической системе регионов: системный подход / Г.М. Федоров, В.С. Корнеев // Балтийский регион. – 2009. – № 2.
14. Косолапов Н.А. Международный регион и его политическое наполнение / Н.А. Косолапов. – М.: Издательство Весь Мир, 2011. – 41 с.
15. Nye J. Peace in parts: Integration and conflict in regional organization / J. Nye. – Boston: Little, Brown and Company, 1971. – P. 7.
16. Buzan, B. How regions were made, and the legacies for world politics / B. Buzan. – Cambridge University Press, 2012. – P. 22.
17. Lemke, D. Regions of War and Peace / D. Lemke. – New York: Cambridge University Press, 2002. – P. 49–52.
18. Воскресенский А.Д. Политические системы и политические культуры Востока / А.Д. Воскресенский. – М.: Восток-запад, 2006. – С. 7.
19. Russet B. International relations and international system / B. Russet. – Chicago, Rand McNally, 1967.
20. Лагутина М.Л. Глобальный регион как элемент мировой политической системы XXI века [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.academia.edu/19518686/>.
21. Воскресенский А.Д. Мировое комплексное регионоведение / А.Д. Воскресенский. – М.: Магистр, 2014. – 186 с.
22. Keating M. The New Regionalism in Western Europe: territorial restructuring and political change / M. Keating. – Cheltenham: Edward Elgar, 1998. – P. 79.
23. Bethlehem D. The End of Geography: The Changing Nature of the International System and the Challenge to International / D. Bethlehem // The European Journal of International Law. – 2014. – Vol. 25. – № 1.
24. Cairncross F.C. The Death of Distance: How the Communications Revolution Is Changing our Lives / F.C. Cairncross. – Texere Publishing, 2001.
25. Ohmae, K. The Borderless World / K. Ohmae. – New York: Harper Business, 1990.
26. Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics / A. Hurrell // Review of International Studies. – 1995. – Vol. 21.
27. Strange S. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy / S. Strange. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Сморжевська А.Г.

Релігійний фактор у багатосторонній дипломатії Індонезії

У статті досліджується роль релігійного фактору в зовнішній політиці Індонезії на багатосторонньому рівні. Автор розглядає концептуальні засади, практичні аспекти та проблеми реалізації нішевої дипломатії Джакарти в контексті особливостей релігійної ситуації в країні й посилення її статусу на міжнародній арені. Особлива увага приділена діяльності Індонезії в Організації ісламського співробітництва та Альянсі цивілізацій ООН, а також її регіональним ініціативам.

Ключові слова: зовнішня політика Індонезії, нішева дипломатія, релігійний фактор, міжцивілізаційний діалог, Організація ісламського співробітництва, Альянс цивілізацій.

народной арене. Особое внимание уделено деятельности Индонезии в Организации исламского сотрудничества и Альянсе цивилизаций ООН, а также ее региональным инициативам.

Ключевые слова: внешняя политика Индонезии, нишевая дипломатия, религиозный фактор, межцивилизационный диалог, Организация исламского сотрудничества, Альянс цивилизаций.

The article explores the role of religious factor in Indonesia's foreign policy at the multilateral level. The author examines the conceptual foundations, practical aspects and problems of conducting Jakarta's niche diplomacy in the context of religious situation in the country and strengthening its status on the international arena. Special attention is paid to Indonesia's activity in Organization of Islamic Cooperation and Alliance of Civilizations as well as its regional initiatives.

Key words: foreign policy of Indonesia, niche diplomacy, religious factor, intercivilization dialogue, Organization of Islamic Cooperation, Alliance of Civilizations.

УДК 327

Сморжевська А.Г.,
аспірант кафедри міжнародних
організацій та дипломатичної служби
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

В статье исследуется роль религиозного фактора во внешней политике Индонезии на многостороннем уровне. Автор рассматривает концептуальные основы, практические аспекты и проблемы реализации нишевой дипломатии Джакарты в контексте особенностей религиозной ситуации в стране и усиления ее статуса на между-

Важливість Індонезії в міжнародних відносинах базується не лише на її політичних та економічних досягненнях, а й має в основі релігійний фактор. З початком періоду реформації в Індонезії особи, відповідальні за формування зовнішньої політики, активно відстоювали тезу, що їхня країна є прикладом того, як релігія, демократія та модернізація можуть іти пліч-о-пліч. Іслам в Індонезії часто вважають поміркованим, що дає керівництву країни змогу робити на цьому акцент, позиціонує себе як міст між ісламським і неісламським світом. Президент С. Юдойоно досить чітко продемонстрував це у 2010 р., коли сказав: «Як член Організації ісламського співробітництва ми можемо виражати справжню ідентичність ісламу, який є поміркованим, толерантним і сучасним. Також ми можемо конструктивним шляхом заповнити прірву між ісламом і західним світом».

Аналіз продемонстрував наявність значної кількості джерел із цієї проблематики переважно індонезійських авторів, наприклад, А. Нуграха [1], Д.Ф. Анвар [2], А. Пурвоні [5], А. Первіта [10]. Однак, на нашу думку, вони більшою мірою зосереджуються на внутрішніх особливостях релігійної ситуації в Індонезії, приділяючи недостатню увагу механізмам реалізації багатосторонньої дипломатії Джакарти в цій сфері. Що стосується українських науковців, то релігійне питання в зовнішній політиці Індонезії не розкрито в їхніх працях.

У зв'язку з цим метою дослідження є всебічний аналіз дипломатії Індонезії в релігійній сфері на багатосторонньому рівні з урахуванням внутрішніх факторів розвитку країни, участі недержав-

них акторів, а також місця та ролі Індонезії в міжнародних відносинах.

На думку Гарета Еванса (міністра закордонних справ і торгівлі Австралії (1988–1996), середні держави, до яких можна зарахувати Індонезію, проводять «нішеву дипломатію», зосереджуючи ресурси в специфічних сферах, які найкращим чином можуть дати потрібні результати, а не намагаються охопити всі питання порядку денного. Цей тип дипломатії передбачає перебирання на себе середніми державами загалом та Індонезією зокрема керівної ролі з інкорпорування нових ідей у міжнародне управління. Це пояснює той факт, що Індонезія взяла на озброєння нішевий наратив про можливість мирного поєднання ісламу, демократії та сучасного суспільства, що стало особливо актуальним після подій 11 вересня 2001 р., «Арабської весни» й терористичних актів Ісламської Держави [1].

З підвищенням активності Індонезії на міжнародній арені останніми роками актуалізувалось питання й про обґрунтованість її претензій на роль глобального гравця в мусульманському світі. Перебування при владі С. Юдойоно ознаменувало приділення більшої уваги ісламському світові й намагання підвищити свою роль і важливість у процесах, які в ньому відбуваються. У контексті цього постає питання про те, чи здатна Індонезія, будучи найбільшою мусульманською державою, політичний устрій якої заснований на демократичних принципах, позитивно впливати на міжнародну ситуацію й насамперед на ісламський світ [2]. Більше того, розгорнулася полеміка стосовно того,

чи може Індонезія бути підтвердженням того, що іслам може існувати паралельно з демократією, і стати переконливим прикладом для наслідування з боку інших більш консервативних мусульманських держав. Поряд із цим існує думка, що популяризація успіхів мусульманської спільноти Індонезії була переважно розрахована не на фундаменталістські країни Перської затоки, а на Захід, який намагався реформувати ісламський світ відповідно до власних інтересів [3].

Індонезія пропонує країнам Близького Сходу й Північної Африки перейняти її досвід мирного переходу до демократії та проведення реформ. Колишній голова мусульманської організації «Нахдлатул Улама» Музаді заявив, що для них буде корисним дослідити, як Індонезія крок за кроком розвивала свою ідентичність і підвищувала ефективність уряду, проводила вільні, справедливі й демократичні вибори. Ураховуючи специфіку арабського світу, звертається увага на те, що перехід Індонезії до демократичних принципів не був легким, про свідчать общинні суперечки, спалахи виступів представників радикального ісламу, які намагались встановити теократичний режим й країні, та спроби військових повернутись до влади. Також потужним засобом в арсеналі Індонезії на міжнародній арені стало дотримання прав людини, що є важливим фактором у боротьбі за вплив і розстановку сил в ісламському світі, і як абсолютно нове явище воно вимагає нових підходів, у чому й демонструє свій успіх Індонезія [3].

Якщо говорити про багатосторонній вимір дипломатії Індонезії, то варто згадати про те, що 24–31 січня 2012 р. в м. Палембанг в Індонезії пройшла 7-а сесія Парламентського союзу Організації ісламського співробітництва (ПСОІС) під назвою «ПСОІС як інструмент для зміцнення демократії, всезагального процвітання, справедливості й миру в усьому світі». Спікер індонезійського парламенту Марзукі Алі відзначив, що така постановка питання відображає прагнення Індонезії змінити уявлення про іслам як про жорстоку авторитарну релігійно-політичну доктрину. Захід був присвячений питанням розвитку та дотримання прав людини в ісламському світі. У прийнятій резолюції містились загальні заклики до всесвітньої спільноти засудити дії Ізраїлю стосовно Палестини, стабілізувати ситуацію на Близькому Сході й покращити становище жінок в ісламському світі. Цей документ відобразив наміри сторін вирішувати конфлікти, що виникають, демократичним шляхом, що дає змогу вважати 7-у сесію ПСОІС важливою віхою у становленні нового світового порядку [1].

Січнева сесія ПСОІС є безпрецедентною, оскільки в такому масштабі нічого подібного серед мусульман раніше ніколи не проводилось. Уже першого дня, 24 січня, для участі в конференції зареєструвались представники 37 країн із 51, які

загалом були представлені, серед яких можна згадати Саудівську Аравію, Туреччину, Пакистан, Іран, Ірак, Афганістан, Малайзію. Тобто важливі центри ісламської цивілізації були присутні в повному складі. Невипадково місцем проведення конференції було обрано Індонезію, оскільки вона все активніше позиціонує себе як носія передових, сучасних підходів до побудови ісламського суспільства як на державному, так і на глобальному рівнях, зокрема переймання тих цінностей, які до недавнього часу були властиві швидше західному суспільству. У рамках 7-ї сесії була навіть проведена перша конференція мусульманок-парламентарів, на якій жінки обговорили такі проблеми, як участь мусульманок у політичному житті їхніх країн, рівність статей, освіта для дітей, захист прав палестинських жінок і дітей [4].

Після 7-ї сесії Парламентського союзу ОІС у Джакарті 20–35 лютого 2012 р. відбулась перша зустріч ісламського аналогу Ради ООН з прав людини. Рішення про заснування подібної структури прийняте 30 червня 2011 р. на 38-й сесії наради міністрів закордонних справ ОІС в Астані. Тоді був прийнятий статус нового органу, який отримав назву «Незалежна постійна комісія з прав людини» (далі – НПКПЛ). У першій сесії взяли участь представники 18 країн-учасниць ОІС, 6 із яких представляли арабські країни, 6 – Азію, 6 – Африку, а також незалежні експерти і спостерігачі. Цікаво те, що майже чверть делегатів становили жінки, які представляли Індонезію, Малайзію, Афганістан і Судан [3]. Перші зустрічі НПКПЛ пройшли під головуванням генерального секретаря ОІС Екмеледдина Ісханоглу, але в ході заходу делегати обрали власного голову нового органу на наступні 2 роки, яким стала індонезійка Сіті Рухайні Джухаятин. Спочатку парламентарі зосередились на вирішенні організаційних питань та обговорення процедурних правил, але, окрім цього, розглянули ситуацію в Палестині (також постановлено, що палестино-ізраїльський конфлікт повинен стати постійним пунктом порядку денного НПКПЛ), Сирії та спалення Корану в Афганістані [5].

Можна сказати, що ця подія має значення як для самої Індонезії, так і для всього світового співтовариства. Створення аналогу одного з органів ООН у рамках ОІС відображає прагнення мусульманської спільноти до конструктивної роботи з неісламським світом. У зв'язку з цим всесвітня спільнота змушена виробляти особливий комплекс моральних установок, який би не суперечив ні ісламу, ні сучасним демократичним цінностям Заходу. Одним із варіантів специфічного ісламського бачення таких ідеалів став меморандум НПКПЛ, який підготовлений членами різних індонезійських неурядових організацій і державних університетів. Вироблені вимоги стосуються п'яти аспектів суспільного життя: 1) охорона прав жінок і

дітей; 2) свобода слова, вільний доступ до інформації, впровадження принципів політичного плюралізму й багатопартійності; 3) якомога швидше мирне вирішення палестино-ізраїльського конфлікту; 4) захист прав мігрантів і членів їхніх сімей; 5) зміцнення міжконфесійного діалогу [4].

Один із експертів НПКПЛ Ібрахім Салама відзначив, що однією із цілей нового органу має стати утвердження й реклама ідеї, що ісламські цінності не суперечать загальнолюдським. Він підкреслив роль новоствореної комісії як прототипу дослідницького центру, який має займатись вивченням становища в різних ісламських країнах на відповідність ідеалам демократичного суспільства. Цілком імовірним є те, що ті фактори, які, як вважається, завадять Індонезії взяти на себе роль лідера ісламської спільноти, зокрема м'якість мусульманського віровчення та далеке від центрів традиційного ісламу географічне положення, насправді виявляться суттєвими перевагами країни в новій політичній ситуації. Голова ОІС підкреслив, що проведення першої сесії НПКПЛ в Індонезії підтвердило імідж цієї держави як твердого оплоту демократії і прав людини й зумовило її повернення після деякої перерви в ряди лідерів незахідного світу як держави-ініціатора Руху неприєднання та засновниці АСЕАН [6].

Окрім того, варто згадати про участь Індонезії в реалізації ініціативи «Альянс цивілізацій», започаткованої генеральним секретарем ООН у 2005 р. Цей формат взаємодії має на меті, серед усього іншого, просувати ідею досягнення гармонії між цивілізаціями для подолання упередженості й екстремізму в суспільстві. Глобальний форум є головною платформою для зустрічі учасників «Альянсу цивілізацій» і проведений у Мадриді (2008), Стамбулі (2009), Ріо-де-Жанейро (2010), Досі (2011) та Відні (2013). Індонезія заявила про свою готовність прийняти 6 Глобальний форум Альянсу цивілізацій у 2014 р. та зробити його дійсно масштабною подією для сприяння взаємному розумінню, повазі й толерантності між різними культурами та цивілізаціями. Про це йшлося у виступі міністра закордонних справ Індонезії Марті Наталегави в присутності міністрів і делегатів із 138 країн-членів «Групи друзів» Альянсу цивілізацій ООН на міністерській зустрічі, що відбулась 27 вересня 2013 р. в кулуарах 68-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН [7].

На відкритті Форуму 29 серпня 2014 р. Марті Наталегава наголосив на послідовній підтримці Індонезією чотирьох опор «Альянсу цивілізацій» із моменту його заснування, а саме освіти, молоді, медіа та міграції. Окрім того, він виокремив декілька важливих моментів щодо налагодження міжцивілізаційного діалогу в конфліктних ситуаціях. По-перше, це необхідність сприйняття різноманітності як фактору сили, а не слабкості. По-друге, врахування всіх пропозицій і потреб усіх

груп людей, особливо меншин, оскільки за цих умов можливе примирення та подальше врегулювання конфлікту. І останнє, це раннє виявлення потенційних загроз для запобігання виникненню кризових ситуацій [8].

Міжцивілізаційний і міжкультурний діалог завжди посідав чільне місце в порядку денному Індонезії. Як одна з найбільш різномірних націй у світі, яка нараховує більше ніж 300 етнічних груп, є найбільшою мусульманською державою та має велику кількість представників індуїзму, буддизму, конфуціанства й різних гілок християнства, Індонезія нарощує свій економічний і політичний вплив як у регіоні Південно-Східної Азії, так і на глобальному рівні. За словами Бахрула Хайята, генерального секретаря Міністерства з релігійних питань, для Індонезії релігія та культура становлять ключові компоненти цивілізації, а тому просування міжрелігійного діалогу серед народів є важливим аспектом глобальної політики. Також він зазначив, що його держава поділяє точку зору, згідно з якою передбачуваного зіткнення цивілізацій можна й потрібно уникнути, для чого є необхідним налагодження міжцивілізаційного діалогу як передумови для досягнення порозуміння, довіри та подальшого просування співробітництва між державами [9].

Роблячи акцент на поміркованості своєї політики в релігійному питанні, країна намагається забезпечувати ефективність таких діалогів за участі релігійних і культурних лідерів. Щодо глобальних проєктів, то уряд Індонезії запропонував ідею міжконфесійних і міжкультурних діалогів між країнами Азії та Європи як складник АСЕМ (Форум Азія – Європа), провівши перший міжконфесійний діалог АСЕМ на Балі в липні 2005 р. [10].

Якщо говорити про багатосторонні ініціативи Джакарти на регіональному рівні, то варто згадати про перший Міжнародний діалог із міжконфесійного співробітництва, проведений у Джок'якарті 6–7 грудня 2004 р., під назвою «Діалог із питань міжконфесійного співробітництва: будівництво спільноти і гармонія», участь у якому взяли представники з 14 країн, передусім релігійні лідери. Співорганізаторами заходу виступили уряди Індонезії та Австралії, до яких долучилась одна з найбільших неурядових мусульманських організацій Індонезії «Мухаммадія» [11].

Також у березні 2012 р. Індонезією був організований VI регіональний міжконфесійний діалог у Семарангу під назвою «Зміцнення співтовариств співробітництва для просування регіонального миру та безпеки» спільно з Австралією, Філіппінами й Новою Зеландією за участі інших держав-членів АСЕАН, а також Східного Тимору, Папуа-Нової Гвінеї та Фіджі. Учасники діалогу виробили План дій, що містить кроки, спрямовані на підвищення рівня обізнаності й розуміння релігій і традицій у регіоні шляхом активної взаємодії організацій громадян-

ського суспільства з молоддю, школами, медіа та урядом [12].

Завдання Міністерства з релігійних питань Індонезії полягає в покращенні релігійної освіти й гармонії, а тому спільно з Міністерством освіти та культури відомство займається організацією регулярних діалогів між релігійними лідерами, жінками й молоддю різних конфесій і міжрелігійних організацій на місцевому й міжнародному рівнях. Міністерство з релігійних питань щорічно приймає Форум гармонії міжрелігійної спільноти, просуваючи, з одного боку, ідею про міжконфесійний діалог між індонезійцями та людьми зі всього світу, а з іншого – покращуючи розуміння релігійного різноманіття й політики Індонезії [11].

Уряд Індонезії залучає всі сторони включно з релігійними громадами та релігійними лідерами, що є важливим внеском до загальних дипломатичних зусиль держави. Говорячи про роль релігійних неурядових організацій у реалізації релігійної дипломатії Індонезії, варто відзначити, що Міністерство закордонних справ Індонезії спільно з «Нахдлатул Улама» заснувало Міжнародну конференцію ісламських учених у лютому 2004 р., а у 2006 р. разом із «Мухаммадією» створило Всесвітній форум миру, мета якого – створити платформу для сприяння діалогу між різними конфесіями. Перший такий форум зібрав близько ста політичних і релігійних лідерів, активістів громадянського суспільства, вчених, журналістів і представників бізнесових кіл з усього світу для обміну ідеями і створення мереж для взаємодії. Релігійні спільноти й МЗС Індонезії також ініціювали Міжрелігійний молодіжний табір для зближення та порозуміння молоді різних країн і культур, що відповідає ідеалам Індонезії про релігійний плюралізм [11].

Поряд із тим хотілось б виділити низку проблем, які виникають під час реалізації дипломатії Індонезією в релігійній сфері. По-перше, дилема Індонезії полягає в її самоідентифікації ні теократичною, ні секулярною державою, що зумовлює складне поєднання ісламу та демократії в зовнішній політиці й змушує Джакарту виявляти стриманість та обережність. З одного боку, уряд країни не може проводити ісламський курс на міжнародній арені, оскільки в основі зовнішньої політики Індонезії традиційно лежать світські принципи, відомі як «Панчасила». З іншого – він не може ігнорувати мусульманську більшість населення, яка вимагає солідарності зі своїми одновірцями в інших країнах, особливо в конфліктних питаннях [10].

По-друге, також існує ризик несприйняття Індонезії з боку ісламських країн Близького Сходу достатньо мусульманською державою та її ідеї впровадження демократичних принципів західного зразка в мусульманському світі. Незважаючи на той факт, що Індонезія має найбільшу кількість

мусульманського населення у світі, економічні зв'язки з державами Близького Сходу та є членом ОІС, вона розташована на периферії ісламу, що, власне, і зумовило спроби Джакарти позиціонувати себе як лідера альтернативної політичної моделі для мусульманських суспільств [5].

По-третє, не можна відкидати й наявну в країні релігійну нетерпимість, включаючи терористичні акти, спрямовані проти релігійних меншин, що підриває публічну дипломатію Індонезії, яка має на меті продемонструвати позитивний вплив ісламських цінностей на процес зміцнення демократії та плюралізму. Амбітність уряду в питанні проведення міжрелігійних діалогів може суперечити реаліям держави, а саме невірешним внутрішнім проблемам у релігійній сфері. Наприклад, можна згадати інциденти в Богорі, коли члени радикальних мусульманських угруповань витіснили протестантську общину з церкви, в якій вона проводила богослужіння. Тоді як лідери поміркованої мусульманської спільноти висловлювались проти релігійної жорстокості, місцева влада не стала втручатись у конфлікт [13, с. 190].

Отже, можна зробити висновок, що релігійний фактор став одним із визначальних у зовнішній політиці Індонезії останніми роками й суттєво впливає на позиціонування країни на регіональному та міжнародному рівнях і її відносини з іншими мусульманськими державами. Серед інструментів, які використовує Джакарта для просування свого іміджу та нарощення м'якої сили, варто виділити участь країни в Організації ісламського співробітництва, діяльність у рамках ініціативи ООН «Альянс цивілізацій» і проведення міжрелігійних і міжкультурних діалогів.

Важливим напрямом подальших досліджень є роль недержавних акторів у релігійній дипломатії Індонезії на зразок релігійних спільнот, а також перспективи використання культурного та релігійного фактору в миротворчій діяльності й урегулюванні конфліктів на різних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Nugraha A. Moderate Islam as New Identity in Indonesian Foreign Policy: Between Global Role Aspiration and Co-Religious Solidarity / A. Nugraha // JICSA. – June, 2012. – Vol. 1. – № 1. – P. 13–34.
2. Anwar D.F. Foreign Policy, Islam and Democracy in Indonesia / D.F. Anwar // Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities. – 2010. – Vol. 3. – P. 37–54.
3. Gusev M. Islam Indonezii. Vneshnepoliticheskiy kurs strany kak faktor vnutrikonfessionalnykh protivorechiy / M. Gusev // Minaret. – 29/11/2011. – № 3–4. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www.idmedina.ru/books/history_culture/?3533.
4. Gusev M. "Islam s chelovecheskim litsom": indoneziyskiy variant / M. Gusev // Novoe Vostochnoe Obozreniye. – 30.02.2012. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ru.journal-neo.com/node/118953>.

5. Purwono A. Moderate Islam in Indonesia Foreign Policy. Towards Cases with Islamic Dimension in European Countries / A. Purwono. – Semarang, Nov, 2016. – P. 25–26.

6. Huijgh E. The Public Diplomacy of Emerging Powers. Part 2: The Case of Indonesia / E. Huijgh // CPD Perspectives on Public Diplomacy. – Los Angeles : Figueroa Press, April 2016. – Paper 4. – 68 p.

7. Ministry of Foreign Affairs. Republic of Indonesia. Bringing up Issues on Diversity, Indonesia is Ready to Host Global Forum of Alliance of Civilization. – 29 September 2013. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.kemlu.go.id/en/berita/siaran-pers/Pages/Bringing-up-Issues-on-Diversity-Indonesia-is-Ready-to-Host-Global-Forum-of-Alliance-of-Civilization.aspx>.

8. Ministry of Foreign Affairs. Republic of Indonesia. “Let’s Move!” // Presidential Message at the opening of the Global Forum UNAOC 6. – 30 August 2014. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.kemlu.go.id/en/berita/Pages/Let-s-Move->

[Presidential-Message-at-the-opening-of-the-Global-Forum-UNAOC-6.aspx](#).

9. Mohammad A. Indonesia promotes and enhances interfaith dialogues / A. Mohammad. – 14 December 2013. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.antaraneews.com/en/news/91788/indonesia-promotes-and-enhances-interfaith-dialogues>

10. Perwita A. Indonesia and the Muslim World. Islam and Secularism in the Foreign Policy of Soeharto and Beyond / A. Perwita // Recent NIAS Reports // Nordic Institute of Asian Studies. – 2007. – No. 50. – 239 p.

11. Public diplomacy in Indonesia. Reflections for progress // USC MPD Report. – May 2015. – 20 p.

12. Association of Southeast Asian Nations. Regional Interfaith Dialogue [Electronic resource]. – Access mode : <http://dfat.gov.au/international-relations/regional-architecture/asean/pages/regional-interfaith-dialogue.aspx>.

13. Kimura E. Indonesia in 2010: A leading Democracy Disappoints on Reform / E. Kimura // Asian Survey. – 2011. – № 51(1). – P. 186–95.

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Картунов О.В.

Державне будівництво та/або державне руйнування? (Case України)

Статтю присвячено дослідженню актуальної, суперечливої та інноваційної проблеми. З'ясовуються умови успішного державного будівництва та причини державного руйнування. Висувається десять робочих гіпотез щодо зазначених процесів. Підтверджено, що успішному державному будівництву сприяють такі чинники: 1) незначний розрив між представниками «нижчих» і «вищих» соціальних страт; 2) рівноправність становища та відсутність дискримінації етнічних меншин; 3) взаєморозуміння та взаємодія правлячих еліт і їх тісний зв'язок із народними масами; 4) відсутність зовнішнього втручання з боку іноземних держав у внутрішні справи країни тощо. Доведено, що до державного руйнування призводять чинники діаметрально протилежного характеру.
Ключові слова: Україна, державне будівництво, державне руйнування, умови, причини, гіпотези.

Статья посвящена исследованию актуальной, противоречивой и инновационной проблемы. Выясняются условия успешного государственного строительства и причины разрушения государства. Выдвигается десять рабочих гипотез относительно указанных процессов. Подтверждено, что успешному государственному строительству способствуют такие факторы: 1) незначительный разрыв между представителями «низших» и «высших» социальных страт; 2) равноправное

положение и отсутствие дискриминации этнонациональных меньшинств; 3) взаимопонимание и взаимодействие правящих элит и их тесная связь с народными массами; 4) отсутствие внешнего вмешательства со стороны иностранных государств во внутренние дела страны и так далее. Доказано, что к разрушению государства приводят факторы диаметрально противоположного характера.
Ключевые слова: Украина, государственное строительство, разрушение государства, условия, причины, гипотезы.

The article is devoted to the investigation of an actual, contradictory and innovative problem. The conditions of successful state building are clarified and the reasons for the state-destroying are revealed. Ten working hypotheses regarding these processes are advanced. It is confirmed that successful state building is facilitated by such factors as: 1) a small gap between representatives of the "lower" and "higher" social strata; 2) equal status and non-discrimination of ethnonational minorities; 3) mutual understanding and interaction of the ruling elites and their close relationship with the popular masses; 4) absence of external interference by foreign states in the internal affairs of the country, etc. It is proved that factors of a diametrically opposite nature lead to the state-destroying.
Key words: Ukraine, state building, state-destroying, conditions, causes, hypotheses.

УДК 321.0115(477)

Картунов О.В.,
доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри суспільних наук
Університету економіки та права
«КРОК»

Актуальність проблеми зумовлена декількома вагомими чинниками. По-перше, це одвічний складний, суперечливий, взаємопов'язаний, хоч і діаметрально протилежний характер процесів, з одного боку, занепаду й руйнування держав, а з іншого – народження нових та/або відродження колишніх держав і їх успішного будівництва. По-друге, це зміна парадигм («paradigm shift» у визначенні Т. Куна), зокрема, послаблення глобалізаційної парадигми, що робить наголос на інтеграції, універсалізації й уніфікації, та піднесення глокалізаційної парадигми, яка провіщає диференціацію, фрагментацію, регіоналізацію, автономізацію чи навіть дезінтеграцію існуючих міжнародних утворень та окремих держав [1, с. 48–51]. По-третє, це той незаперечний факт, що впродовж тривалої, героїчної та водночас трагічної історії українського народу (як, до речі, і багатьох інших народів) мали місце періоди його додержавного існування, успішного державного будівництва, піднесення й розквіту власної держави, а потім сумного її занепаду та втрати, тривалого трагічного бездержавного існування,

радісного й багатообіцяючого відродження державності та нові болючі її втрати (і так декілька разів). По-четверте, поява деяких внутрішніх і зовнішніх викликів, які можуть становити потенційну загрозу для подальшої розбудови сучасної української держави тощо.

Здійснений нами аналіз **ступеня наукової розробленості проблеми** свідчить про те, що і в зарубіжній, і у вітчизняній відповідній науковій літературі вона досліджена поки що частково й фрагментарно [2; 3; 4; 5].

Що стосується вітчизняних дослідників, то ними причини й наслідки успішного державного будівництва та/або втрати державності на тому чи іншому конкретному етапі історії українського народу значною мірою досліджені В.К. Винниченком [6], Т.М. Горбань [7], І.О. Рафальським [8] та іншими авторами. Однак спеціальних праць, присвячених аналізу цих складних, суперечливих і доленосних процесів упродовж *усієї історії* українського народу та його більш ніж тисячолітньої звитяжної боротьби за створення, розбудову й збереження власної держави, а головне – **синтезу**

існуючих відповідних теоретичних напрацювань, на наше переконання, ще бракує. Одна з перших, якщо не перша така спроба була здійснена автором статті лише на початку 2017 р. Проте це були лише тези, у яких йшлося лише про спробу постановки окресленої проблеми [9].

Метою й основними завданнями статті є продовження цієї спроби та перші кроки на шляху започаткування дослідницької роботи в зазначеному напрямі. Ідеться, по-перше, про намагання з'ясувати *загальні умови* успішного державного будування та існування української держави на різних історичних етапах. По-друге, про спроби виявити основні *загальні причини* занепаду, руйнування та втрати державності в Україні впродовж усієї її писаної історії. По-третє, про наміри сформулювати та викласти ці умови й причини у формі декількох робочих гіпотез, що, на жаль, уникають робити абсолютна більшість вітчизняних науковців. Призначення цих гіпотез – сприяти першому процесу, тобто успішному державному будуванню й існуванню, та запобігти розвитку другого процесу, тобто черговому занепаду, руйнуванню та втраті державності. Зрозуміло, що ці мета й завдання є надто амбітними. Фактично вони під силу лише спеціальним дослідницьким колективам, оскільки йдеться про аналіз та синтез довготривалих, українських складних і суперечливих процесів. Однак комусь колись усе-таки потрібно розпочинати дослідження цієї незручної, проте вкрай актуальної проблеми. Адже вже досить, мабуть, правлячим класам України «наступати декілька разів на одні й ті ж граблі», такі небезпечні не стільки для самих правлячих класів, скільки для народу України та його держави.

Основними методами дослідження були аналіз і синтез, аналіз конкретного випадку (Case-study), світ-системний аналіз (World-System Analysis у розумінні І. Уоллерстайна), SWOT-Analysis, критично-конструктивний, гіпотетичний, історичний, етнополітологічний, етнодержавологічний, етноконфліктологічний та деякі інші методи. При цьому головним був гіпотетичний метод. Нагадаємо, що цей метод ґрунтується на розробленні гіпотези, яка містить певні еле-

менти новизни. Як відомо, мета й завдання гіпотези – більш повно та чітко пояснювати складні й суперечливі феномени. Водночас основні положення будь-якої гіпотези мають відповідати законам діалектики, бути піддані критиці та обов'язково або підтверджені, або спростовані. Сформулювати коректну робочу гіпотезу досить відповідально та важко, проте можна й варто, адже вона сприяє постановці проблеми та пошуку ефективних шляхів і методів її розв'язання.

Джерельною базою дослідження стали вищезазначені праці зарубіжних і вітчизняних дослідників та роботи класиків із загальних проблем національного будування й руйнування та державного будування й руйнування (зокрема, К. Дойча [10], У. Коннора [11], Дж. Ротшильда [12] та деяких інших авторів). Принагідно зізнаємось, що назва статті – це певною мірою перефразована назва вищезгаданої праці У. Коннора «Націобудування чи націоруйнування?», яка була опублікована 55 років тому та відразу стала (і залишається) бестселером, маючи найбільший індекс цитування. Також автор статті використовував власні праці [13; 14] та знання, здобуті ним упродовж майже 30-річних наукових пошуків зазначеної й суміжної проблематики.

Виклад основного матеріалу розпочинаємо з декількох важливих зауважень. По-перше, і сама проблема, і спроби її висвітлення мають постановчий, інноваційний, дискусійний характер. По-друге, знаємо про наявність декількох різних, часто діаметрально протилежних позицій щодо практично всіх проблем історії українського народу (періодизації цієї історії, ґенези українського народу, умов успішного державного будування та/або причин сумної втрати державності тощо). Однак у цьому випадку автор статті не має можливості та й намірів втягуватись у будь-які дискусії, тому вимушений користуватись більш-менш загальноновизначеними фактами й інформацією, зовсім не вважаючи та не видаючи їх за істину в останній інстанції. По-третє, автор змушений запропонувати власну схему процесів державного будування та/або державного руйнування (точніше – етапів державного існування та періодів бездержавності українського народу), сподіваючись, що вона їх певною мірою

Рис. 1. Схема етапів державного існування та періодів бездержавності українського народу

узагальнює й унаочнює (див. рис. 1). По-четверте, він просить вибачення в потенційного читача, оскільки розуміє, що будь-яка схема спрощує складність та згладжує суперечливість зазначених процесів, приховує радість перемог чи гіркоту поразок і втрат.

На рис. 1 тривалі й сумні додержавний і бездержавні періоди існування українського народу зображені у вигляді квадратів. Їх пропонується назвати «скриньками Пандори», де кожна з їх чотирьох сторін символізує один із конфліктогенних чинників та чинників потенційного руйнування держави, зокрема: а) надмірне соціальне розширення; б) поліетнічний склад населення (проте лише в разі існування дискримінації за етнічною ознакою); в) боротьба правлячих класів за владу та ресурси; г) зовнішнє втручання та/або агресія. При цьому варто звернути увагу на те, що три (!) із чотирьох чинників, або загроз, успішному державному будуванню (зокрема, «а», «б» та «в») мають внутрішнє походження, і лише один чинник, зокрема «г» – зовнішнє. Отже, процеси державного будування та/або державного руйнування залежать насамперед від внутрішніх чинників, зокрема від діяльності правлячих класів України.

Значно коротші, проте успішні етапи державного будування та державного існування українського народу зображені у вигляді кіл, які символізують безкінечність, досконалість і завершеність.

Цифрами **1, 3, 5, 7** у квадратах позначено періоди додержавного й бездержавного існування українського народу: **1** – додержавне (з давніх часів до Київської Русі) існування на теренах сучасної України різних племен і народностей, з яких із часом сформувався український народ; **3** – бездержавне існування в складі Великого князівства Литовського та польської імперії (XIII – середина XVII ст.); **5** – бездержавне існування в складі Російської та Австро-Угорської імперій (XVIII ст. – 1917 р.); **7** – квазідержавне існування в складі СРСР (1922–1991 рр.).

Відповідно, цифрами **2, 4, 6, 8** у колах позначено етапи державного існування українського народу: **2** – Київська Русь (VIII – середина XIII ст.); **4** – Козацька Християнська Республіка (середина XVII – середина XVIII ст.); **6** – Українська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія (1917–1920 рр.); **8** – Україна (1991 р. – донині).

Спираючись на запропоновану схему та стислі пояснення до її складників, автор формулює й пропонує декілька робочих гіпотез.

Гіпотеза № 1. *Зміни в статусі існування українського народу, зокрема від бездержавного до державного з його наступною втратою, відбуваються з певною періодичністю чи циклічністю.*

Автор розуміє, що ця гіпотеза є досить дискусійною, проте для її формування й пропозиції існу-

ють певні підстави. Адже український народ уже чотири рази здобував власну державність і тричі її втрачав. Що це: закон (law) чи лише закономірність (trend)? Отже, ця малоприємна гіпотеза має бути або підтверджена, або спростована.

Гіпотеза № 2. *За всієї різноманітності й специфічності передумов та причин погіршень у статусі українського народу залишається чимало загальних, тобто тих, які мали місце на кожному етапі, що свідчить про те, що правлячі класи так і не засвоїли жодних уроків з історії.*

Ця гіпотеза досить схожа на закономірність чи навіть закон, адже правлячі класи України справді (причому неодноразово) «наступали на одні й ті ж граблі», що призводило до занепаду та втрати державності. Однак поки що вважаємо це гіпотезою. Проте найважливіше при цьому – з'ясувати сутність тих «граблів» та запропонувати ефективні шляхи й методи уникнення «наступання на них».

Гіпотеза № 3. *Державне будування та набуття державності – це закон (law) розвитку численних етносів, які впродовж тривалого часу проживають на своїх етнічних землях, зберегли свою окремішність і пасіонарність, усвідомили своє право на власну державу та розпочинають боротьбу за неї.*

Ця гіпотеза є, мабуть, найбільш дискусійною. Адже, за різними даними, сьогодні у світі налічуються близько 800–1200 великих за чисельністю етносів і лише 194 держави. Проте автор висуває згадану гіпотезу з огляду на те, що кількість держав постійно зростає. Про це свідчить той незаперечний факт, що в 1914 р. існувало лише 55 держав, у 1920 р. – 59, у 1950 р. – 69, у 1960 р. – 90, у 1970 р. – 132, а сьогодні, як уже зазначалося, – 194 держави. Окрім того, виникли й існують близько 50 «невизнаних» держав (unrecognized states), кількість яких також дедалі збільшується [15]. Щоправда, цю гіпотезу, мабуть, краще було б подати в дещо пом'якшеному варіанті, наприклад так: «*Державне будування та набуття державності – це відкладний у часі закон (law) розвитку численних етносів <...>*» і далі по тексту. Однак і в такому тлумаченні вона все одно потребує або визнання, або заперечення.

Гіпотеза № 4. *Для успішного державного будування та державного існування потрібні такі умови: 1) незначний відсоток представників «нижчих страт», мінімальний розрив (gap) між ними та представниками «вищих страт» за максимальної кількості представників «середніх страт»; 2) рівноправність усіх основних етнонаціональних спільнот і відсутність дискримінації за етнічною ознакою; 3) взаєморозуміння та взаємодія правлячих еліт; 4) сприятлива міжнародна ситуація, зокрема, відсутність зовнішнього втручання іноземних держав та/або агресії з їх боку.*

На наше переконання, положення цієї гіпотези не вимагають певних обов'язкових уточнень чи пояснень, однак і вона потребує або підтвердження, або спростування.

Гіпотеза № 5. *Руйнування та втрата державності – це лише **закономірність (trend)**, якій можна запобігти та/або яку варто перервати спільними зусиллями народу й правлячих класів.*

Зрозуміло, що запобігти руйнуванню та/або втраті державності можна лише за наявності умов, сформульованих у гіпотезі № 4.

Гіпотеза № 6. *Руйнування та втрата державності можуть розпочатись і мати місце там і тоді, де й коли: а) посилюються соціальне розшарування та визиску; б) зростають етнонаціональна нерівність і дискримінація за етнічною ознакою, в) загострюється боротьба правлячих класів за владу й ресурси; г) відбувається зовнішнє втручання з боку іноземних держав та/або їх агресія.*

Варто звернути особливу увагу на те, що вже за одночасної наявності двох причин/чинників, зокрема «а» (тобто посилення соціального розшарування й визиску) та «б» (тобто зростання етнонаціональної нерівності й дискримінації за етнічною ознакою), суттєво підвищуються ризики та небезпеки національного й державного руйнування. Адже тоді суспільство та держава опиняються нібито між «молотом» (соціальних бунтів) і «ковадлом» (етнонаціональних заворушень), які можуть запустити процес і національного, і державного руйнування. Якщо ж до причин/чинників «а» та «б» додається причина/чинник «в» (тобто боротьба правлячих класів за владу й ресурси), тоді суспільство та держава потрапляють у своєрідний «бермудський трикутник», вирватись із якого вже надзвичайно важко, якщо можливо взагалі. Адже при цьому можуть виникати або посилюватись настрої й тенденції до сепаратизму та/або іредентизму з боку «етнополітичних антрепренерів» деяких «ображених» етнонаціональних меншин. А це вже прямий шлях до ескалації етнополітичних конфліктів, що вже може становити реальну загрозу державного руйнування. Окрім того, виникнення подібної ситуації дає підстави для формулювання ще однієї гіпотези.

Гіпотеза № 7. *Одночасні процеси посилення соціального розшарування й визиску, зростання етнонаціональної нерівності та дискримінація за етнічною ознакою, загострення боротьби правлячих класів за владу й ресурси – це не лише сприятливий ґрунт для соціальних і національних заворушень, а й опосередковане запрошення іноземних держав до втручання у внутрішні справи країни та/або їх прямої агресії, що може тільки пришвидшити державне руйнування.*

При цьому варто зважати на те, що, як уже неодноразово показувала історія, у подібних ситуа-

ціях у країні знаходяться певні політичні сили, які можуть вдатись навіть до безпосереднього запрошення іноземних держав до втручання у внутрішні справи та/або до агресії. І тоді країна може опинитись на краю своєрідної «чорної діри», у якій, як припускається, може загинути все, що до неї потрапляє.

З огляду на те, що Україна є поліетнічною країною, автор вимушений запропонувати ще одну гіпотезу.

Гіпотеза № 8. *Жодне поліетнічне суспільство не має імунітету від ескалації етнополітичних конфліктів та/або їх перетворення на етнічні громадянські війни, а отже, від загрози національного й державного руйнування.*

При цьому доречно зробити декілька уточнень і зауважень. По-перше, підкреслимо, що ця гіпотеза базується на положеннях праць уже згадуваних класиків західної етнополітології У. Коннора та Дж. Ротшильда. По-друге, сьогодні ця гіпотеза набуває особливої актуальності з огляду на дедалі зростаючу етнополітичну турбулентність і міцніючу глокалізацію. По-третє, гіпотеза № 8 має привернути особливу увагу тих правлячих класів, які намагаються перетворити певне поліетнічне суспільство, причому прискореними темпами та із застосуванням примусу, на етнічну націю. Саме таку думку висловлювали та про таку загрозу попереджали У. Коннор і Дж. Ротшильд, наголошуючи при тому, що за наведених умов національне будівництво може перетворитись на національне руйнування, що у свою чергу може завершитись державним руйнуванням. Зрештою, нагадаємо, що гіпотеза № 7 була сформульована та запропонована групою вітчизняних дослідників, у тому числі й автором статті, ще в 1990-х рр. [16]. Однак, на жаль, донедавна вона залишалась недостатньо поміченою, адже ніхто навіть не міг собі уявити, що в Україні коли-небудь можуть з'явитись «невизнані держави».

Гіпотеза № 9. *Сьогодні Україна знову опинилася в точці біфуркації, тобто перед можливістю або продовження свого вистражданого й заслуженого державного існування, або його чергової втрати.*

Сумно та прикро висувати цю гіпотезу, проте конче необхідно, оскільки існуючі реалії просто примушують це робити. Адже впродовж останніх років в Україні існують усі чотири згадувані вище чинники (див. гіпотезу № 6), які становлять потенційну загрозу для продовження державобудування та можуть призвести до початку державного руйнування. Складність сучасної ситуації вимушено визнає навіть керівництво нашої держави. Так, П.О. Порошенко зазначив: «Надто вже велика небезпека – відкотитися назад. І тоді всі жертви, усі страждання, які понесли й перетерпіли люди, виявляться марними. Хотілося б, щоб українською реальністю не став грецький міфічний герой

Сізіф. Щойно той ціною титанічних зусиль піднімав на гору важку каменюку, як вона скочувалася вниз. Він знову котив її на вершину, а вона волею богів щоразу верталася додолу. І так до скону віків» [17].

Однак, попри складність ситуації та цілу низку внутрішніх і зовнішніх загроз, пропонуємо ще одну гіпотезу.

Гіпотеза № 10. Є достатньо підстав вважати, що український народ продовжить своє державне будівництво та державне існування.

Останню гіпотезу просимо розглядати як **прикінцевий висновок** усієї статті. Український народ справді має достатньо підстав для збереження та подальшого існування своєї держави, зрозуміло, що за умов, сформульованих у гіпотезі № 4.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Картунов О.В. Соціально-політичні та етнополітичні аспекти глобалізації та глокалізації / О.В. Картунов // Національні культури у глобалізованому світі: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 6–7 квітня 2017 р.). – К. : КНУКіМ, 2017. – С. 48–51.
2. Kuzio T. *Ukraine: State and Nation Building* / T. Kuzio. – New York : Routledge, 2016. – 316 p.
3. Kuzio T. *State and Institution Building in Ukraine* / T. Kuzio, R. Kravchuk, P. D'Anieri (eds.). – New York : St. Martin's, 1999. – 368 p.
4. Kuzio T. *Dilemmas of State-Led Nation Building in Ukraine* / T. Kuzio, D'Anieri P. (eds.). – Westport, Conn. : Praeger, 2002. – 218 p.
5. Motyl A. *Dilemmas of Independence: Ukraine after Totalitarianism* / A. Motyl. – New York : Council on Foreign Relations Press, 1993. – 217 p.
6. Винниченко В.К. *Відродження нації (репринтне відтворення видання 1920 р.)* : в 3 т. / В.К. Винниченко. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1990.
7. Горбань Т.М. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – першої чверті XX століть / Т.М. Горбань. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2010. – 381 с.
8. Рафальський І.О. *Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи* / І.О. Рафальський. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України ; Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2016. – 480 с.
9. Картунов О.В. *Набуття та втрата державності в Україні: постановка проблеми* / О.В. Картунов // *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах* : матер. Другої всеукр. наук. конф. (м. Дніпро, 24–25 березня 2017 р.) / наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. – Ч. 1. – С. 151–153.
10. Deutsch K. *Nation-Building* / K. Deutsch, W. Foltz. (eds.). – New York : Atherton Press, 1966. – 171 p.
11. Connor W. *Nation-Building or Nation-Destroying?* / W. Connor // *World Politics*. – 1972. – Vol. 24. – Issue 3. – P. 319–355.
12. Rothschild J. *Ethnopolitics: A Conceptual Framework* / J. Rothschild. – New York : Columbia Univ. Press, 1981. – 290 p.
13. Картунов О.В. *Вступ до етнополітології* : [навч.-навч. посібник] / О.В. Картунов. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с.
14. Картунов О.В. *Західні теорії етнічності, нації та націоналізму* : [навч. посібник] / О.В. Картунов. – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. – 192 с.
15. Далявська Т.П. *Невизнані держави в контексті державотворчих процесів та міжнародного визнання* / Т.П. Далявська // *Держава і право*. – 2014. – Вип. 66. – С. 345–353.
16. Картунов О.В. *Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань* / О.В. Картунов, В.Г. Кремень, О.О. Маруховська // *Віче*. – 1998. – № 6. – С. 3–13.
17. *Виступ Президента України Петра Порошенка під час п'ятого засідання Ради регіонального розвитку 20 березня 2017 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-pyatogo-zasidannya-radi-regionaln-40458>.

Эльшад Мирбашир оглу

Стратегия привлечения международных организаций к справедливому разрешению армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта

*В научной статье отмечается, что роль международных организаций особенно важна, так как Азербайджан всегда выступал за мирное урегулирование армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта путем переговоров через международных посредников. Попраие важнейшего права государства на территориальную целостность приводит к трагическим последствиям, войне и разрушениям. Процесс урегулирования армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта в последнее время фиксирует определенный застой, отсутствие сколь-нибудь значимой динамики позитивного развития. В статье рассматривается роль стратегии общенационального лидера Гейдара Алиева в привлечении международных организаций к справедливому разрешению конфликта. **Ключевые слова:** Нагорный Карабах, конфликт, урегулирование, Азербайджан, Гейдар Алиев, международные организации.*

У науковій статті наголошується, що роль міжнародних організацій особливо важлива, адже Азербайджан завжди виступав за мирне врегулювання вірмено-азербайджанського нагірно-карабахського конфлікту шляхом переговорів через міжнародних посередників. Попрання найважливішого права держави на територіальну цілісність призводить до трагічних наслід-

*ків, війни і руйнувань. Процес врегулювання вірмено-азербайджанського нагірно-карабахського конфлікту останнім часом фіксує певний застій, відсутність скільки-небудь значимої динаміки позитивного розвитку. У статті розглядається роль стратегії загальнонаціонального лідера Гейдара Алиєва в залученні міжнародних організацій до справедливого вирішення конфлікту. **Ключові слова:** Нагорний Карабах, конфлікт, врегулювання, Азербайджан, Гейдар Алиєв, міжнародні організації.*

In the scientific article it is noted that the role of the international organizations is especially important as Azerbaijan always supported peaceful settlement of the Armenian-Azerbaijani, Nagorno-Karabakh conflict by negotiations through international mediators. Violation of the major right of the state to territorial integrity leads to tragic consequences, war and destructions. Process of settlement of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict fixes a certain stagnation, lack of a little significant dynamics of positive development recently. In article the role the strategy of the national leader Heydar Aliyev in involvement of the international organizations to fair resolution of conflict is considered.

Key words: Nagorno-Karabakh, conflict, settlement, Azerbaijan, Heydar Aliyev, international organizations.

УДК 327.5

Эльшад Мирбашир оглу,
доктор философии по политическим наукам, доцент,
заведующий отделом
Института права и прав человека
Национальной Академии Наук
Азербайджана

Общенациональный лидер Гейдар Алиев подчеркивал, что, к сожалению, долгие годы «армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт остается неурегулированным, хотя мы надеемся, что нам <...> удастся продвинуться вперед. Мы убеждены, что наша независимость незыблема, необратима и вечна» [2].

Именно на политическом регулировании настаивает Президент нашей страны Ильхам Алиев, хотя он не исключает военного разрешения конфликта. «Переговорный процесс не может быть бесконечным, хотя мы – сторонники дипломатических средств урегулирования конфликта. Международное сообщество должно уважать свои решения и без урегулирования армяно-азербайджанского, нагорно-карабахского конфликта в регионе не может быть разрешена ни одна проблема. В мире нарушаются нормы международного права, и это негативно влияет на урегулирование конфликтов. Фактор силы остается решающим. Поэтому мы не исключаем и военный путь решения проблемы, если возможности мирного разрешения будут исчерпаны. В Азербайджане высокий уровень военной подготовки. За последние 6 лет военные расходы в Азер-

байджане возросли в 5 раз, развивается военная промышленность, приобретается военная техника. Это наше естественное право защищаться военным путем. Военный бюджет Азербайджана составляет 1 млрд 300 млн долларов США и будет еще более увеличиваться. Мы покупаем военную технику, самолеты, боеприпасы, чтобы быть готовыми освободить оккупированные территории, и мы готовы к этому. Конфликт тогда найдет свое мирное разрешение, когда армяне почувствуют силу Азербайджана. Решение проблемы возможно только в рамках территориальной целостности Азербайджана.

Сегодня азербайджанская армия во всех отношениях сильнее и профессиональнее армии Армении. Азербайджан является одним из редких государств, которое не зависит от внешней помощи и мы можем всегда начать боевые действия», – сказал Президент нашей страны Ильхам Алиев на совещании, посвященном вопросам военного строительства в апреле этого года [12].

Армяно-Азербайджанский нагорно-карабахский конфликт, продолжающийся более 25 лет, протекал в различных по сути геополитических, государственно-правовых и информационных

контекстах. За это время Азербайджан прошел сложный путь исторических испытаний от кризиса и развала Союза до провозглашения независимости. При этом в Азербайджане перестроенные процессы, в отличие от других республик, существенно усугублялись наличием конфликта, который перманентно «раскалялся» от действия множества непредсказуемых факторов [5, с. 46]. При этом не только изменения в стране влияли на ход развития конфликта, но и сам конфликт специфически влиял на динамику общественно-политической ситуации в Азербайджане. Между этими процессами устанавливалось сложное взаимодействие.

Изменение, провоцируемое конфликтом, как правило, сопровождалось сменой руководства и резким обострением ситуации в стране. За восемь лет пять раз менялось руководство, своеобразный рекорд на всем постсоветском пространстве. «Со временем поле конфликта превращалось в арену «внутриполитических и геополитических игр» [7, с. 17]. Происходило формирование различных по амбициям и интересам политических центров сил. «Противоречия в обществе вызывали трансформацию в идеологии урегулирования конфликта и деятельности СМИ» [4, с. 54].

В силу ряда факторов Азербайджан изначально оказался в состоянии проигрывающей стороны. Перманентное «наращивание» было заложено в инкубационной фазе конфликта. Перестройка, задуманная Горбачевым как «управляемый процесс» демократизации социализма, вскоре вызвала сепаратистские тенденции и обозначила контуры будущих этноконфликтов. Уже в ноябре 1987 г. был отправлен на пенсию член Политбюро и первый вице-премьер СССР Г. Алиев. К этому времени идеологи «карабахского сепаратизма», заняв прочные позиции в Кремле, направили энергию гласности на реализацию своей цели. Немаловажное значение имело и то, что они опирались на политико-финансовую поддержку, организованную зарубежной диаспорой [1, с. 48]. В этот период был реанимирован исторический «образ врага», определялись цели, задачи и конкретные механизмы реанимации программы борьбы. Все было готово к началу «холодной» и в последующем настоящей войны.

В начальной фазе многое зависело от позиции и действий руководства Азербайджана и работы СМИ. Но марионеточное руководство под руководством К. Багирова проявило полную беспомощность. В это критическое время, когда конфликт уже вырывался на «оперативный простор», руководство продолжало подчеркивать свою полную зависимость от Кремля. СМИ были парализованы и ограничивались «ретрансляцией» московской информации. Тем самым азербайджанские СМИ

заведомо обрекали себя на информационную блокаду [6, с. 72].

Зарождение конфликта происходило в форме стихийных митингов протеста. За внешним сходством «армянских» и «азербайджанских» митингов скрывались весьма существенные различия. Если первые изначально координировались из единого центра (комитет «Карабах» с многочисленными филиалами), в Азербайджане они носили стихийный характер и негативно воспринимались руководством, в частности, А. Везиров препятствовал проведению митингов. «Если «армянские митинги» были ориентированы на реализацию вполне определенной национальной идеи, то «азербайджанские митинги» работали в режиме инстинктивной реакции на внешние стимулы, чаще исходящие из Москвы» [6, с. 72].

Ученые и политическое руководство постепенно втягивались в идейную схватку, которая вначале носила более «академичный характер». Конфликтующие стороны жестко конкурировали в реанимации исторических фактов и ревизии архивных материалов. Армяне пытались обосновать «цивилизованность своей» и «дикость» азербайджанской нации. На эту идейную борьбу были брошены значительные интеллектуальные силы и, в соответствии с логикой развития идейной конфронтации, создавался специфический язык СМИ. Ключевую роль в работе СМИ на данном этапе играли понятия «геноцид», «много-страдальный народ», «фашизм», «варвар» и так далее. Явно и неявно армянские СМИ способствовали формированию образа «кровожадного врага», что создавало реальные предпосылки для решительной акции. «Азербайджанская сторона идеологически всегда сильно опаздывала. Параллельно с идейной схваткой набирал силу весьма опасный социальный феномен – митинговая толпа. И «образ врага» создавался специально для «митинговой толпы» в режиме агрессивности» [7, с. 21].

Вскоре «митинговая война» стала конкретным воплощением конфликта. СМИ Москвы, освещая в романтических терминах проведение армянских «митингов», провоцировали их агрессивность. СМИ Азербайджана ориентировались на негативное описание «митинга» вообще – и своих, и чужих. Политическое руководство в этот момент совершило, возможно, главную ошибку. Оно не пошло на диалог с «митингом», который в ту пору крайне нуждался в политической организованности, целевой установке и так далее. Руководство Азербайджана увидело в «митинге» наиболее опасного для себя «врага». Оно оказалось между «общим» и «внутренним» врагом. Так была заложена позиция беспощадной борьбы со «своими врагами», что расширяло возможности политического манипулирования конфликтом

и осложняло его урегулирование. Руководству Азербайджана не хватало того политического опыта, умения и даже смелости, которые были у общенационального лидера Гейдара Алиева.

Руководство Азербайджана и официальные СМИ наносили удары в основном по «внутреннему врагу». Так в декабре 1988 и особенно в январе 1990 г., в результате жесткой оккупации Азербайджана советскими войсками к власти пришел новый ставленник Москвы – А. Муталибов, он продолжил борьбу против внутренних врагов. Агония Союза усиливалась, и в ситуации всеобщей анархии конфликт постепенно перерастал в реальную войну между Азербайджаном и Арменией, о которой впервые откровенно сказал общенациональный лидер Гейдар Алиев, который тогда находился в Нахчыване.

Формировались народные фронты, партии и альтернативные СМИ, руководствующиеся директивами амбициозных политиков. Существенные изменения происходили и с «образом врага». К «традиционному врагу» добавлялись новые «внутренние», а после января 1990 г. и «внешние» в лице Москвы. Конфликт усложнялся: на одном уровне шли боевые действия, на другом – геополитическое и экономическое соперничество, на третьем – ожесточенная борьба за власть.

«Начало масштабных боевых действий совпало с развалом Союза и обретением независимости Азербайджана (осень 1991 г.) и продолжалось до мая 1994 г. За это время произошли перевороты в марте и мае 1992 г. В этой «странной войне» политические манипуляции (цифрами, заложниками, пленными, жертвами и трупами) достигли наивысшей фазы. Конфликтующие друг с другом и с властью многочисленные партии и их СМИ продолжали каждый на свой «манер» воевать против «общего» врага, а также против «внутренних» и «внешних». И, как результат, Азербайджан, проигрывая войну, терял территории и обретал беженцев, внутривнутриполитическую нестабильность, угрозу переворотов и гражданской войны. Продолжение войны при такой анархии означало бы наращивание негативов для страны. Страна остро нуждалась в таком четком, грамотном и главное патриотичном политике, каким был Гейдар Алиев. Именно ему в июне 1993 г. удалось спасти Азербайджан от кровопролитной гражданской войны. Именно Гейдар Алиев стал вести переговоры о прекращении огня, это было крайне необходимо для подписания контракта века. Гейдар Алиев понимал, что только прекращение военных действий может привлечь западные страны к участию в освоении нефтяных запасов Каспийского моря.

В мае 1994 г. был подписан Бишкекский мирный протокол, и конфликт трансформировался в плоскость миротворческого урегулирования. «Процесс подписания Бишкекского мирного про-

токола был болезненным, существовало немало противоречий и несогласованных пунктов, однако в целом конфликтующие стороны были ориентированы на мир или, по крайней мере, на долгосрочное установление режима прекращения огня. Стремление «к передышке» было обусловлено наличием самых разных факторов, в том числе внешнеполитического и внутреннего (для каждого отдельного конфликтующего субъекта) характера» [7, с. 21].

Заслугой общенационального лидера Гейдара Алиева было то, что Бишкекский протокол напрочь отвергал перспективу установления армянского контроля над важнейшим в стратегическом отношении железнодорожным участком. «Бишкекский протокол гарантировал беспрепятственное транспортное сообщение Азербайджана с внешним миром и, соответственно, позволял ему и далее полагаться на поддержку влиятельных топливных корпораций. Тем более что топливная дипломатия по состоянию на май 1994 г. уже успела отметить немалыми достижениями в сфере дипломатии». Благодаря внешнеполитической курсу общенационального лидера Гейдара Алиева Бишкекский протокол, хотя и не обсуждал проблему статуса Нагорного Карабаха, все равно был в определенной мере в пользу Азербайджана, потому что во многом опирался на резолюции ООН.

Бишкекский протокол гласил: «Стороны выступили за естественную активную роль Содружества и Межпарламентской Ассамблеи в прекращении конфликта, в реализации связанных с этим принципов, целей и конкретных решений ООН и СБСЕ (прежде всего, резолюций Совета Безопасности ООН 822, 853, 874, 884)». Эти четыре резолюции Совет Безопасности ООН осуждали армянскую блокаду Азербайджана [8].

РЕЗОЛЮЦИЯ № 822 (от 30 апреля 1993 г.) состоит из 5 пунктов и в пункте 1 требует «немедленного вывода всех оккупирующих сил из Кельбаджарского района и других недавно оккупированных районов Азербайджана». РЕЗОЛЮЦИЯ № 853 (от 29 июля 1993 г.) состоит из 14 пунктов и «осуждает захват Агдамского района и всех других, недавно оккупированных районов Азербайджанской Республики» (пункт 1), «требует<...>немедленного, полного и безоговорочного вывода участвующих в конфликте оккупационных сил из Агдамского района и всех других недавно оккупированных районов Азербайджана» (пункт 3), «настоятельно призывает правительство Республики Армении продолжать оказывать свое влияние в целях обеспечения соблюдения армянами нагорно-карабахского региона Азербайджана положений резолюции 822 (1993) и настоящей резолюции и принятия этой стороной предложений Минской группы» (пункт 9). РЕЗОЛЮЦИЯ № 874 (от 14 октября 1993 г.) состоит

из 13 пунктов и «выражает свою серьезную озабоченность тем, что продолжение конфликта в нагорно-карабахском регионе Азербайджанской Республики и вокруг него и сохранение напряженности в отношениях между Республикой Армения и Азербайджанской Республикой создает угрозу миру и безопасности в регионе, вновь подтверждает суверенитет и территориальную целостность Азербайджана и всех других государств в регионе, вновь подтверждает нерушимость международных границ и недопустимость применения силы для приобретения территории» (преамбула). РЕЗОЛЮЦИЯ № 884 (от 12 ноября 1993 г.) состоит из 9 пунктов и подтверждает «суверенитет и территориальную целостность Азербайджана и всех других государств в регионе» (преамбула) и «осуждает недавние нарушения установленного сторонами прекращения огня, которые повлекли за собой возобновление военных действий, и в частности осуждает оккупацию Зангеланского района и города Горадиза, нападения на мирных жителей и обстрел территории Азербайджанской Республики» (пункт 1), и «требует от заинтересованных сторон немедленного прекращения военных действий и враждебных актов, одностороннего вывода оккупирующих сил из Зангеланского района и города Горадиза и вывода оккупирующих сил из других недавно оккупированных районов Азербайджана» (пункт 4).

Проводя постоянную работу в ООН с членами Совета Безопасности ООН, наша республика в значительной мере способствовала принятию четырех резолюций по армяно-азербайджанскому конфликту, требующих неизменного полного и безоговорочного вывода оккупационных сил, подтверждающих территориальную целостность и неприкосновенность границ Азербайджана, возвращение беженцев в места их постоянного проживания. Следует отметить, что ни в одной из этих резолюций, в заявлениях председателя Совета Безопасности, Армения не названа агрессором, виновником оккупации, даже несмотря на то, что вся картина армяно-азербайджанского конфликта для всех членов Совета Безопасности была ясной. Только в резолюции N 884 Армения была названа заинтересованной стороной в конфликте и председатель Совета Безопасности обратился к ней с призывом использовать свое влияние с целью достичь соблюдения армянами Нагорно-Карабахского региона Азербайджанской Республики резолюций N 822, 853, 874 и обеспечить, чтобы соответствующим силам не предоставлялись средства, способствующие дальнейшему расширению их военной кампании, что следует трактовать как признание Армении участником конфликта в качестве «источника средств».

Заключение Бишкекского договора было большой заслугой внешнеполитического курса Гейдара

Алиева. До сегодняшнего дня армяне убеждены, что этот протокол не был в их интересах и поэтому называют протокол «нефтяным шантажом и топливной дипломатией». «На контролируемых Армией обороны Нагорного Карабаха землях действительно нет коммуникационных коридоров регионального и уж тем более транзитного значения, а соответственно, нет и механизмов блокировки «азербайджанского выхода» во внешний мир. Мировое сообщество (разумеется, при грамотном ведении нами дипломатического дела), скорее всего, с пониманием отнеслось бы к факту жизненно важного для заблокированного армянского народа контроля над железнодорожной артерией. Но мы упустили свой шанс» [9].

Бишкекский протокол был заключен по инициативе Межпарламентской Ассамблеи СНГ. Он предусматривал создание механизма обеспечения невозобновления военных и враждебных действий, вывод войск с занятых территорий и возобновление функционирования коммуникаций, возвращение беженцев [10]. Однако эти принципы Арменией не соблюдались. Минская группа ОБСЕ в подготовке Бишкекского протокола не участвовала.

Деятельность созданной в мае 1992 г. Минской группы ОБСЕ на практике мало к чему привела в деле урегулирования. Основными задачами Минской группы являются урегулирование армяно-азербайджанского конфликта, подготовка соответствующего документа для решения проблемы Нагорного Карабаха мирными средствами и окончательное, раз и навсегда, преодоление этого конфликта через созыв Минской конференции. В состав Минской группы входили 11 государств: Германия, США, Франция, Италия, Швеция, Чехия, Турция, Беларусь, Россия, Азербайджан и Армения. Функции ее сопредседателей выполняли с декабря 1994 г. представители двух государств – России и Финляндии. В декабре 1994 г. в Будапеште был определен вопрос о председательстве в Минской группе. Там впервые было принято решение о том, что если соглашение будет достигнуто, в наш регион будут введены миротворческие силы ОБСЕ. Было предусмотрено, что миротворческие силы будут состоять из представителей отдельных стран, не имеющих интересов в этом регионе.

Для предотвращения возобновления боевых действий, одной из главных задач являлось размещение миротворческого контингента на конфликтной территории. И тут уже на первое место вставала проблема не то, что должны они быть размещены или нет, а то, под чьей эгидой они должны были быть представлены. С одной стороны, под эгидой ОБСЕ, хотя здесь следует сделать оговорку, что ОБСЕ пока не обладает своими вооруженными силами, а значит, необходимо было задействовать силы НАТО. Но это не устраивало

Россию, заявляющую о своем опыте проведения миротворческих операций на Кавказе (Абхазия). Она тоже хотела разместить свой миротворческий контингент в данном регионе. Вопрос размещения натовских войск также был очень сложным. Чтобы разместить турецкую базу в Азербайджане, нужно было разрешение на это всех членов – участников НАТО, а это весьма проблематично, во-вторых, это противоречило решению Будапештского саммита ОБСЕ. Таким образом, вопрос о военном посредничестве не был решен, и далее его решение не планируется. Сам общенациональный лидер так оценил Будапештский саммит: «Считаю, что на будапештской встрече было принято важное решение по нашему конфликту» [11].

С 1997 г. благодаря активной позиции в переговорах в ОБСЕ Азербайджану удалось привлечь значительно более авторитетных участников, чем Финляндия. Ими стали США и Франции [3, с. 78]. Соответственно, имеются сопредседатели Минской Конференции ОБСЕ от каждой из трех сторон – посредников: России, США и Франции.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Азербайджан: в поиске национальной идеи. Общий мониторинг газет 1995–1996. – Б., Far – Centre, 1996. – С. 48.
2. Азербайджанские известия. 11.02.1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.azerizv.az>.
3. Алиев Г. открывает миру Азербайджан. – Б., 1994. – С. 78.
4. Али-заде З. Азербайджан. Конец второй республики / З. Али-заде. – Б., 1988–1993. – С. 54.
5. Новрузов С. Социально-политическая ситуация в Азербайджане и тенденции ее развития / С. Новрузов // Возрождение XXI век. – 2000. – N 9. – С. 46.
6. Шукюров И. Политическая жизнь республик: демократия или тоталитаризм ? / И. Шукюров // Возрождение XXI век. – 1999. – N 13. – С. 72.
7. Dorfman R. Azerbaijan and Armenia in Blood Struggle. – Oslo: UN RC Conflict Center, 2005. – P. 21.
8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.un/resolution/Archive/Azerbaijan/conflict/karabax/54190/
9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forum.hayastan.com/lofiversion/index.php/t40050.html>.
10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nkr.am/ru/the-bishkek-protocol/43/>.
11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://library.aliyev-heritage.org/ru/6466482.html>.
12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://karabakh-doc.azerall.info/ru/articles/artc116-14.php>.

Явір В.А.

Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції України

Аналізується політика реінтеграції тимчасово окупованих територій України, особливості її напрацювання. Серед них виокремлено: недостатній рівень наукового розроблення явища; необхідність врегулювання етнополітичного конфлікту та стримування збройної агресії; відсутність цілісної стратегії реінтеграції тимчасово окупованого Криму та Донбасу, що гальмує напрацювання законодавчої бази та породжує колізії у визначенні правового статусу тимчасово окупованих територій.

Ключові слова: реінтеграція, етнонаціональна політика, етнополітичний конфлікт, сепаратизм, дезинтеграція, тимчасово-окуповані території.

Анализируется политика реинтеграции временно оккупированных территорий Украины, особенности ее формирования. Среди них выделены: недостаточный уровень научной разработки явления; необходимость урегулирования этнополитического конфликта и сдерживания вооруженной агрессии; отсутствие це-

лостной стратегии реинтеграции временно оккупированного Крыма и Донбасса, что тормозит создание законодательной базы и порождает коллизии в определении правового статуса временно оккупированных территорий.

Ключевые слова: реинтеграция, этнонациональная политика, этнополитический конфликт, сепаратизм, дезинтеграция, временно-окупированные территории.

The policy of reintegration of temporarily occupied territories of Ukraine, features of its formation are analyzed. Among them are: insufficient level of scientific development of the phenomenon; the need to resolve the ethnopolitical conflict and confront armed aggression; the absence of a coherent strategy for the reintegration of the temporarily occupied Crimea and the Donbas, which harms the creation of a legislative base and causes conflicts in determining the legal status of temporarily occupied territories.

Key words: reintegration, ethnonational policy, ethnopolitical conflict, separatism, disintegration, temporarily occupied territories.

УДК 323.1

Явір В.А.,
кандидат політичних наук, науковий співробітник
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького
Національної академії наук України

Явище етнополітичної реінтеграції є порівняно новим, малодослідженим концептом в українській політології, незважаючи на те, що питання реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму понад три роки стоїть на порядку денному етнонаціональної політики держави. Найчастіше поняття реінтеграції вживається в контексті політичних дискусій, значно рідше стає об'єктом наукових розвідок та досліджень [1; 2].

Після анексії Криму та окупації частин Донецької та Луганської областей у 2014 р. Україна не напрацювала системної, послідовної стратегії політики реінтеграції окупованих територій, яка вимагає розроблення комплексу заходів, орієнтованих на повернення цих регіонів до єдиної правової, політичної, соціальної, етнокультурної, економічної системи країни. Особливості та труднощі, які виникають на шляху формування політики реінтеграції, потребують наукового дослідження.

Україна – не єдина держава, яка має досвід етнополітичної дезинтеграції та бере участь в етнополітичному конфлікті, зазнаючи при цьому анексії та окупації. На пострадянському просторі кілька держав вже опинилися в такій етнополітичній ситуації. Молдова, Грузія, Азербайджан втратили частини своїх територій внаслідок агресивної зовнішньої етнонаціональної політики Російської Федерації, спрямованої на розчленування та ослаблення сусідніх держав пострадянського простору. Вивчення зарубіжного досвіду в межах дисертаційного дослідження допоможе напрацювати максимально дієву модель етнонаціональної політики

для реінтеграції Донбасу і Криму, що дасть змогу Україні в перспективі повернути їх, відновивши територіальну цілісність держави.

Тому виникла нагальна необхідність напрацювання комплексної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій у межах етнонаціональної політики України. Відновлення політико-правових, етнокультурних та соціально-економічних контактів з окупованими територіями має спиратися на стратегію або концепцію реінтеграції, що вказує на актуальність досліджуваної проблематики. Питання реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму – це питання відновлення територіальної цілісності держави, збереження України у визначених Конституцією та визначених міжнародною спільнотою кордонах.

Із часом реінтеграція перетворюється на завдання переважно внутрішньої політики, а саме державної етнонаціональної політики України. Як перед владою України, так і перед українським суспільством нині стоїть вибір – починати реінтегрувати Україну, тобто вже працювати в площині практичної реалізації над возз'єднанням територій, які держава втратила в процесі гібридної війни і тиску Росії, чи відтермінувати цю проблему на невизначений час. Ця дилема має стратегічний, визначальний для державотворення зміст. Як науковцями, так і практикою етнополітичних відносин доведено: чим більше минає часу після дезинтеграції або сепаратизації територій незалежної держави під зовнішнім тиском чи за прямої участі іншої держави, тим примарнішими є перспективи

возз'єднання і тим більше зусиль і ресурсів доведеться застосувати з метою повернення цього регіону [3].

Щоб уникнути помилок Молдови, яка в 1990-х і 2000-х рр. навіть за міжнародної підтримки не змогла з огляду на багато обставин врегулювати Придністровський конфлікт та повернути втрачені внаслідок дезінтеграції території, напрацювання стратегії, а на її основі конкретних політико-правових інструментів, покликаних полегшити та уможливити реінтеграцію окупованих територій Донбасу і Криму до складу України, є одним із найважливіших завдань порядку денного етнонаціональної політики України. Нині спостерігаються спорадичні, несистемні спроби, кроки з боку влади реінтегрувати тимчасово окуповані території.

Із метою успішного проведення політики реінтеграції, крім політичної волі, необхідно розробити наукову та сформулювати законодавчу базу реінтеграції. Оскільки досвіду напрацювання та впровадження політики реінтеграції (об'єднання, повернення до складу країни втрачених, тимчасово окупованих територій) у держави не було, Україна протягом 3 років проводила точкову політику реагування на поточні виклики окупації та сепаратизму, яка містила недостатню кількість механізмів та елементів реінтеграції. Серед головних реінтеграційних кроків варто згадати підтримку кримських татар у вигляді надання їм статусу корінного народу [4], врегулювання статусу вимушених переселенців внаслідок військових дій та окупації (внутрішньо переміщених осіб) [5], посилення інформаційної складової частини протидії зовнішній агресії та пропаганді в межах заходів Міністерства інформаційної політики України та створення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій, серед завдань якого було визначено реінтеграцію тимчасово окупованих територій та їх населення в єдиний конституційний простір України [6].

Із метою напрацювання законодавчої бази як невідкладний до Верховної Ради України Президентом було внесено проект Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» № 7163 від 04.10.2017 р. [7]. У політичному та медійному дискурсі документ отримав назву законопроекту про реінтеграцію Донбасу та викликав безліч як фахових, так і політичних дискусій щодо змісту та доцільності прийняття в запропонованому вигляді. Серед переваг проекту нормативно-правового акту, насамперед, те, що він став першою спробою, першим кроком із напрацювання законодавчої бази політики реінтеграції, яка досі проводилася органами державної влади практично без законодавчого забезпечення. Проект закону визначає, що держава Україна не несе відповідальності за протиправні дії Росій-

ської Федерації як держави-агресора, її збройних сил, інших військових формувань та окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях (ст. 6). Однак більша частина законопроекту присвячена не реінтеграції, а зміні формату захисту територіальної цілісності держави. Пропонується відмовитися від антитерористичної операції, очолюваною СБУ та покласти здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, стримування і відсічі російської збройної агресії в Донецькій та Луганській областях на Збройні сили України на чолі з Об'єднаним оперативним штабом.

Законопроектом також визначається правовий режим окремих районів Донецької та Луганської областей як тимчасово окупованих територій України. Водночас він створює правову колізію, не узгоджуючись із попередніми законами, що врегульовують статус тимчасово окупованих територій. Так, ст. 1 пропонується визначати тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях територію (повітряний простір, внутрішні та морські води) у межах окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, де збройні сили Російської Федерації й окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють окупаційну владу та загальний контроль Російської Федерації. Таким чином, отримуємо в законодавстві два терміни, що дублюють один одного і вказують на несистемний характер політики реінтеграції України, а саме «тимчасово окуповані території в Донецькій та Луганській областях», які пропонується запровадити цим проектом закону, та «тимчасово окуповану територію», статус якої визначений Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», прийнятим після анексії Криму в 2014 р. [8]. Ст. 3 цього документу тимчасово окупованою територією визначає лише територію (повітряний простір, внутрішні та морські води) Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Ця колізія ставить питання щодо вектору політики реінтеграції України – чи буде вона єдиною щодо всіх окупованих територій: Автономної Республіки Крим та частин Донецької і Луганської областей чи проводитиметься окремо, спеціалізовано щодо кожного регіону, відповідно до розвитку ситуації в ньому та позиції Російської Федерації? Судячи з назви аналізованого законопроекту про реінтеграцію, Україна втілюватиме різні стратегії повернення окупованого Криму і Донбасу. Однак про те, що у різних стратегій політики реінтеграції буде спільний знаменник, а саме захист прав громадян України на тимчасово окупованих територіях, свідчить те, що законопроект про реінтеграцію містить відсилання до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та пра-

вовий режим на тимчасово окупованій території України» в частині особливостей вчинення правочинів та реалізації інших прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях (ст. 6). Очевидно, що законопроектом про реінтеграцію варто було б внести зміни до вищезгаданого закону, поширивши статус тимчасово окупованої території і на окуповані частини Донецької та Луганської областей.

Загалом детальний аналіз проекту Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» засвідчив, що цей документ складно назвати законопроектом про реінтеграцію. По-перше, тому, що реінтеграція в ньому не згадується взагалі. Натомість використовується громіздкий і незручний для вжитку термін «державна політика із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях».

По-друге, проект закону про реінтеграцію має дуже загальний, декларативний зміст, він не містить конкретних реінтеграційних механізмів. Так, метою державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях визначається: звільнення цих територій та відновлення конституційного ладу на них; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України, які постраждали внаслідок російської агресії; зміцнення незалежності, державності, забезпечення єдності та територіальної цілісності Української держави (ст. 4). Законопроектом також не визначаються ані суб'єкти здійснення цієї політики, ані їх повноваження. Зокрема, у ст. 5 зазначається, що для забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях державні органи (які саме?) в межах повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України, використовують наявні можливості (які саме?).

Головна і чи не єдина перевага документу в контексті політики реінтеграції – спроба створення законодавчого підґрунтя для цього етнополітичного процесу. Адже реінтеграція України не має спиратися виключно на політичну волю, вона має знайти законодавче закріплення як складова частина процесу державотворення, відновлення територіальної цілісності України, як невід'ємний елемент етнополітичної політики України. Нині можемо констатувати перші кроки з формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України, однак проект Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Доне-

цькій та Луганській областях» містить багато недоліків, які вказують на неповне розуміння суті політики реінтеграції, її етапів, механізмів, цілей.

Із метою підтвердження звернемося до визначення реінтеграції в політичних та політологічних словниках: 1) відновлення єдиного цілого; 2) повторне об'єднання того, що раніше розкололося, розпалося, дезінтегрувалося; 3) включення, залучення до певної спільноти. Адже латинський префікс «re» вказує на повторну, відновлювальну дію + «integratio», що означає відновлення цілісності, возз'єднання [9]. Ці визначення та особливості їх вживання у політичній риторичі дають підстави стверджувати про коректність таких формувань, як: «реінтеграція Донбасу та Криму (до складу України)», «реінтеграція України», «реінтеграції тимчасово окупованих територій». Синонімічними термінами до реінтеграції є возз'єднання, об'єднання, відновлення, антонімічними – дезінтеграція, розпад.

Вищезгаданий законопроект та дискусії щодо нього вказують на те, що ні у політикумі, ні в науковому експертному середовищі поки не напрацьовано чіткого системного розуміння реінтеграції тимчасово окупованих територій. Це стосується стратегії, тактики, засадничих принципів цього етнополітично інтеграційного процесу, який став черговим викликом для внутрішньої та зовнішньої етнополітичної політики України, наслідком етнополітичного конфлікту та втрати частини територій. Глава держави запевняє, що Україна має зовсім різні тактики поведінки щодо відновлення суверенітету на Донбасі та в Криму, оскільки терміни повернення цих територій різні [10]. При цьому глава держави називає повернення територій тимчасово окупованого Донбасу під український суверенітет першочерговим завданням.

На початку 2016 р. Міністр закордонних справ запевнив, що стратегія з повернення Криму в Україну має дві базові частини – політико-дипломатичну та інформаційну [11]. Перша полягає в підтримці єдності й солідарності з Україною цивілізованого світу, підтримці політики невизнання окупації Криму і санкцій щодо Росії. Друга, інформаційна, полягає в протидії російській пропаганді в Криму. Однак заяви політиків та експертів свідчать про те, що цілісного бачення політики реінтеграції – повернення окупованих територій та її наповнення (окрім звільнення тимчасово окупованих територій) у влади немає. Не варто забувати, що у відокремленні Криму, частин Донецької та Луганської областей сепаратистські настрої та відцентрові тенденції відіграли ключову роль – вони не випадково стали об'єктом окупації для Російської Федерації.

Кримські татари, які наполягають на об'єднанні обох форматів – повернення Донбасу та Криму, безпосередньо зацікавлені в тому, щоб Україна

не концентрувалася виключно на реінтеграції Донбасу, відтерміновуючи процес повернення Криму. Безперечно, статус обох територій відрізняється. Автономна Республіка Крим анексована – незаконно включена до складу іншої держави, стала її частиною в політичному та економічному сенсі. Тоді як окуповані території Донбасу сепаратизувалися – незаконно вийшли зі складу незалежної держави, перетворившись на самопроголошені утворення, які не визнаються і не підтримуються міжнародною спільнотою [12]. Російська Федерація заперечує власну військову присутність на Донбасі, однак відстоює позицію ДНР та ЛНР у переговорах у міжнародному форматі. Ситуація ускладнюється тим, що збройна фаза конфлікту на сході України ще триває, військові зіткнення та обстріли продовжуються, що суттєво ускладнює проведення реінтеграції.

Україні доводиться діяти у непростих етнополітичних умовах етнополітичного конфлікту та гібридної війни. Їх деструктивний вплив на возз'єднання держави обов'язково необхідно враховувати. Стратегії реінтеграції мають містити реальні політико-правові механізми, актуальні на сучасному етапі реінтеграції і які Україна може застосувати нині, а не уявні/ідеальні, котрі Україна не може на цьому етапі реалізувати у зв'язку з відсутністю згоди на це інших сторін конфлікту або непідконтрольністю їй окупованих територій.

Про конкретні механізми реінтеграції поки не йдеться, однак найпопулярніші в українських експертних колах стратегії реінтеграції містять такі пункти: 1) зупинка бойових дій і введення миротворців країн-гарантів (якщо Україна зупинила військові дії, то самопроголошені утворення продовжують обстріли); 2) укладення угод по Донбасу та проведення на їх основі місцевих виборів (чинні Мінські угоди не реалізовані через небажання Росії та ДНР/ЛНР їх виконувати, що унеможлиблює проведення виборів); 4) відновлення спільного правового поля України; 5) закріплення політичних, культурних і гуманітарних особливостей регіону [13]. Але всі ці пункти не можуть бути реалізовані без виконання першого безпекового пункту.

Таким чином, нинішній етап формування політики реінтеграції України характеризується такими особливостями, як: недостатній рівень наукового розроблення явища; необхідність врегулювання етнополітичного конфлікту та стримування збройної агресії; відсутність цілісної стратегії реінтеграції тимчасово окупованого Криму та Донбасу (Україна оголосила про різні моделі їх повернення); труднощі формування законодавчої бази (окремо по Донбасу, окремо по Криму), що породжує коли-

зії та суперечності у визначенні правового статусу тимчасово окупованих територій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наукова записка / Кресіна І.О., Явір В.А., Стойко О.М. – Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. – 103 с.
2. Донбас і Крим: ціна повернення: [монографія] / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. –К.: НІСД, 2015. – 474 с.
3. Кресіна І.О. Реінтеграція як складова державної етнонаціональної політики: актуальність дослідження та імплементації / І.О. Кресіна // Держава і право: Політичні науки. – 2016. – Вип. 73. – С. 61–73.
4. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 15. – Ст. 581.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 1. – Ст. 1.
6. Про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mtot.gov.ua/category/pro-ministerstvo/>.
7. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях : проект Закону України від 04.10.2017 р. № 7163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638.
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 26. – Ст. 892.
9. Реинтеграция // Политический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.onlinedics.ru/slovar/pol/r/reintegratsiya.html>.
10. Повернення Криму протягом найближчого року неможливо – П. Порошенко // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/povernennya-krimu-protyagom-nayblizhchogo-roku-nemozhливо-poroshenko-174892_.html.
11. Клімкін: Стратегія повернення Криму складається з двох напрямів // Інтерфакс-Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.interfax.com.ua/news/general/327523.html>.
12. Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: Наукова записка / Кресіна І.О. та ін. – Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – С. 108.
13. Реинтеграция Донбасса: Международный опыт и модели для Украины // Украинский институт анализа и менеджмента политики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://longread.restoring-donbass.com/reintegratsiya-donbassa>.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 5

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 21,25. Ум.-друк. арк. 19.99.
Підписано до друку 06.11.2017. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.